

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A large, bold, black number '77' is centered within a dark brown square. The square is positioned in the middle of the page, below the title and above the volume information.

20. ÉVF.

1988. DEC.

HUNG. KÖZL.	20. ÉVF.	4. (77). SZ	375-592 L.	NOVI SAD ÚJVIDÉK	1988. DEC.
----------------	----------	----------------	------------	---------------------	---------------

ETO: 39+809.451.1+894.511+930.85

YU ISSN 0350-2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

20. ÉVF.

1988. DEC.

4.

HUNG KÖZL.	20. ÉVF.	4. (77). SZ	375- 592 L.	NOVI SAD ÚJVIDÉK	1988. DEC.
---------------	----------	----------------	-------------	---------------------	---------------

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK /
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA /
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES /
HUNGAROLOGISCHE MITTEILUNGEN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete a Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség, valamint a JSZSZK Köztársasági és Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség Szövetségének támogatásával

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

Danyi Magdolna, Jung Károly, Papp György, Pató Imre, Utasi Csaba

E szám szerkesztési munkáit Papp György végezte

Felelős szerkesztő: Pató Imre

Kiadótanács: Štefan Barbarič (Ljubljana), Bori Imre (Újvidék), Lazar Čurčić (Újvidék), Mirjana Fulanović-Šošić (Szarajevó), Paszkal Gilevszki (Szkopje), Božidar Kovaček (Újvidék), Ivan Menden (Zágráb), Pató Imre (Újvidék), Szeli István (Újvidék), Ivanka Udovički (Belgrád)

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények, 21000 Novi Sad, Stevan Musić u. sz. n.

Megjelenik évente négyszer.

Készült az újvidéki Városi Képviselő-Testület sokszorosító üzemében, 1989-ben.

TARTALOM

FORDÍTÁS ÉS TÖBBNYELVŰSÉG IDŐBEN ÉS TÉRBEN

I. A SZAKFORDÍTÁS, FORDÍTÁSELMÉLET,
FORDÍTÁSOKTATÁS KÉRDÉSEI

Papp György: Fordulóponton van-e a fordításunk?	377
Klaudy Kinga: A fordítási ekvivalenciáról	383
Bendik József: A beszédprozódia szerepe a tolmácsolásban	397
Letsch Endre: A jogi nyelv mibenléte néhány szakmai vita tükrében . . .	405
Csorba Béla: Szerbhorvát nyelvű történettudományi munkák személynevei és magyar megfelelőik	411
Bányai Lajos: Fordítói segédletek a honvédelmi szövegek fordításában	417
Burucki Edit: A jogi szaknyelv frazeológiája	427
Molnár Csikós László: A körülírás indokoltsága a fordításokban	437

II. A FORDÍTÁS ÉS LEXIKOGRÁFIA NYELVTÖRTÉNET,
NYELVOKTATÁS KAPCSOLATAI

Pató Imre: Az ekválás kérdései a készülő magyar–szerbhorvát szótárban felhasznált kifordítási anyag vonatkozásában	447
Horváth Mátyás: Fordítás és szóképzés az apor-kódexben	457
Rajslí Ilona: Szinonimahasználat és fordítói poétika korai kódexeinkben	463
Bagi Ferenc: Fordítás és környezetnyelv-oktatás	471
Mikes Melánia: A természetes fordításról – különös tekintettel a kisgyermek fordítási tevékenységére	477
Saffer Veronika: Az anyanyelvi közös törzsanyag fordításának problémája	485
Balázs Art Valéria: Három tankönyv fordításának tanulságai	491

III. MŰFORDÍTÁS ÉS KAPCSOLATTÖRTÉNET

Bori Imre: A fordítás mint kapcsolattörténeti tény	501
Sava Babić: A fordítás előre- és hátramosztói	507
Gerold László: Miroslav Krleža drámáinak magyar fordításai	517
Utasi Csaba: Jovan Dučić és a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom	523
Csáky S. Piroška: A jugoszláviai népek irodalma magyar nyelven (1957–1987 közötti könyvkiadásunkban)	533
Káich Katalin: Pavlovits Jenő és a Kisfaludy Társaság	547
Csányi Erzsébet: Margalits Ede Šenoa-fordítása	553
Bordás Győző: A fordítás helye a Forum Kiadói politikájában	557

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Adalék Intézetünk történetéhez	565
--	-----

SADRŽAJ

PREVOĐENJE I VIŠEJEZIČNOST U VREMENU I PROSTORU

I. PITANJA STRUČNO-NAUČNOG PREVOĐENJA, TEORIJE I DIDAKTIKE PREVOĐENJA

Papp György: Aktuelni problemi prevođenja i obrazovanja prevodilaca	377
Klaudy Kinga: O prevodilačkoj ekvivalenciji	383
Bendik József: Uloga prozodijskih elemenata u simultanom prevođenju	397
Letsch Endre: Karakteristike pravne terminologije i jezika pravnih tekstova u svetlosti jedne polemike	405
Csorba Béla: Lična imena u srpskohrvatskim istorijskim publikacijama i mađarski ekvivalenti	411
Bányai Lajos: Dokumentacija u prevođenju tekstova i terminologije iz oblasti narodne odbrane	417
Burucki Edit: Frazeološke jedinice u pravnom jeziku	427
Molnár Csikós László: Opravdanost opisnih rešenja u prevodima . . .	437

II. PREVOĐENJE, LEKSIKOLOGIJA, ISTORIJA JEZIKA I UČENJE STRANIH JEZIKA

Pató Imre: Problemi ekvacije u odnosu sa korišćenom konvertiranom gradom za redigovanje Mađarsko-srpskohrvatskog enciklopedijskog rečnika	447
Horváth Mátyás: Prevođenje i tvorba reči u Aporovom kodeksu	457
Rajslí Ilona: Odnos sinonima i poetike prevođenja u ranim mađarskim kodeksima	463
Bagi Ferenc: Prevođenje u nastavi jezika društvene sredine	471
Mikes Melanija: Prirodno prevođenje sa posebnim osvrtom na rano detinjstvo	477

Saffer Veronika: Problemi prevođenja zajedničke osnove predmeta maternji jezik	485
Balázs Art Valéria: Iskustva prevođenja tri udžbenika	491

III. KNJIŽEVNO PREVOĐENJE I UZAJAMNE VEZE U KNJIŽEVNOSTIMA

Bori Imre: Uloga prevođenja u istoriji književnih veza	501
Sava Babić: Prevodiocēvi pomagači i odmagači	507
Gerold László: Mađarski prevodi drama Miroslava Krleža	517
Utasi Csaba: Jovan Dučić i književnost Mađara između dva rata	523
Csáky S. Piroška: Književnost naroda Jugoslavije na mađarskom jeziku u periodu između 1957–37.	533
Káich Katalin: Đene Pavlović i Kišfaludijevo društvo	547
Csányi Erzsébet: Mađarski prevod jednog dela Avgusta Šenoe od Edea Margalitsa	553
Bordás Győző: Uloga prevođenja u izdavačkoj politici NISRO FORUM-a	557

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

Prilog istorijatu Instituta	565
---------------------------------------	-----

CONTENTS

TRANSLATION AND MULTILINGUALISM IN TIME AND SPACE

I. QUESTIONS OF SPECIALIZED TRANSLATION, TRANSLATION THEORY AND TRANSLATOR TRAINING

Papp György: Has translating come to a turning point?	377
Klaudy Kinga: On equivalence in translations	383
Bendik József: The role of speech prosody in interpreting	397
Letsch Endre: The nature of legal terminology as reflected in professional disputes	405
Csorba Béla: Proper names in Serbocroatian historiography and their Hungarian equivalents	411
Bányai Lajos: Translators's references for translating texts on people's defense	417
Burucki Edit: Legal phraseology	427
Molnár Csikós László: Justifiability of paraphrastic translation	437

II CONNECTIONS BETWEEN TRANSLATION AND LEXICOGRAPHY, LANGUAGE HISTORY, LANGUAGE TEACHING

Pató Imre: Questions of determining equivalents for the Hungarian-Serbocroatian Dictionary (in preparation) based on the inversed material of the Serbocroatian-Hungarian Dictionary	447
Horváth Mátyás: Translation and word formation in the Apocryph Codex	457
Rajslí Ilona: The use of synonyms and translator's poetics in our early codices	463
Bagi Ferenc: Translation and teaching of the community language	471
Mikes Melánia: On natural translation – with special regard to the translating activity of the child	477
Saffer Veronika: Translation problems of the common core of mother tongue courses at our schools	485

Balázs Art Valéria: The lessons learned from translating three textbooks	491
---	-----

III LITERARY TRANSLATION AND THE HISTORY OF INTER- COURSE AMONG PEOPLES

Bori Imre: Literary translation as historical fact	501
Sava Babić: Promoters and obstructers of translation	507
Gerold László: Hungarian translation of Krleža's dramas	517
Utasi Csaba: Jovan Dučić and Hungarian literature in Yugoslavia between the two world wars	523
Csáky S. Piroška: The literature of Yugoslav peoples in Hungarian (in our 1957–1987 book publishing)	533
Káich Katalin: Jenő Pavlovits and the Kisfaludy Society	547
Csányi Erzsébet: Ede Margalits' translation of Šenoa	553
Bordás Győző: The role of translations in the policy of Forum Publisher	557

FROM THE LIFE OF THE INSTITUTE

A contribution to the history of our Institute	565
--	-----

INHALTSVERZEICHNIS

ÜBERZETSUBGSTHEORIE UND MEHRSPRACHIGKEIT IN ZEITLICHER UND RÄUMLICHER DIMENSION

I FRAGEN DER FACHSPRACHLICHEN ÜBERSETZUNGEN, DER ÜBERSETZUNGSTHEORIE UND DES ÜBERSETZUNGSUNTERRICHTS

György Papp: Ist unsere Übersetzung zum Wendepunkt angelangt? . . .	377
Kinga Klaudy: Über Übersetzungsäquivalenz	383
Jozsef Bendik: Die Rolle der Prosodie beim Dolmetschen	397
Endre Letsch: Das Wesen der Juristensprache im Spiegel einiger Fachdiskussionen	405
Bela Csorba: Personenamen und ihre ungarischen Entsprechungen in serbokroatischen geschichtswissenschaftlichen Arbeiten . . .	411
Lajos Banyai: Hilfsmittel beim Übersetzen von Zivilverteidigungstexten	417
Edit Burucki: Die Phraseologie der Juristensprache	427
Laszlo Molnar Csikos: Der gerechtfertigte Gebrauch von Paraphrasen	437

II DIE WECHSELBEZIEHUNGEN DER ÜBERSETZUNG, DER LEXIKOGRAPHIE, DER SPRACHGESCHICHTE, UND DES SPRACHUNTERRICHTS

Imre Pato: Die Fragen der Äquation anhand des konvertierten Materials aus dem zu redigierenden ungarisch-serbokroatischen Wörterbuch	447
Matyas Horvath: Übersetzungen und Wortbildung im Apor-Kodex . .	457
Ilona Rajsli: Der Gebrauch von Synonime und Übersetzungs poetik in unseren frühen Kodexen	463
Ferenc Bagi: Übersetzungs- und Zweitsprachenunterricht	471
Melania Mikeš: Über natürliche Übersetzungen mit besonderem Hinblick auf die Übersetzungstätigkeit von Kindern	477

Veronika Saffer: Übersetzungsprobleme beim Übersetzen des gemeinsamen muttersprachlichen Grundmaterials	485
Valeria Balazs Art: Die Lehre aus den Übersetzungen von drei Schulbüchern	491

III ÜBERSETZUNG VON BELLETRISTIK UND KONTAKTSTGESCHICHTE

Imre Bori: Die Übersetzung als kontaktgeschichtliche Tatsache	501
Sava Babić: Hilfsmittel und Hemmungsfaktoren beim Übersetzen	507
Laszlo Gerold: Ungarische Übersetzungen der Dramen von Krleža	517
Csaba Utasi: Jovan Dučić und die jugoslawische ungarische Literatur zwischen den zwei Weltkriegen	523
Piroska S Csaky: Die Literatur der jugoslawischen Völker in ungarischer Sprache (Ausgaben zwischen 1979-1987)	533
Katalin Kaich: Jenő Pavlovits und die Kisfaludy-Gesellschaft	547
Erzsebet Csanyi: Die Šenoa-Übersetzung von Ede Margalits	553
Győző Bordas: Die Rolle der Übersetzung in der Verlagspolitik von Forum	557

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

Ein Beitrag zur Geschichte unseres Instituts	565
--	-----

FORDÍTÁS ÉS TÖBBNYELVŰSÉG IDŐBEN ÉS TÉRBEN

(Fordítástudományi tanácskozás, 1988. dec. 16–17)

**A SZAKFORDÍTÁS,
FORDÍTÁSELMÉLET,
FORDÍTÁSOKTATÁS KÉRDÉSEI**

FORDULÓPONTON VAN-E A FORDÍTÁSUNK?

Papp György

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15-én

I.

A fordítás és kétnyelvűség időben és térben című, elnevezésű fordítói tanácskozásunkat, témáit, felvetett kérdéseit, problémáit több szempont teszi időszerűvé.

Először valamit az alkalomról: tizenöt éve már, hogy 1973-ban, az országban talán elsőként *fordítói szak* nyílt az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, megelőzve, a jelenlegi Intézet folytonosságában gondolkodva, a sokszor emlegetett iskolareformot, és túl is élve, mert az már hamvába holt. Ágazatunk annyiban volt és maradt újdonság, hogy egyetemi fokon, oklevélben is feltüntetett hivatásra képez fordítókat, még pedig nyelvi, anyanyelvi képzettségre alapozva. Másik sajátosságunk a fordítói viszonylat, a környezetnyelvi, szerbhorvát-magyar szakirány.

Ez a célkitűzés és viszonylat, mély meggyőződésünk, parancsoló igényt, szükségletet elégít ki többnyelvű környezetünkben; elválaszthatatlan Intézetünk alapításakor megfogalmazott feladatoktól, hogy közvetítő szerepet vállaljunk a két nép nyelve, irodalma, kultúrája között, valamint hogy ezeket az egymás felé fordulás tükrében lássuk és láttassuk.

Ennek az igénynek, úgy hisszük, eleget tettünk, a fordítói szakon tizenöt éve munkálkodunk. A fordítás, nyelvi, irodalmi egybevetés ügyeit elsődleges feladatunknak tekintettük, a tudományos bezárkózás elefántcsonttornyát pedig fel sem építettük. Az elmondottaknak talán hátteret, bizonyosságot ad ez a tanácskozás is, ahol együtt vannak intézeti dolgozók, a forrásnyelvi és célnyelvi fordítástudomány és fordításoktatás képviselői, a fordításszervezés ügyeiben illetékesek és maguk a gyakorló fordítók. Nem kell talán bizonygatni, milyen mértékű egymásra utaltságunk. A fordítástudományi kutatásnak, ha mellőzi az emberi tényezőt, magát a fordítót, nincs létjogosult-

sága, mert csak valamely más szakretület vizsgálati terepe. A fordító viszont rá van utalva az ilymódon kimunkált, mások tapasztalatait is sűrítő fordítás-tudományra, a fordításoktatás mint didaktikai folyamat pedig mindkettőre. A fordítóra azért, mert kizárólag emberi léptékű lehet módszertana, a fordítástudományra pedig azért, mert csak annak letisztult eredményeit lényegítheti át oktatási tartalmakká.

Minden okunk megvan tehát arra, hogy együtt nézzük és lássuk meg, mi van, mi mivel függ össze az elmélet és gyakorlat horizontján.

II.

A fordításról, talán mert mélyen a társadalom, közösség igényében gyökerező, soha sem általánosságban, hanem a tér és idő függvényében szólhatunk, ez teszi az itt elhangzó előadásokat is sajátossá. Ezért választottam jómagam az egyetlen kérdés körüljárása helyett a *Hol tart fordítástudomány adott viszonylatú fordítási gyakorlatunk?* kérdés válaszolási kísérletét, amelyet a következő szempontok szerint kívánom tagolni: 1. A fordítás, fordítóink társadalmi kötődése; 2. A fordításelmélet időszerű kérdései; 3. A fordítástechnika sürgető feladatai; 4. Az informatív és szakfordítás, illetve a műfordítás pillanatnyi problémái és 5. A fordítás szervezés, fordításoktatás gondjai. E vonatkozásban a végére hagyok egy szomorú, ünneprontó aktualitást.

1. *A fordítás társadalmi kötődéseiről* szólva először két viszonylat között kell árnyalatnyi különbséget tennünk: amikor a célnyelvi befogadó közösségtől független, és amikor sorsközösség szempontjából, társadalmilag-politikailag elválaszthatatlanok. Az utóbbi esetben ugyanis még fokozottabban érvényes, amit korábban (A magyar fordítástudomány időszerű kérdései, HK 44) így próbáltam megfogalmazni: A fordításnak az a szép és nehéz feladata, hogy kapcsolatot teremtsen emberek, nemzetek és kultúrák között; hogy ledöntse az azonos eszméhez, társadalmi-politikai közösséghez tartozás, a gondolatcsere akadályait, anélkül azonban, hogy megértenénk bármely érintett nyelvközösség integritását, eredetiségét. Úgy közvetítsen új fogalmakat, tartalmakat, eszméket befogadó közösségének, hogy az újdonság varázsa mellett a legbensőbb gondolatvilágához, világképéhez, kommunikációs gyakorlatához rendelje hozzá. E tekintetben a fordítás helyettesíthetetlen és nem ismerhet megalkuvást. A kialakult fogalomvilághoz rendelt újdonság látszólag paradoxon, csak szélsőségei teszik kitapinthatóvá egyensúlyát. Jaj annak a kultúrának, amely minden idegen hatás újdonságát a maga képére formál, mintegy szűznemzésként, de jaj annak is, amely a külső hatások özönében már nem találja meg nyelvének, műveltségének belső törvényeit, egyensúlyát, ha célnyelvi normáit nyelven kívüli de oda ható befolyásnak kell alávetnie.

A fentiekből is kitetszik, hogy a fordítást nemcsak napi szükségletre "termelő", hanem értékeket, hatásokat akkumuláló tevékenységként kell

fölfognunk. Az értékek, a hatás megítéléséhez is kiművelt tudomány kell és megfelelő rálátási távlatok.

2. *A fordításelmélet*, sajnos, még nem kiművelt tudomány, mert még önmagával. belső ellentmondásaival van elfoglalva. Még mindig terméketlen viták folynak nemzetközi, jugoszláv, magyar szaklapokban, hogy lehet-e egyáltalán a fordítás tapasztalatilag megragadható tevékenység, tudomány, hogy van-e valami köze a műfordításnak a szakfordításhoz, nyelvészeti vagy irodalomtudományi, más szaktudományi részterület-e stb. A kutatások adott viszonylatok, valamely világnyelv és a célnyelv kényszerpályáin mozognak, és többnyire az illető világnyelv fordítási szakirodalmának modelljeit, terminológiáját honosítgatják.

Hiányzik ugyanakkor még a fordítói hűség, az ekvivalenciaviszonyok lehetőségeinek egzakt feltérképezése is, csupán néhány a megőrzendő információ mibenlétére irányuló fölfogás (nyelvészeti, denotációs, kommunikációs modell) körvonalazódott meg. Az aprólékos, elaprózott vizsgálatok fától nem látszik még az erdő, az a nagy összefüggés, hogy végül is a fordítás összetett, de embertől emberig haladó kommunikáció, s a fordítói hűség kritériuma nem a szöveg, mondat, mű, hanem a befogadó ember, tudattartalmai. És itt merül fel a szempontunkból érdekes kérdés: hordoz-e a nyelvi közlés valóságos információkat, vagy csak felidézi ítéleteivel a tudattartalmakat, vagy milyen a két szerepkör aránya.

A fordítási egyenértékűség tehát központi kérdés. Szilárd támasza nélkül holt, légüres térben mozog a fordításelmélet két segédtagja, a *fordítástörténet* és a *fordításkritika* (nemcsak műfordítás értelmében véve). Csak a kialakult hűségeszmény felől ítélkezhetünk a régi korok fordítói poétikái felett, s közelelhetünk a fordítási műfajok követelményrendszeréhez.

Ha valami még ennél is kimunkálatlanabb, az a fordítás *folyamatkénti* értelmezése, leírása. Könyvnyi monográfiák jelentek meg a nyelvi átültetésről, a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg minden elemének, összefüggésének egymásvonatkoztatásával, anélkül, hogy a fordítást intellektuális, logikai folyamatként feltételeznék, amelynek fázisai, elemző, átváltó, reprodukáló elemei vannak, még ha a gyors döntések együttállása folytán szinkron egyszerűségnek tűnik is. Ezeknek az elméleteknek fényében a fordító még mindig "fekete doboz", ahogyan amerikai pszichológusok mondanák, amely-nél csak az világos, amit betáplálunk, és ami kijön belőle.

3. Az egzakt, emberi tényezőre irányuló leírás hiánya még súlyosabban nehezedik a *fordítástechnikára*, amely az ekvivalenciaeszményt megvalósító műveletek, eljárások, döntések rendszere. A fordítás definícióinak többsége egyetlen műveletet hangsúlyoz: a *behelyettesítést*, s csak abban térnek el a vélemények, hogy mit, milyen fordítási egységeket kell vagy lehet behelyettesíteni, szót, mondatot, szöveganyagot, jelentést stb. A fordító eszerint nem lenne egyéb élő szótárnál, mert kész megoldások rögződnek a fejében. Igaz, van ilyen is, például a szimultán tolmácsolásnál, de odáig hosszú az út. Csak Jakobson méltatlanul mellőzött meghatározása felől, amely a fordítást valaki számára történő értelmezésként fogja fel, vezet a többi *fordítói módszer, eljárás felé* az út. A bonyolult nyelvtani, stilisztikai elemzések -

amelyek fogalmaiban nem is gondolkodhat munkája közben a fordító -, de a fordítói poétikák áradó zuhatagai is néhány alapeljárásra vezethetők vissza: a behelyettesítésre, de ezen kívül az alaki tükrözésre, elhagyásra, explicitálásra, transzponálásra (szerkezet- vagy jellegmódosítás) átcsoportosításra; tartalmi tükrözésre, tartalmi egyszerűsítésre, kifejtésre, modulálásra, kompenzálásra és néhány különleges műveletre, mint a definíciós fordítás, szóteremtés. Az a meglepő, hogy Tarnóczy Lóránt és Márkus György művei után, akik az idegen eredményeket honosították meg, a magyar fordítási szakirodalomban is háttérbe szorultak ezek a vizsgálatok, csak nem régen láttunk valamit belőlük a Fordításelméleti Füzetekben is.

A gazdag irodalom láttán azt hihetnénk, hogy kialakult a makroelemzéshez nélkülözhetetlen fordítói szövegelemzés módszertana és a szöveg-tipológia (szövegfajták, szakterületek, nehézségi fokozatok stb.). Sok szó esik arról, hogy a szépirodalmi szövegeknek van stílusa, stiláris elemei, a szakszövegeknek nincsen, a szépirodalmi mű egyedi, a szakszöveg csupa sztereotípiá, holott a stílus valami hiányában is megragadható, és a költői mű nem lehet meg sztereotípiák nélkül.

Viszont csak elvétve merülnek fel azok a szövegjegyek és szövegsajátságok, amelyek révén a szövegtípus egyáltalán megragadható a fordítói elemzés és reprodukálás számára. Melyek az eltérésként értelmezhető sajátosságok? Köztes, semleges szöveghez viszonyítunk-e, vagy szélsőségekhez, mint a maximálisan többértelmű költői és a teljesen egzakt, egyértelmű matematikai szöveg. A lokális és a globális szövegjegyek közül csak az első tűnik felfedezettnek, hiszen szemináriumainknak mondhatni kizárólagos témája a terminológia.

A műfordításelmélet és -technika is kezdetén van az egyéni és a korstílusra, archaizálásra, archaikus elemekre, nyelvjárásiasságra irányuló kutatásoknak, pedig Solomon Marcus oppozíciói, Giro stiláris kategóriái és nem utolsósorban Szabó Zoltán ide vágó kutatásai szilárd alapot adnak a műfordítóban csak intuícióként születő döntésekhez.

Legtöbb eredménnyel a szövegtani, szöveggrammatikai vizsgálatok fordítói alkalmazása járt, amely megragadhatóvá teszi a beszélt – tolmácsolandó és az írott szöveg sajátosságait, a szövegkapcsolódásnak az operatív memóriával nehezen követhető elemeit.

A fordítástechnikán is meglátszik az adott viszonylatú pl. szerbhorvát-magyar és ágazati fordításelméletek (szakfordítás, drámafordítás, tolmácsolás) kialakulatlansága. Nem vettük még számba kontrasztív nyelvészeti szempontból sem egészen, milyen negézségi fokozatokat, interferencialehetőségeket rejtenek magukban a két nyelv eltérései.

4. Az *informatív és szakfordítás* vonatkozásában a Tartományi Közigazgatási Intézet és a Fordítóegyesület jóvoltából, pártoló gondoskodásával sokminden történik. Megvannak a terminológiai szabványosítás, egyezményesség feltételei. Valamit azért itt meg kell jegyeznünk: Sajnos, vannak olyan intézmények, fordítók, akik háziszargonjukat függetlennek, felülemelkedettnek érzik ezektől a baráti, kollegiális megegyezésektől.

Ehhez járul még a szakfordítás-kritika hiánya és az igazi szakmai közvita zavarai. Terminológiai, nyelvi alakulatok sokasága kívánna fordítástudományi tisztázást, amelyekkel csak a nyelvművelés foglalkozott. Ez önmagában rendjén is van, de nem elég, mert a fordítói tévedéseket csak a publicisztika szintjén mozog.

A kellő szakkritika hiányáról a Jugoszláv Enciklopédia első magyar kötetének "néma" fogadtatása is tanúskodik, pedig küzdelem volt a javából, ekkora, ilyen sajátos információ tömeggel fordító még nem nézett szembe, s néhány laikus megjegyzés volt a fogadtatás tükrére.

E pillanatig teljesen hiányzik a nyilvánosság, a közvita a készülő terminológiai tezaurusz megoldásaival, a munkacsoport döntéseivel kapcsolatban is. Nagyon szeretnénk már látni, hallani az évek óta folyó munkáról, ami társadalmi-politikai, gazdaságtudományi kifejezésekről lévén szó, sokkal nagyobb közérdeket képvisel. Nálunk ugyanis nem a zseniális megoldásokban, hanem az egyezményes rögzítésben, elfogadásban vannak problémák.

Külön és összetett gondot jelentenek a tankönyvfordítások, amelyek a tárgyakra legalább kilencven százalékát teszik ki. Még nem vettük számba, milyen hatással van ez a tény nemzedékeink nyelvérzékére, gondolkodására, fogalomvilágára. A mosolyogni való megoldások alatti rétegekre gondolok. Nem olvastunk arról, felkészütek e káderek szempontjából a törzsanyagból adódó fordítási feladatokra. Még fordítási viszonylatoknak sem tudunk eleget tenni, pl. szlovén, macedón vagy a nemzetiségi nyelvek vonatkozásában.

4.a. A délszláv népek irodalmának a Forum és más kiadók jóvoltából minden évben gazdag termését veheti kezébe az olvasó. Kitűnő és szakosodott műfordítóink vannak, de annál gyengébb e pillanatig kísérő szakirodalmunk, műfordításkritikánk. Fordítói életművet átfogó kötetek jelentek meg, mint Fehér Ferencé, Borbély Jánosé, de nem fogalmazták meg sem ők, sem más a részeket átfogó fordításpoétikát, ami rájuk sajátos. A viszonylat igazi fordítástörténete még embrionálisabb. Még olyan művünk is hiányzik, mint Sava Babicé a *Kako smo prevodili Petefija?* Hogyan fordítottuk mi Njegošt, Bora Stankovićot, Krležát, Ivo Andrićot. Másrészt vizsgálatokat kellene végezni a nyelvjárási elemek, a délszláv népköltészet, egy-egy kortípus eszköztáráról, megfeleltetési lehetőségeiről. Nem látjuk még az egyes korok fordításpoétikai jellemzőit, mondjuk Vitkovitstól napjainkig, így a fordítások recepciójában tükröződő izlésváltozásokat sem.

5. A fordítás szervezéséről, a fordítók anyagi, társadalmi helyzetéről gondolkodva gyakran jutnak eszünkbe emelkedett hasonlatok, képek, mint a hídverés. Am a hídverőnek valamiből élnie is kell, és rengeteg gyötrelmes napja is van. Ezeken a hétköznapiakon pedig a Kosztolányi által emlegetett tolmácssapkát nehéz viselnie. Jól tudjuk, a közelmúltig nálunk papíron nem létezett fordítói hivatás. Álnevek mögé bújtunk, mint gépiró, szervezési titkár és ki tudja még, mi nem.

Beszélnünk kellene már a fordítói normákról is. Ezen a téren sajátságos állapotok uralkodnak értesüléseink szerint. Megbízóink sokszor vélik a fordítóképet felfedezni bennünk, amely már optikai leolvasóval, sőt hango-

sítóval is rendelkezik. 16 sőt 20 oldalt fordít kapásból és fejből, jegyzetelés nélkül. A normázásnak még a nyelvészeti, szakterületi kritériumai is hiányzanak, noha kitűnő alapozó művek vannak például az operatív és a permanens memóriáról, és hogy az operatív memória meddig és mivel terhelhető (7+–2 egység) a szintaktikai és szemantikai bonyolultságtól függően. Az sem mindegy, hogy egy szerbhorvát szöveget valamelyik közeli nyelvre vagy a magyarra kell-e fordítani. Az előző esetben sokszor csak szóalakokat kell átalakítani, esetleg szavakat behelyettesíteni, a szintaktikai kapcsolódást átformálni, az utóbbiban pedig teljes szerkezet és szókészletváltást, szűkítést, bővítést kell elvégezni, szórendileg az egész egységet át kell rendezni, a norma pedig ugyanaz.

6. A fordításszervezés, a fordítók társadalmi helyzete szoros kapcsolatban van a *fordítóképzéssel*, a *továbbképzéssel* is. Ez a szép pálya megérdemli, megérdemelné, hogy oktatási formái és tartalmi legyenek és hivatási fokozatai, ahogyan mondjuk a könyvtárosoknál törvényileg szabályozott. Itt még sok a tennivaló, nagyobbára csak a szolgálatokon belüli minősítés, előléptetés folyik, de csak a jelesebb intézményeknél. Ezekben az ügyekben intézetünk, fordítói ágazatunk szívesen segített, segítene, de ritkán veszik igénybe.

Közben történt egy s más. Nekünk most a már említett szomorú aktualitással kell szembe néznünk. Fordítói ágazatunk, amely maga indult és maga is maradt a végén, a régi iskolareform káros kinövéséként eltöröltetett, noha megvannak a kilátások a visszaállítására, és a könyvtáros szakkal és az alakulóban levő újságírói szakkal került egy sorsra.

Erről nem kívánok sokkal többet mondani. Az előzőekben talán sikerült érzékeltetnem, mennyi munka végezetlen, mennyi mindenre kellene kiterjednie a tudományos rendszerező tevékenységnek. Az sem kérdéses, hogy ilyen viszonylatú fordítót, de könyvtárost és újságírót is ennek a közönségnek a nyelvi kötődések folytán csak mi adhatunk, adhatnánk. Vagy maradjanak az autodidakta, saját hibákon tanuló eljárás zegzugos útjai?

A FORDÍTÁSI EKVIVALENCIÁRÓL

Klaudy Kinga

ELTE, Fordító- és tolmácsképző Csoport, Budapest

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

Köztudomású, hogy a fordításelméletnek két nagy területe van: az *általános* fordításelmélet, mely a fordítás nyelvtől és műfajoktól független törvényszerűségeit vizsgálja, és a *speciális* fordításelmélet, mely a fordítás műfajoktól és nyelvpároktól függő törvényszerűségeit vizsgálja.

Az általános fordításelmélet főbb kutatási témái: a fordíthatóság, a fordítás folyamatának modellálása, a fordítás egysége, a fordítás invariánsa, az átváltási műveletek (transzformációk) általános kérdései stb., de legfőbb témája az *ekvivalenciának*, azaz a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg egyenértékűségének ill. az egyenértékűség feltételeinek, fajtáinak, megvalósulási módjainak stb. kutatása.

Az ekvivalencia azért központi kategóriája a fordításelméletnek, mert az ekvivalencia kutatásának középpontba állítása választja el a fordításelméletet a kontrasztív nyelvészettől.

Sokan ugyanis azonosítják a fordításelméletet a kontrasztív nyelvészettel, holott a két tudományterület közötti különbségek jól körülhatárolhatók.

Az első különbség, hogy míg a kontrasztív nyelvészet a két nyelv *rendszerét* veti egybe, a fordításelmélet a két nyelvi rendszer realizációit, azaz *szövegeket* vet egybe.

A második különbség, hogy míg a kontrasztív nyelvészet a két nyelv *teljes* rendszerét veti egybe, a fordításelmélet válogat, és csak olyasmivel foglalkozik, ami a fordítói gyakorlatban problémát jelent (pl. hiába fontos területe az aspektus kutatása az orosz-magyar kontrasztív nyelvészeti kutatásoknak, ha a fordítói gyakorlatban nem jelent problémát, a fordításelmélet nem foglalkozik vele).

A harmadik különbség, hogy míg a kontrasztív nyelvészet a két nyelvi rendszerben *azonos* szinten elhelyezkedő elemeket vet egybe (pl. a főnévi igeneves szerkezeteket az angol és a magyar nyelvben), a fordításelmélet nem feltétlenül azonos szinten álló elemeket vet egybe, sőt ez utóbbi a

gyakoribb (pl. a főnévi igeneves szerkezeteket az angol nyelvben és a célhatározói mellékmondatot a magyar nyelvben).

A negyedik különbség, hogy a fordításelméletnek lesznek olyan kategóriái, mint pl. az ekvivalens nélküli lexika, melyek a kontrasztív nyelvészetben fel sem merülnek.

Szemünkre vethetné valaki, miért azonosítjuk a kontrasztív nyelvészetet a nyelvi rendszerekre irányuló kutatásokkal, miért ne tartozhatnának bele a kontrasztív nyelvészetbe az egybevető szövegtani kutatások? Ezt a véleményt képviseli pl. Barhudarov (1975), aki a fordításelméletet a kontrasztív szövegnyelvészettel azonosítja. Hasonló véleményen van Coseriu is (1981), aki szerint a kontrasztív nyelvészetnek a nyelvi rendszerekkel és a nyelvi típusokkal foglalkozó része nem, de a nyelvi *normát*, azaz a nyelvi eszközök funkcionálását kutató része feltétlenül kapcsolatban van a fordításelmélettel, sőt azonosítható vele.

Ezzel mi nem értünk egyet, véleményünk szerint a fordításelmélet még a kontrasztív szövegnyelvészettel sem azonosítható. A kontrasztív szövegnyelvészeti kutatások ugyanis egymástól független *A* és *B* nyelvi szövegeket vetnek egybe, azaz az *A* nyelv és a *B* nyelv rendszerének egymástól *független* realizációit, míg a fordításelmélet a két nyelvi rendszer *egymástól függő* realizációit veti egybe, melyek ekvivalencia-viszonyban vannak egymással. Ez óriási különbség. Az a kényszer, hogy egy *A* nyelven megformált gondolatot kell *B* nyelven visszaadni, olyan viszonyokat teremthet az *A* nyelvű és *B* nyelvű szövegek között, amelyre egy olyan nyelvész – legyen az akár szövegnyelvész is –, aki nem elemez fordításokat, nem is gondol. A fordítás eredményeképp olyan *A* és *B* nyelvi szövegek között jöhetnek létre ekvivalencia-viszonyok, melyek kapcsolatát semmilyen fordítástól független kutatás nem tudná megjósolni. A kontrasztív nyelvészetnek, de még a kontrasztív szövegnyelvészettnek sem célja az ekvivalencia kutatása. A fordításelmélet tehát szinte létét, de legalábbis tudományos önállóságát köszönheti az ekvivalencia kutatásának, az ad neki jogcímet arra, hogy önálló tudománynak tekinthessük.

Az ekvivalencia tehát a fordításelméletnek központi kategóriája, de nemcsak központi kategóriája, hanem, bátran mondhatjuk, legvitatottabb kategóriája is.

Ha az ekvivalenciát kutatjuk, már a kutatás *tárgyának* kijelölésekor is óriási problémákba ütközünk.

A fordítás folyamatában ugyanis, mint tudjuk, nemcsak a forrásnyelv és a célnyelv, ill. a két nyelvi rendszer egymástól függő realizációi, azaz a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek vesznek részt, hanem legalább három *élő* szereplője is van a fordítási szituációnak: az író, az olvasó és a fordító. S ha az *írónak* nem is, hiszen az írók nem azzal a céllal írják műveiket, hogy azt le fogják fordítani, de az *olvasónak* és a *fordítónak* megvannak a maga ekvivalencia-elképzelései, és ezek egyáltalán nem mindig esnek egybe. Bonyolítja a helyzetet egy negyedik szereplő is, aki ugyan nincs benne a fordítás folyamatában, de számunkra mégis fontos, a fordítás *kutatója*.

Azt kell mondanunk, hogy merőben más ekvivalencia felfogása van az olvasónak, aki *feltételezi*, a fordítónak, aki *megteremti*, és a kutatónak, aki *feltárja* az ekvivalenciát. (Albert 1988.) Először tehát ezt a három ekvivalencia-fogalmat kell szétválasztanunk.

Az olvasó attitűdje a legegyszerűbb. Az előlegezett bizalom jellemző rá. Azokat a fordításokat, melyeket a könyvkiadók kiadnak és a könyvesboltokban árulnak, azokat ő általában ekvivalensnek tartja. Az olvasónak semmiféle tudatos elképzelése nincs az ekvivalenciáról, ha a mű nem tetszik neki, nem a fordítóról, hanem a szerzőről alkot rossz véleményt, vagy ha eszébe jut is némely olvasóknak a fordítókat hibáztatni, a szemrehányások tárgya az szokott lenni, hogy a fordító bizonyos szavakat rosszul fordított.

A fordító ekvivalencia-fogalma már bonyolultabb. Neki már vannak bizonyos többé-kevésbé tudatos elképzelései az ekvivalenciáról, melyeket szeretne megvalósítani, de nem mindig sikerül neki. Paradox módon a fordítás minősége, a fordító sikere vagy sikertelensége az ekvivalencia megteremtésében nincs szoros összefüggésben azzal, hogy az ekvivalenciáról kialakított elképzelései mennyire tudatosak vagy mennyire ösztönösek.

Nyilvánvaló, hogy az ekvivalencia problémája a fordításelméleti szakemberek, a fordításkutatók számára jelentkezik a maga teljes összetettségében. Az olvasók és a fordítók többékevésbé ösztönös, de mégis egyértelmű ekvivalencia-elképzeléseivel szemben a fordításkutatók között különböző nézetek alakultak ki az ekvivalencia lényegéről.

A kutatók egy része az ekvivalenciát a fordítás feltételének tartja, mely megkülönbözteti az idegen nyelvű szövegek átültetésének egyéb módjaitól, az adaptációtól, a kivonattól, a rezümétől stb. Náluk az ekvivalencia bekerül a fordítás definíciójába (a fordítás – a forrásnyelvi szöveg helyettesítése ekvivalens célnyelvi szöveggel). Ilyen megközelítésben a fordításon belül az ekvivalenciának nincsenek fajtái, nincsenek fokozatai. Ha csak azt a célnyelvi szöveget nevezzük fordításnak, amelyik ekvivalens a forrásnyelvi szöveggel, akkor minden fordítás ekvivalens, tehát az ekvivalencia további kutatása fölöslegessé válik.

A másik megközelítés abból indul ki, hogy az ekvivalencia sohasem lehet teljes. Az a célnyelvi szöveg, amelyet a fordító ekvivalensnek szán, és az olvasó ekvivalensnek fogad el, csak *bizonyos* szempontokból egyezik az eredetivel (formai, tartalmi, rendszerezni. Ez a megközelítés nyilvánvalóan jóval termékenyebb. Az ekvivalencia fajtáinak és fokozatainak feltárása bőséges anyagot kínál a kutatóknak. Ezen belül a megközelítésen belül is megkülönböztethetünk több irányzatot. Az egyik, a *normatív* irányzat, mely előírja a fordítónak, hogy mit kell tennie az ekvivalens fordítás érdekében, mi az, amit az eredeti szövegből feltétlenül meg kell őriznie, és mi az, amit esetleg feláldozhat (Fjodorov 1958, Recker 1974, Barhudarov 1975, Jäger 1975). A másik a *deskriptív*, leíró irányzat, mely nagyszámú fordítói tény elemzése alapján leírja, hogyan teremti meg a fordító az ekvivalenciát, mi az, amit megőrzött az eredeti szövegből, és mi az, amit feláldozott. (Revzin-Rozencvejg 1964, Catford 1965, Komisszarov 1980).

Az ekvivalencia kutatásának egy harmadik megközelítése abból indul ki, hogy nem lehet azonos ekvivalencia-követelményeket támasztani egy használati utasítás és egy filmforgatókönyv, egy gépleírás és egy lírai költemény fordításával (fordítójával) szemben, vagyis ahány szövegtípus létezik, az ekvivalenciának annyiféle megvalósulása képzelhető el (Reiss 1971).

Mint korábban említettük, az ekvivalenciával foglalkozó kutatások előfeltétele a kutatás tárgyának körülhatárolása, azaz a fordító, az olvasó és a kutató ekvivalenciafelfogásának szétválasztása. Mi most kirekesztjük vizsgálódásainkból az olvasó és a fordító ekvivalencia-felfogását (az előbbiről ld. Popovics 1980, az utóbbiról ld. Albert 1988), és a fordításkutatók elképzelései közül is csak azokéval fogunk foglalkozni, akik nem általában tartják az ekvivalenciát a fordítás feltételének, hanem megpróbálnak különbséget tenni a fordítási ekvivalencia különböző típusai között.

Catford *A Linguistic Theory of Translation* című könyvében, mely 1965-ben jelent meg, "formális megfelelés" ("formal correspondence") és "szöveg ekvivalens" ("textual equivalent") között tesz különbséget. "Formális megfelelő – írja Catford, – bármely olyan célnyelvi kategória (egység, osztály, szerkezet, szerkezeti elem), melyről megállapítható, hogy a lehető legpontosabban ugyanazt a helyet foglalja el a célnyelv rendszerében, mint az adott forrásnyelvi kategória a forrásnyelvben (i.m. 27). A szövegekvalensről viszont meglehetősen semmitmondó definíciót ad: "A szövegekvalens... bármely célnyelvi egység (szöveg vagy szövegrész), amely megállapítottan egyenértékű az adott forrásnyelvi egységgel (szöveggel vagy szövegrésszel)." (i.m. 27)

Catford ezután azt fejtegeti, hogy a formális megfelelés milyen ritka, hiszen a nyelvi rendszerek különbözősége miatt szinte sohasem fordul elő, hogy valamely lexikai egység vagy grammatikai struktúra azonos helyet foglalna el a két nyelv rendszerében. Példaként hozza fel a formális megfelelésre az angol és a francia prepozíciókat. Mindkét nyelvben főnévi csoportokkal együtt szerepelnek, melyek részben határozó szerepet tölthetnek be a mondatban, részben jelzői szerepet a névszói szerkezetekben. Ha azonban tovább lépünk, és a prepozíciókat tartalmazó határozók és jelzők ekvivalenciáját próbáljuk igazolni, az már csak a szövegekvalencia alapján történhet.

Saját példát hozva fel, az orosz jelen idejű cselekvő melléknévi igenévnek (читающий) nem lehet formális megfelelője a magyar folyamatos melléknévi igenév (olvasó), mert az orosz melléknévi igenév egy négyelemű rendszer része, míg a magyar melléknévi igenév egy három, ill. inkább kételemű rendszer része. Vagy az orosz один számnévnek nem lehet formális megfelelője a magyar egy számnév, mert az utóbbinak a számnévi funkción kívül határozatlan névelői funkciói is vannak.

A rendszerbeli azonosság lenne a formális megfelelés feltétele a lexikai egységeknél is. Az angol brother szó nem lehet formális megfelelője a magyar fivér szónak, mert a magyar nyelv az angollal ellentétben megkülönböztet idősebb fiútestvért (fivér) és fiatalabb fiútestvért (öccs). Az orosz бабушка-nak nem lehet formális megfelelője a magyar nagymama,

mert a magyarban a *nagymama* és a *nagypapa* mellett ott van az összefoglaló *nagyszülő* lexéma is, ami az oroszból hiányzik. A német *blau* azért nem lehet formális megfelelője az orosz *синний*-nek mert az orosz *синний* (sötét-kék) mellett ott van még a *голубой* (világoskék) is. Catford példája a formális ekvivalencia hiányára az angol *yes* és a japán *hai*, mivel a japán *hai* az igenlésen kívül a tagadó kérdésre adott megerősítő válasz eszköze is. Ugyancsak nem formális megfelelője az angol *yes* a francia *oui*-nak sem, mivel az angol *yes* egy kételemű rendszer része (*yes-no*), míg a francia *oui* egy háromelemű rendszer része (*oui-ai-non*).

Mindezekben a példákban végigtekintve a formális megfelelés lehetőségét szinte kizárhatjuk a fordításból, legfeljebb nemzetközi szavak, nemzetközi intézménynevek, földrajzi nevek, tulajdonnevek, terminusok esetében lehet szó a rendszerbeli hely azonosságáról.

Amit viszont Catford a szövegek ekvivalenciáról mond, mint említettük, meglehetősen kevés: "bármilyen célnyelvi egység (szöveg vagy szövegrész), amely megállapítottan egyenértékű az adott forrásnyelvi egységgel (szöveggel vagy szövegrésszel). (i.m. 27) A továbbiakban ezt így pontosítjuk: "a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek vagy szövegrészek akkor ekvivalensek, ha egy adott szituációban egymással kölcsönösen felcserélhetők" (i.m. 49). Ezt a megállapítást Catford a következő példával szemlélteti. Az elképzelt szituációban bejön egy lány, és azt mondja: *I have arrived*. A szituációnak számtalan eleme van: a hely, az idő, a lány kora, magassága, hajszíne, ruhája, foglalkozása, a jelenlévők száma, összetétele stb., de csak kevés realizálódik nyelvileg, kevés épül be az *I have arrived* mondatba. Ezek a következők: 1. a beszélő (*I* és nem *you* vagy *he*), 2. megérkezett (*arrive* és nem *leave*), 3. korábbi eseményről van szó (*have arrived* és nem *will arrive*) 4. ez a korábbi esemény kapcsolódik a jelenhez (*have arrived* és nem *arrived*), stb.

Ha ezt a kifejezést lefordítjuk oroszra: *Я пришла* az orosz mondatban a szituációnak más elemei fognak nyelvileg realizálódni: 1. a beszélő (*я* és nem *ты*), a beszélő nőnemű (*пришла* és nem *пришел*), 3. megérkezett (*пришла* és nem *ушла*), 4. korábbi eseményről van szó (*пришла* és nem *придет*), 5. gyalog jött és nem járművön (*пришла* és nem *приехала*).

A felsorolt jegyek között csak három azonosat találunk (a beszélő, a megérkezés, a korábbi esemény). A jelennel való kapcsolat például csak az angolban realizálódik nyelvileg, az oroszban nem. A lány nőneműsége és az, hogy gyalog jött, csak az oroszban realizálódik nyelvileg, az angolban nem. A három jegy azonossága azonban elegendő ahhoz, hogy az adott szituációban a két mondat egymással felcserélhető legyen. Míg tehát az angol *arrive* és az orosz *прийти* ige között formális megfelelésről a legkevésbé sem beszélhetünk, az angol *I have arrived* és az orosz *Я пришла* mondat az adott szituációban felcserélhető, tehát ekvivalensnek tekinthetők. A szövegek ekvivalencia feltétele tehát Catfordnál a szituatív releváns jegyek azonossága.

Az ekvivalencia másik kutatója E. Nida *Toward a Science of Translating* című művében nem a szituáció releváns jegyeinek azonosságát, hanem a befogadó (olvasó, hallgató) reakciójának azonosságát tartja az ekvivalencia

feltételének. Ő kétféle ekvivalenciát különböztet meg: formális ekvivalenciát és dinamikus ekvivalenciát. A formális ekvivalenciát egészen máshogy értelmezi, mint Catford, ő akkor beszél formális ekvivalenciáról, ha a fordító a forrásnyelvi szövegeket részesíti előnyben, és a lehető leghívtebben akarja visszaadni a forrásnyelvi szövegnek nemcsak a tartalmát, hanem a formáját is: 1. a grammatikai egységeket, 2. a szóhasználatot, 3. a terminusok értelmét. A grammatikai egységek visszaadása érdekében 1. igét igével, főnevet főnévvel fordít, 2. nem változtat a mondatok határain, 3. nem változtat a központozáson, a bekezdéseken stb. Mikor van ilyen fordításra szükség? Nida szerint Platon dialógusait például így kell fordítani, ahhoz, hogy megértsük Platon filozófiai rendszerének lényegét, nyomon tudjuk követni terminológiájának alakulását. Ugyancsak formális ekvivalenciára kell törekedni, ha nyelvészek számára készítünk fordítást, akik a két egybevetendő nyelv egymásnak megfelelő egységeit akarják összevetni. A formálisan ekvivalens fordítás tehát nem elvetendő, hanem bizonyos szövegek és bizonyos befogadók esetében a fordításnak nagyon is értékes fajtája.

A dinamikus ekvivalenciánál, épp ellenkezőleg, a fordító a befogadót tartja szem előtt. A dinamikusan ekvivalens fordítást olvasva, a befogadónak az az érzése, hogy "Én is éppen így mondtam volna." A dinamikusan ekvivalens fordítás a "legközelebbi természetes ekvivalense a forrásnyelvi szövegnek" (the closest natural equivalent). A "természetes" fordítás elérése érdekében három dolgot kell a fordítónak szem előtt tartania: 1. a befogadó nyelvet és kultúrát a maga egészében, 2. az adott szöveg kontextusát, 3. a célnyelvi befogadókat.

A célnyelv és a célnyelvi kultúra figyelembe vétele Nidánál a "természetes" fordítás első feltétele. Frere 1820-ban megfogalmazott gondolatát idézi: "A fordítás nyelvének tiszta, érzékelhetetlen és láthatatlan elemnek kell lennie, mely csak eszköze a gondolatok és érzelmek átadásának, és semmi több..." Az idegen nyelv nyomainak eltüntetése végett Nida szerint két területen kell változásokat végezni: a grammatika és a lexika területén. Szerinte a grammatikai változásokat könnyebb megvalósítani, mert azokat a nyelvek szerkezeti eltérései amúgy is kötelezővé teszik. Szükségszerűen el kell végezni bizonyos szórendi változásokat, sokszor kell főnév helyett igét, névmások helyett főnevet stb. használni. A forrásnyelv lexikai struktúráit a célnyelv szemantikai követelményeihez igazítani már sokkal nehezebb. Ebből a szempontból Nida három lexikai szintet különít el: 1. olyan elnevezések, melyeknek könnyű megfelelőt találni a másik nyelvben (*fohó, fa, kő*, stb.), 2. olyan elnevezések, melyek kultúrálisan különböző tárgyat jelölnek ugyan, de azok funkciója hasonló (*könyv*), 3. olyan elnevezések, melyek kulturális sajátosságokat jelölnek (*zsinagóga*). E harmadik csoportnál nehéz elkerülni az idegenszerűséget. Ha a szóban forgó kultúrák távol esnek egymástól, akkor pedig egyenesen lehetetlen.

A "természetes" fordítás második feltétele Nidánál az adott szöveg kontextusának figyelembe vétele. Érdekes, hogy mit ért Nida kontextuson. Először a mondatok intonációját és ritmusát említi, majd rátér az eredeti szöveg stilisztikai jellegzetességeinek visszaadására, arra pl. hogyan kell

elkerülni a vulgarizmusokat egy fennkölt stílusú szövegben, vagy ellenkezőleg, hogyan lehet elkerülni, hogy egy mindennapi szöveg, a fordításban bonyolult jogi dokumentumnak tűnjék azért, mert a fordító megpróbált minden kétértelműséget kiküszöbölni. A fordítónak gondolnia kell arra, pl. hogy az eltérő stilisztikai standardok miatt az angol próza a spanyol fordításban színtelennek, unalmasnak tűnhet, míg a spanyol próza angol fordításban elviselhetetlenül bőbeszédűnek és túlszínezettnek fog hatni. Ugyancsak a kontextus figyelembe vételéhez sorolja Nida az anakronizmusok elkerülését és az eredeti szöveg érzelmi színezetének visszaadását (i.m. 169).

A "természetes" fordítás harmadik feltétele Nidánál a célnyelvi hallgatóság figyelembe vétele. A fordítónak ismernie kell, és számításba kell vennie a célnyelvi olvasók ismereteit, tapasztalatait és megértési képességét ("capacity for decoding"), és arra kell törekednie, hogy a fordítás azonos hatást érjen el a célnyelvi olvasók körében, mint amilyen hatást az eredeti mű az eredeti befogadók körében elért. Bár Nida, mint látjuk, a dinamikus ekvivalens fordításnak három feltételét szabja meg, mégis ez utóbbival, azaz a célnyelvi olvasóra gyakorolt azonos hatás feltételével kapcsolatos gondolatai terjedtek el a fordításelméleti szakirodalomban, s a dinamikus ekvivalens fordítást, Nidára hivatkozva, az azonos hatást keltő, azonos reakciót fordítással szokták azonosítani.

Az azonos reakció követelménye természetesen könnyen megkérdőjelezhető, s ezt már maga Nida is tudta. Ő maga hívja fel a figyelmet arra, hogy a fordító nem mindig tudhatja, hogyan reagált valamely műre az eredeti hallgatóság (i.m. 176). Mindazonáltal az azonos befogadói reakció, mint az ekvivalencia feltétele jó kiindulási alapot nyújtott a további kutatásokhoz. Amennyire képtelenség megkövetelni az azonos olvasói reakciót pl. a több száz évvel ezelőtt született vagy egészen más kultúrából származó szépirodalmi művek esetében, annyira nem képtelenség azonos olvasói reakcióra törekedni a korunkban született tudományos vagy műszaki szövegek szakembereknek szóló fordítása esetében.

Newmark *Approaches to Translation* című könyvében azt rója fel Nida hibájául, hogy a dinamikus ekvivalenciát csak a formális ekvivalenciával állítja szembe, és nem beszél kognitív ekvivalenciáról, ami az értelemi, tartalmi azonosságot jelentené. Newmark szerint minél inkább az informatív tartalom van a hangsúly a fordítandó szövegben, annál könnyebb, és minél inkább az érzelmi ráhatáson van a hangsúly, annál nehezebb az azonos hatás elvét megkövetelni (i.m. 132).

Ugyancsak széles körben elterjedt a fordításelméletben Gert Jäger ekvivalencia-felfogása, melyet *Translation und Translationslingvistik* című művében fejtett ki 1975-ben. Jäger megkülönböztet *kommunikatív* és *funkcionális* ekvivalenciát. Kommunikatív ekvivalenciáról Jäger szerint akkor beszélhetünk, ha az eredeti szöveg "kommunikatív értéke" a fordítás során nem változik, vagyis a fordítás azonos kommunikatív hatást vált ki, mint az eredeti szöveg. Ez eddig Nida koncepciójához hasonlít, csak hogy Jäger szerint a kommunikatív hatás elsősorban pszichológiai fogalom, tehát a

nyelvészet eszközeivel nem tanulmányozható. Tanulmányozható viszont nyelvészetileg az eredeti szöveg "funkcionális értéke", melynek megőrzése a funkcionális ekvivalencia feltétele. Hogyan fogható meg a szöveg funkcionális értéke? Funkcionális értéken Jäger a nyelvi jelek funkcióinak, azaz jelentéseinek az összességét érti. Pontosabban nem az összességét, hiszen a szemiotikából kölcsönvett három jelentéstípus (szemantikai, szintaktikai és pragmatikai jelentés) mindegyikét tovább bontja, és csak részben tartja őket megőrzendőnek a fordításban. A *szemantikai* jelentésen belül (a jel és a jeltárgy viszonya) elkülönít szignifikatív jelentést (a jel és a fogalmilag általánosított jeltárgy viszonya) és denotatív jelentést (a jel és az objektíven létező jeltárgy viszonya), és csak a szignifikatív jelentést tartja megőrzendőnek. A *szintaktikai* jelentésen belül (a nyelvi jelek egymás közti viszonya) csak a szignifikatív jelentés aktualizálásában résztvevő grammatikai viszonyokat pl. az aktuális tagolást tartja megőrzendőnek. A *pragmatikai* jelentésből (a jel és a jel használóinak viszonya) pedig csak a nyelvileg is realizálódó pl. a szöveg stílusában megjelenő pragmatikai jelentést veszi figyelembe. Tehát véleménye szerint az eredeti szöveg funkcionális értéke a szignifikatív jelentésből, az aktuális tagolásból és a nyelvileg is realizálódó jelentésből tevődik össze, és ezt kell megőrizni a funkcionális ekvivalencia érdekében. A megőrzendő pontos körülhatárolásával megóvhatjuk magunkat attól, hogy olyan semmitmondó kijelentéseket tegyünk, hogy az ekvivalens fordítás feltétele a "tartalom", az "értelem" vagy a "jelentés" megőrzése.

Fejtegetéseinek végén Jäger visszatér a kommunikatív és a funkcionális ekvivalencia megkülönböztetéséhez. Míg a kommunikatív ekvivalencia, véleménye szerint, nem írható le a nyelvészet eszközeivel, a funkcionális ekvivalencia leírható. Míg a funkcionálisan ekvivalens fordítás egyúttal kommunikatív is ekvivalens, fordítva ez nem mondható el, mivel ugyanannak a szövegnek többféle kommunikatív ekvivalens fordítása kezelhető el, melyeknek funkcionális értéke különböző (i.m. 87–95, 100–109).

Jägerzeh hasonlóan a szemiotika hármas jelentésfogalmával dolgozik Barhudarov is. *Jezik i prevod* című könyvében (1975) a *referenciális* jelentés, a *nyelven belüli* jelentés és a *pragmatikai* jelentés terminusokat használja. Ő nem ezeken a jelentéseken *belül* különít el feltétlenül megőrzendő és esetlegesen feláldozható elemeket, hanem a három jelentéstípus *között* állít fel fontossági sorrendet. Abból indul ki, hogy a fordítás során elkrülhetetlenek a szemantikai veszteségek. A fordító úgy tudja ezeket a veszteségeket a minimumra csökkenteni, ha fontossági sorrendet állapít meg a lefordítandó jelentések között, és eldönti, hogy a kérdéses szövegben mely jelentéseket kell feltétlenül lefordítania, és melyek azok a jelentések, amelyeket feláldozhat. A szövegek nagy részében a fontossági sorrend a következő: legfontosabb a referenciális jelentés, azután következik a pragmatikai jelentés és végül a nyelven belüli jelentés. Kivételek természetesen vannak, például a művészi szövegek.

Ha végigtekintünk az ismertetett felfogásokon, látjuk, hogy a nézetek főként abban térnek el, mi az, ami feltétlenül átvendő az egyik nyelvből a

másikba, mi az, ami feltétlenül megőrzendő a fordítás során, mi az, aminek változtatnivalóan kell maradnia, azaz, mi a fordítás invariánsa? Abban viszont mindenki egyetért, hogy akármit nevezünk a fordítás invariánsnak, akár az eredeti szöveg *tartalmát* (Fjodorov 1958), akár az *értelmet* (Revzin-Rozencvejk, 1964), akár a *funkcionális értéket* (Jäger, 1975), akár a *jelentést* (Barhudarov, 1975), akár az *információs struktúrát* (Csernyahovszkaja, 1976) az ekvivalencia elérése érdekében ezt a valamit át kell vinni a forrásnyelvi szövegből a célnyelvi szövegbe. Vagyis ezeket a felfogásokat (Revzin és Rozencvejk megközelítését kivéve) bizonyos fokú normativitás jellemzi. Sokszor hangzik el bennük, hogy milyennek *kell* lennie a célnyelvi szövegnek, mit *kell* megőriznie a fordítónak.

Említettük, hogy létezik egy másik megközelítés is, mely elhatárolja magát ettől a normatív jellegtől. Revzin és Rozencvejk már 1964-ben kijelentették, hogy a fordítás tudományának, ha az a fordítást mint folyamatot, és nem mint eredményt akarja vizsgálni, nem normatív, hanem leírónak kell lennie. "Az a tudomány, mely a fordítást, mint folyamatot akarja leírni, nem lehet normatív... Nem azt kell leírnia, hogy mi legyen, hanem azt, hogy mi magának a jelenségnek a lényege" (i.m. 21).

Ugyancsak vitába száll a normatív szemlélettel Komisszarov is. *Lingvisztika perevoda* (1980) című könyvében nem az ekvivalencia megteremtésének feltételeit kívánja leírni, hanem nagyszámú fordítói tény megfigyelése alapján a fordításokban létrejött ekvivalencia-viszonyokat kívánja feltárni, rendszerezni. Hangsúlyozza, hogy ennek érdekében a kutatónak el kell tekintenie mindenféle értékelő és kritikai megjegyzéstől. Nem szabad azt néznie, hogy mennyire "jó" a fordítás, és vajon nem lehetett volna-e "jobban", "másképp" fordítani. Ha az elemzett szövegek fordítások, akkor fel kell tételezni, hogy ekvivalensek, és azt kell vizsgálni, hogy miként valósul meg az ekvivalencia az egyes konkrét esetekben.

A fordítások egybevető elemzése arról tanúskodik, hogy az eredeti és a fordítás közötti azonosság, Komisszarov terminusával "értelmi közelség" (szmizlovaja blizoszty) nagyon változó. A kutató feladata tehát az, hogy nagyszámú fordítás elemzése alapján feltárja az ekvivalencia-viszonyok különböző típusait. Komisszarov öt ilyen ekvivalenciátípust ír le angol szövegek orosz fordításai alapján. Mi most Joseph Heller *Catch 22* című regénye és annak Papp Zoltán által készített magyar fordítása alapján mutatjuk be a Komisszarov féle ekvivalenciátípusokat.

Az első típusba azokat a fordítások tartoznak, melyekben a legkevesebb tartalmi azonosság van az eredetivel.

- (1) – They will have to try like hell to catch me this time...
– They will try like hell. (Heller, 475)
- (2) – Most aztán felköthetik a gatyájukat, ha meg akarnak találni.
– Fel fogják kötni a gatyájukat. (Papp, 662)

Ezekre a fordításokra a következő tulajdonságok jellemzőek: a) a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg lexika állománya és grammatikai struktúrái teljesen eltérnek egymástól; b) a célnyelvi szöveg lexikai egységei és grammatikai struktúrái nem a forrásnyelven végrehajtott szemantikai és szintak-

तिकai transzformációk útján jöttek létre, vagyis arra vissza nem vezethetők. Mi akkor a közös az eredetiben és a fordításban? Minek alapján mondhatjuk, hogy a *They will try like hell* angol mondatnak ekvivalense a *Fel fogják kötni a gatyájukat* magyar mondat? Mindkét mondatra az jellemző, hogy a szavakat nem egyenes, hanem átvitt értelemben kell érteni. Egyvalamit mondunk és másvalamit gondolunk. Ami közös a két mondatban, az eredetiben és a fordításban, az a beszélő szándéka, a kommunikáció célja. A főhős azt akarja kifejezni, hogy nem lesz őt könnyű megtalálni, beszélgetőpartnere pedig biztosítja arról, hogy üldözői mindent meg fognak tenni, hogy megtalálják. A főhős ennek kifejezésére olyan könnyed, kollokvialis kifejezést választ, mellyel a szökés előtti drámai helyzetben oldani próbálja saját feszültségét. Beszélgetőpartnere fesztelenség látszatát keltő kifejezés megismétlésével figyelmezteti, hogy nincs oka a fesztelenségre. Ennek a kommunikációs célnak az eltérésére a fordítás során ekvivalencia-viszonyba került angol és magyar mondatok lexikai-grammatikai állományuk teljes különbözősége ellenére egyaránt alkalmasak.

Az ekvivalencia-viszonyok második típusába már több az azonosság, ha ez első látásra nem is annyira szembeötlő.

(3) They were in a race and knew it. (Heller, 34)

(4) Nem babra ment a játék, ezt tudták. (Papp, 34)

Ezt a fordítást a következőképpen jellemezhezjük: a) a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg lexikai egységei és grammatikai struktúrái teljes mértékben eltérnek egymástól; b) a célnyelvi szöveg lexiaki egységei és grammatikai struktúrái nem a forrásnyelven végrehajtott szemantikai és szintaktikai transzformációk útján jöttek létre, vagyis arra vissza nem vezethetők; c) az eltérő lexikai-grammatikai állomány viszont ugyanazt a szituációt írja le. Ezért áll közelebb itt a fordítás az eredetihez, mint az előbbi esetben. Az azonos szituáció, melynek leírása alapján a fenti angol és magyar mondat ekvivalenciaviszonyba került az, hogy a katonák nehéz, veszélyes helyzetben vannak, az életükről van szó. Ennek a szituációnak a leírására mindkét mondat – lexikai-grammatikai állományuk teljes különbözősége ellenére is – egyaránt alkalmas.

Az ekvivalencia-viszonyok harmadik típusába nemcsak a kommunikációs cél és a leírt szituáció azonos, hanem a szituáció leírásának módja is hasonló, ami az (1) és a (2), valamint a (3) és a (4) példákra nem volt jellemző.

(5) It was love at first sight. (Heller, 13)

(6) Meglátni és megszeretni egy pillanat műve volt. (Papp, 5)

Az eredeti és a fordítás viszonya ebben az esetben a következőképpen jellemezhető a) a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg grammatikai struktúrái teljesen, de lexikai egységei csak részben térnek el egymástól; b) a célnyelvi szöveg grammatikai struktúrái nem vezethetők vissza a forrásnyelvi szövegre, de a lexikai egységek részben visszavezethetők, azzal transzformációs viszonyba hozhatók; c) az azonos kommunikációs cél eléréséhez és az azonos szituáció leírásához a fordító azonos fogalmakat használ, s ezzel a szituáció leírásának módjára is kiterjeszti az ekvivalenciát. Az ekvivalencia-

viszonyok negyedik típusában a kommunikációs célon, a leírt szituáción, és a szituáció leírásának módján túl a grammatikai struktúrák is részben azonosak, ill. eltéréseiket csak a két nyelv rendszerbeli különbségei indokolják.

(7) He had been smuggled into the ward during the night,... (Heller, 16)

(8) Éjszaka csempészték be a kórterembe,... (Papp, 10)

(9) Temperatures were taken twice a day in the ward. (Heller, 16)

(10) A kórteremben naponta kétszer mértek lázat. (Papp, 10)

Ezek a fordítások a következőképpen jellemezhetők: a) a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg lexikai állománya teljesen, grammatikai struktúrái részben azonosak; b) a célnyelvi szöveg lexikai egységei és grammatikai struktúrái visszavezethetők a forrásnyelvi szövegre, azzal transzformációs viszonyba hozhatók; c) a grammatikai struktúrák eltéréseit a két nyelv rendszerbeli különbségei indokolják pl. az, hogy az egyik nyelvben van passzívum, a másikban nincs, vagy korlátozott a használata.

És végül, az ekvivalencia-viszonyok típusára a teljes ekvivalencia jellemző.

(1) – These people are your guests – he shouted suddenly. (Heller, 35)

(2) – Ezek az emberek az önök vendégei! – ordított fel hirtelen. (Papp, 37)

Ilyenkor az eredeti és a fordítás viszonyára az jellemző, hogy a) a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg lexikai állománya és grammatikai struktúrái teljesen azonosak; b) a célnyelvi szöveg lexikai-grammatikai állománya teljes egészében visszavezethető a forrásnyelvi szövegre, transzformációs viszonyba hozható vele.

Komisszarov *Lingvisztika perevoda* című könyve, melyben az ismertetett ekvivalenciátípusokat leírja, 1980-ban jelent meg. Kétségtől mentes a normativitástól és szigorúan leíró szemlélet jellemző rá. Kétségtől mentes a nyaltabb képet kapunk az ekvivalenciáról, mint a korábban ismertetett művekből, melyek az invariáns értelem, tartalom vagy jelentés alapján próbálták megszabni az ekvivalencia feltételeit. Két kifogást azonban meg kell említenünk. Az egyik kifogásunk nemcsak Komisszarov elméletére, hanem a normatív felfogás minden ellenfelére vonatkozik. Abban igazuk van a normatív felfogás ellenzőinek, hogy az ekvivalenciának nem szabad objektív létezését tulajdonítani. Albert Sándor ezt így fogalmazza meg: "Az ekvivalencia nem valamiféle eleve meglévő, objektíve adott viszony a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között, amelyet a fordítónak mintegy "el kell találnia", vagy ha ez nem sikerül, akkor legalább optimálisan megközelítenie, hanem... a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közötti kapcsolatot ("translational relationship") jelölésére szolgáló funkcionális-relacionális, ún. "itt-és-most" kategória." (i.m. 66)

Ha viszont teljesen kiküszöböljük a normativitást, fenyeget egy másik veszély. Ha ugyanis az ekvivalencia nem több, mint a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg viszonyának jelölésére szolgáló kategória, akkor minden célnyelvi szöveg, melyet a fordító fordításnak szán, és az olvasó fordításként olvas, ekvivalense az eredetinek. Így egy "parttalan" ekvivalencia fogalmat

kapunk. Azzal egyetérttek, hogy az ekvivalencia nem valamiféle adott, eleve meglévő objektív viszony, de valamiféle *mértékre* mégiscsak szükség lenne.

Másik kifogásunk Komisszarov elmélete ellen, hogy kimarad elemzéséből a szöveg szerepe is. Az ugyanis, hogy az eredeti mondatnak és a fordított mondatnak azonos a lexikai-grammatikai állománya (ld. a (11) és a (12) példákat), még egyáltalán nem teszi őket ekvivalenssé, sőt éppen az azonos lexikai-grammatikai állomány szokott a fordítási hibák forrása lenni. Igaz, hogy Komisszarov szerint az egyes ekvivalenciátípusok feltételezik egymást; tehát, ha (12)-ről azt állítom, hogy ekvivalens (11)-gyel, akkor ezzel azt is állítom, hogy a kommunikációs cél, a leírt szituáció leírásának módja stb. tekintetében is ekvivalens. Mindenképpen hiányzik azonban a rendszerből az, hogy egy célnyelvi mondat csak akkor lehet ekvivalense egy forrásnyelvi mondatnak, ha azonos szerepet játszik, azonos helyet foglal el a célnyelvi szöveg egészében, mint a forrásnyelvi mondat foglalt el a forrásnyelvi szöveg egészében.

És itt jutunk el saját ekvivalencia-felfogásunk lényegéhez. Véleményünk szerint a kommunikatív ekvivalens fordításra háromféle egyenértékű viszony jellemző: referenciális, kontextuális és funkcionális egyenértékűség. A *referenciális* egyenértékűség lényege, hogy a célnyelvi szöveg a valóságnak ugyanazon szepterére, ugyanazon tényeire, eseményeire, jelenségeire vonatkozzon, mint a forrásnyelvi szöveg. A *kontextuális* egyenértékűség lényege, hogy a célnyelvi mondatok ugyanazt a helyet foglalják el a célnyelvi szöveg egészében, mint amilyent a forrásnyelvi mondatok foglalnak el a forrásnyelvi szöveg egészében. A *funkcionális* azonosság lényege, hogy a célnyelvi szöveg ugyanazt a szerepet töltse be a célnyelvi olvasók körében, mint amilyent a forrásnyelvi szöveg betöltött a forrásnyelvi olvasók körében (ez a szerep lehet információ átadása, érzelmekeltés, felhívás, stb.).

Azt a célnyelvi szöveget tekintjük valamely forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalensének, mely a referenciális, a kontextuális és a funkcionális ekvivalencia követelményeinek egyaránt megfelel.

Milyen feladatokat jelöl ki ez a hármas felosztás a fordításelméleti kutatások számára? A referenciális egyenértékűség véleményünk szerint feltétele a fordításnak. Ha a célnyelvi szöveg a valóságnak nem ugyanarról a szepteréről, nem ugyanazokról a dolgokról, eseményekről, jelenségekről szól, nem is tekinthető fordításnak. A "rossz", "hibás" fordítások, valamint a félrefordítások okainak kutatása tehát véleményünk szerint nem tartozik a fordításelmélet feladatai közé.

Annál nagyobb jövője van a kontextuális egyenértékűség kutatásának. A kontextuális egyenértékűség kétfelől közelíthető meg: a mondat felől és a szöveg felől. A mondat felől megközelítve azt jelenti, hogy a célnyelvi mondatok ugyanúgy kapcsolódnak egymáshoz, ugyanúgy vegyenek részt a célnyelvi szöveg megszerkesztésében, mint a forrásnyelvi mondatok a forrásnyelvi szöveg megszerkesztésében. És itt már tág tere nyílik a kutatásnak, hiszen a mondatok kapcsolódása, szöveggé szerveződés minden nyelvben valósul meg, sőt az egyes nyelveken belül is nagy különbségek vannak a szövegtípusok között. Ezt az eszköztárat a nyelvhasználók (írók, fordítók)

intuitíve alkalmazzák, de a nyelvtudomány még korántsem tárta fel kellőképpen az egyes nyelvekre és egyes szövegtípusokra jellemző mondatkapcsolási, szövegszerveződési különbségeket.

Mint említettük, a kontextuális egyenértékűség az egymás fordításának tekintet forrásnyelvi és célnyelvi szöveg egésze is megközelíthető. Ilyenkor a kontextuális egyenértékűség azt jelenti, hogy a fordítás eredményeképp kapott célnyelvi szövegben ugyanúgy kapcsolódjanak egymáshoz a mondatok, mint a nem fordítás eredményeképp keletkezett hasonló műfajú célnyelvi szövegekben. Itt látszólag ellentmondás rejlik. Mi köze lehet a nem fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szövegeknek a fordított szöveghez? Hogyan lehetne feltétele az ekvivalenciának, azaz a fordítás egyenértékűségének az, hogy a fordítás eredményeképp kapott célnyelvi szöveg mennyire hasonlít a nem fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szövegekhez? A válasz egyszerű. Úgy hogy a kommunikatív ekvivalencia korábban említett harmadik feltétele, a funkcionális egyenértékűség, melynek lényege, hogy a célnyelvi szöveg ugyanolyan szerepet töltsön be a célnyelvi olvasók körében, mint amelyet a forrásnyelvi szöveg betöltött a forrásnyelvi olvasók körében, csak akkor valósulhat meg, ha a fordítás eredményeképp kapott célnyelvi szöveg *beilleszkedik* a célnyelvi beszélők által használt célnyelvi szövegek sorába (ha az irodalmi mű nem hat precízen megfogalmazott jogi dokumentumnak, a reklámszöveg nem hat tudományos szövegnek, a tudományos szöveg nem hat kávéházi fecsegésnek).

Kézenfekvő a kérdés: nem mond-e ellent mindennek a műfordítói gyakorlat? Hiszen ily módon a szépirodalmi szövegekre jellemző stilisztikai újítások sohasem kerülnének át az egyik nemzeti irodalomból a másikba. Véleményünk szerint ez az ellentmondás úgy oldható fel, hogy a szépirodalmi szövegekben, amelyekben a forma is a tartalom része, amelyek a valóság jelenségein kívül a formáról is tartalmaznak információt, a forma bekerül a referenciális részbe, és a kontextuális szempontok éppoly fontosak maradnak, hiszen bármennyire új és szokatlan legyen is egy irodalmi forma, mégiscsak bele kell illeszkednie a célnyelvi olvasók által irodalmi szövegnek tartott szövegek sorába.

A fordítási ekvivalencia kutatásának igen nagy elméleti és gyakorlati jelentősége van. Elméleti jelentősége azért nagy, mert a fordítás révén olyan egymástól merőben különböző nyelvi formák kerülnek ekvivalencia-viszonyba, melyeknek azonos funkciója fordítás nélkül talán fel sem tűnne a kutatónak, így viszont anyagot szolgáltatnak a nyelvtudomány egyik legizgalmasabb kérdésének: a forma és a funkció viszonyának a kutatásához.

Gyakorlati jelentősége pedig azért nagy, mert tudományosan megalapozott szempontokat adhat az eddig jobbára csak intuitíve művelt fordításkritikához. Ha nem helyezkedünk arra az álláspontra hogy minden fordítás ekvivalens, amit a kiadók fordításként kiadnak és, amit az olvasók fordításként olvasnak, akkor tudomásul kell vennünk, hogy az ekvivalenciának vannak fokozatai, s a jelenleg közkézen forgó fordításoknak korántsem mindegyike tekinthető az eredeti szöveg kommunikatív ekvivalensének, legyen szó akár szépirodalmi, akár publicisztikai, akár tudományos

vagy műszaki fordításokról. A tartalmilag nem ekvivalens fordítások kutatása természetesen, mint már említettük, nem a fordításelmélet feladata, hiszen a fordító nyelvtudásának vagy tárgyismeretének hiánya miatt keletkezett rossz fordításokból nem lehet tudományosan általánosítható következtetéseket levonni. Feladata viszont a fordításelméletnek a kontextuális ekvivalencia megvalósulásának feltételeit kutatni különböző műfajú forrásnyelvi szövegek, azok célnyelvi fordításai és hasonló műfajú nem fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szövegek egybevetése alapján. A létrejött ekvivalenciaviszonyok szöveg szempontú elemzése és magyarázata az, amivel a fordításelmélet tudományosan megalapozott szempontokat adhat a fordításkritika számára.

Irodalom

ALBERT, Sándor: Az ekvivalencia mint fordításelméleti kategória, Kandidátusi értekezés. Kézirat, Szeged, 1988.

CATFORD, J. C.: A Linguistic Theory of Translation. London. Oxford University Press, 1965.

COSERIU, E.: Kontrastive Linguistik und Übersetzungstheorie: ihr Verhältnis zueinander. in. Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft. München, 1981.

JÄGER, Gert: Translation und Translationslinguistik. Halle: Saale Max Niemeyer Verlag, 1975.

NEWMARK, Peter: Approaches to Translation. Pergamon Press. Oxford, 1981.

NIDA, E. A.: Toward a Science of Translating. Brill. Leiden, 1964.

POPOVIC, Anton: A műfordítás elmélete. Madách. Bratislava, 1980.

REISS, K.: Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. München. Max Hueber Verlag, 1971.

БАРХУДАРОВ, Л. С.: Язык и перевод. М. Международные Отношения. 1975.

ФЕДОРОВ, А. В.: Введение в теорию перевода. М. изд. литературы на иностранных языках. 1958.

КОМИССАРОВ, В. Н.: Лингвистика перевода. М. Международные Отношения. 1980.

РЕЦКЕР, Я. И.: Теория перевода и переводческая практика. М. Международные Отношения. 1974.

ЧЕРНЯХОВСКАЯ, Л. А.: Перевод и смысловая структура. М. Международные Отношения. 1976.

A BESZÉDPROZÓDIA SZEREPE A TOLMÁCSOLÁSBAN

Bendik József

UNESCO Fordító- és Tolmácsközpontja, Budapest

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

1. Mindenekelőtt tisztázzuk a fogalmakat. A beszédprozódia magában foglalja az elhangzó beszéd olyan jelenségeit, mint a hangmagasság, hangerő, hangzásidő, hangszünet és hangszín, a hangmagasság változásából, változtatásából adódó jelentéshordozó tulajdonságok. Ezek szótagon belül vagy szótagsorokon érvényesülnek. Ilyenek: a hangmagasság- változás iránya (lebegő, emelkedő, ereszkedő, összetett); jellege (lépcsőzetes, sikló, összetett). Jelentéshordozó az egyes szótagok hangmagasságának viszonylagos szintje, a megnyilvánuláson belül, két szótag szintkülönbsége, amit hangköznek hívunk, illetve a megnyilvánulás legmagasabb és legalacsonyabb szintjének a különbsége, amit terjedelemnek nevezünk.

A hangmagasság akusztikai alapja a zönge alapfrekvenciája, a hangerő alapja viszont a zönge rezgésének amplitudója. A magasabb hangszint általában nagyobb hangerővel párosul, és fordítva. Az egyes szótagok időtartama szintén más prozódiai eszközökkel kombinálva válik jelentéshordozóvá. A viszonylagos szótagsorok hangzásidejét beszédiramnak vagy tempónak hívjuk.

Jelentéshordozó beszédprozódiai eszköz a zönge megszakítása vagy a szünet.

A hangszín meglehetősen nehezen rendszerezhető paralingvisztikai eszköz, de a tolmácsolásnál egyáltalán nem elhanyagolható.

A percepció, a beszédelfogás szintjén nem a fenti prozódiai eszközöket észleljük külön-külön, hanem a különböző kombinációikból létrejövő prozódiai effektusokat: dallamgörbéket, kiemeléseket, junkturákat, ritmust stb.

Vegyük sorra a prozódiai effektusoknak a tolmácsolás szempontjából releváns beszédbeli funkcióit:

2. A beszédfolyam tagolása

A beszédfolyam tagolásán a szó, a mondatzszakasz, mondat, gondolatsor határainak jelöltségét értjük.

Itt csak az összefüggő beszéd, megnyilatkozás szintjén jelentkező funkciókat vizsgáljuk, magától értetődőnek tekintve, hogy szófónológiai szinten csakis prozódiai eszközökkel jelezzük a szóhangsúlyt.

A beszéd, megnyilatkozás egész jelentéstartalma átalakulhat a tagolástól függően, amilyen mértékben a mondatszakasz határai eltolódnak, de nyilvánulhat ez szószerkezeteknél is:

Újvidéki Egyetem

Új, vidéki egyetem.

A fenti példa a beszédprozódia morfológiai szerepére is utal. Az első mondatban egy jelzői funkciójú összetételt, a második formában két jelzőt hangsúlyoz a tagolás

3. *A kiemelés*

A kiemelés is a megnyilatkozás értelmezését segíti. Pl.

1. *Újvidék*

2. *Új vidék*

A 2. példában mindkét szó hangsúlyos, kiemelt, s nyilvánvaló, hogy nem a városnévre gondolok. Az 1. példában a főnév hangsúlytalan, tehát a két szó egy fogalmat jelöl, a város nevét. De

3. Ez *új* vidék (nem pedig régi)

4. Ez *Újvidék* (nem pedig Szabadka).

Ha viszont kontextus nélkül akarjuk egyértelművé tenni a közlést, ügyelünk arra, hogy a 3. példában érvényesüljön a szavak közti szünet, megszakítás (junktura).

4. *Szintaktikai viszonyok jelölése a szövegben*

Felsorolásban, közbetett szerkezetek, beszédszakaszok, mondatok, bekezdés, gondolatsor jelölésénél van szerepe. Pl. a gondolatsor haladványa értelmező közbevetés is lehet.

Differenciálható az alárendelés – mellérendelés oppozíciója:

Nem tudtam, *hogy* érted a beszédprozódiát.

Nem tudtam, *hogy érted* a beszédprozódiát.

5. *A megnyilatkozás kommunikatív típusának megkülönböztetése*

A kommunikatív típusok a *dallamgörbékkel* érzékeltethetők:

1. *Újvidéki Egyetem* (állításként)

2. *Újvidéki Egyetem!* (felszólításként)

3. *Újvidéki Egyetem?* (kérdésként).

A diszkurzív funkciók közül legnyilvánvalóbb a befejezettség – befejezetlenség jelölése:

1. Tanácskozásunk szervezője az *Újvidéki Egyetem*...

A beszédprozódiai effektusok fenti funkciói redundánsak, hiszen ha helyesen alkalmazzák őket, csak megerősítik, ismétlik a lexikai-grammatikai eszközökkel kifejezett, illetve kontextuális jelentéseket. Van a beszédprozódiának olyan értéke is, amely a lexikai, szintaktikai jelentésben kifejezetlen, sőt attól eltérő információkat is hordoz.

6. Az *attitűdjellegű, emotív funkciókra* gondolok, amelyeket a prozódiai effektusok általában paralingvisztikai eszközökkel és mimikával társulva,

kiegészítve töltenek be. Lássuk ennek a kontextussal csak képzeletben kiegészülő példáit:

1. Ez az Újvidéki Egyetem. (büszkeség).
2. Ez az Újvidéki Egyetem (csodálkozás).
3. Ez az Újvidéki Egyetem (csalódottság).

A beszédprozódia szerepe természetesen eltér a különböző nyelvekben, funkcionális beszédstílusokban, beszédsszituációkban.

7. A beszédprozódia a fentiek mellett sok "szándéktalan üzenetet" is elárul: a beszélő korát, nemét, temperamentumát, lelkiállapotát.

8. A kiemelés a szerkezeti-logikai oppozíciók szembeállításos hangsúlyozására is szolgál (ellentételezés). Pl.

1. Tanácskozásunk szervezője az Újvidéki Egyetem. (Tényközlés).
2. Tanácskozásunk szervezője az Újvidéki Egyetem (és nem a társasutazásé).
3. Tanácskozásunk szervezője az Újvidéki Egyetem (és nem a budapesti).
4. Tanácskozásunk szervezője az Újvidéki Egyetem (nem pedig irányítója).
5. Tanácskozásunk szervezője az újvidéki egyetem (nem pedig a polgármester).

II.

A beszédprozódia tolmácsolásban betöltött szerepét vizsgálva, az alábbi szempontokat célszerű figyelembe venni:

– Valamennyi tolmácsolásfajtnak (konzekutív, összefoglaló, szimultán) két aktív szereplője van: a szónok (beszélő) és a tolmács; mindkettő beszédprozódiai teljesítménye fontos.

– A szöveg beszédprozódiai megformálása lehet ösztönös, spontán, vagy tudatos, célirányos.

– A szónok és a tolmács beszédprozódiai teljesítményét behatárolja az általános beszédkulturájuk, temperamentumuk, illetve az, hogy anyanyelvükön vagy idegen nyelven beszélnek-e.

– A beszédprozódiai effektusok mélyebb hatást keltenek és növelik az operatív memóriát.

– A tolmács szempontjából az az ideális eset, amikor a szónok rutinos, anyanyelvén beszél, és – ez különösen a szimultán tolmácsolásban fontos – tisztában van a beszédprozódia fontosságával. Ilyenkor a beszédprozódiai effektusokat a figyelmeztető-előrejelző közlekedési jelekhez hasonlíthatjuk: *emelkedő dallamgörbe* = folytatása következik; *ereszkedő dallamgörbe* = mondat végéhez közeledünk, lassíts!; *hatásszünet (junktura)* = figyelj! Most valami fontos következik.

Ha helyes a kiemelés, a tolmács akkor is tudja, hogy mit mondhatott a szónok, ha csupán a kiemelt szavakat hallotta, értette meg. (Ez gyakran előfordul a szinkrontolmácsolás gyakorlatában). A szónok a megfelelő be-

szédprozódiai eszközök kombinálásával véleményét, hozzáállását is jelezheti (akarata ellen el is árulhatja) az általa közöltekhöz.

Az előző hasonlatnál maradva, ha a szónok nem alkalmazza a megfelelő beszédprozódiai "jelzőtáblákat", akkor a tolmács úgy érzi magát, mintha kivilágítatlan, rossz táblákkal ellátott útvonalon közlekedne.

Lássuk a leggyakoribb beszédprozódiai "útvesztőket":

1. *A beszélő anyanyelvén beszél de rossz szónok;*

A tolmács az alábbi nehézségekkel találkozhat:

– A fonémák pontatlan artikulálása (hangok időtartama, tájszólás, zsargon);

– Gyors beszéd: Az indoeurópai nyelvek vonatkozásában 100–120 percenként kimondott szó a megállapított gyorsaság. 150 szó felett képtelenség követni a szónokot.

– Rossz tagolás: Megnyilvánulhat mondaton belül, mondatok tözött is. (névelő utáni junktura, "gondolkodás szünetek" egy szakaszon belül, junktura hiánya felolvasás közben, pontatlan dallamgörbék;

– Helytelen kiemelés vagy kiemelés hiánya: A helytelen kiemelés rossz ellenpontozást eredményez, a téma és a réma elhatárolhatatlanságát. A kiemelés hiánya hatástalanná, értelmetlenné teszi a közleményt.

– Halk, hadaró beszéd.

2. *A szónok idegen nyelven, rosszul beszél*

Ez a tolmácsnak jóval nagyobb gondot okoz. Lássunk erre néhány angol példát:

– Fonémák helytelen artikulálása: bed-bad; bird-bárd, azaz a magyaréhoz csak hasonló angol fonémák helyett magyar ejtést használunk, ami nagyon értelemzavaró (buck-bárk; fit-feet). Ha a magyar beszélő az "I" helyett rövid i-t használ, a hallgató, tolmács nem tudja, hogy *FIT*-ről vagy *feet*-ről van-e szó-

– Helytelen szóhangsúlyozás: A magyar az *Economic development* esetében vagy "ekonomik developpent"-et, vagy "ekonomik development"-et ejt, mert nehéz két egymást követő szóban különböző helyekre helyezni a hangsúlyt. A helytelen hangsúlyozásból adódik a torz ritmus, ami igen nehézé teszi az angol beszéd megértését.

– Az angolban a szóhangsúly meglehetősen redukálja, a kiemelés pedig megváltoztatja a hangsúlytalan fonémákat. Pl. "développement" A három "E" más-más fonémát jelöl, holott magyarosan ez: "develópmment" (az *e* alig redukálódik).

– A szóprozódiai hibák beszédprozódiai zavarokat is eredményezhetnek. Pl. a MY NAME IS JÁNOS esetében a magyarnak ilyen az ejtése: "Májnémiz János", tehát a hosszú *áj* miatt a mondathangsúly a *máj*-ra kerül, az angol pedig nem érti, miért kell ezt kiemelni.

Helytelen kiemeléshez vezethet felolvasásban az angol fonetikától való eltérés, a nem fonetikus olvasás. Konferenciákon gyakran tapasztalható, hogy a magyar szónok akaratlanul is azt a szót emeli ki a mondatból, amely

sámára új, nehezen tudja kibetűzni. Amint ez sikerül, megkönnyebbülten hadar a legközelebbi ismeretlen szóig, a torzulás viszont elkerülhetetlen.

– A dallamgörbék, hanglejtés az angolban jóval változatosabbak. Még a szóhangsúly is lehet kettős vagy háromas (1. ábra). Kifejezőbbek a dallamgörbék, noha ezek a magyarban is változatosak (2. ábra). Szerencsére ezek az eltérések ritkábban okoznak gondot, az angol anyanyelvű tolmácsnak már nagyobb problémát okozhatnak. Bizonyos funkcionális beszédstílusokban, különösen a hivatalos nyelvben viszont megnővekedhet szerepük.

3. A beszédprozódia a tolmács szemszögéből

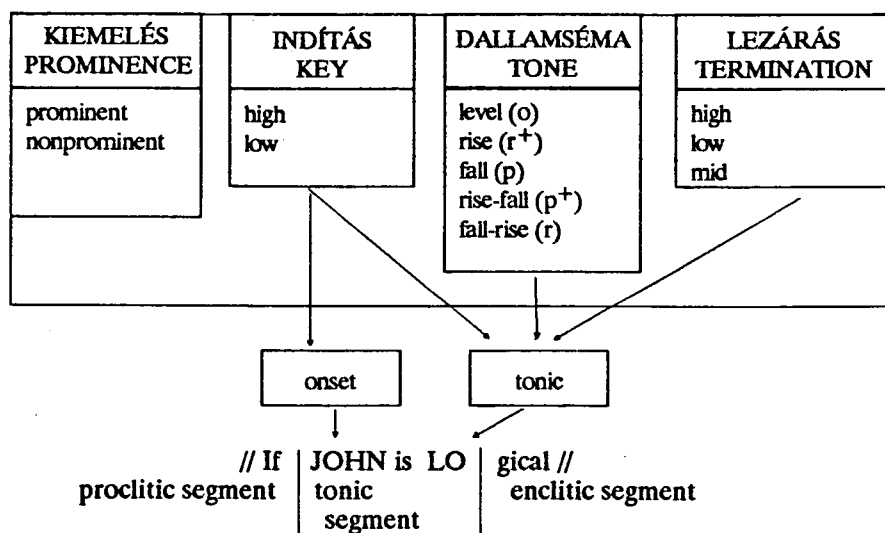
Kiinduló pontnak azt kell tekintenünk, hogy szerencsére az élő beszéd redundáns, mind tartalmilag (Csernov, 1978, Piotrovszkira hivatkozva azt állítja, hogy a *dyelovoj* stílus tartalmi redundanciája eléri a 90%-ot az E., F. és az R.-ban is!) mind az üzenet megformálásához alkalmazott a nyelvi eszközök szempontjából. A tolmácsnak a redundancia megkönnyíti a dolgát.

1. *A beszédfolyam tagolása.* Itt a beszédprozódiai eszközök (hanglejtés, junktura, szünetek) szerepét csak kis mértékben töltik be a grammatikai-lexikai eszközök. Több segítséget ahhoz, hogy hogyan tagoljuk a beszéd-folyamatot a kontextusból kapunk.

2. A megnyilatkozás értelmezése Kontextus

3. Megnyilatkozás kommunikatív típusa (kérdés vagy kijelentés: grammatikai eszközök, szórend, kontextus)

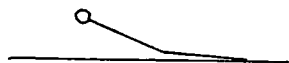
4. Attitudinális tartalom – lexikális eszközeik.

1. ábra: A "David Brazil-modell" (B. J.-88)

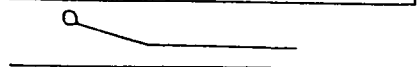
Falling (...S), comparable with the "p" tone.

'Frászkarikát!

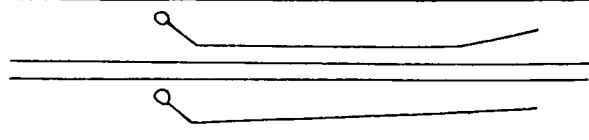
Semi-falling (...S), comparable to the "o" tone.

'Furcsa ez a tej ...

Falling-rising (...S), similar to the "r" tone.

Hát tudod, ki hiszi ezt el?

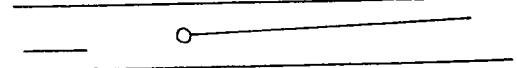
Falling-rising-falling (...S), comparable to "p⁺".

Meghiszem azt!

Rising (.../S), similar to "r⁺".

És az /éremgyűjteményem?

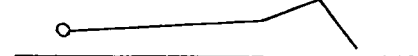
Descending (...S), which is in fact analogous with the level tone but is usually perceived as descending because of the downdrift.

Milyen szépen énekelnek!

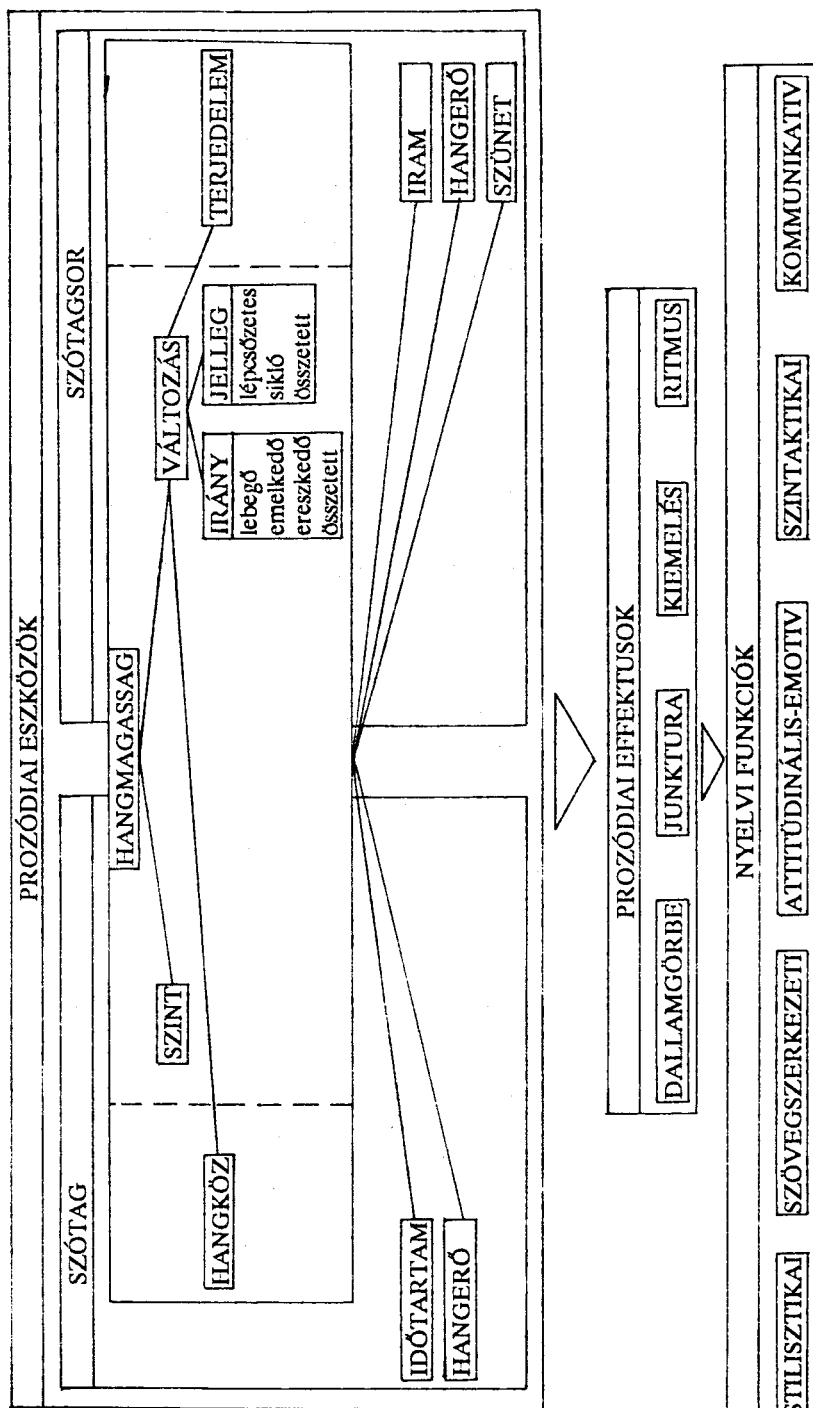

Rising-falling (...S), similar to the "p⁺".

Megírtad a levelet?

3. ábra. A magyar beszédprozodémák (Varga László, 1987)

7. ábra: A beszédprozódiai rendszer közös vonásai az angol, a magyar és az orosz nyelvben (B. J.-88)

2. ábra. A "David Brazil"-féle modell intonációs eszközeinek kommunikatív jelentése (B. J.-88)

A JOGI NYELV MIBENLÉTE NÉHÁNY SZAKMAI VITA TÜKRÉBEN

Letsch Endre

Jogi Kar, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

Nem kívánom a nagytiszteletű hallgatóságot a magyar jogi nyelv, a jogtudományi műnyelv természetéről, jellegzetességeiről részletesen és tudományos alapossggal tájékoztatni. Nyitott kapukat döngetnék: eme nemes feladatnak a magyarországi jog- és nyelvtudósok, nagytudományú szakemberek, mindenekelőtt Móra Mihály¹ és Karcsay Sándor² maradéktalan körültekeintéssel eleget tettek.

Arról töprenkedve, miképpen szolgálhatnék valami érdekességgel a témával kapcsolatban, úgy határoztam, hogy a nyelvészek körében föltehetőleg túlnyomórészt ismeretlen, a régi jugoszláv, szerb és horvát jogi-társadalmi folyóiratokban megjelent szakmai vitákból nyújtok ízelítőt, s közben igyekszem levonni a mai, mindannyiunknak érdekes következtetéseket a jogi nyelvre, annak követendő művelési irányzataira vonatkozóan.

Előljáróban csak annyit bátorodom megállapítani, hogy a magyar jogi nyelv, jóllehet a terminológiából, illetőleg a szűkebb szakmai jelentéstartalmakat jelölő szavak, kifejezések állagából: a nomenklaturából táplálkozik, ezekre alapul, mégsem tekinthető egyértelműen terminológia-központúnak. Karcsay szavaival élve a magyar jogi nyelv nem terminológia-központú szaknyelv, mert szókincse túlnyomóan köznyelvi. Emellett objektív alapú, hisz a társadalmi valóságnak egy ágához, ismerethalmazához, szakmához, tudományhoz kötődik, ezekből serked. Indító soraimban említettem e kifejezést: jogtudományi műnyelv, melynek összetevői azt árulják el nekünk, hogy a magyar jogi terminológia főként a neológia korában megalkotott, mesterségesen előállított műszavak összessége.

A mai jugoszláv szerzők, Radomir D. Lukić³, Miodrag Jovičić⁴ és mások, noha számára nem ismeretlen a műszavak alkotásának módszere sem, a fogalmak elsőpró többségében úgy képez szakkifejezéseket, hogy a már meglévő köznyelvi illetve népnyelvi szavaknak – a jogi közlés céljaira –

újszerű, különlegesen szakmai jelentéseket kölcsönöz. Ha tehát rövid bevezetőmben gyorsan kívánnám párhuzamba állítani a magyar és a szerbhorvát jogi nyelvet, illetve különbségeiket fölvázolni, leszögezhetném: az alapvető eltérés a két szaknyelv között a műnyelvi jelleg a magyar jogi nyelv részéről, szemben a szerbhorvát jogi nyelv fokozottabb köznyelvi, illetve népnyelvi természetével.

Jóllehet ez a tárgykör több száz oldalas könyvek megírásával sem volna hiánytalanul kimeríthető, dolgozatomban most áttérnék hénány régebbi keletű, ám mai szemmel is érdekfeszítőnek mondható terminológiai – szaknyelvi vita ismertetésére, mely epétől sem mentes szenvedéllyel lobbant föl a századfordulón, majd a XX. század első felének derekán, főként szerb (Crna Gora-i), illetve horvát szerzők tollából.

Ha a magyar jogi nyelv nem terminológia-központúságát föltételesnek tekintjük, a szerb és Crna Gora-i szerzők fejtegetéseit pedig kiindulópontként fogadjuk el, szembeszökő, hogy egyetlen jogi nyelv sem szeretné olyan állhatatosan követni az irodalmi, a közilletve a népnyelvvel bekövetkezendő egységesülés vonulatát, az általános nyelvi kifejezésmóddal való azonosulást, mint a szerb jogi nyelv. A nagy délszláv, Crna Gora-i jogtudor, Valtazar Bogišić⁵ egy évszázaddal ezelőtt fogalmazta meg közismert jogi nyelvi szentenciáját: a törvényeknek a nép nyelvén kell íródniuk. Bogišić, valamint a keleti szerb nyelvváltozat használói, voltaképpen tehát a szerb nemzetből kikerülő jogtudósok által a jogi nyelv irányában a legfontosabbként számon tartott követelmény az, hogy a jogi terminológia és a nomenklatura is minél jobban közelítsen az egyetemes nyelvhasználatához. A jogi szaknyelv, a terminológia a kitűzött végcél eléréseként mintegy az irodalmi, illetve köznyelvbe olvadásban koronázódnék meg.

Már ezen a ponton meg kell állnunk egy pillanatra, mert a fönti tétel olyan szélsőségesen van kimondva, hogy szinte *conditio sine qua non*-ként követeli az ellenkező álláspont megjelenítését is, amely pedig a jogi terminológiának a magas szakmai, illetőleg tudományos szint iránti kíváncsiságát hirdeti, tehát azon külön szavak és kifejezések föltétlen szükségességét, amelyek a legmagasabb intellektuális minőségű, szigorúan tudományos fogalmakat jelölik.

Rátérve a beharangozott tudományos viták közvetlen bemutatására, most Valtazar Bogišićnak egy filológushoz intézett levelét⁶ ismertetem kivonatossan és azabad fordításban.

A szerző nem tagadja, hogy az egyetemen, a Jogtudományi Karon, a jogról szóló tudományos könyvekben szükséges és elengedhetetlen a terminológia, azaz a szakmai szavak halmaza, azonban levelének már a kezdetén fölteszi a drámai kérdést, vajon a törvényekről ugyanez elmondható-e, hiszen azok természetüknél fogva elsősorban a néphez szólnak.

Bogišić fölöslegesnek tartja bizonyítani: a törvényekben használatos szakszókincs rossz és a nép számára érthetetlen, hozzáférhetetlen, noha a törvényeket állítólag a nép nyelvén fogalmazták meg. Néhány sorral lentebb igen egyértelműen hozza az "elisztikus" beállítottságú másképp gondolkodók tudomására: azokat, kik úgy tartják, az egyszerű nép elméje nem oly

hatalmas, hogy az össz jogászi finomság felfogására képesnek mutatkozzék, meg kellene kérdeznünk, miképpen lehetséges: az európai államok túlnyomó többségének alkotmánya a legegyszerűbb ember számára is lehetővé teszi, hogy a nemzetgyűjtés, a törvényhozás, a székstina vagy a szábor tagja legyen?... Mert ha valakiről úgy tartjuk, hogy nem tudja fölfogni a mindennapi életen, az ügyletek legegyszerűbbjein túlnövő viszonyok összességét, nevetségesnek tetszik az a gondolat, hogy az államigazgatásban, a pénzügytan, a közgazdaságtan szövevényes, végsőkéig kifinomult és mélységes kérdésköreit megoldani képes! A törvényeket az egyszerű nép értésére kell megfogalmazni, s nem oly módon, hogy csak a jogász számára legyenek azok fölfoghatók.

Habár a megszólított filológus-szaktárs nem minden kétséget kizáróan Franjo Spevec, az ismert királyi egyetemi jogtanár volt, aki egyébiránt elévülhetetlen érdemeket szerzett a horvát jogi terminológia megalkotása, egységesítése és megtisztítása terén tett kísérleteivel, mégis úgy gondolom, hogy a jogi nyelv és a jogi terminológia természetéről folytatott jogászi viták megvilágításához a legalkalmasabb éppen Spevec professzor beadványa⁷ lesz, hiszen a megszövegezés pillanatát tekintve ez az átirat áll legközelebb Bogišić leveléhez. Sorait Spevec a Jogász Társaság Igazgató Bizottságához intézi, s azok olyan indítványokat és megállapításokat tartalmaznak, melyek végcélja a jogi terminológia kialakítása. Bogišić nézetével szemben a horvát tudós az alábbiakat állítja: a jogtudományt égővünk alatt és másutt is az a kifogás éri, hogy érthetetlen nyelven fejeződik ki. Ha azok, akik ekképpen gondolkodnak, és úgy hiszik, hogy a jogtudományban lehetséges a mindenki számára érthető kifejezés mód; s az úgynevezett köznap jón az és minden megerősítés nélkül képes a befogadására, azok keserűen csalatkoznak. A jogtudomány ugyanis olyan fogalmakkal operál, melyeket el kell sajátítani, megtanulni, megismerni; aki ezt az előtudást nem szerzi meg, annak számára a tudománynak ezen ága a sötétség homályába veszend.

Szinte fölöslegesnek látszik annak bizonyítása, hogy a törvénytudományi nyelv érdemének két ellentétes oldala van. A mi feladatunk a szaknyelvi illetve köznyelvi, vagy népnyelvi kölcsönhatás fennállásának a hirdetése lesz, ez pedig számunkra végső soron az óhajtott eredményt fogja szolgáltatni, a terminológiai-nómenklatúrai műelemeket tartalmazó jogi nyelvet egyfelől, másfelől pedig a köznyelv állandó jelenlétét a jog nyelvi kifejezésében. E nyelv alakulatok szüntelenül kiegészítik egymást. Szétválasztva - a jogi nyelv egyik kialakítója a másik nélkül - nem szolgáltatathatják azt az egyöntetű effektust, melyet a jogi rendeltetés társadalmi hatályosulásának is nevezhetnénk.

Teret és figyelmet kívánok szentelni továbbá még egy igen szemléletes jogi nyelvi disputa példájának is, mely kb. fél évszázaddal későbből eredezik. Egy vitatribünről van szó, mely különféle folyóiratokban több folytatásban látott nyílvilágot, a szenvedélyes polémia két főszereplője pedig a horvát Ivan Maurović, valamint a szerb Dragutin Janković volt. A *Branič* nevű belgrádi folyóiratban elsőként Janković⁸ egyéb igen fontos tudományos tétele mellett az alábbiakat is megfogalmazta: lényegbevágó, hogy a

törvények megfeleljenek a kor szellemének, valamint a nemzeti hagyományoknak, továbbá az adott államban fennálló valóságos társadalmi viszonyoknak és az egyetemes állampolitika céljainak. Mindezeken túlmenően a törvények egy nemzeti összetételét tekintve egynemű államban a nemzeti élet bélyegét kell hogy magunkon viseljék és a nép nyelvén ildomossan fogalmazódniuk. A törvények egyrészt szintetizálják azon nemzetnek és társadalomnak a szokásait, szükségleteit és nézeteit, melyek belső viszonyait rendezik, s ezáltal az államban valóságosan fennálló állapotoknak a tükrivé válnak. Másrészt viszont a törvények kiváló és elsőrendű fontosságú eszközök annak az új ideológiának a megalkotásában és terjesztésében, melynek célja az adott társadalomnak és közrendnek a legjobb értelemben felfogott és irányban végbevitt transzformációja. Cikkének további részében Janković egyes törvények érthetlenségét és terminológiai elidegenedtségét hangsúlyozza, bírálón elemezve a tükörfordításokat, az osztrák törvénykezési koncepcióból átszajkózott rendelkezéseket, ezek szerinte megterhelik a jogi nyelvet és a szerb népi jogoslétet, mert anakronisztikusak, nyelvi köntösük elmosódott, homályos.

A kivonatban ismertetett tanulmányra a vitázó kedvű horvát Maurović Ivan⁹ tollából polemikus válasz érkezik. Számunkra e helyütt nem is az a nagyon jelentős, hogy ez a szerző szakfordításokat oltalmazó ellenérveket sorakoztat föl az osztrák törvényszövegek horvátszerbre ültetőinek oldalán, hangoztatva, hogy nem az osztrák eredeti vak követőinek nyelvi és törvényi megnyilvánulásai forognak szóban, hanem önnálló és kreatív törvényhozói szellemekkel állunk szemben, akik az eredetét értőn és bírálón idomították a követelményekhez, s megfelelő helyeken fontos beavatkozásokkal is éltek. Sokkal jelentősebbnek tetszik az az érv-fölsorakoztatás, melyből kiderül: a jogi pontosságnak és szabatoságnak előnyt kell élveznie a nyelvi szépséggel szemben, illetőleg hiú és elérhetetlen az az ábránd, hogy valamennyi törvény könnyen fölfogható legyen mindenki számára. Maurović doktor - ismerjük el igen logikus - álláspontja értelmében tehát a törvény "nehézsége" az általa rendszabályozott jogi tartalom összetettségétől, a kodifikációra váró anyag minőségétől függ, mindez pedig a szakember számára nem bonyolult, még kevésbé fölfoghatatlan.

Maurović nézetéhez csatlakozva hadd jegyezzem meg, hogy jogászok és laikusok egyaránt gyakran hajlamosak vagyunk egy kissé fetisizálni a jogi nyelv közérthetőségére, illetve "népnyelvi" megfogalmazódására vonatkozó, egyébiránt igen logikus követelményt. Mert: kéz a szívre, a közönséges halandó, a mindennapi ember jogi kérdéssel, gonddal, esettel egyszer, vagy csak nagyon kevés alkalommal találkozik az életben, a jogászok ugyanakkor nap mint nap szembesülnek szakmai feladatokkal. Érzésem szerint szükségzerű, tehát mindenképpen elsődleges célként kell elkönyvelnünk, hogy a jog nyelvezete, mindaz, amit a törvény- és jogtan kifejez, elsősorban a tudományos és a szakmai kíváncsnak tegyen eleget.

A jogi nyelv és a közérthetőség, a jogi nyelv és a köznyelv meg a népnyelvi viszonya meglátásának teljesebb bemutatásához adós maradtam Maurović és Janković álláspontjainak még egyszeri szembesítésével. Viszon-

válaszát Janković¹⁰ az *Arhiv* jogtudományi szaklapban teszi közzé és kijelenti, hogy Maurović úr váratlanul megkerülve a lényegét "áldozatokat" akar hozni a nemzeti egység érdekeinek oltárán. Tudniillik pontos terminusokat kíván meghonosítani és a köztudatban elterjeszteni még akkor is, ha a szóban forgó szakszó idegen. Janković hangsúlyozza: az újabb keletű délszláv törvényhozás kevés kivételtől eltekintve hemzseg az idegen szavaktól, a sületlen szókovácsolásoktól. Annak az érdekes felfogásnak kell létjogosultságot kivívni, mely szerint a szerbhorvát vagy horvátszerb nyelvet beszélők számára nincsenek érthetetlen anyanyelvi kifejezések. "Ha megszabadulunk rossz szokásainktól, már csak egy karnyújtásnyira leszünk a közérthetőségtől, hiszen egy és ugyanazon nemzet nyelvének kincstárából merítettük. Tarthatatlan viszont azon okok mellett érvelni, melyek igazolni tudnák különös német szakszavaknak nyelvünkbe hozatalát. Ezek ugyanis népünk számára, függetlenül attól, hogy az országnak mely tájékán él, oly érthetetlenek, akár egy kínai közmondás."

Véleményem szerint az egymással szembeszegülő érvek további föl-sorakoztatása már csak hely- és időpazarlás lenne. Mint mindig, az igazság most is valahol a dialektikus aranyközépen kutatandó. A jogszabályok népszerű megfogalmazása, a közérthetőség, a fölösleges idegen, német és latin, valamint újabban angol és francia internacionalizmusok kerülése és az átlagemberhez szóló érthető közlésmód egyéb lehetőségeinek a felkutatása jelentik az egyik jogi nyelvi követelménycsoportot; másrészt viszont a jogi nomenklatúrai szabatosság és egyértelműség, mely néha az egyszerű jogkövető számára való világosság rovására megy, mindig egymással szemben fognak állni, mégis vállalva szolgálják majd egyazon jog, tudomány, törvény és államrend egészét.

Az eszményi állapot a hiánytalan jogi nyelvi közérthetőség volna. Ebben az esetben azonban kiegyelnyítenénk a jogi és a köznyelvet, ez még a szerbhorvát népnyelvhez közelítő szaknyelvi törekvést ismervé is halálra ítélt vállalkozásnak minősülne, hogy a hangsúlyozottan műnyelvi magyar jogi kifejezésmód beállítottságáról ne is szóljak. Tudományos zugfrászat volna annak megkísérlése és megkísértése, hogy egyenlőségelet tegyünk a jogtudomány és a köz nyelve közé, mindez persze kétségbe is vonná egész szakmai elhivatottságunk létjogosultságát, hisz abban a pillanatban minden jogász - a hivatali bükkfanyelv bürokrata művelője, no meg a nyelvi szépség önérzetes hirdetője egyaránt - egy csapásra fölöslegessé válna. A jogi nyelv, legyen az szerb vagy magyar, sohasem azonosulhat a köznyelvvél, a jogalkotó és a jogalkalmazó által használt, a köznyelvtől eltérő szókincsből merített pontos, különös tartalmat takaró szakkifejezésekre ugyanis szükség van, s ezek maradéktalan, precíz szakmai vonatkozását nem mindenki, nem minden jogkövető ismeri, nem is ismerheti.

Végül mondjuk ki ama tételünket, mely szerint a jogi kultúra ma már jelentős mértékben az alapműveltség részévé vált. Az ellentét egységét hozza tehát az a megállapítás, hogy a jog nyelve élénken befolyásolja az egyetemes nyelvhasználatot, eszerint a jogi nyelv és a terminológia fölmerhetetlen jelentőségű az adott nép szókinésében.

Jegyzetek

- 1 Móra Mihály: A jogi nyelvművelés feladatairól, Magyar Nyelvőr 1960/3.
- 2 Karcsay Sándor: Jog és nyelv, Jogtudományi Közlöny, Bp. 1981/1.
- 3 Lukić, Radomir D.: Metodologija prava, SANU, Beograd, 1977.
- 4 Jovičić, Miodrag: Zašto jezik i stil naših zakona nisu dobri, Advokatura, Beograd, 1982/2.
- 5 Bogišić, Valtazar: Tehnički termini u zakonodavstvu, Branič, Beograd, 1887/19.
- 6 Bogišić, Valtazar: Stručno nazivlje u zakonima, Mjesečnik, Zagreb, 1877/1.
- 7 Spevec, Franjo: Važno za pravnu terminologiju, Mjesečnik, Zagreb, 1890/3.
- 8 Janković, Dragutin: Duh i jezik zakona, Branič, Beograd, 1931/1 – 2.
- 9 Maurović, Ivan: Duh i jezik zakona, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1932/II. XXIV-1.
- 10 Janković, Dragutin: Duh i jezik zakona, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1932/II. XXIV-3.

SZERBHORVÁT NYELVŰ TÖRTÉNETTUDOMÁNYI MUNKÁK SZEMÉLYNEVEI ÉS MAGYAR MEGFELELŐIK

Csorba Béla

Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15-én

Dolgozatom létrejöttét elsősorban gyakorlati kérdések, megoldatlanságok indokolták. Ismeretes, hogy az egymással helyettesíthető, tehát ugyanarra a fogalomra vonatkozó tulajdonnevek a különböző európai nyelvekben gyakorta csupán jelentéktelen mértékben, leginkább helyesírási tekintetben, esetleg az eltérő fonémarendszer nyújtotta lehetőségek okán különböznek. Ez különösen a személynevek és a földrajzi nevek írására vonatkozik. Ugyanakkor ismeretes az is, hogy az átvevő nyelv hangrendszerébe illeszkedve egy-egy név gyakran igen nagy mértékben megváltozik eredeti alakjához képest. Sok esetben számolnunk kell az eltérő nyelvhasználati – sőt nyelven kívüli – tradíciókkal, amelyek az ugyanarra a detonátumra vonatkoztatott nyelvi jelek közötti különbséget ugyancsak indokolják. (Elvégre nem hagyható figyelmen kívül, hogy a nyelv nem csupán kommunikációs rendszerként, hanem kultúrahordozó "mezőként" is funkcionál.)

A szerbhorvát nyelvű történettudományi munkák személynévhasználata a magyar gyakorlattal összevetve hasonlóságokat és különbségeket egyaránt mutat. Az újabb történeti munkák az idegen nyelvekből származó személynevek mindkét tagját eredeti formájukban vagy az adott helyesírási lehetőségekkel összhangban, az eredeti hangalakot megközelítően visszaadó módon közlik. Olyan esetben mindkét megoldással élnek, az egyik formát zárójelbe téve. Inkább régebbi munkákra volt jellemző a keresztnévek helyettesítése "hazai" megfelelőikkel. Ez a gyakorlat, noha visszaszorulóban van, egyelőre jóval elevenebben él, mint a magyar nyelvterületen. A magyar és a szerbhorvát eljárás különben néhány ponton megegyezik. Az uralkodók, pápák, szentek idegen eredetű keresztnéve többnyire mindkét nyelvben lefordításra kerül – ha ugyan nem helyesebb behelyettesítésről szólni inkább – amennyiben az érintett névnek van szerbhorvát (illetve magyar) megfelelője. A *Jovan* és a *János* egyaránt helyettesítheti a *John*-t és a *Jean*-t stb. Pl. *Jovan*

Bez Zemlje (Földnélküli János), Jovan Dobri (Jó János). Ebbe a csoportba sorolhatjuk többek között az alábbi neveket: *Filip Smeli (Merész Fülöp), Karlo Čelavi (Kopasz Károly), papa Inoćentije (Ince pápa), papa Grgur Veliki (Nagy Gergely pápa).* Természetesen számításba kell vennünk, hogy bőségesen találni olyan keresztnveket, amelyek nem ismeretesek a másik nyelvben. Ezenkívül egyik esetben a szerbhorát változat, másik esetben a magyar áll lözelebb az eredeti formához. A szerbhorvát *Ričard* lényegében az eredeti angol hangalakot reprodukálja, szemben a magyar *Richárd*-dal. Ellenpéldát is bőven találhatunk: *Vasilije (Bazileiosz), carica Zoja (Zoé császárnő, izraelski kralj Juj (Jehu, Izrael királya).* Tehát, mint látjuk, önnön törvényszerűségeit tiszteletben tartva, de a hagyomány elvét követve az uralkodói keresztnvek kordításánál mindkét nyelvközösség az idegen eredetű nevek helyettesítésére törekszik. Ebben azonban egyik nyelvszokás sem következetes. Lássuk először egy magyar példát! Az angol *Edward* helyett nem mondunk *Eduárd*-ot sem *Edé*-t, amikor pedig a *Georg*-ot vígan *legyörgyözzük*. Ugyanígy a *Ludwig*-ok, *Louis*-ok, *Lodovico*-k, *Lajos*-ok, *Ludvig*-ok, *Luj*-ok, *Lodoviko*-k, *Lajos*-ok maradnak szerbhorvát szövegkörnyezetben, s nem válnak sem *Ludvik*-ká sem *Ljudevit*-té. Ezek a példák természetesen szabályt erősítő kivételek csupán.

Külön figyelmet érdemelnek a latin és a görög nevek. Használatuk ugyanis eltérő normák szerint történik a magyarban és a szerbhorvátban. A magyarban a görög és a latin nyelvből származó neveket többnyire eredeti alakjukban használják, ezzel szemben a szerbhorvátban többnyire elhagyják, esetleg új végződésekkel helyettesítik a szóvégződéseket. *Pl. Duka (Dukasz), Prisak (Priszkosz), papa Damaz (Damasus pápa), Erazmo (Erazmus), Pio (Pius), Sofoklo (Szophoklész), Neron (Néró), Ciceron (Cicero).* Némely görög nevek tőhangzói is megváltozhatnak a szerbhorvátban: *Eshil (Aiszkhülosz), Andelo (Angelosz).* Mindez számtalan csapdát rejteget az óvatlan fordító számára. (Nem túl régen vajdasági magyar napilapunkban *Rotterdami "Erazmó"* kapcsán olvashattunk egy kishírt!)

Mint már néhány példánkban láthattuk, uralkodók, szentek, pápák, olykor még nevezetesebb krónikaírók is gyakran kaptak a múltban erősen konnotatív, stilisztikailag telített, érzelmileg is erősen motivált megkülönböztető nevet. E névadási szokások a gyökerei talán a középkorig vagy még az annál is távolibb múltba nyúlnak vissza. A feudalizmus korabeli uralkodói ragadványnevek – legalábbis Európában – zömmel latin eredetűek, illetve latin (kis részben görög) közvetítéssel terjedtek el, s abból lettek lefordítva – a későbbiek során – nemzeti nyelvekre. Konnotatív jellegük miatt az uralkodói ragadványnevek nemcsak lefordíthatók, de szükségképpen le is *kell* őket fordítani. Egyébként a szerbhorvát és a myagr gyakorlat egyaránt ezt az utat járja, nem valamiféle nemzeti megszállottságtól ondítatva, hanem éppen sggel az európai standardot követve. A fordító természetesen nem hagyhatja figyelmen kívül a már hagyományozódott, rögzült névváltozatokat. A szerbhorvát és a magyar változat általában mind szemantikai, mind stilisztikai tekintetben fedi egymást: *Luj Sveti (Szent Lajos), Henrik Ptičar (Madarász Henrik), Filip Lepi (Szép Fülöp), Edvard Ispovednik (Hítvalló*

Edward), Harold Plavozubi (Kékfogú Harold), Henrik Lav (Oroszlán Henrik), Lav Mudri (Bölcs Leó), Ludvig Prekomorski (Tengerentúli Lajos), Ludvig Dete (Gyermek Lajos) stb. Nem ilyen egyértelmű viszont a helyzet az alábbi esetekben: Boleslav Hrabri (Merész Boleszláv); de bátor is lehetne), Karlo Glupi (Együgyű Károly; buta, ostoba, stb.), Ludvig Mucavi (Hebegő Lajos; dadogó, makogó). Nyilvánvaló, hogy ilyenkor a fordító nem hagyatkozhat a fantáziájára, hanem csakis a magyar szakirodalom által szentesített alakváltozatokkal élhet. Tehát a szó igazi értelmében nem fordít, csupán behelyettesít, s bármennyire is kedvére való volna – mondjuk – *Henrik Svadalica*-t Rigoláys Henriknek fordítani, jobb, ha meghagyja *Civakodó*-nak.

A szerbhorvátban használatos uralkodó ragadványnevek némelyikét a magyar szóhasználat nem ismeri. XI. Lajos francia királyt például gyakran ruházzák fel a *Lukavi* (Ravasz) megkülönböztető névvel, magyar szövegekben elhelyezett legfőljebb a *Valois* családnév tűnik fel olykor. *Hódító Vilmos* szerbhorvát megfelelője a *Viljem Osvajač*, de emellett járja a *Kopile* (értelme: fattyú) gúnynév is, amely magyar szövegkörnyezetben nyilván szokatlanul hatna. *Julianus Apostata* császár ragadványnevét mi nem fordítjuk le, a szerbhorvátban viszont inkább az *Otpadnik*-ot használják.

Régi idők történelmi személyiségeinek származási helyére vonatkozó vezetéknevet egy időben előszeretettel fordították mind szerbhorvát, mind magyarra. A VI. századi Gallia neves egyháztörténeti krónikása szerbhorvát szövegben a *Grgur Turski* névre hallgat. Akár Török Gergelynek is fordíthatnánk, ha nem tudnánk, hogy Tours város püspökéről van szó.

Hibalehetőségeket rejteget a fordítók számára néhány különleges – szerbhorvátosított – dinasztiaelnevezés is. Pl *Arpadovići* (Árpádok), *Jagelovići* (Jagellók), *Anžuvinci* (Anjuk), *Čuprilići* (Köprülük).

A délszláv eredetű személynevek általában nem okoznak gondot a fordítók számára: újabban többnyire eredeti alakjuknak megfelelően tüntetik fel a neveket – bár ezen a téren igen nagy a következtelenség a magyarországi szakirodalomban –, a cirill írású macedón neveket pedig fonetikusan átírják. Az uralkodók keresztnévet a már korábban jelzett hagyomány értelmében – ha arra a név módot ad – magyaros alakban szokás feltüntetni, legyen szó fejedelemről, knézről, bánról, zsupánról, cárról vagy királyról. (A báni méltóságot betöltő személyeknél ezt az elvet a boszniai uralkodóknál szokás érvényesíteni, horvát bánoknál nem föltétlenül). Pl. *Stevan Nemanja* (*Nemanja István*), *Stevan Dušan* (*Dusán István*). Ha az uralkodónak használatos a származási helyére vonatkozó vezetékneve vagy más ragadványneve, akkor azt is lefordítjuk: *Đurađ Smederevac* (*Szendrói György*), *Stevan Prvoenčani* (*Elsőnek Koronázott István*). A hagyomány elve azonban itt sem érvényesül tökéletesen: *Ljudevit* horvát fejedelem egyelőre még nem vált Lajosná. (Mint ahogyan a magyar Lajosnak sem lettek Ljudevitok, szemben az Istvánokkal, akikkel Stevanokként, Stjepanikként találkozunk szerbhorvát szövegekben.) Olykor a hagyomány által nem szentesített, tehát főléssleges magyartással is találkozunk. I. Uros nagyzzsupán fiát, Belost pl. aligha indokolt Bélus bánnak nevezni. A nyelvünkben meghonosított délszláv eredetű személyneveket viszont magától értetődően magya-

ros formában is használhatjuk. Pl. *Petar Berislavić* (*Beriszló Péter*), *Arsenije Crnojević* (*Csarnojevićs Arzén*), *Ulrik Celjski* (*Cillei Ulrik*), *Dmitar Jakšić* (*Jaksics Demeter*), *Pavle Bakić* (*Balics Pál*), *Ivan od Paližne* (*Palisnai János*), *Juraj Drašković* (*Draskovich György*), *Rogerije Splitski* (*Rogerius mester*). Föltétlenül szólni kell néhány – korábban keletkezésű – problematikus megoldásról is. A magyar történeti szakirodalomban, de a mi horvát-magyar nagyszótárunkban is *Matija Gubec* Gubec Máté-ként szerepel. Elvben a Matija miért ne lehetne Máté is? Tudnunk kell viszont, hogy a horvát parasztkirály eredetileg Ambroz-nak (Ambrus-nak) keresztelték, azonban fellépésekor még olyannyira elevenen élt a horvát jobbagyság körében az "igazságos Mátyás (Matija)" király iránti tisztelet, hogy Gubecban az ő inkarnációját látták, s róla nevezték el. A Máté, sajnos, éppen ettől a nem elhanyagolható konnotációtól fosztotta meg a nevet. És szólni kell itt a horvát és a magyar múlt nagy mártírjáról, (*Fran*(ja) *Krsto Frankapan*-ról, illetve magyarosan *Frangepán Ferenc*ről is. Igen, Ferencről, s nem Kristófról, mint ahogyan régebbi vajdasági történelemkönyveinkből helytelenül tanultunk. A Kristóf használata annál is inkább indokolatlan, mert valójában egy Frangepán Kristófról is tud a történelem, s helytelen névhasználatunkkal esetleges félreértésekre adhatunk okot.

A tengermentő délszlávok többnyire olasz (vagy olaszos) néven váltak ismertté a humanizmus korabeli Magyarországon. Ilyen esetekben indokolt feltüntetni a szerb vagy a horvát név mellett az olasz változatot is. Mátyás király festője, *Ivan Duknović*, *Gionavvi Dalmata* néven szerzett magának hírnevet, a katori születésű *Ljudevít Crijević* pedig sokkal ismert a magyarok számára, ha azt mondom: *Lodovico Tubero*.

A mohamedán hitre tért délszlávok közül az egyik legfényesebb karriert a *Sokolovićok* futották be. Családnevük nálunk törökös formában – *Szokoli* – rögzült. Egyébként a török eredetű méltóságnévek gyakran szinte elválaszthatatlanul egybeforrtak a személynévvel. Főként boszniai vonatkozású szövegekben találkozhatni effélékkel: *Smail-aga Čengić*, *Husein-beg Gradašćević*, *Omer-paša Lataš*. Ha a méltóságnév tényleg hatalmi viszonyt tükröz, akkor elválaszthatjuk a név egészétől, a pusztán rangjelző funkcióját emelhetjük ki, pl.- *Smail* (Čengić) *aga*, *Husein* (Gradašćević) *bég*, *Omer* (Lataš) *pasa*. Más a helyzet természetesen, ha a méltóságnév már nem tükröz semmiféle hatalmi viszonyt, de a névvel összenőve az utódokra hagyományozódott.

Külön figyelmet érdemelnek a *-ja* végződésű, török eredetű család- és személynévek: *Čelebija*, *Alija* stb. Amennyiben délszláv muzulmánokra vonatkozik egy-egy adott név, természetesen a *-ja* végződésű változatot kell megtartanunk. Mindez, magától értetődően, nem vonatkozik a szerbhorvát szövegek környezetben előforduló török nevekre. Ilyen esetben elhagyjuk a *-ja* végződést, és az eredeti alakváltozatot pontos feltüntetésére törekszünk.

Végezetül néhány szót a szerbhorvát szövegekben előforduló magyar nevekről is. Használatuk során két tendencia érvényesül (gyakran egy időben): (1) a szerbhorvát nyelv szokás elveinek követése, illetve (2) az eredeti névalakok feltüntetésére való törekvés. (Ez utóbbi erőteljesebben jut kifeje-

zésre a szerbhorvát nyelv horvát változatában.) Számunkra természetesen azok a példák az érdekesek, amelyek több-kevesebb eltérést mutatnak a magyar eredetitől, hiszen ezek "visszamágyarítása" olykor komoly feladatok elé állítja a fordítót, különösen, ha nem kíván Karinthy Frigyes nevezetes "Herz-féle szalámijából" ő is részesülni.

Lássuk tehát a példákat, persze, a teljesség igénye nélkül: *Ladislav Posmrčet* (V. László, ritkábban: *Posztumusz László*), *Andrija Mlečanin* (III. András, régebben *Velencei András*), *kralj Stjepan* (István király), *Karlo Robert* (Károly Róbert), *Karlo Drački* (Durrázói v. Kis Károla), *Sveti Emerik* (Szent Imre), *Sveti Gerard* (Szent Gellért), *Ivaniš Korvin* (Corvin János), *Ivan Vitez* (Vitéz János), *Petar od Varadina* (Váradi Péter), *Filip Mađarin* (Ozorai Pipo, olasz nevén *Filippo Scolari*), *Lovro Iločki* (Újlaki Lőrinc), *Valentin Terek* (Török Bálint), *Krsto Banić* (Bánffy Kristóf), *Franjo Tah* (Tahy Ferenc), *Stjepan Dešhaz* (Désházy István), *Andrija Bator* (Báthori András), *Ondrija Hodik* (Hadik András).

Összegezésül még csak annyit: a fordító akkor jár el helyesen, ha a célnyelv hagyományainak, normáinak figyelembe vételével nyúl a lefordítandó névhez. Fő vonalaiban egyébként ez a tendencia érvényesül mind a magyar, mind pedig a szerbhorvát szakfordítói gyakorlatban. S bizonyos nem fog megváltozni a jövőben sem.

FORDÍTÓI SEGÉDLETEK A HONVÉDELMI SZÖVEGEK FORDÍTÁSÁBAN

Bányai Lajos

VSZAT Képviselőháza, Fordítószolgálat, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

Az utóbbi évtizedekben végbement és egyre fokozódó ütemű tudományos, műszaki forradalom nyelvi robbanást is okozott. Az újabb és újabb fogalmak új nyelvi kifejezőeszközöket igényelnek. Karcsay Sándor mutatott rá a fordító-és tolmácsoló csoport egy szakmai összejevitelén, hogy manapság a fejlett országokban a nemzeti szókincs majdnem 90 százalékát a *szakszavak és szakkifejezések* (terminus technikusok, új szóalkotások és köznyelvi szavak értelemváltozásai) alkotják.* Saussure szerint a nyelvek egyénileg jelzik a valóság tagolását. Ez a nyelvtudomány felé irányuló "kihívás" a nyelvészek figyelmét ráirányította a szaknyelvekre. A jugoszláviai magyar nyelvhasználatról Kossa János már a hetvenes évek elején megállapította, hogy az élőbeszédben használt, de helyenként és időnként a sajtóba, a tudományos nyelvbe, sőt szépirodalomba is beszűrődő szerb-horvát szavak és kifejezések, – vagyis ahogy ő nevezte – "kölcönszavak" zöme a gazdasági és szakmai élettel, a közélettel és a társadalmi (a hivatali-önigazgatási) élettel kapcsolatos, tehát szókészletünknek ez a része a legfejletlenebb, legszegényesebb. Kezdeményezésére az anyanyelvápolás nemes feladatát lelkesen vállaló lektorok, szerkesztők és fordítók körében megindult – sajnos elég kezdetleges formában – a szaknyelv kutatás, a terminológia és szaknyelvi szabványosítás. Szocialista öngazgatási valóságunk nyelvi sajátosságaira magyar napilapunk azóta már megszűnt Nyelvművelő melléklete hívta fel széles olvasótábora figyelmét. A jugoszláviai közigazgatási és jogi nyelvhasználat terén az Újvidéki Egyetem Jogi Karán működő lektorátus vezetőinek és jogászdoktorainak útbaigazítása bizonyult pótolhatatlan szak-

* A fordítás elmélete és gyakorlata, Bp. 1979. Szerk. Dr. Ferenczy Gyula – Karcsay S.: Szakszöveg-Szakfordítás.

segítségnek. Egyszerűnek semmiképpen sem nevezhető társadalmi-politikai terminológiánk szerbhorvát nemzetiségi nyelvi viszonylatú tisztázására, egy-ségesítésére, vagyis szakmai nyelvi szabványosítására a Tartományi Köz-igazdasági Intézet hagyományos fordító szemináriumaira és a Vajdasági Szakfordítók Egyesületének szervezésében tartott szakmai összejövetelekre meghívott előadók, jogászok, nyelvészek vállalkoztak nem kis eredménnyel. Az egyre nagyobb méreteket öltött rendkívüli jelentőségű terminológiai-verifikálási akció sikeréhez sokban hozzájárult az Újvidéki Bölcsészettu-dományi Kar Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, amelynek keretében az irodalomoktatás mellett rendszeres nyelv- és fordí-tóoktatási, továbbá összevető nyelvkutató és szótárkészítési tevékenység folyik.

Mindezt azért tartottam fontosnak előjáróban elmondani, mert azóta a felsorolt területeken a szakszótár gondozása intézményes keretek között végzett, céltudatos, társadalmi közfeladattá vált. Ezzel szemben katonai és haditechnikai terminológiánk nemzetiségi nyelvű megfeleltetésének olykor szinte égető kérdései csak nagy ritkán szerepelnek fordító- vagy nyelvész-összejövetelek napirendjén, s akkor is a helyszínen, közmegegyezéses alkal-mi megválaszolással a felvett problémakör még véletlenül sem tekinthető megbízhatóan megoldottnak, vagy véglegesen lezártnak.

A katonai szaknyelv – lépést tartva a korszerű hadtudománnyal és határterületeinek fejlődésével – az utóbbi évtizedekben fogalmak és az őket jelölő szavak nagy tömegével bővült. Nem elhanyagolható tény ez, ha tudjuk, hogy a jugoszláviai oktatási rendszerben az egységes középiskolai tanterv az első két tanévben irányozza elő az általunk csak a *honvédelem* szakkifejezéssel fordítható "odbrana i zaštita" tantárgy oktatását. (Mindkét szerbhorvát kifejezésnek a magyarban csak a többjelentésű *védelem* szó felel meg.) A Jugoszláv Néphadsereg és Fegyveres Erőink keretében működő tiszthelyettesi iskolákban és a tisztképző tanintézetekben a képzés és a kiképzés részint magyar nyelven is folyik. Ebből eredően a katonai könyv-tárakban a marxizmus-leninizmusnak a háborúról és a hadseregről szóló; a hadtudomány és a népfelszabadító háború általános elméletéhez, továbbá a hadművészet témaköréhez kötődő számos kézikönyv és egyéb szakirodalom létezik magyar nyelvi fordításban. Közigazgatásunk sem mentes a hadügyben végbement mélyreható változások következtében született új katonai szak-kifejezésektől. A szövetségi, köztársasági vagy tartományi szinten megalakult honvédelmi titkárságok, bizottságok, területi és polgári védelmi parancs-nokságok és törzskarok rendeleteiben, parancsaiban, utasításaiban és intéz-kedéseiben foglalt gondolatok szabatos, félre nem érthető módon való dekódolása és újrakódolása, vagyis értelmezése és átváltása rendkívül fele-lősségteljes szakfordítói feladat. Kellő nyelvészeti felkészültség mellett a szakterminológia kiváló és következetes alkalmazását teszi szükségessé. Magától értetődő, hogy az ilyen jellegű szövegek vagy a honvédelmi szakas-zainak átültetésekor bármiféle szövegazonossági mulasztásnak minősített legapróbb fordítói melléfogás vagy téves értelmezés messzemenő követ-kezményekkel járhat.

A katonai szakterületen kívül a társadalmi élet más szféráiban, főként különböző társadalmi rendszerű országok politikai viszonyait, katonai-politikai tevékenységét érintő területen, – külpolitikában, a hadi tudósításokban és a leszerelési értekezletekről küldött hírgyűjtő jelölésekben és beszámolóiban, sőt még a szépirodalmi alkotásokban is jelentősen megnőtt a katonai fogalmak, kifejezések használata. A katonai és haditechnikai szakszövegek stílusjegyeit eltérő mértékben magukon viselő írásokban a köznyelvi és szaknyelvi elemek aránya három tényező: az *olvasó*, a *szövegrendeltetés* és a *szövegfajta* szerint változik. A kiinduló és célnyelvi fordítói segédleteket fontosságuk és stílusjegyeik alapján a következőképpen lehetne felosztani:

1. Katonai enciklopédiák és szaklexikonok;
2. Két- vagy többnyelvű katonai szótárak;
3. Külső használatra engedélyezett intézménybeli hadtudományi szógyűjtemények, rendeletek, honvédelmi és szervezeti szabályzatok;
4. Haditechnikai eszközökhöz mellékelt használati útmutató;
5. Idegen szavak és kifejezések szótára, továbbá az értelmező kézi- és nagyszótár;
6. Katonai és haditechnikai témájú szakkönyvek;
7. Ismeretterjesztő katonai irodalom (szakszerű, de olvasmányos módon feldolgozva);
8. Népszerű haditechnikai és honvédelmi folyóiratok, lapok.

Az elmondottakat szem előtt tartva leszögezhetjük, hogy a szigorú értelemben vett honvédelmi és haditechnikai szakszövegre általában a specializált szaknyelvi szókincs és szakfrazéológia, a mondat szerkesztés egyszerűsítése és tömörsége, valamint a stílus eszközök takarékos alkalmazása a jellemző.

Ezzel szemben a katonapolitikai irodalom, a haditechnikai és honvédelmi folyóiratok, hetilapok és az újságok cikkeiben, vagy a hadtudományi részterületeket közérthetően bemutató ismeretterjesztő és népszerűsítő szövegekben a szerző több logikai és nyelvszerkezeti lazítást engedhet meg maguknak. Az effajta irodalom döntően mégis az jellemzi, hogy szakmailag helytálló, korrekt információval szolgál korszerű nyelven. Nemcsak beszédnyelvünk van teli alkalmi kölcsönszavakkal, hanem sajtónk nyelve is, amelyen még mindig érezhetők az erőltetett népieskedő, archaizáló tendenciák. Gyakran hallani, olvasni a valamikor oly népszerű katonaműdal "magas a *kaszánya*, előtte a *sztrázsa*" kulcsszavait a mai köznyelv szerint kizárólag helyes *laktanya* és *őrség* helyett, nem is beszélve a szerbhorvát "tenk" haditechnikai kifejezéshez, hangzásban közel álló, angol eredetű *tank* szónak a szabályos *harckocsi*, vagy a *tanker* idegen szónak a *tartályhajó* egyenértékű magyar szakkifejezés helyett elterjedt használatáról. Gondoljunk csak a gazdag jelentéstartalma folytán számos kifejezésünkben szereplő *ad* igére. Használata nemegyszer fölösleges terjengősséghez vezet, máskor viszont nem is fejezhető ki egyszerű igével ugyanaz az árnyalat, amelyet a terjengős forma hordoz. A *parancsot ad* például katonai szakkifejezés, a *parancsol* viszont *csak* a köznyelvben helyes.

Az idegen, főként angolszász eredetű szavak beáramlása a katonai szaknyelvbe, különösen a haditechnika és a megfégezhetetlen hadiipar, ennek keretében is elsősorban az elektronika és a híradástechnika rohamos fejlődésével gyorsult fel. A manapság használatos idegen szavak e szakterületek esetében gyakran behelyettesíthetetlenek, mivel az idejekorán leadott információ közlésekor még nem alakult ki egyenértékű magyar megfelelőjük.

A magyar nyelvet évezredes története során sokféle nyelvi és kulturális hatás érte. A latin nyelvből a tudomány és az egyház nyelvének egyes kifejezéseit, a szlávból a földművelés számos műszavát, a németből pedig a katonai terminológia sok elemét vettük át. Ezek hányada tükörfordítás útján szinte észrevétlenül épült be a katonai szaknyelvbe, a nép körében élő elterjedtebb kifejezések pedig a köznyelvbe. Az ezt bizonyító számtalan példa közül hadd ragadjuk ki a legszemléletesebbet: a fegyverek németből való téves fordításakor létrejött hamis "szakkifejezést, amelytől nemcsak sajtónk, hanem még a történelem és a honvédelem tankönyvünk sem mentes. A német "Maschinengewehr"-nek a magyar köznyelvben is egyébként szakszerűtlenül és helytelenül elterjedt tükörfordításáról, vagyis a *gépfegyver* kifejezésről van szó. Nem ritka tévedés félrefordítani vagy összekeverni a szerbhorvátban *mitraljez*, *puškomitraljez* és *automat* a magyar nyelvben pedig *géppuska*, *golyószóró* és *géppisztoly* néven ismert sorozatlövő fegyverfajtákat. Mert ezek nemcsak elnevezésükben, hanem műszaki rendeltetésüket, harci teljesítményüket és tűzgyorsaságukat illetően is különböznek egymástól. Fényképről már nehezebb őket felismerni, mert nem szembetűnő a különbség köztük. Erről legjobban a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában megjelent típuskönyv-sorozat Kézi Lőfegyverek című szakkönyvében győződhetünk meg.

Viszonylag ritkán adódik olyan szerencsés körülmény, hogy egy fogalom vagy tárgy rögtön magyar néven mutatkozik be. A magyar sajtóban* a világűr meghódításával kapcsolatos fogalmak azonnal érthető, szemléletes magyar nevet kaptak. Bár jó részük más nyelvből fordították le, szerencsésen belesimultak a magyar szókészletbe. Az *űrhajó* szó keletkezésében a felismert hasonlóság játszott szerepet. Körülötte valóságos szóbokor virágzott ki: az *űrállomás*, az *űrkabin*, az *űrkikötő*, az *űrfedélzet*. Ennek analógiájára alakult ki a nagyhatalmi leszerelés mindeztáig elérhetetlen tárgyát képező: *űrfegyver*, *űrpajzs*, hogy az emberiségnek a XXI. századi gondjáról az Élet és tudományban olvasott *űrszennyezésről*, a Föld körüli pályán keringő és lezuhanással veszélyeztetett műbolygó- és műholdroncsok képezte *űrszemét* legfrissebb szóösszetételről ne is beszéljünk.

Az új szakszó azért alakulhatott ki első hallásra, mert a kísérletről tudósítva, a tömegtájékoztatási eszközök mindjárt magyar megfelelőt találtak az új jelenség, fogalom megnevezésére. A gyakorlat ugyanis azt bizonyítja, hogy utólag magyarosítani egy nevet szinte reménytelen vállalkozás. Gondoljunk csak az angol "cruise missije" kifejezésnek ögyetlen

* Új anyanyelvi kaleidoszkóp – Gondolat, Bp. 1980., 145. old.

tűkörfordítással történt világba röppenésére. A félelmetes tömegpusztító harceszközt a jugoszláv sajtó *krstareća rakera*-nak a magyar pedig *cirkálórakétának* nevezte el.

Nem egy ismeretterjesztő haditechnikai és nyelvészeti cikk, és annál több idő volt szükséges ahhoz, hogy egy jó idő eltelte után a helyes *robotrepülőgép* kifejezés terjedjen el. Vagy gondoljunk csak arra, hogy annak idején bizonyos megfontolásokból a *javni tužilač*-ot nem ügyésznek, hanem *közvádlnak*, a *narodna odbrana*-t nem honvédelemnek, hanem *népvédelem*-nek fordítottuk, s hogy a későbbiekben a hihetetlen gyorsasággal bejáródott ártérminusokat még az ellene indított másfél évtizedes nyelv művelő hadjárat után sem sikerült teljes egészében és megbízhatóan kiiktatni a köztudatból. Arról nem is beszélve, hogy az egyébként szóalkotási szempontból tökéletes, de nem tisztázott jelentésű szóösszetétel: a *népvédelem* (nem tudni pontosan a nép-e a szenvedő alany, vagy őt védik), amellyel ezidáig egyetlen beszerezhető katonai vagy bármilyen általános kétnyelvű századunkbeli kiadású szótárban nem találkozhattunk, nemcsak a már említett és 1975-ben kiadott Honvédelem I. középiskolás tankönyvbene szerepel, hanem a belgrádi Katonai Kiadóintézet gondozásában 1982-ben napvilágot látott szerbhorvát, macedón, szlovén, albán és magyar nyelvű Katonai fogalmak összehasonlító szótárban is helyet kapott. Az előszóban még a szövetségi *Honvédelmi törvény* teljes címének pontos idézése helyett is a népvédelem kifejezést használták a szótár magyar értelmezői, ami súlyos mulasztásnak tekinthető, hiszen a törvénycímet a JSZSZK Hivatalos Lapjából kellett volna kimásolni. Arról, hogy a *honvédelem* nem újkeletű szakkifejezés, legjobban a Pallas Irodalmi- és Nyomdai Részvénytársaság által, a Magyar Királyi Honvédelmi Minister úr Ó Nagyméltóságának megbízásából Tóth Tivadar M. Kir. Honvédelmi Minister Osztálytanácsos és munkatársai szerkesztésében Budapesten még 1900-ban kiadott Katonai Szótár tanúskodik a legjobban. A honvédelem, vagyis *”zemaljska odbrana”* jelzős szerkezetű címszó jobb oldalán már ott találjuk: a *honvédelmi* hatóság, főhatóság, kerület, minister, ministerium, parancsnokság, rendszer és tárcza terminusokat is. A *nép*-előtagú összetételek közül csupán a népfölkelő, népháború, népdal, néphad, néphymnus, népjog, népsereg, néptömeg, és népzavarás kifejezések szerepelnek. Az 517 oldalas, mintegy 18 000 szócikket tartalmazó horvát nyelvű kézi-szótár segítségével nagyszerűen fordíthatnánk a korabeli történelmi hadtudományi szövegeket. A rendfokozati érdekességek közül említésre méltók: alhadbiztos (podintendant), altüzér (podtopnik), alvadász (podlovac), tábornoszernagy (general topničtva), őrtengerész-apród (stražarski pomorski kadet), honvédhuszár (domobranski husar), tengerészfőhadbiztos (pomorski nadintendant), tengerész-tüzér-mérnök (pomorski topnički mjernik), zászló-tartó (zastavnik), tűzsküldőnc (stožerski ordonanac), zászlóalj-kocsimester (batuljunski kolomeštar), zászlóalj-dobos (bataljonski bubnjar), lovassági tábornok (general konjištva). A szótár tanúsága szerint már a századfordulón is ismerték a tengeri aknákat (morski lagum), és aknahajókat (morski lagunski brod); a legkorszerűbb fegyverzetnek az ismétlőkarabély (karabinska opetovna), az ismétlőlöveg (top opetovnjak), az ismétlőpisztoly

(samokres opetovnjak) számíthatott, s a mindenki által áhított maroklőfegyver pedig a manapság leginkább revolverként ismert a lovas-tiszti forgópisztoly, vagyis a *konjaničko časnička okretuša* lehetett.

Dr. Đisalović Veselin közoktatási felügyelő Újvidéken 1921-ben megjelent 550 oldalas, mintegy 25.000 szócikket tartalmazó szerb-magyar szótárában, valamint az alig egy évre rá a Zastava könyvnyomda részvénytársaság kiadásában napvilágot látott, sokkal gazdagabb szócikkállományú 800 oldalas Magyar-szerb szótárban – amely feltehetően 40.000 kiinduló nyelvi fogalomnak, dolognak adja meg célnyelvi ekvivalensét – szintén szerepel a *honvédelem* katonai szakszó, amelynek itt *domobranstvo* a szerb megfelelője. A *nép-* előtaggal alkotott szóösszetételek hosszú sorát a *nép-vándorlás*, *népvezér*, *népviselő*, *népzavargás* kifejezések zárják. A *népvédelem* itt sincs megemlítve.

Az első magyar-szerb-horvát, szerb-horvát-magyar katonai szótár Jugoszláviában (feltételezhetően a Szövetségi Honvédelmi Titkárság megbízott szerzőcsoportjának közös munkájaként) Mađarski vojni rečnik címmel Belgrádban jelent meg 1957-ben. A két részre osztott szótárban mintegy 20.000–20.000 szakkifejezést dolgoztak fel a számunkra ismeretlen szerzők, hangsúlyozva az előszóban, hogy "az összeállításnál a legfőbb nehézséget a leghasznosabb szakkifejezések megválogatása okozta, hogy azok megfelelhessenek rendeltetésüknek". A főként belső használatra készült, könnyen forgatható, rendkívül hasznos és hézagpótló mű szerzői, értelmezői úttörő munkát végeztek, hiszen az 1957-s években ez az igényes szakszótár minden előzmény nélküli. "Ilyen, vagy ehhez hasonló szótár eddig nálunk még nem létezett, habár szükségét érezzük" vallják tömören és sokta sejtetően az előszó első mondatában. Az első hazai magyar nyelvű szakszótár alkalmazhatóságát azonban a bosszantó terminushasználati következetlenség nagyban csökkenti. Ennek az lehet az oka, hogy a szótár magyar-szerb, és szerb-magyar részét más értelmezőcsoport dolgozta fel, s vagy időszüke, vagy az ilyen esetekben nélkülözhetetlen munkakoordinálás elmaradása miatt a terminusegyeztetésre nem kerülhetett sor. Csakis ezzel magyarázható, hogy a magyar-szerb-horvát rész szakszerű és egyértelmű megfeleltetése ellenére a szerb-horvát-magyar szótárrész jobb oldalán kompromisszumos terminusváltozatokra bukkanhatunk. A megoldásként felkínált két szakszó közül az egyik nemcsak felesleges, hanem hibás és a végsőig megtévesztő. Ez az eset többek között azzal az álterminussal is, amely a szóalkotási különcködés dicstelen eredményeként "feddhetetlen" házi zsargonként egyetlen napilapunk szerkesztőségi szakszóhasználatában tartotta fenn magát. A beavatottak már sejthetik, hogy a *general potpukovnik* renndfokozat egyedül elfogadható és szabályos *altábornagy* helyett *vezérezredes*nek való fordításáról van szó. A Jugoszláv Néphadsereg és a Magyar Néphadsereg rendfokozatú állománytáblája között valóban mutatkoznak bizonyos rendszerbeli sajátosságokból eredő eltérések, de főként a tiszti, és semmiféleképpen a tábornoki rendfokozatok megfeleltetésekor. Ezek tárgyalása hosszabb lélegzetű szakmunkát igényel. Ismét a tükörfordítás lehet ludas a dologban, mert "nyelvújítónkat" első hallásra ée látszatra a *general pukovnik vezérezredes*nek

fordított terminus szóképe ragadhatta magával, s ennek mintájára az analógia módszerének segítségével alkotta meg honvédelmi szaknyelvünk nem első és sajnos nem utolsó szörnyszülöttét.

Az első hazai katonai szótárban észlelt másik hibatípust az általunk vizsgált honvédelem-népvédelem kifejezések megfeleltetésén mutatjuk be. A magyar-szerb-horvát részben ugyanis a *honvédelem* ekvivalenseként a *zaštita dmovina* kifejezése áll, s csak a vele alkotott jelzős szerkezetben, a *Honvédelmi minisztérium* fordításában találjuk a *Ministarstvo narodne odbrane* szerbhorvát szakszót. Egy katonai szakszótár igényességével készült kiadvány esetében érthetetlen, hogy a szerbhorvát-magyar részben a *narodna odbrana* ekvivalenseként a *nemzetvédelem* kifejezést tüntették fel. Az újabb hadtudományi szakirodalom az 1985-ben mintegy 6000 címszót tartalmazó, átfogó szaklexikon, a Katonai lexikon, és az 1980-ban megjelenő Katonai helyesírási tanácsadó szótár, de még a Magyar Értelmező Kéziszótár tanulsága szerint is a nemzetvédelem, a honvédelemmel azonos jelentésű terminus. A nemzetvédelmi minisztérium például "egyes országokban a honvédelmi minisztériumnak megfelelő feladatokat ellátó főhatóság". A szekszókészlet nyelvhasználati alkalmasságának patikamérlegén mérícskélve a nemzetvédelem és a népvédelem kifejezés óhatatlanul felöltik bennünk az a felismerés, hogy minden valószerűség szerint a *nemzetvédelem* a *narodna odbrana* adekvát megfelelője, hiszen a Nyelvművelő kézikönyv II. kötetében található nemzet-nép címszó magyarázata szerint: A *nemzet* (...) történelmileg kialakult, rendszerint önálló államot alkotó közösség, amelyet állandó terület, szervezett gazdasági élet és jogrendszer, sajátos kultúra és közösségi tudat s többnyire azonos nyelv fog össze (...). A *nép* lazább, kevésbé határozott, elsősorban etnikai egység, amelyet a nagyjából közös eredet, nyelv és hagyomány fűz össze". A nemzet fogalmában általában benne foglaltatik a nép is, de a nép nem mindig alkot nemzetet. A nemzet közeli jelentésrokonságában áll az ország szóval. Ezek szerint a nemzetvédelem az ország, minden nemzet, tehát a lakos és ingatlanjának, valamint ingóságának külső támadás elleni fegyveres védelme. Mindez a honvédelem szakszóban szerény véleményünk szerint benne foglaltatik, tehát teljesen fölösleges helytállóságát kétségbe vonni, vagy más kevésbé megfelelő szavakkal behelyettesíteni.

Egy új szakkifejezés célnyelvre való átültetésekor az eltérő nyelvi szemlélet és kiindulónyelvi jelentésháttér figyelmen kívül hagyása nem szolgálhat megbízható alappal. Az eltérő államberendezésű országok hadseregeiben és fegyveres erőiben létező felépítésbeli és rendfokozati különbségek megoldására a tükörfordítás mellőzését ajánlják az Ötnyelvű /magyar-orosz-német-cseh-román/ katonai szótár fordítói is. A szükségtolmács szerepét betöltő zsebkönyv előszavában hangsúlyozzák, hogy "a szótárban szerepelnek olyan magyar katonai fogalmak is, amelyeknek megfelelői a másik nyelvből hiányoznak. Ilyen esetekben csak körülírással tudtuk a fogalmat lefordítani". E hasznos tanács mindenképpen megszívlelendő, de nem csak azért, mert a témakör kiválóan ismerős és nagy tapasztalattal rendelkező, gyakorló szakfordítóktól ered, hanem mert, sajnos, sok esetben - különösen

a napi 24 órás alkalmazott fordításkivitelezés során - a tudományos elvontsággal megalapozott fordításelmélet és -gyakorlat között nagy az eltérés.

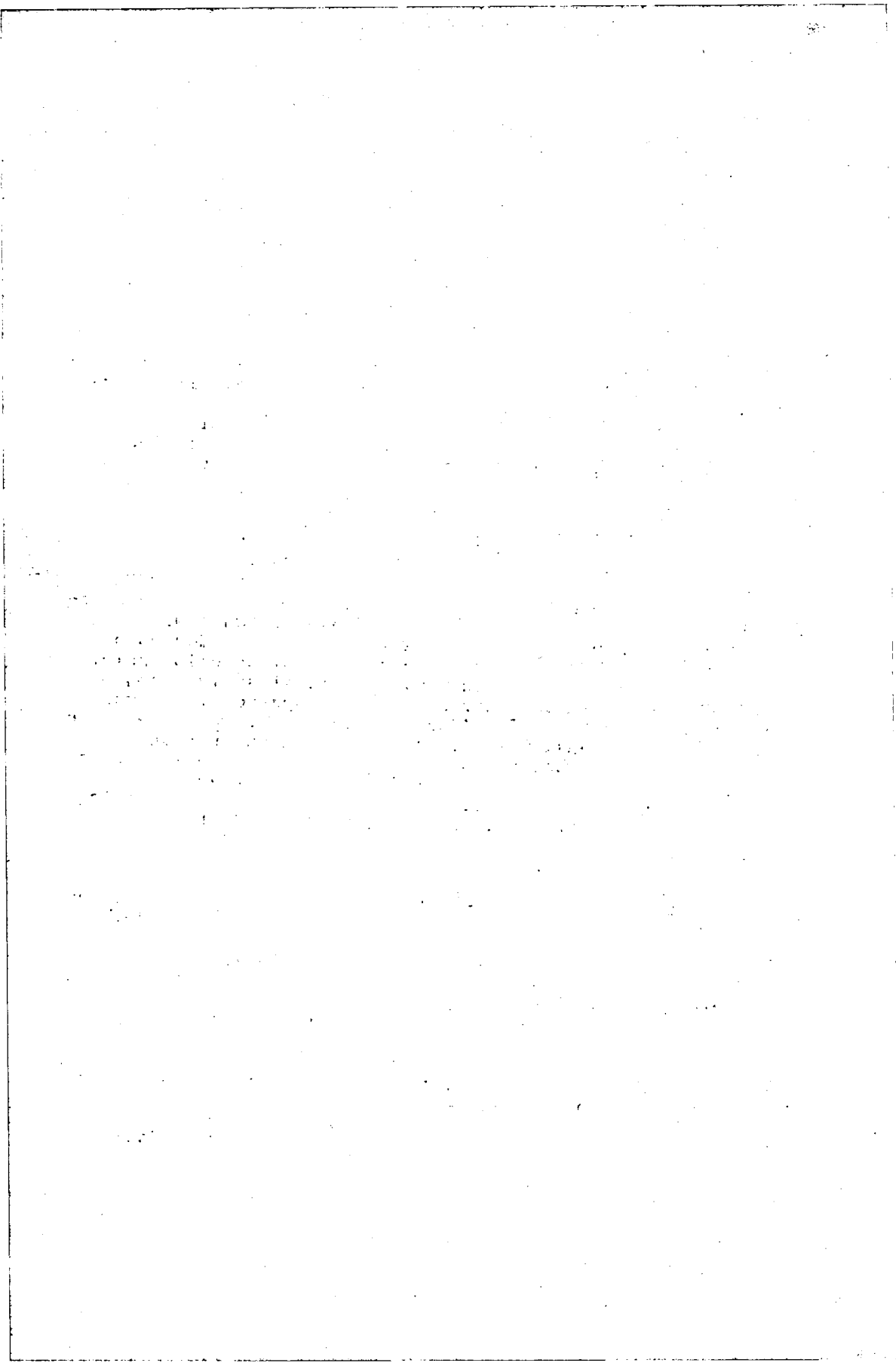
A honvédelmi szövegek értelmezésekor használt fordítói segédletekről beszélve igazságtalanok lennénk, ha a szerbhorvát nyelvterületen két rendkívül jelentős katonai szakkiadványt nem említanénk meg. Az országos szintű összefogással és hatalmas szerzőcsoport által készített jugoszláv Katonai enciklopédiáról és a csupán egykötetes, de óriási ismeretanyagot tartalmazó Katonai lexikonról van szó. Nem kisebb fontosságú az úgyszintén a belgrádi Katonai Kiadóintézet gondozásában 1981-ben megjelentett, mintegy 80.000 címszót és 5000 rövidítést tartalmazó Orosz-szerbhorvát katonai szótár sem. A teljesség igényével készült 10 kötetes Katonai enciklopédia 1958-ban látott először napvilágot, bővített és átdolgozott újrakiadása pedig 1970-ben hagyta el a nyomdát. Jelentőségével csak akkor lehetünk igazán tisztában, ha tudjuk, hogy az eddig legteljesebb és legterjedelmesebb ilyen jellegű mű, az Orosz katonai enciklopédia "csupán" nyolc kötetes, a hazai második kiadás esetében pedig a tárgymutató már a XI. kötet kiadását tette szükségessé.

A Katonai lexikon nem kevesebb mint 20.000 fogalom pontosan megadott definíciójával nélkülözhetetlen szerbhorvát nyelvű katonai és haditechnikai értelmező szótár. A második része történelmi vonatkozású adat- és névtár, amíg a harmadik a Jugoszláv Néphadseregben használatos valamennyi rövidítést dolgozza fel, sokban megkönnyítve a számtalan esetben érthetetlen rövidítésekben bővelkedő és ezért a beavatatlanok számára rejtjelszerűen megfogalmazott katonai szakszövegek megértését és fordítását.

Befejezésül felsorolnánk a felhasznált szakirodalmat, amely a mi esetünkben a katonai szövegek fordításakor alkalmazott és beszerezhető fordítói segédletekkel azonos:

1. Vojnički rječnik (mađarsko-hrvatski dio) Budim, 1900;
2. Magyar katonai szótár, Beograd, 1957;
3. Ötnyelvű katonai szótár és társalgó (magyar-orosz-német-cseh-román), Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1966;
4. Vojna enciklopedija I–XI. kötet, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970–76;
5. Katonai értelmező szótár, Zrínyi KK, Budapest, 1976;
6. Haditechnikai kislexikon, Zrínyi KK, Budapest, 1976;
7. Orosz-magyar katonai szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976;
8. Magyar-orosz katonai szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977;
9. Katonai helyesírási tanácsadó szótár, Zrínyi KK, Budapest, 1980;
10. Rusko-srpskohrvatski vojni rečnik, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980;
11. Vojni leksikon, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981;
12. Katonai fogalmak összehasonlító szótára (szerbhorvát, macedón, szlován, albán és magyar), Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1982;

13. Katonai lexikon, Zrínyi KK, Budapest, 1985;
14. Idegen szavak és kifejezések szótára, Akadémiai kiadó, Budapest, 1986;
15. A Zrínyi katonai kiadó gondozásában megjelentett Haditechnika fiataloknak és a Típuskönyvek sorozat számtalan kiadványa.

ETO: 800.86

CONFERENCE PAPER

A JOGI SZAKNYELV FRAZEOLÓGIÁJA

Burucki Edit

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

Vajdaság heterogén nemzeti és nyelvi közösség, alkotmánya szavatolja a szerbhorvát, magyar, szlovák, ruszin és román nyelv egyenrangú használatát a tartományi képviselőházban, a tartomány szerveiben és a legfelsőbb tartományi bíróságokon. Egy meghatározott község képviselő-testületében, a község közigazgatásában csak azoknak a nyelveknek a használata egyenjogú, amelyeket a község képviselő-testülete, a község lakosságának nemzetiségi megoszlásától függően, a státútumában egyenrangúaknak nyilvánított. Vegyünk konkrétan Újvidék esetét. A város területén a szerbhorvát ajkú lakosságon kívül túlnyomó többségben még magyarok, szlovákok és ruszinok élnek. Novi Sad Hivatalos Lapját tehát e három nyelvre fordítjuk. A községeknél már más a helyzet, így például Karlóca határozatai, döntései, végzései már csak szerbhorvát nyelven jelennek meg, mert a Község Képviselő-testületének státútuma nem irányozza elő a nemzetiségi nyelvek egyenjogú használatát.

Felmerül tehát a fordítás problémája, éspedig a közigazgatási szövegek fordítása kapcsán. Kik azok, akik ilyen jellegű fordítással foglalkoznak és foglalkozhatnak?

Társadalmi berendezésünk sajátosságából adódik ösztönös kétnyelvűségünk. Ezen azt a jelenséget értem, amikor valaki anyanyelve mellett auditív-imitatív úton, teljesen ösztönösen elsajátítja a hivatalos nyelvet is. Ehhez legjobban a tömegkommunikációs eszközök járulnak hozzá. Esetünkben azonban, tudatos kétnyelvűségről is beszélhetünk, mert a szerbhorvát nyelvet már az általános iskola alsó osztályaiban tanulni kezdjük. A kétnyelvűség pusztá meglete azonban még nem elegendő ahhoz, hogy valaki fordítson, a szerbhorvát nyelv felületes ismerete senkit sem tesz képessé arra, hogy ezt a feladatkört betöltsse. A kiindulónyelvet (esetünkben ez leggyakrabban a szerbhorvát) minden szinten szembe kell tudni állítani a célnyelvvel (a magyarral), emellett megfelelő rutinra kell szert tenni, és a közvetítés által

kapcsolatba került mindkét nyelvben kellő általános és szakmai ismereteket kell szerezni.

A fordítást tanulni kell, éppúgy mint bármilyen más foglalkozást. A tanulás történhet szervezeten, oktatási keretek között, de ha a fordító valamilyen oknál fogva ebből kimaradt, autodidakta módon kell bepótolnia mulasztását. A szavakat, szakkifejezéseket ugyanis, még megtalálja különböző szótárakban, ha nem túl kényelmes és egyszerűen a kiindulónyelvi kifejezés tükörfordítását alkalmazza, sőt, még a vonzatokat is megtalálja, ha jó szakszótár áll a rendelkezésére; de mit kezdjen a frázisokkal, fordulatokkal, megkövesedett szókapcsolatokkal? (Csak zárójelben szeretném megjegyezni, hogy a szótárak használatát is tanulni kell, tudni kell, milyen szakszótárak léteznek, melyik szót hol és hogyan találhatja meg a fordító.)

Nálunk, sajnos, az a helyzet, hogy mindenki lehet fordító, aki minimális fordításelméleti és fordítástechnikai, valamint nyelvtani tudással rendelkezik. Igaz, a fordítók munkakörbe való helyezésekor tudásfelmérés is van, de ezen leginkább csak egy-két oldalnyi fordítást kell érteni. Könnyen előfordul tehát, hogy közepes nyelvismeretű személy válik fordítóvá, s ezért a fordítások nyelvi szintje sokszor nem kielégítő.

A fordító motiválatlanságához hozzájárul az a tény, hogy sokan hiábavalónak tekintik munkáját, azzal a megjegyzéssel, hogy a hivatalos lapok fordítását úgysem olvassa senki. S ebbe a fordító bizonyos idő múlva belenyugszik. Ha kezdetben még meg is volt benne a továbbképzés szándéka, ez a hozzáállás csakhamar kedvét szegi. Nem ügyel már a helyes terminus kikeresésére, inkább tükörfordítást használ, vagy pedig az alaki tükrözést veszi igénybe akkor is, ha megvan a kifejezés magyar megfelelője; a kiindulónyelv szórendjét, szerkesztés- és kifejezésmódját alkalmazza a célnyelvben. Eluralkodik rajta az a gondolkodásmód, hogy a szövegbe rajta kívül még egyedül a gépirónőnek van betekintése, meg esetleg a lektornak, aki, ha nem tetszik neki, majd kijavítja (nem beszélve arról az esetről, amikor a fordító egyúttal lektor is).

Megtörténik, hogy a kiindulónyelvi szöveg pontatlan, sokszor téves, logikátlan. A fordítónak erre is fel kell figyelnie, nem pedig átsiklania felette, és ugyanúgy pontatlanul, tévesen lefordítania, azzal a megindoklással, hogy nem az ő feladata a fordítandó szöveg javítása. Ki kell derítenie, hogy ki a szöveg megfogalmazója és figyelmeztetni a szerzőt, hogy javítsa ki, vagy legalább írja pontosan körül azt, amit a határozat rendelkezése tartalmaz. A fordítónak ugyanis éppen a már említett hozzáállás ellentétéből kell kiindulnia, abból, hogy a magyar anyanyelvű olvasó csakis a célnyelvi szöveget olvassa, ezért érthetően, szabatosan kell fogalmazni. A nemtörődomséggel és a hibáktól hemzsegető fordításokkal egy másik álláspont kialakítását segítjük elő, azt tudniillik, hogy miért fordítsuk a jogszabályokat, ha célnyelven nehezebben érti meg az olvasó, mint a számára idegen nyelven írt szöveget.

A társadalmi-politikai nyelvhasználatnak is megvannak a törvényszerűségei. A köznyelvből beáramló kifejezések a jogi nyelv gyakori fordulataivá válnak. Én ezúttal a hivatalos lapokban található törvények, határozatok és

más jogszabályok nyelvezetében tapasztalt fordulatokról, vonzatokról, állandósult szókapcsolatokról, a társadalmi-politikai nyelvre jellemző kifejezőmódról szeretnék bővebben szólni. VSZAT Hivatalos Lapja két számának és a Novi Sad Város Hivatalos Lapja három számának eredeti, szerbhorvát nyelvű szövegét és azok magyar nyelvű fordítását vetettem össze a fenn említett szempontok szerint.

Kezdjük a *vonzatokkal*! A vonzatok nem véletlenszerű szókapcsolatok, hanem a nyelv szükségszerűsége folytán létrejött szintaktikai képződmények, amelyek minden nyelvben megvannak. A nyelvek között a vonzatok szintjén azonban nagy a különbség, mert valóság hátterük nyelvenként eltérő módon aktualizálódhat. Ezért nagy problémák jelentkeznek, amikor le kell őket fordítani. A fordító ugyanis nem tud vagy nem mer szabadulni az alapszövegtől, és a kiindulónyelvi szerkezetet szóról szóra, sőt morfémáról morfémára ülteti át a célnyelvi szövegbe. Ez a megoldás véletlenül jó is lehet, de az esetek nagyobbik részében idegenszerűségeket, értelmetlenségeket eredményez. A fordításkor alkalmazott vonatváltoztatás fordítás-technikai szakszóval élve transzponálás, és pedig kötelező transzponálás. Olyan alaki jellegű művelet ez, amelynek során a célnyelvi szöveget a célnyelv rendszerének megfelelően úgy alakítjuk, hogy az alapszöveg hírtartalma, az abban kifejező közlési szándék és az általa elérendő hatás ne módosuljon.

A cédláimon található igei vonzatokat három csoportba osztottam.

1. Az elsőbe tartoznak azok a példák, amikor a magyar és a szerbhorvát igehez is egy határozói bővítmény járul, de a két nyelv vonatkozásában szerkezeti különbségek vannak.

stupa na snagu	– hatályba lép
zemlja obiluje prirodnim resursima	– természeti erőforrásokban bővelkedő föld
upotrebiće se za izradu elaborata	– az elaborátum kidolgozására kell felhasználni
dao je ostavku na funkciju predsednika	– lemondott elnöki tisztségéről
treba biti odlučan u savladavanju teškoća	– erélyesen kell birkózni a nehézségekkel
ocenjuje kao delatnost od opšteg interesa	– általános érdekű tevékenységnek minősít
dosadašnja praksa se pokazala kao dobra	– az eddigi gyakorlat jónak bizonyult
treba ovladati odnosima	– uralkodni kell a viszonyok felett
pod tim se podrazumeva	– ezen a következőket kell érteni
odlučili su se za uvođenje samodoprinosna	– az önkéntes hozzájárulás bevezetése mellett döntöttek
izuzimaju se od dežurstva	– mentesülnek az ügyelet alól

oslobada se *od* plaćenja poreza

– felmentik az adó fizetése *alól*

Tehát nem az adó fizetésétől és az ügyeletről mintesülnek, nem hatályra lép a törvény, hanem hatályba, nem tisztségére mondott le az elnök, hanem tisztségéről stb.

2. A második csoportot azok a példák alkotják, amikor a szerbhorvát vonzatot két magyar igei vonzattal is fordíthatjuk, s ezek közül az egyik szerkezetileg is megfelel a szerbhorvát változatnak.

izrada detaljnog urbanističkog plana
se poverava Urbanističkom uavodu

– a részletes terv kidolgozásával a Városrendezési Intézetet kell megbízni; a részletes terv kidolgozását a Városrendezési Intézetre kell bízni (tárgyi és határozói vonzat)

počinje se *sa* izgradnjom

– belekezd az építkezésbe (határozói) – megkezd az építkezést (tárgyi)

imenuje se *za* predstavnika

– képviselőnek v. képviselővé nevez ki

odlučuje *o* nameni sredstava

– az eszközök rendeltetéséről határoznak; meghatározzák az eszközök rendeltetését

izmiruje obaveze

– eleget tesz kötelességének; teljesíti kötelességét.

Ezeknél a vonzatoknál a vonzattévesztés fordításakor ritkábban fordul elő, de feltűnő, hogy gyakrabban használatosak azok a változatok, amelyek megegyeznek a kiindulónyelvi szerkezettel.

3. A harmadik csoportba soroltam azokat a vonzatokat, amelyeknél a magyar ige csak tárggyal egészíthető ki, a szerbhorvát pedig határozóval.

diskutovati *o* zakonu

– megvitatni a törvényt

čekaju *na* rešenje stambenog pitanja

– várják lakáskérdésük megoldását

upravlja proizvodnjom

– irányítják a termelést

koriste se društvenim sredstvima

– a társadalmi-eszközöket használják

kreću se *zacrta*nom linijom

– a kijelölt vonalat követik

Ezeknél a példáknál a különbségek az ige tranzivitásában jelentkező különbségekkel magyarázhatók.

Az igei vonzatokon kívül lássunk még néhány névszót:

porez *iz* ličnih dohodaka

– személyi jövedelmi adó

porez na promet proizvoda i usluga	– forgalmazott termékek és szolgáltatások <i>utáni</i> adó
poslovi iz delokruga uprave	– a hivatal hatáskörébe tartozó <i>teen</i> -dők
zadaci iz njihove nadležnosti	– tevékenységi körükbe tartozó feladatok
u krajnjoj liniji	– végső <i>fokon</i>
do izvesne mere	– bizonyos mértékben v. bizonyos <i>fokig</i>
imajući u vidu	– figyelembe véve
po ovoj odluci	– e határozat értelmében

A vonzattévesztés tipikus példájára akadtam, amikor a fordító a "Pravilnik se odnosi uz pribavljeno mišljenje načelnika i saglasnost Izvršnog veća" szerbhorvát mondat így fordította le: "A szabályzatot a vezető véleményének és a Végrehajtó Tanács egyetértésének megszervezése *mellett* kell meghozni."

Helyesen: "A szabályzatot a vezető véleményének megesszerűzése és a Végrehajtó Tanács jóváhagyása után kell meghozni."

Előfordult, hogy a fordító a "sredstva za rad" szerbhorvát vonzat hatására "eszközök a munkára" szókapcsolattal fordította a munkaeszközök összetett szót.

A vonzatváltoztatáson kívül a társadalmi-politikai szövegek más jellegű transzponálásban is bővelkedik. Gyakran előfordul egy meghatározott *mondatrész másikkal való visszaadása*, anélkül, hogy ezáltal a közlés értelme megváltozna.

sporazumno és odrediti vreme i mesto potpisivanja	– <i>meg fognak egyezni</i> az aláírás lebonyolításának helyéről és idejéről
ko su nosioci prava raspolaganja, odnosno prava svojine	– ki <i>rendelkezik</i> lakó-, illetve tulajdonjoggal
dužni su da obezbede sistem kontrole plodnosti zemljišta svake 5. godine	– köteles öt évenként <i>ellenőriztetni</i> a föld termékenységét
koji mogu povrediti ili uprljati prolaznike	– amelyek a járókelők <i>sérülését</i> , vagy <i>bepiszkolását</i> okozhatják

A szerbhorvátban igen gyakoriak az ún. *jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetű fordulatok*:

"Odluka o raspisivanju referenduma radi odlučivanja o ustanovljenju samodoprinosna za područje gradske zajednice Novi Sad."

"A Novi Sad városi közösség területére *való* önkéntes hozzájárulás bevezetésével *kapcsolatos* döntéshozatalra *vonatkozó* referendum kiírásáról szóló törvény."

Ha megfigyeljük az idézett mondatot, azt tapasztaljuk, hogy a fordítás pontosan fordított szórendű a szerbhorvát eredetihez viszonyítva. Ebben az egyetlen bővített mondatban négy hátravetett jelzői határozós szerkezetet különíthetünk el. Képzeliük csak el, hogy egy határozat szövegében, vagy a hivatalos lap egy-egy számában hányszor fordul elő. A magyar nyelvben az ilyen fordulatokat, amint a fenti példából is kitűnik (egy kivételével), igeneves szerkezetekkel adjuk vissza.

A transzponálás következő példájaként a szerbhorvát *jelzői mellékmondatok igeneves szerkezettel* való fordítását kell megemlíteni. Itt csak néhány, leggyakrabban előforduló, tipikus példát tüntetek fel:

prostor koji je predmet izmene	– a módosítás tárgyat képező terület
investitori koji su učestvovali na konkursu	– a pályázaton részt vett beruházók
sredstva koja se ne utroše u jednoj godini	– az év folyamán fel nem használt eszközök

Amint látjuk, a magyar nyelv igen aktív melléknévi igenév-képzője segítségével sok olyan fordulatot hoz létre, amelyet a szerbhorvát mellékmondattal old meg. Ez a nyelv szintetikus jellegéből adódik.

A szerbhorvát *passzív szerkezetű fordulatokat* a magyar fordításban cselekvő szerkezetté alakítjuk át:

članom 1. omogućeno je	– az 1. szakasz lehetővé teszi...
ustavom SAPV utvrđeno je	– VSZAT alkotmánya megállapítja...
članom 20. Pravilnika je propisano	– a szabályzat 20. szakasza előírja
Predlog predlagača je dat donosiocu Pravilnika na odgovor.	– Az Alkotmánybíróság a javaslattevő javaslatát válaszadás végett megküldte a szabályzat meghozójának.
može biti ponovo postavljen na istu funkciju	– újból betöltheti ugyanazt a tisztséget

Az aktív, szerkezetté való átváltás, amint láttuk, megköveteli az esetraggal ellátott szerbhorvát szó nominativusi alakban való kiemelését, illetve a szerbhorvát nyelvben szereplő eszközhatározó alanná változtatását.

Itt kell megemlítenünk a személytelen fordulatokat, amelyeket a szerbhorvát jogi nyelvhasználat rendkívül kedvel. Mivel azonban a magyar nyelv nemigen tűri őket, fordításkor meg kell neveznünk, hogy ki végzi a cselekvést:

P. P. bira se za sudiju Opštinskog suda	– A Képviselő-testület P. P.-t választja meg a Községi Bíróság bírójává
Daje se saglasnost na odredbe...	– A Képviselő-testület jóváhagyja ... a rendelkezéseit

Ukidaju se odredbe...

– Az Alkotmánybíróság hatálytalosítja a ... rendelkezéseit

A hivatalos lapok nyelvhasználatában gyakori a konkrét kontextusban előforduló fogalom definiálásának szigorúan szabványosított fordulata.

Stambenim prostorijama u smislu ove odluke smatraju se i poslovne prostorije u zgradi.

– A határozat értelmében lakóhelyiségen értendő a lakóépületben levő ügyviteli helyiségek is.

Stanar u smislu ove odluke je ...

– E határozatok értelmében lakónak tekintendő...

Korisnikom u smislu ove odluke smatraju se ...

– E határozat értelmében használatnak tekintendő...

Ezenkívül lépten-nyomon találkozunk az olyan megkövesedett rendelkezésekkel, mint amilyen a:

Danom stupanja (v. stupanjem) na snagu ove odluke prestaje da važiti odluke o ... – A határozat hatályba lépésével hatályát veszti a ...

Ova odluka stupa na snagu osmog (narednog) dana od dana objavljivanja u "Službenom listu SAPV".

– Ez a határozat VSZAT Hivatalos Lapjában való közzétételét követő (nyolcadik) napon lép hatályba.

Ovu odluku objaviti u ...

– Ezt a határozatot közzé kell tenni

...

A felsorolásokat bevezető személytelen szerbhorvát mondatok fordításakor a magyarban explicitálásra kerül sor. Így pl. a "sredstva će se koristiti za:" mondatban a "za" előlárót "kibontjuk", mégpedig úgy, hogy miután a szöveget továbbolvasva megállapítottuk, hogy a felsorolás rendeltetések egymásutánjából áll, a fordulatot a következőképpen fordítjuk le: Az eszközöket a következő rendeltetésekre kell felhasználni:

Nézzünk még néhány példát!

Plaća se opštinska taksa za:

– A következő összegű községi illetéket kell fizetni:

(Ezt a mondatot az "összegű" szóval bővítettük ki, mert a szöveg kontextusa így követelte meg. A hangsúly ugyanis azon volt, hogy egy-egy háziállatra mekkora illetéket kell fizetni, nem pedig azon hogy melyik háziállat után kell fizetni.)

A következő fordulat átültetések: "U Komisiju za sprovođenje referenduma imenuju se:" azon kívül, hogy a személytelen szerkezetet a magyarban megszélyesítjük, a "következő személyeket" szavakkal egészítjük ki, mert a kettőspont után tulajdonnevek felsorolása következik. A magyar fordítás pedig így hangzik: A Referendumügyi Bizottságba a Képviselő-testület a következő személyeket nevezte ki:

A határozat- vagy törvénymódosításoknál a leggyakoribb minták a következők:

1. Član 3. menja se i glasi:

2. U članu 4. vrše se sledeće izmene:

3. Posle stava 3. dodaje se novi stav 4. koji glasi:

4. Iza člana 40. dodaje se član 40a. koji glasi:

Az első példában szereplő második ígét (i glasi) "az alábbiak szerint" módhatározóval helyettesítjük:

A 3. szakasz az alábbiak szerint módosul; A városi hivatalos lapban azonban ráakadtam a szerbhorvát frázis magyar tükörfordítására is, s bár nyelvtanilag a mondat helyes, fülünket bántja a megszokott fordulattól eltérő kifejezőmód:

A 3. szakasz megváltozik és így szól:

Ez a magyar nyelv szintetikus jellegének is ellentmond.

A 3. és 3. példában szereplő "koji glasi" szavakat csak "a következő" szó váltja fel, a személytelen szerkezetet pedig úgy küszöböljük ki, hogy kiemeljük a szakasz, illetve a határozat szót:

3. A 3. bekezdés után a szakasz a következő új, 4. bekezdéssel egészül ki:

4. A 40. szakasz után a határozat a következő 40a. szakasszal egészül ki:

Sokkal bonyolultabb a helyzet, amikor egy bekezdés szövegét módosítjuk vagy egészítjük ki. Ezt nem tehetjük anélkül, hogy elő ne keressük a módosítandó szöveg eredetijét és fordítását. Ezután megkeressük, hogy a mondatot vagy szókapcsolatot hova kell beiktatni és a következő fordulattal illesztjük be a szövegbe: "A bekezdés a ... szavak után a ... szavakkal egészül ki." A "reči ... zamenjuju se rečima ..." fordulat háromféleképpen is lefordítható, és mindhárom megoldás jó:

A ... szavak ... szavakra változnak.

A ... szavakat ... szavak váltják fel.

A ... szó helyére a ... szó kerül.

A módosító határozatokban szintén gyakori "Član ... se briše". kétféleképpen szerepel a hivatalos lapokban. A tartományiban "A ... szakasz hatályát veszti" változat található meg, a városiban pedig inkább "A ... szakasz törlendő" mondat fordul elő. Bár itt nem két szinonim értékű változatról van szó, mert a törlendő alak egy cselekvést irányoz elő, és ezért közelebb áll a szerbhorvát eredetihez.

Megtörténik, hogy a magyar nyelv jellegénél fogva a módosítás semmit sem változtat a már meglevő fordításon. Ilyenkor a következő mondatot iktatja be a fordító: "A szakasz (... bekezdésének) rendelkezései a magyar nyelvű szövegre nem vonatkoznak."

Előfordul, hogy a fordító *egy kifejezést másként ad vissza*, nem követi a szerbhorvát nyelv pongyolaságát, hanem pontosabban fogalmaz. A "Prečišćen tekst" mondatot a következőképpen fordítjuk: "Egységes szerkezetbe foglalt szöveg."

Ez ugyanis azt jelenti, hogy a fordítást összevetjük a szöveg módosításáról és kiegészítéséről szóló határozattal, illetve törvénnyel, "álfésüljük"

azt, bevisszük a változásokat és egy egységes szerkezetbe foglaljuk a határozat vagy a törvény szövegét.

A "primopredaja poslova" példában a "primopredaja" összetett szó a teendők átvételét, illetve átadását jelenti. Elegendő lenne azonban csak azt mondani, hogy "predaja poslova", mert ha valamit átadunk, az már természetesen, hogy valaki át is veszi ugyanazt. Nem kell tehát a szerbhorvát nyelv pongyola fogalmazásmódjának hatása alá kerülnünk és a fordulatot egyszerűen a "teendők átadása", vagy a "teendők átvétele" szókapcsolattal kell fordítani a szóhalmozás elkerülése végett.

Hasonló a helyzet a következő példáknál, amikor a szerbhorvát szöveg kétszer is kifejezi ugyanazt a fogalmat, redundanciát váltva ki. Mivel a magyarban sokszor csak egy kifejezés áll a rendelkezésünkre a fogalom megnevezésére, s többek között a szószaporítás elkerülése érdekében az egyiket kihagyjuk:

delegatsko-skupštinski sistem	– képviselő-testületi rendszer
utiče na blagovremeno otkrivanje prekršajnih radnji i postupaka	– kihat a szabálysértések idejében való leleplezésére
poslovi inspekcijskog nadzora u ko- munalnoj oblasti	– a közművesítési felügyelőség teen- dői

A következő példa a "radi izvaršavanja svojih prava i dužnosti" fordulat. Ez már az eredetiben is téves, pontatlan, mert a szerbhorvátban sem lehet, éppúgy mint a magyarban végrehajtani a jogokat, csak érvényesíteni (ostvariti prava). Ezért mi pontosan fogalmazva így fordítjuk le: "a jogok érvényesítése és a köteleességek teljesítése érdekében".

Előfordul a modulálás, a kifejezőmódban végrehajtott mindennemű változás is, így a tagadó kijelentő mondat helyett az állító kijelentő mondat használata és fordítása:

Radovi se ne mogu izvoditi u vreme određeno kao vreme odmora.	– A munkálatokat tilos pihenőidő- ben végezni.
U zajedničkim prostorijama nije dozvoljeno ...	– A közös helyiségekben tilos ...
Lift u kvaru	– A felvonó nem működik.

A "ne mogu se izvoditi" és a "tilos" nem ekvivalensek, de itt a magyar változat jobban megállja a helyét, mert a hangsúly azon van, hogy a törvény megtiltja, hogy a munkálatokat pihenőidőben végezzék és nem azon, hogy valamilyen okból kifolyólag valaki nem végezheti a munkálatokat. Egyes fordítók a "nije dozvoljeno" szókapcsolatot "nincs megengedve" kifejezéssel fordítják, ami erőltettnek, idegenszerűnek hat.

A következő mondatban, amely Novi Sad Város Hivatalos Lapjában gyakran előfordul, a birtokos szerkezetben kétszer meg kell ismételni a birtokot, különben érthetetlen lesz a szöveg.

Izmene detaljnog plana overavaju se potpisom predsednika i pečatom Skupštine opštine Liman.

– A részletes terv módosításait Limán Község Képviselő-testülete elnökének aláírásával és a Képviselő-testület pecsétjével kell hitelesíteni.

Először azért kell kitenni a birtokot, mert pontosan ki kell fejezni, hogy melyik elnökről van szó, mivel az előzőek során a szövegben nem történt említés róla, és a kontextusból másra lehetne következtetni. A pecsét említésekor szintén fel kell tüntetni a Képviselő-testületet, mert ha nem, az elnök saját pecsétjére lehet gondolni, holott nem erről van szó. Az utóbbi esetben a község megnevezése elmarad, mert most már pontosan tudjuk, melyik képviselő-testületről van szó. Íme egy jó példa arra vonatkozóan, hogy mi történik akkor, amikor a szerbhorvátban nincs expliciten kifejezve a szöveg.

Za radnike koji naknadu ostvaruju u zajednici novčanu naknadu utvrđuje zajednica, u skladu sa ovim zakonom.

– Az olyan munkások pénzbeli térítését, akik a térítést közösségben valósítják meg, a törvénnyel összhangban a közösség állapítja meg.

A szerbhorvátban nincs határozott névelő, de a konkrét esetben a mondat épp egy meghatározott közösségre utal, nem pedig arra, hogy a munkás közösségében és nem egyedül valósítja meg térítését. Mivel nincs pontosan meghatározva, hogy melyik közösségről történik említés, a fordító tévesen fordította le a mondatot. A továbbiakban azonban megtudjuk, hogy a Rokkantsági és Nyugdíjbiztosítási Közösségről van szó, ezért a fordítónak ezt okvetlenül bele kell építenie a mondatba, a félreértés és a pontatlanság elkerülése érdekében.

Ha megfigyeljük a társadalmi-politikai, illetve jogi nyelvhasználatban jelentkező fordulatokat, és szemügyre vesszük a felsorolt példákat, látjuk, hogy köznyelvi elemekből keletkeztek. Gyakori használatuk és sajátos, sablonszerű szerkesztésmódjuk teszik őket frázisokká. Azt is mondhatnánk, hogy a hivatalos lapok szövegei majdnem csupán fordulatokból épülnek fel.

A frázisok fordításakor a fordítónak teljesen meg kell szabadulnia a kiindulónyelv hatásától, vonzásától, és a magyarországi törvényhozásban használatos hagyományos, bejárodott fordulatokat kell használnia, a magyarországi jogi nyelv stílusát kell követnie. A két ország eltérő társadalmi-politikai rendszere ugyanis csak a terminológia szintjén okozhat különbséget, a frazeológia szintjén nem.

A KÖRÜLÍRÁS INDOKOLTSÁGA A FORDÍTÁSOKBAN

Molnár Csikós László

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

Az egyes nyelvek különféleképpen rögzítik a világról és a képzelet világáról alkotott ismereteket és véleményeket. Ugyanazt a dolgot az egyik nyelv általában olyan szavakkal írja le, amely eltér a másik nyelv szavaitól, olykor pedig sajátos módon is, szófüzésének, mondatalkotásának, szövegszerkesztésének, verbális viselkedésszisztemének megfelelően. A gondolatoknak egyik nyelvről egy másikra való átpalántálása nemcsak szavak megfeleltetésében merül ki, szó-, mondat- és szövegszerkezetek, szokások, hagyományok egyeztetésére is szükség mutatkozik. Joggal mondja Levi, hogy még a legegyszerűbbnek látszó szöveget sem lehet tökéletesen lefordítani más nyelvre, hogy a jó fordítás voltaképpen kompromisszum.¹

Az idegen nyelvről anyanyelvére vagy az anyanyelvről idegen nyelvre fordító egyaránt kompromisszumokra van kényszerülve, nem ragaszkodhat mereven sem a forrásnyelvű szöveg fordulataihoz, sem a szótárban található megfeleltetésekhez. A megfelelő mondatszerkesztésnek és szóválasztásnak sokféle lehetősége van. A fordítónak gyakran "a felszíni vonulatba foglalt nyelvi jel kényszerítő befolyásától" kell megszabadulnia, ha továbbítani akarja az adott tartalmat.² Mindig az aktuális szöveggörnyezet, valósággháttér figyelembe vételével kell megfogalmazni a fordítás szövegét. A fordítót az adott szövegen belüli megfeleltetés lehetőségei kell, hogy érdekeljék, hiszen a megfeleltetésnek egyetlen, a szövegtől független formáját szinte lehetetlen kialakítani.³

A megfeleltetés eljárása néha egyszerűbb, máskor, pedig bonyolultabb. Akkor tekinthető egyszerűnek a megfeleltetés "ha a fordítás csak annyi átrendezést kíván meg, amennyit a CNY rendszeréhez illeszkedő (lineáris) megfeleltetés követel meg", bonyolultnak viszont akkor, "ha a fordításnak nemcsak a CNY rendszeréhez és az üzenet modelljéhez kell illeszkednie, hanem a gondolatközvetítés és kapcsolatteremtés meghosszabbodott és módosult láncához, különböző állomásaihoz is: az eltérő kifejezőgyakorlathoz,

valóságsháttérhez; a kötöttségek és kötetlenségek, a kifejtésnek és bennfoglalásnak megváltozott lehetőségeihez”.⁴

A fordításban fontos szerepe van a szövegben levő funkciók felismerésének és megfigyelésének. Dániel Ágnes szerint a fordítónak "funkcióra érzékeny nyelvtudása" kell, hogy legyen, amely "képessé teszi a fordítót két különböző nyelvi eszközállomány elemeinek szembesítésére – nem általában, hanem a konkrét, egyszeri és egyedi nyelvi szövedékben; amely lehetővé teszi, hogy az átültetés folyamán a fordító funkciót funkcióval feleltessen meg”.⁵

A fordítás lélektanának alapvető vonása a magyarázatra való hajlam. A fordító arra törekszik, hogy az olvasó számára értelmezze a szöveget, hogy befogadásra alkalmassá tegye. E célból olykor módosít is rajta, egyszerűsíti vagy bővíti, elvesz belőle valamit vagy kiegészíti valamivel. Mindezzel gyakran csökkenti a szöveg esztétikumát és dinamizmusát, megszünteti a gondolat és a kifejezésforma közötti feszültséget.⁶ Vajon az eredeti szövegen való változtatás mindig az esztétikai funkció gyengülését és az informatív funkció erősödését eredményezi? A következőkben azt szeretnénk megvizsgálni, hogy mikor mennyire indokolt a körülírás, a bővebben való kifejtés és az új elemekkel való kiegészítés.

Ha abból az álláspontból indulunk ki, hogy a fordításnak nem feladata a szöveg "megfésülése", stilizálása, értékelése, magyarázása, akkor a redundáns elemek bevitelét fölöslegesnek, sőt károsnak kell minősítenünk; ha viszont az olvasó szempontját tartjuk szem előtt, az ő nyelvi, társadalmi és kulturális közegének megfelelően alakítunk a szövegen, ezért fejtjük ki és bővítjük, akkor a redundáns elemek szükségessé válnak, használatuk pozitívnak tekinthető. Ilyenkor nemcsak esztétikai-stilisztikai veszteségekkel kell számot vetnünk, hanem szemantikaiakkal is. Az olvasó érdekében való kompromisszum irodalmi művek esetében nyilván az esztétikai-stilisztikai veszteségeknek a minimálisra való csökkentésére törekszik, szakszövegek esetében pedig inkább a szemantikai veszteségek minimálissá tételére.

A kifejtő-értelmező megfeleltetés a forrásnyelvű szövegben burkoltan beágyazott elemeket teszi explicitté a fordításban tartalmi igény vagy szerkezeti kényszer hatására. Egyszerűség kedvéért a következőkben a kifejtő-értelmező megfeleltetést körülírásnak fogjuk nevezni. A szűkebb értelemben vett körülírás fogalmi jellegű, tágabb értelemben viszont lehet szerkezeti és stiláris bővítés is.

A fogalmi körülírás az olyan terminusok esetében válik szükségessé, amelyeknek nincsen pontos megfelelőjük a másik nyelvben. Például a magyar *háztáji* szó a szerbhorvátban nem adható vissza egy szóval vagy egyszerű szókapcsolattal, kénytelenek vagyunk tehát körülírást alkalmazni: *zemlja oko kuće za individualne potrebe zadrugara*. Ugyanez a helyzet a *gnk* betűszóval. A gazdasági munkaközösség szerbhorvát nyelven úgy határozható meg, mint *'udruživanje radnika u okviru preduzeća na privatnoj osnovi za vršenje određenih dopunskih radova'*. A szerbhorvátról magyarra való fordítás viszonylatában a konyhaművészetben használt *vešalica* szót említhetjük, ennek magyar körülírása *'roston sült húsféleség'*.

A szerkezeti körülírás, átalakítás leginkább szintaktikai vonatkozású, de lexikai szinten is kifejezésre juthat, abban az esetben, amikor a másik nyelven bizonyos terminusnak csak analitikus alakja lehet. Ilyenkor a kifejtés szükségszerű. Például a m. *takarmány* szónak a szh. *stočna hrana* szókapcsolat felel meg, a m. *térkép* szónak a *geografska karta*, a *telek* szónak a *gradevinsko zemljište*, a *dolgozók* szónak a *radni ljudi* stb. (ugyanis a *hrana*, a *karta*, a *zemljište*, és a *ljudi* szónak egyéb jelentései vannak, a megfelelő értelmet jelző segítségével lehet kialakítani). Ide sorolhatók azok a magyar igék is, amelyeknek a szerbhorvátban tárgyas szó szerkezetet felel meg: *felügyel* – vršiti nadzor, *intézkedik* – preduzimati mere, *kezdemenyez* – dati inicijativu stb. Efféle szerkezetek olykor magyar szövegben is előfordulnak (felügyeletet végez, intézkedéseket fogantat, kezdeményezést tesz), de általában terjengősnek minősülnek.

A szerbhorvátról magyarra való fordításban szintén megfigyelhető a lexikai szintű szerkezeti körülírás, de némileg korlátozottabb mértékben (hiszen a magyar nyelv inkább szintetizáló hajlamú). Például: *invalidnina* – rokkantsági járadék, *deponovanje* – letétbe helyezés, *nesamoupravni* – önigazgatástól idegen, *praćenje* – figyelemmel kísérés stb. Az alábbi fordításban az *uspeh* szó magyarul *tanulmányi eredmény* lesz: "Pod uspehom učenika i studenata podrazumeva se pozitivno uspeh koji učenik, student postigne u prehodnoj školskoj godini." – "A tanulók és hallgatók tanulmányi eredménye alatt a tanulók vagy hallgatók részéről az előző iskolaévben elért pozitív eredményt kell érteni." (VC-HL XIX.: 8.: 22.)

A tartalom kifejtésére akkor is szükség lehet, amikor a másik nyelvben van megfelelő terminus az adott fogalomra, de önmagában nem elegendő az eredetiben megfogalmazott üzenet továbbítására. Ilyenkor jut kifejezésre az az elv, hogy a fordítás a forrásnyelvi üzenetnek jelentésében és stílusában való újraalkotása.⁷ Íme néhány példa a tartalom bővebben való kifejtésére: "...bármilyen szokatlan is a helyzet, az ismeretlen *őszintén barátságosnak* tűnik." (Ál 118.) – "...ma koliko da su neobične okolnosti, nepoznati se čini *iskreno prijateljskom osobom*." (Cm 161.); "*Obostrani* gubici su bili veliki." (EJ – Izvor) – "*Mindkét* részről nagyok voltak a veszteségek."; "Pokrajina će se zalagati da se dosadašnje izmene i uslovi obezbeđenja potrebnih sredstava iz primarne emisije za finansiranje *proizvodnje i залиha osnovnih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda* ne pogoršavaju." – "A tartomány mindent megtesz, hogy az elsődleges pénzkiadásból eredő eszközök eddigi rendeltetése ne változzon, és az alapvető mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek *gyártásához és a belőlük való készletképzéshez* szükséges összeg biztosításának feltételei ne romoljanak." (VSzAT HL 37.: 7.: 197.); "Úrfi, úrfi, *ne ilyen könnyen a szerencsével!*" (SzPE 127.) – "Mladi gospodine, mladi gospodine, *ne ophodite tako lakomisleno prema svojoj sreći!*" (KSP 126.)

A körülírásnak olykor inkább a stilisztikai szerepe domborodik ki, az ilyen esetekben a fordító kifejezőbbnek tekinti a részletesebb megoldást: "*Hiába vagyok polgármester*, a holdvilágot nem parancsolhatom a menyboltra." (SzPE 135.) – "*Ništa mi ne vredi što sam gradonačelnik*, mesecu ne mogu da naredim da se popne na nebo." (KSP 134.); "U prošlosti su se

Izolani bavili pretežno ribarstvom i tek ponešto obradom zemlje.” (EJ – Izola) – “Az izolaiak a múltban főleg halásztal, *kisebb mértékben pedig* földműveléssel foglalkoztak.”; “Brodovi i sastavi koji plove na području pristaništa Senta moraju se u *plovidbi* držati što više sredine plovnog puta...” – “A zentai kikötő területén közlekedő hajók és úszószerkezetek kötelessége a *hajózás során* minél jobban a hajóút közepén tartózkodni...” (Z HL XVIII.: 14.: 274.); “Uj, huj! Az lenne csak!” (SzPE 132.) – “Uha, samo *bi nam još* to trebalo.” (KSP 131.); “...nužno je obezbediti *takvo* formiranje sredstava amortizacije kojom se u potpunosti nadoknadije otpisana vrednost osnovnih sredstava...” – “...feltétlenül *olyan módon* kell kialakítani az amortizációs eszközöket, hogy teljes egészében megtérüljön az állóeszközök leírt értéke...” (VSzAT HL 37.: 7.: 196.).

A fordításnak az eredeti szöveghez viszonyított redundánsabb volta bizonyos esetekben abban nyilvánul meg, hogy a fordító teljesen új elemet told be a szövegbe. Ennek rendszerint stílárius szempontból van indokoltsága. Pl. “Elpirult kissé, s aztán egy tisztelettljes pukedlit csinált a becsületes megtaláló előtt.” (SzPE 128.) – “Malo je porumenela, a onda se *sasvim po propisima*, sa puno uvaženja, poklonila pred poštenim nalazačem.” (KSP 127.); “Lehajolt, fölvette, hát éppen a hirdetett arany fülbevaló volt a smaragdkövel.” (SzPE 123.) – “Sagnuo se i podigao ga, a ono baš *ta, sad* objavljena zlatna minduša sa smaragdom.” (KSP 123.); “Nem adnám száz forintért, hogy ilyen társaságot tiszteletsek a kancelláriámban.” (SzPE 130.) – “Ni za sto forinti ne bih dao *ovu priliku*, u kojoj mogu da u svojoj kancelariji pozdravim ovakvo društvo.” (KSP 129.); “Ez a pocsolya tehát kellett, szívesen túrték mint közhasznú intézményt.” (SzPE 138.) – “Bara je bila potrebna; dakle, *rekosmo* rado su je trpeli kao opšte korisnu ustanovu...” (KSP 137.). Az efféle betoldások általában fölöslegesek, a fordítóknak vigyázniuk kell arra, nehogy a maga *kifejezőszókásainak* a formáiba kényszerítse bele a másképpen szervezett forrásnyelvű szöveget.⁸ A kiegészítés és a betoldás akkor indokolt igazán, ha a fordító a szövegköznyezet vagy a valóság (tehát egyéb ismeretei) alapján alkalmazza őket.

A szintaktikai jellegű szerkezeti körülírás több szempontból is eltér a lexikaitól. Általában kevésbé szükségszerű, lehetőségei változatosabbak és inkább stilisztikai, mint szemantikai vonatkozásai vannak. A többi grammatikai transzformációhoz hasonlóan ebben is a nyelvek szerkezeti felépítésében mutatkozó különbségeknek van a legfőbb szerepük, olykor azonban lexikai okuk is lehet.

A szerkezeti körülírás a mondat szerkezet lazulásában jut kifejezésre. A közlés akkor a legtömörebb, ha valamely mondatrészben összpontosul (határozó, tárgy, jelző stb.). Szintén elég tömör megfogalmazásnak számítanak az igeneves és az értelmezős szerkezetek. A következő stílárius fokozat az alárendelt mondat szerkezeté. A mellérendelt mondat szerkezet nála is szabadabb. A legszabadabb kifejezésforma a különálló mondatoké.⁹ A fordító leginkább a célnyelvben érvényes szokásoknak megfelelően él a szerkezeti oldás valamelyik fajtájával, néha azonban szabadon választja a szintaktikai transzformot (többnyire stilisztikai célzattal).

A magyarról szerbhorvát nyelvre való fordítások viszonylatában a szintaktikai kifejtésnek a leggyakoribb változata a magyar mellékvévi igeneves szerkezetnek vonatkozó mellékmondatná váló átalakítása a szerbhorvát szövegben. Főleg folyamatos cselekvésű mellékvévi igeneves szerkezetek transzformálódnak vonatkozóvá: "Még jobban csodálkozott az elől menő Veronka, aki Gyurival beszélgetve, semmit sem vett észre a zólyomi talyigás ízetlenkedéseiből." (SzPE 140.) – "Još se više čudila Veronika, koja je išla pred njima sa Đurikom i u razgovoru nije spazila nasrtljivog zoljomskog taljigaša." (KSP 138.); "A város tulajdonát képező Liskovina erdő csőszje jött lihegve..." (SzPE 123.) – "Iz šume Liskovina, koja je gradska svojina, došao je, sav zaduavan, čuvar šume..." (KSP 123.); "...a híddal átellenben eső partra..." (PUF 80.) – "...na onaj dio obale, koja leži naprama mostu..." (JPU 52.); "...ha szemébe nem ötlík a falon függő főispán, báró Radvánszky." (SzPE 129.) – "...da nije pogledao na velikog župana barona Radvanjskog, koji je visio na zidu." (KSP 129.) Érdekes megfigyelni, hogy a jelen idejű mellékvévi igenévnek a vonatkozó mellékmondatban nem feltétlenül jelen idejű ige felel meg, lehet múlt idejű is.

Szemtanúi lehetünk birtokos szerkezetek átalakulásának is. Szerbhorvátból magyarra való fordításban mellékvévi igeneves szerkezetként vagy mellékmondatként is. Pl. "Vrlo precizno su obeležena oboljevanja pušaća..." – "Rendkívül pontosan jegyezték a dohányosoknál tapasztalt megbetegedéseket..." (Pob. 138.: 16–17.); "Samoupravne interesne zajednice društvenih delatnosti će u okviru svojih nadležnosti razmotriti mogućnost uvođenja diferenciranih stopa doprinosa na lične dohotke radnika zaposlenih u tekstilnoj i kožarskopreradivačkoj industriji onih proizvodnih grupacija koje su u nepovoljnom ekonomskom položaju." – "A társadalmi tevékenységi öngazgatási érdekközösségek hatáskörük keretében megvitatják annak a lehetőségét, hogy a rossz gazdasági helyzetben levő textilipari és bőrfeldolgozó-ipari termelő ágazatokban foglalkoztatott munkások személyi jövedelme utáni járulékra megkülönböztetett kulcsot vezessenek be." (VSZAT HL 37.: 7.: 190.).

Magyar szövegnek szerbhorvátra való fordításakor szintén átalakulhat a birtokos szerkezet, leginkább mellékmondatná vagy appozitívummá: "A szorosan vett galbaisták a holttest átcsempészését kívánták a travniki határra." (SzPE 124.) – "Galbovi sledbenici, u užem smislu, hteli su da se leš prokrijumčari u travnički atar." (KSP 124.); "(vesz idején ruganyossá válik egy pillanat alatt az ellankadt elme)" (SzPE 128.) – "kad naiđe opasnost, uktočeni mozak za tren oka postane gibak –" (KSP 128.); "...megvetvén a falusi kocsmák egyszerű borókaköteget" (SzPE 122.) – "...jer su odbacili jednostavni venac od kleke, uobičajen na seoskim krčmama" (KSP 122.).

Értsünk még szót a jelzős szerkezetek átalakulásáról is! Ez a folyamat rendszerint akkor játszódik le, amikor magyarról szerbhorvátra fordítunk. Íme néhány példa: "Irodalmunk első, önálló szívdobbanásai tehát nem voltak mentesek zavaró körülményektől sem." (JMIT 89.) – "Prema tome, prvi otkucaji srca književnosti jugoslovenskih Madara nisu bili imuni od tih okolnosti, koje su ometale njen razvoj." (IKJM 97.) – "...a közönség a

lejátszódott változásokat alig vette tudomásul...” (JMIT 89.) – “...publika jedva da je i uzela na znanje *dogadaje koji su se odigrali...*” (IKJM 97.); “Már éppen ájultan rogyott volna a földre, ha hirtelen ott nem terem a *vendégváró Mravucsán.*” (SzPE 140.) – “Sručila bi se onesveščena na zemlju da se ovde nije zadesio Mravučan, *očekujući goste.*” (KSP 139.) – Amint láthatjuk, a magyar jelzős szerkezetből a szerbhorvátban vonatkozó mellékmondat, ritkábban pedig értelmező, appozitívum lesz a bővebben való kifejtés során.

Összegzőként elmondhatjuk, hogy mind a fogalmi, mind a szerkezeti körülírásnak meg lehet az indokoltsága a fordításokban, különösen akkor, amikor a célnyelv gondolatvilága és szerkezeti felépítése csupán kifejtő-értelmező megfeleltetést tesz lehetővé. Esetenként stílári célból is explicitebbé lehet tenni a forrásnyelvű szövegben ki nem fejtett vagy nem eléggé kifejtett részeket.

Források

- ÁI: Varga Zoltán: Álarcosok (novella), Tücsök a hangyabolyban, Újv., 1980., Forum, 118–129.
- CM: Zoltan Varga: Cvrčak u mravičnjaku, Bg., 1976., Narodna knjiga
- EJ: Enciklopedija Jugoslavije – Jugoszláv Enciklopédia, Zg., Leksikografski zavod, drugo izdanje – második kiadás
- IKJM: Imre Bori: Književnost jugoslovenskih Mađara, Újv., 1976., Matica srpska
- JMIT: Bori Imre: Irodalmunk évszázadai, Újv., 1975., Forum
- JUP: Molnár Ferenc: Junaci Pavlove ulice, Zg., 1975., Mladost
- KSP: Kalman Miksat: Kišobran svetog Petra, Bg., 1965., Nolit
- Pob.: Pobeda, üzemi lap, Újv.
- PUF: Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk, Bp., 1975., Móra Ferenc Könyvkiadó
- SzPE: Mikszáth Kálmán: Szent Péter esernyője, Bp–Uzsg., 1985., Móra Kiadó – Kárpáti Kiadó
- VC HL: Versec község Hivatalos Lapja (szerbhorvát és magyar nyelven)
- VSzAT HL: Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja (szerbhorvát és magyar nyelven)
- Z HL: Zenta község Hivatalos Lapja (szerbhorvát és magyar nyelven)

Jegyzetek

- 1 vö. Jirži Levi: Umjetnost prevodenja, Sarajevo, 1982., Svjetlost, 58.
- 2 vö. Dániel Ágnes: A fordítói gondolkodás iskolája, Budapest, 1983., Tankönyvkiadó, 171.
- 3 vö. Dániel Ágnes: i. m. 132.
- 4 Dániel Ágnes: i. m. 198.
- 5 Dániel Ágnes: i. m. 23.
- 6 vö. Jirži Levi: i. m. 147–154.
- 7 vö. A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából. Szerk. Bart István és Klaudy Kinga, Budapest, 1986., Tankönyvkiadó, 140.
- 8 vö. Dániel Ágnes: i. m. 91.
- 9 vö. Jirži Levi: i. m. 151–2.

**A FORDÍTÁS ÉS LEXIKOGRÁFIA,
NYELVTÖRTÉNET, NYELVOKTATÁS
KAPCSOLATAI**

AZ EKVÁLÁS KÉRDÉSEI A KÉSZÜLŐ MAGYAR-SZERBHORVÁT SZÓTÁRBAN FELHASZNÁLT KIFORDÍTÁSI ANYAG VONATKOZÁSÁBAN

Pató Imre

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

Karinthy Frigyes írja valahol, hogy: "Mint sziklában a szobor, a szótárban is rejtve van a végső igazság... csak meg kell keresni." A szótárírónak, a szerkesztőnek a feladata, hogy a "végső igazság" felfedését a szótárírás korszerű módszereinek alkalmazásával elősegítse. Ezt a feladatot tűzte maga elé a munka tervezésekor a Magyar-Szerbhorvát Nagyszótár szerkesztő-csoportja.

A csoport 1976-ban kezdte meg a munkát, miután 1975 tavaszán megjelent a Szerbhorvát-Magyar Nagyszótár III. kötete. Az újabb szótár elkészítéséhez/megalkotásához új munkacsoport alakult, szóbeli tapasztalatátvitel alig volt – azonban létezett egy háromkötetes nagyszótár.

Célszerűnek mutatkozott a szótárban felhalmozott értékek kiaknázása, ezért olyan eljárás, módszer után kutattunk, amely ennek a feladatnak leginkább megfelelt. Így jutottunk el a Szerbhorvát-Magyar Nagyszótár kifordításának a gondolatához: a részlegessel szemben a teljes, a kézi kifordítás ellenében pedig a gépi kifordítást választottuk. Elkészült tehát egy nyersszótár, adattár, amelyben *minden* jelentéspár, *minden* feltételezett címszó *minden* előfordulása jelen van. A nyersszótár erőnyeit és fogyatékosságait egyaránt és egyértelműen determinálja az alapmű, a Szerbhorvát-Magyar Nagyszótár. Munkánk, azaz a kifordítással elkészült nyersszótár felhasználása során az erények biztosították az előnyöket, míg a fogyatékosságok fokozott figyelemre készítették/intették. A kifordítás tervezése és előkészítése idején is tisztában voltunk azzal, hogy csak szelektáltan hasznosíthatjuk majd a nyersszótár adatait. Az előzetes felmérések alapján nagyjából 65%-nyi hasznos adatot reméltünk a kifordítástól – ez nagyjából így is alakult.

A kifordított anyag használójának tudnia kell azt, hogy a Szerbhorvát–Magyar Nagyszótár szerkesztői a címszókat egyrészt a rendelkezésre álló 5 legjelentősebb szótárból merítették: Ristić–Kangrga szerbhorvát–német, Benešić horvát–lengyel, Drvodelić horvátszerb–angol, valamint Vuk Karadžić és Drvodelić szótárából, másrészt viszont – érezve, hogy a felsorolt források egymagukban nem nyújthatnak korszerű korpuszt, újabb anyagot is gyűjtöttek újságokból, folyóiratokból, könyvekből, meg az élőbeszédből is.

A szerkesztők igen tág keretbe illeszkedhettek be, Kovács Kálmán szerint: "A legfontosabb volt, hogy ne vegyünk fel Vuk előtti szavakat és jelentéseket, olyanokat, amelyeket azóta nem használnak." Ez a tág keret könnyen eredményezhette volna akár azt is, hogy a korpuszt előzőnlík az elavult és tájszavak. Azonban ennek elkerülése céljából a szerkesztőség "minden további vita nélkül" megállapodott abban, hogy valóban törekedni kell az elavult és a tájszavak csökkentésére.

A szavak felvételével vagy kihagyásával függött össze az a nehézség is, hogy a szerbhorvát nyelvben egy-egy növénynek vagy állatnak nem ritkán 20–30, vagy még ennél is több neve van. Ezt a szokatlan bőséget Kovács Kálmán a szerbhorvát nyelvterület földrajzi tagoltságával és történelmi felosztottságával magyarázza. A kérdést illusztrálva elmondja, hogy a *csapósülgérnek* (*Perca fluviatilis*) 85, a *búbos bankának* (*Lepupa epops*) még 109 nevét gyűjtötték össze. Természetesen tagadja, hogy mind a 85 vagy 109 nevet fel kellene venni a szótárba, ugyanakkor azonban azt is hangsúlyozza, hogy "nem kis körültekintést kíván a leggyakrabban használt 8–10 név kiválasztása sem". A *homoki vipera* (*Vipera ammodytes*) M. Hirtz gyűjtésében 208 szakmai és népi névvel szerepel. A szótár első kötetébe (A–M) tartozó 103 nevéből a szerkesztők csak ötöt dolgoztak föl.

Azt hiszem, tanulságos lesz Kovács Kálmán még egy reagálását ide iktatni, amelyben a már megjelent I. kötetre érkezett véleményekre válaszol: "Most az a kifogás merült fel, hogy aránytalanul bő a botanikai és helyenként a zoológiai kifejezések értelmezése... Ha külön kiszednénk akár-melyik szakma akármelyik nagyobb szótárban feldolgozott anyagát, biztosan kikerülne belőle egy valamirevaló szakszótár, nem csak a botanikai és zoológiai részre... De ha szótárunk a feldolgozott botanikai vagy más anyagnál többet vett volna is, akkor is távol esne egy-egy derekas szótártól. Ugyanis, ha tudjuk, hogy mintegy ezeröt száz almafajta létezik, akkor a szótárunkba fölvevett és fölveendő – mondjuk – százötven almafajta messze van a sokhoz. Inkább a kevéshez áll közel."

A Szerbhorvát–Magyar Nagyszótár szerkesztőinek pozitív gyakorlata volt, hogy a jelentéstördelő arab számok után csúcsos zárójelben a címszavakat, illetve azok esedékes jelentését szinonimával (v. szinonimákkal) magyarázták. Erre a gyakorlatra más szerbhorvát vezérnyelvű nagyszótáraknál is találunk példát, ezek szolgáltak példaképül az említett gyakorlat alkalmazására. Ezenkívül Kovács Kálmán hivatkozik is Svetozar Marković belgrádi nyelvészre, aki azt tanácsolta a szótár szerkesztőinek, hogy a szerbhorvát szavak egyes jelentéseit lássák el "szerbhorvát szinonimákkal

vagy rövid magyarázatokkal, hogy a differenciált jelentéseket mindjárt könnyebben azonosíthassák...”

Azért jelentős ez az eljárás a kifordítás, illetve a nyersszótár felhasználása szempontjából, mert a szinonimák az arabszámmal jelölt jelentés esetében igen gyakran a magyar címszók ekvivalensei.

Ezt bizonyítja a *reč* szócikk jelentéspárjainak a megfordításából készült szószedet.

- reč* /.../
1. /jezička jedinica/ szó
 2. /izraz, izreka/ szó, kifejezés, szókapcsolat, szóhasználat
 3. /odrednica/ címszó, szó
 4. /govor, govorenje/ szó, beszéd, beszélés
 5. /razgovor, raspravljanje/ szó, beszéd, beszélgetés, társalgás, tárgyalás, vita
 6. /beszeda/ beszéd, mondás, mondat, szó
 7. /reč u diskusiji/ szó, felszólalás, hozzászólás, szólás
 8. /obećanje/ ígéret
 9. /pravo odlučivanje/ beleszólás, szó
 10. (fig) /krik/ szó /megnyilvánulás/
 11. /jezik/ nyelv, szó
 12. /tekst/ szöveg
 13. (eccl) igem szó
 14. krilata reč szárnyasszó, szállóige

beleszólás	9. reč <pravo odlučivanje>
beszéd	4. reč <govor, govorenje>
	5. reč <razgovor, raspravljanje>
	6. reč <beseda>
beszélés	4. reč <govor, govorenje>
beszélgetés	5. reč <razgovor, raspravljanje>
címszó	3. reč <odrednica>
felszólalás	7. reč <reč u diskusiji>
hozzászólás	7. reč <reč u diskusiji>
ige	13. reč (eccl)
ígéret	8. reč <obećanje>
kifejezés	2. reč <izraz, izreka>
mondás	6. reč <beseda>
mondat	6. reč <beseda>
nyelv	11. reč <jezik>
szállóige	14. reč, krilata reč
szárnyasszó (corr!)	14. reč, krilata reč
szó	1. reč <jezička jedinica>
	2. reč <izraz, izreka>
	3. reč <odrednica>
	4. reč <govor, govorenje>
	5. reč <razgovor, raspravljanje>

	6. reč <beseda>
	7. reč <reč u diskusiji>
	9. reč <pravo odlučivanje>
/megnyilatkozás/	10. reč <krik> fig
	11. reč <jezik>
	13. reč (eccl)
szóhasználat	2. reč <izraz, izreka>
szókapcsolat	2. reč <izraz, izreka>
szólás	7. reč <reč u diskusiji>
szöveg	12. reč <tekst>
tárgyalás	5. reč <razgovor, raspravljanje>
társalgás	5. reč <razgovor, raspravljanje>
vita	5. reč <razgovor, raspravljanje>

Persze, a *megfordítás* nem azonosítható a *kifordítással*.

- glavit*
1. /glavan/ fő, fontos, tekintélyes
 2. /lep/ szép, szemrevaló
 3. (obs) /glavat/ fejes

A jelentéspárok elemeinek a mechanikus megfordítása után a *fő* ekvivalense lenne a *glavit*, ugyanígy a *szép*-nek, a *szemrevaló*-nak és a szócikkben előforduló magyar szónak is, ami természetesen távol áll a valóságtól.

A szócikkek jelentésanyagának a mechanikus *megfordítására* semmiféle komoly szótári munkát sem lehet alapozni. – De nem úgy a *kifordításra*, amely összehasonlíthatatlanul gazdagabb anyagot biztosít az induló munkálatokhoz.

Ezt szemlélteti a *szép* címszóhoz kifordítás útján összegyűjtött anyag.

sz 2411 szép

- 000 szépen hangzó blagoglasan (a)
 000 nagyon szépen fogad vkit primiti toga bogina kato
 002 képrázatosan * žaroban <divan>
 000 képrázatosan * žarovit
 021 *, deli <ifjú, leány> dilber (m)
 040 *, szépséges, deli dilber (a incl)
 040 a * Mára dilber-Mara
 000 szépen vagyunk! (ir) divota jedna!
 200 irtó *, pokolian/elbűvölően * devolski lepa

sz 2411 szép (01. folytatás)

- 000 *, gyönyörű duzel (a incl prov) <lik, brasan>
 000 esztétikus, *, művészi, izléses estetičan (a)
 001 esztétikus, izléses, *, művészi estetski (a)
 02' *, csinos, helyes fer (a incl) (fan) <lep>
 009 * kis társaság (ir) fino društvo
 001 % kívül *, belül rút spolja gladac, iznutra jadic
 003 deli, * glavni (a) (obs) <stasit>
 002 *, szemrevaló glavit (a) <lep>
 005 deli, * glavni (a) (obs) <stasit>

sz 2411 szép (02. folytatás)

- 005 szebb minden lánynál glavniji od svake devojke
 025 *, a. keze imavati (vi prov) na lepe ruke
 025 *, keze, van imavati (vi prov) na lepe ruke
 109 nem * tšlad to nisi lepo izveo
 099 % kívül már, belül frász; kívül *, belül rút spolja kalaj, a iznutra belaj
 099 % kb. * a rózsá, de szórás a tuskéje lepa je kalina gledati, al je grka robati
 001 * 8csém kičeni bratac
 002 tetszetős, izléses, tarka, * koketan (a) do stvarima ukusan, lep>

- sz 2411 szép (09. folytatás)
- 005 % * sző a vaskaput is kinyitja (fig) slatka reč gvozdena vrata otvara
- 003 *, helyes spretan (a) <lep, skladen>
- 002 szemrevaló, * strojan
- 003 *, csinos svičan (a) <lep>
- 101 * a bor folyása vino je lepo na tolu
- 001 % űres hasnak nem elég a * sző gladnom trbuhu ne vrede lepe reči, nego komade
- 001 kies, kedves, * ubav (a)
- 001 * mező ubavo polje

- sz 2411 szép (10. folytatás)
- 000 csinos, bájos, * ubavan (a)
- 000 szépség, *, bájos <nB> ubavica (f)
- 003 teszi a szépet (fig) udvarački
- 001 szebbé tevés ulépšanje (n)
- 002 gyönyörű *, olyan *, hogy festeni sem lehet szebbet lep kao upisan
- 000 nagyon * volelepan (a) <prekrasan, veličanstven>
- 003 *, derűs, derült veseo (a) <lep, vesar>
- 002 derék ember, * szál ember zametica (f prov) čirna osoba>

- sz 2411 szép (11. folytatás)
- 003 jóképű, csinos, * zgodan (a) <lep>
- 000 jóképű, * zgodušan (a) <igodan>
- 140 *, gyönyörű zor (a indcl) <lep>
- 101 *, gyönyörű zoran (a) <lep>
- 000 *, gyönyörű zorit (a prov) <lep>
- 100 *, gyönyörű zorli (a indcl) <lep>

sz 2411 szép (06. folytatás)

000 * <n8> szépség lepótica (f)

000 * <n8> szépség lepotinja (f) <lepótica>

000 egyik szebb, mint a másik; egyre szebbet és szebbet sze
lepši i lepši

105 tetszetős, * szemrevaló, elűkelő litan (a) (obs) <lep>

105 tetszetős, * szemrevaló, elűkelő litan (a) (obs) <lep>

000 teszi a szépet ljubovati (vi intr prov obs) <udvarati>

001 nagyon *; gyönyörű lepa kao lutka

199 X * szóval az ördögöt is meggyőzik radena usta govordena
vrata otvaraju

sz 2411 szép (07. folytatás)

000 X élete legszebb éveiben u najboljim godinama života

001 nem * nelep (a)

002 * n8 (fig) nimfa <lepótica>

003 no, szépen vagyunk! (ir) lepa paradi

000 róisás (arcú) *, szépséges pembe (a incl)

001 * táj pitomina

042 * lett az idő podesilo se lepo vreme

002 túl * prelep (a)

002 túl * 8 tehozrad ona je prelepa za tebe

sz 2411 szép (08. folytatás)

000 * n8 prelesnica <lepótica>

003 kellemes, vonzó, * prijatan (a)

003 * táj prijatan predeo

001 csinos, tetszetős, formás, * prikladan (a) <igodan>

003 kellemes, vonzó, * priman (a)

007 átkozottul, * pusti (a) epa je, pusta!

002 * szál férfi sevlija (f) (fig f/m)

002 * szál nő sevlija (f) (fig f/m)

000 a ház * helyen fekszik kuća je lepo situirana

A készülő szótárunkba a *szép* szócikk megközelítően a mellékelt vázlat szerint kerül be. A vázlatba iktattuk mindazt az anyagot, amit a kifordításból hasznosíthatónak véltünk.

szép I. szebb, legszebb a

1. a) <tetszést keltő> lep, krasan; <helyes> skladan, spretan; <esztétikus> estetičan; nagyon ~ vrlo lep, prekrasan, velelepan, veličanstven, lepa kao lutka; ólbűvölően ~ čaroban, čarovit; đavolski lep fig; túl ~ prelep; nem szép – nelep; <jóképű, csinos> lep; zgodan, zgodušan; ~ férfi lep čovek; lepotan; <szemrevaló> glavit; ~ szál ember sel kršna osoba a ~ nem sel lepi/krasan (s)pol; ~ lett az idő podesilo se lepo vreme; egyik szebb mint a másik – sve lepši i lepši
- b) <szellemi élvezetet nyújtó> ~ hang lep glas
- c) <(csupán) tetszetős> lep; ličan obs üres hasnak nem elég a ~ szó gladnom trbuhu ne vrede lepe reči
2. a) <kellemes, kedvező> ~ táj prijatan predeo; pitomina mindent szeretek, ami ~ ja volim sve lepo
- b) <örömmel teli> ~ tőle lepo je od njega nem ~ tőled to nisi lepo izveo
- c) <derült, tiszta>
- d) obs sel <szeretett, kedves>
3. a) sel <erkölcsileg kiváló>
- b) <elismerésre méltó> ~ kor lepa starost ez mind ~ és jó, de... sve je to lepo i krasno ali
- c) <barátságos (megnyilatkozás) prijatan, prikladan, zgodan
4. <a maga nemében jó (állapoban levő)>
5. ír <hitvány> ez aztán ~ dolog lepo bogami ~ dolgokat hallottam rolad lepe sam stvari čuo za tebe ~ kis társaság fino društvo
6. <nagy, tetemes>
7. <időpont megnevezésének nyomosítása> egy ~ napon jednog lepog dana clete legszebb eveiben u najboljim godinama života
8. fam

II. adv <szépen>

- III. e, -et sb 1. a) phil is <szépség> (a) ~ lepo a -ról o lepom a ~ mindenkinek tetszik lepo je svakome milo**
- b) <ilyen tárgy, dolog>
 2. <fiatal nő> lepotica, lepotinja, krasnica; <leány> lepojka a ~ leányé lepojčin
 3. <kedvező, tetszetős dolog>
 4. vminek a -e (-je) <(leg) szebb v. legértékesebb része> teszi a -et (vkinek) <a> udvarok> udvarati hízeleg> ~ szóval az ördögöt is meggyőzik medena usta gvozdena vrata otvaraju

A modern kétnyelvű szótárak bár felhasználnak régies és tájnyelvi elemeket is – ezt bizonyos mértéktartással teszik, ugyanakkor jelölik is az említett

rétengbe való tartozást. A mértéktartás elve számunkra is követendő példa, meg az is, hogy a kivételes, ritka esetben értelmezésül fölhasznált hasonló elemeket ugyanúgy következetesen jelöljük, hiszen nem egy esetben előfordul, hogy egy-egy köznyelvi szókak az ekvivalensei (szinonímái) különféle stílusrétegekből kerülnek elő.

Egyetértünk Magay Tamással, amikor megállapítja, hogy a stílus minősítés, illetve a megfelelő stílusértékű ekvivalensek megválasztása a kétnyelvű lexikográfus legnehezebb feladata. Ebből a szempontból a lehetetlenre vállakozik minden szótáríró, akinek nem anyanyelve a célnyelv.

Kár volna a készülő szótárra nézve a kifordított anyagból a lehetőség határain is túl "hasznosítani" olyan anyagot, amely már a Szerbhorvát-Magyar Szótárban is tehernek számított. Ilyenek például a kifordítás eredményeként lehetséges címszóként felkínált hibás kifejezések ("szárnyasszó"), vagy állandósult szókapcsolatoknak vélt magyarázó értelmezések, szószerinti fordítások, magyarázó körülírások ("szép a rózsá, de szúrós a tuskéje", "kívül szép, belül rút" /= spolja gladac, iznutra jadac; netán a *hús* címszó alá "kolbászka alakú, vagdalt hús" /= čevapčići/stb.

Néhány gondolatot vetettem fel csupán, korántsem merítve ki a téma egészét. Hiszem azonban, hogy az érdeklődők továbbgondolják az elmondottakat és alkalomadtán hasznos észrevételekkel egészítik ki.

FORDÍTÁS ÉS SZÓKÉPZÉS AZ APOR-KÓDEXBEN

Horváth Máttyás

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

Minden kutató számára csábító lehetőség, hogy a HtB.* kérdéskörével kapcsolatban belebonyolódjék az eredet és hatások szövevényébe. Azonban nem állhatom meg, hogy néhány kérdést fel ne vessek, amit az eddigi kutatások következetesen megkerültek.

1. A XIII. századtól kezdve a magyar írástudó papság zömmel a lombardiai egyetemeken szerezte meg egyházi és világi műveltségét. Az Anjou-ház uralomra kerülésével még természetesebbé vált, hogy a műveltség Itália felől érkezzen e területekre. Ezzel ellentétben Székely György a prágai egyetem törzskönyveiben 1409-1421. között 98 egyetemi hallgató nevét találta, akik bizonyíthatóan a mai Jugoszlávia területéről származtak. Pl. Szalánkeméni Miklós, Újlaki András, Szlavóniai Antal, Zágrábi Márton, Toplicai Mihály, Újlaki Jakab, Újlaki Bálint, Szerémi Benedek stb. A jelzett időszakra esik a konstazi zsinat és Husz János máglyahalála, a huszita hadjáratok kezdete. Ennek ellenére jelentősnek mondható a tanulni vágyó fiatalok Prágába áramlása a költségnövekedés vagy az életveszély ellenére is. Szerintem egyetlen oka lehet a jelenségnek: az innen érkező hallgatók ismertek egy szláv nyelvet, ami az adott közegben segítségükre volt, mégha az oktatás nyelve a prágai egyetemen is a latin. És a családnevek vallomása szerint nem csupán a horvát etnikumról van szó, hanem a Szlavóniai-Szerémség magyar nemzetiségű fiatalságát is beleérttem.

Jaroslav Šidak (Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu) arról tájékoztat, hogy 1347-ben horvát glagoliták találhatók a prágai "Na Slovanech" kolostorban, és tőlük tanulta Husz János a horvát nyelvet. Ők viszont horvátra fordították néhány prédikációját. Huszról tehát tudhatták az érdeklődők e tájon a huszitizmus kiteljesedése előtt is. Másrészt az 1348-ban alapított prágai egyetem fél évszázad alatt hihetetlen fejlődés központja. A

* A Huszita Biblia rövidítése

XV. század elején már 7.000 hallgatója, 200 doktora és magisztere van, ahol a hallgatók három nagy etnikai csoportot képeznek: a cseh, német és lengyel nyelvterülethez tartoznak.

2. Ha abból indulunk ki, hogy a szerémségi diákok beszéltek egy szláv nyelvet, az feltétlenül azt jelenti egyben, hogy nem volt előttük ismeretlen a bosnyák bogumilizmus? Miért kellett eszméért a Száván túlra menniük, amikor velük együtt vagy a tőszomszédságukban ott volt egy nemzeti egyház, a pravoszláv, amely már akkor tulajdonképpen nemzeti nyelven hirdette az igét, ami a huszita tanok egyik alaptétele volt. Szernitem a középkori délszláv nyelvjárások és az egyházi szláv között nem volt olyan nagy a különbség, amely a megértést különösen zavarta volna. Másrészt ezt a gondolatot támogatja Szávaszentdemeter közelsége, melynek püspöksége a honfoglalás kora óta hatással volt a délvidéki magyarságra. Ajtony bűne, aki ellen István király 1008-ban hadjáratot vezetett, nem a pogányság volt, hanem a pravoszláv egyházhoz való tartozás, melynek nyomát őrzi a marosvári görögkeleti bazilika maradványa.

3. A bogumil és a huszita tanok között vannak egyező elemek, mint az ige népi nyelven való hirdetése, az egyházi hierarchia megszüntetése; visszatérés a őskeresztényi szegénységhez stb. Ugyanakkor azonban lényeges eltérések vannak, és ezek nyomósabbak az egyezéseknél. Ezek a következők:

- a két teremő (a dualizmus),
- Krisztus látszólag öltött emberalakot,
- szenvedése, mennybemenetele is látszólagos,
- nem hittek a feltámadásában,
- nem ettek húst,
- elvetették a vízzel való keresztelést.

Ha az előreformátor Peter Payne, majd Rokyczana prágai érsek is a görögkeleti egyházi vezetőkkel keresnek kapcsolatot, akkor indokoltnak látom legalábbis nem elvetni azt a lehetőséget, hogy huszita műveltségű fordítók a környezetünkben élő példát természetesebben szem előtt tartották.

Mindezek kérdések, melyeknek megválaszolása ránk vár, akiknek rendelkezésére állnak a hazai források. Magáról a HtB-ről viszont szilárdan vallom, amit Kardos Tibor: "a feladat amire a HtB. fordítói vállalkoztak, szinte emberfeletti volt... Egy adott pillanatban lerögzítették a magyar nyelv évezredek nyelvkinészt és egy írásbeli gyakorlat élőszavú hagyományát."

Állítását az *Aranykor* egyre behatóbb ismerete birtokában igazolni lehet. A nyelvjárás, amelyet beszéltek, a tárgyi világ fogalmait pontosan kifejezhette. Olyan pontosan, hogy 550 év után is különösebb nehézség nélkül értjük; bizonyos megszorításokkal mai falvaink nyelve is lehetne. Csupán egy csokorra valótl közlök ebből a szókincsből: *csajva* (szöcske, cserebogár), *császár*, *csemete*, *csillag* (húgy), *csókol* (apol), *csorda*, *csúcs* (kopja), *délszél*, *dög*, *drágalátos*, *ebfégy*, *ecet*, *ég*, *egyház*, *egyögyű*, *éhség*, *éj*, *éles*, *eledel*, *ellik*, *emészt*, *emtet* (emse, Emese, Emlő), *epe*, *erdő*, *eszterhaj*, *étek*, *étel*, *elmetél*, *erkölcs*, *hab*, *had*, *haj*, *hajzat*, *hajlak*, *hajnal*, *hajó*, *hal*, *halál*, *háló*, *halom*, *halott*, *hamis*, *hamu*, *harag*, *harang*, *harmat*, *has*, *határ*, *ház*, *házasság*,

hazudik, hegedő, hegy, hó, hóharmat (dér), holló, horog, hőség, hűg, húr, hús, hüvel stb. Sorolhatnám oldalakon keresztül ábécérendben, s az eredmény ugyanaz lenne. Ha a fordítók koruk tárgyi világáról és eseményeiről számoltak volna be, nem sokban különbözne szövegük pl. egy mai nyelvnyelvjárásgyűjtő rögzítette szövegtől.

Néhány érdekes jelenség azonban figyelmet érdemel. A nyelvfejlődés dialektikája és a régiségbe visszanyúló megtartó hagyomány is jelen van a felsoroltakban. Él még ugyan a nyelvhasználatban az *apol*, a *hűgy*, de mellettük egyenlő értékben ott találjuk az újabb nyelvi jeleket is, mint a *csókol*, *csillag*. A *kopja*, *lándzsa*, *kelevéz* még ismeretlen, helyettük ott él a nyelvünkben a *csúcs*. Hogy a *hajazat*, *eszterhéj* eltűnt a nyelvünkéből, az természetes, mert eltűnt a zsupfedél is. De még Arany János és a XIX. század irodalma ismerte az *eszterhéj* fogalmát!

Egészen más eset az *emtet* ige, melynek szoptat a jelentése a fordításban. Az ősi szótó fellelhető az *emse*, *Emese*, *emlő* szavakban. A ma elhomályosult tő a XV. századi fordítók korában még aktív volt, érezték a jelentéstartalmát.

A fordítóknak azonban nem a tárgyi világot kellett visszaadniuk, hanem a legtöbb esetben igen összetett, elvont fogalmakat. Nem hiába ment vissza a HtB-ig Büky Béla a pszichikai fogalmak eredetének vizsgálatakor. Ha ez így volt az Ó- és Újszövetség szövegeiben, még fokozottabban érvényes az Apor-kódexre, ahol a szövegterjedelem zömét a zsoldárok teszik ki. A zsoldár: líra. Érzelmeket kellett képszerűen visszaadni, magyar nyelven először. E feladat nyelvi megoldásának volt akkora jelentősége, mint a XIX. század nyelvújító mozgalmanak!

Bizonyságul egy rövid idézet a szövegből:

Isten, elűztél minket és megtörtél minket
Haragudtál és irgalmaztál minékünk
Megindejtottad földet és megháborejtottad őtet:
Vigyázzad meg ő töredelmét mert megindoltatott.
Jelentettél te népednek keményeket:
Itattál minket szomorodatnak borával.
Adtál téged félőknek jegyzetet,
Hogy eltávozzanak síjnek orcájától.

Míndezen ma így hangzik:

Ó Isten! Elvesztettél, szétszórtál bennünket!
Megharagudtál ránk, állíts helyre minket!
Megrendítetted, megrepszettetted a földet.
Gyógyítsd be sebeit, mert megindult.
Szörnyű dolgokat láttattál a népeddel.
Bódító borral itattál minket.
De jelt adtál az istenfélőknek,
hogy megmeneküljenek az íj elől.

Đuro Daničić fordításában:

Bože, rasrdio si se na nas, rasuo si nas, gnjevio si se;
 povrati nas.
 Zatresao si zemlju, i razvalio si je;
 stegni rasjeline njezine, jer se njiha.
 Dao si narodu svojemu na pozna ljutu nevolju,
 napojio si nas vina od kojega se zanesosmo.
 Podigni zastavu za one koji te se boje,
 da uteknu od luka.

Háromféle fordítás, azonos probléma: kínos pontossággal visszaadni az összszöveg jelentését, azt, amit az egyházi hierarchia hivatalosnak, tehát hitelesnek tekintett. Ebben a helyzetben első fordítóink a meglévő szó-készleten kívül a kézenfekvőhöz folyamodhattak. Felhasználták a belső szóteremtés minden lehetőségét, a szóösszetételeket és a szóképzést.

A szókincs tanulmányozásakor alapvető megállapításra jutottam: a fordítók nem idegenkednek a szóösszetételektől sem, de nem ez volt a jellemző eljárásuk, ha új fogalmakat akartak létrehozni. A szóösszetételek száma szinte töredéke csak a képzett szavakénak, különösen, ha leszámítjuk az igekötős igéket. Átnyújtanék egy szerény válogatást a szóösszetételekből:

Elevekölt (korán), előáll, előlett (elsőszülött), előlköl (megelőz), előtétel (elsőszülöttség), énbélém, énbennem, énellemem, énértem, érckapu, eszterhaj, hálaadás, halálveszedelem, hátmeg, hozzáhív, általmeg, általjár, általvisz, alá-foly, alászáll, annakutána, anyaszentegyház, asszonyállat, atyafi, atyaisten, azonképpen, azonközben, cethal, egybegyülekezik, egybegyűjt, egybeelegyedik, egyberáz, egybeszerez, eláru, elbocsát stb.

A magyar nyelv logikájának azonban sokkal jobban megfelel a szintetizáló szóalkotás, így a lexikai neologizmusok zömét a képzett szavak teszik ki. Az idézett rész érzékelteti, hogy miről is van szó a zsoltárookban: kérés, könyörgés, rimázkodás, esdeklés, bűnbánat, fenyegetés, korholás, dicséret, dicsőítés, és a belső történések, a pszichikai folyamatok leírása. Így az elvont kifejezéseken belül is a képzett igék tömege dominál. De vegyük sorra a képzett szavakat!

I. Igeképzés igéből

1. Gyakorító igék

áldoz, füstölög, fordul, álmodoz, elragadoz (rabol), változik, csikorgat, hallgat, bolygat, eltaszigál, elvagdál, pökdös, gyakdos, esedezik

2. Mozzanatos igék

fogan, veszét, indejt, terem, vonont

3. Műveltető igék

éget, hitet, elvitet, valóztat, változtat, emtet, dicsőnöltet, eltávoztat, éltet, éltettet, hallat, lakoztat, erősöltet, ferteztet, terjeszt, támaszt, gerjeszt, foglal

4. Viszaható igék

dicsekedik, általkodik, csudálkodik, beléndeskedik, bosszankodik, bővöl-

ködik, elrejtezik, értekeznek, elfeledkeznek, csatlakoznak, fogyatkoznak, gyülekeznek, imádkoznak

5. Szenvedő igék

adatnak, alkottatnak, eltávoztatnak, elhajlatnak, levágatnak, prédikáltatnak, vigasztaltatnak, böcsöltetnek, búsoltatnak, ferteztetnek, fondáltatnak, fordoltatnak, gyötretnek, igazoltatnak, iratnak, ítéltetnek

6. Ható igék

adhat, alkothat, vigyázhat

II. Igeképzés névszókából

átkozik, hiedelmez, helyez, hatalmaz, jegyezik, virágozik, nevez, ajándékozik, oltalmaz, ostoroz, igézik, fészkezik, győzedelmez, irtalmaz, prédikál, hangosol, énekel, undokol (útál), parancsol, vacsorál, országol (uralkodik), plántál, sokasol (gyarapszik), tanol, tapsol, testamentomol, bátorol (bátorít), békéll, birtokol, panaszol, fondál, fülel, idegenöl, énekel, érdemel, prófétizál, eskszik, haragoszik, elegyít, erősít, dicsőít, elpusztít, elevenejt, sötétejt, világosejt, dicsősejt, halálosejt, görbejt, igazejt, egyenesül, elhidegül, elszabadul

III. Névszóképzés

vallás (beszéd), vépés (lépés), tanítás, temetés, terjedés, oszlás, sírás, látás, nehezölés, óhajlás, épölés, esés, hálaadás, hallgatás, hallás, sietelem (sietség, rémület), siralm, jutalm, értelem, figyelem, félelem, gyötrelöm, jövetel, váradalom (reménység), veszedelm, töredelm, segedelm, lakodalom, esedelem, birodalom, győződelem, vígasság, vereség, tehetség, segítség, értség, fogság, imádság, vigadolat (öröm), vigyázat (őrség), vilamodat (hajnal), villamat (villámlás), viselet, uralkodat (uralom), utálat, vétkezet, sósolat (szikés föld), tisztolat, fogyatkozat, futat, ihlet, indolat, ítélet, onszolat;

gerjedetes, vizes, sebes (gyors), lelkes, sérelmes, siralmas, titkos, tollas, tüzes, erős, hatalmas, hegyes, jeles, okos, akaratos, alázatos, álhatatos, alkalmas, féketős, félelmes, világosságos, nagyságos (hatalmas), békeséges, édességes, fényességes, idvességes, papi, tengeri, lelki, déli, egyházi, földi, isteni, vízetlen, hitőtlen, esméreates, dicséreates stb.

Az Apor-kódex szókészlete több mint 2.300 szótári egységből áll. Alaktani rendszeréből egy szerény szegmentumot emeltem ki, ami kapcsolatban áll a fordítási konferencia anyagával. Ha ugyanis elődeink az első hatalmas fordítói vállalkozáskor kifejezetten a szóképzést vették igénybe a hiányzó magyar szavak, fogalmak megalkotásához, máig ható sugallat lehet fordítóinknak. Szerény példám arra utalnak, hogy a sokszor kiejthetetlenül testes összetett szavak helyett nem ártana ma sem nyelvünk ősi és kiapadhatatlan eszköztárához, a képzőkhöz nyúlni.

E konferencia egyben lehetőség, hogy sajátos módon emlékezzünk meg a HtB. fordítóiról, akik 550 évvel ezelőtt fejezték be nyelvtörténetünk egyik legjelentősebb vállalkozását.

Irodalom

1. Újszövetség és a zsoltárok könyve. Bp., 1975.
2. Novi zavet gospoda našega Isusa Hrista. Prev. Vuk S. Karadžić. Beograd, 1934.
3. Paľacký: A huszitizmus története. Európa Könyvkiadó, Bp., 1984.
4. Kardos Tibor: A Huszita Biblia keletkezése. Bp., 1953.
5. Büky Béla: A pszichikumra vonatkozó szókincs korai rétegei a magyarban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.

SZINONIMAHASZNÁLAT ÉS FORDÍTÓI POÉTIKA KORAI KÓDEXEINKBEN

Rajslí Ilona

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

Közismert tény, hogy korai kódexirodalmunk nyelve a latinnak függvénye. A kor globális fordítói elveivel neves kutatók foglalkoztak; megállapították, hogy a latintól való függésnek, a szó szerinti fordítás következetességének a kérdése összetett és többszű. Az irodalmiság felé emelkedő nyelvben "nem csak kor- és táj-, hanem egyén szerinti különbségek is éppúgy találhatók (...), mint akár a legmodernebb irodalmi nyelvben."¹ – állapította meg Horváth János.

Dolgozatomban a kódexszövegek lexikai szintjén érvényesülő fordítói eljárások közül szeretnék néhányat bemutatni. E módszerek az alábbiakban műveleti kategóriák szerint oszlanak meg, noha a csoportosítást elvégezhettük volna a szavak tartalmi egységei szerint is, hiszen a szövegekből körvonalazhatók a valóságelemeknek azok a csoportjai, amelyeknek az átültetése külön nehézséget jelentett. Ilyenek pl. az állatok, növények, mértékegységek megnevezései, az anyagnevek stb.

A másik vizsgált jelenség, a szinonimahasználat kérdése nyilvánvalóan másként ítéltető meg manapság, mint a kódexirodalom korában. Tarnóczy Lóránt kihangsúlyozza: "aki több szót ismer ugyanarra a fogalomra, kétségtelenül pontosabban tudja magát kifejezni."²

A szinonimahasználat kritériuma ebben a korban másként érvényesül: egy latin szó lehetőleg mindenütt ugyanazzal a magyar szóval fordítandó, a szövegátültető³ egyéni fordítói szabadságát viszont a kolostori központok fordítói etikája, a bibliai, liturgikus, tehát az ún. "szent szövegek" fordításának szigorú szabályai korlátozták.

Éppen ezért a kódexek korának a szinonimahasználatát legeredményesebben a különböző időszakból származó kódexek párhuzamos szövegeinek összevető vizsgálatával figyelhetjük meg, a latin nyelvű előzményt véve alapul. Az így kapott eltérő szavak történeti szempontból

szinonimáknak foghatók fel. (Egy-egy adat teljesebb szemléltetése érdekében a dolgozatban későbbi adatok is szerepelnek: a Káldi- és a Károlyi-Biblia különböző kiadásaié, valamint a legújabb, héberből és görögből fordított bibliaszövegeké.)

Az egyes fordítói eljárások bemutatását teljesebbé, színesebbé teszik a kikövetkeztetett szinonimasorok; inverz értelemben pedig a felsorolt szinonim kifejezések is ebben, a létrejöttük módját bogozgató kontextusban kapják meg összefüggéseiket.

II.

A. A fordítói eljárások sora a teljes alaki tükrözéstől a sikeres szóalkotásig sokféle variáción, átmeneti megoldáson át vezet.

1. A *teljes alaki tükrözéskor* a fordító az idegen nyelvi adatot teljes egészében, változtatás nélkül átv teszi.

a) Ennek nem ritka előfordulása a pillanatnyi koncentrációhiány következtében bekerülő latin szó, amelyet egyébként mindenütt lefordít a szerzetes. A gyakori *et* kötőszó jelenléte mellett rokonszenves esete ennek a Virginia-kódexben előforduló sor: "Tahat boldogagos zent ferencz monda, frater lupe, parancholok teneked..." 56. – noha a megelőző szövegrészben többször is megjelenik a *frater farkas* megszólítás, melynek a Jókai-kódex *atyámfia farkas* szerkezete felel meg.

b) Tudatosan, a fogalmak, főleg a bibliai helyszínek tekintélyétől befolyásolva is kerülnek be latin szavak a szövegbe. Pl. "el Mentwala Oliweti hegye alathwalo kerbe" Apor-kódex⁴ 161. A *mons Olivetus* genitivusát találjuk itt a birtokos szerkezetben, Olivetus hegy (tehát olajfás hegy) helyett, míg a kódex más oldalain használja a fordító az *olajfa* kifejezést a latin *olivae* megfelelőjeként.

c) Kétségtelenül e tükrözéstípushoz tartozik az idegen nyelvi átvételeknek az a hatalmas csoportja, amelyekben a szavak magyar ragokat, jeleket kapnak. Ilyenek a következő példák: "Eloel koelte a *vigiliakat* en zemeim" AporK. 32 (5). Noha a *vigilia* magyar megfelelője, a *virrasztás* szó már kimutatható a korabeli szójegyzékekből, érdekes módon nem került be a kódexek szövegébe. A Kulcsár-kódexben *vigyázás*-t találunk, más helyeken *éji vigyázat* a megfelelő kifejezés.

A szerzetesi élet szertartásainak, reguláinak a latin megnevezése, pl. *fondátor*, *kollekta*, *korál*, *magnifikát* stb. a latinul tudó szerzetesek között mindennapi használatban lehetett, s ez a megszokás fratta azután az apáca-kolostoroknak szánt magyar könyvekbe is bele ezeket a szavakat.

Emellett a réteg mellett van egy szócsoporthoz, amely már nem a pillanatnyi figyelemklankadás eredménye. Nézzünk közülük néhányat! Az AporK. egy sora: "Mieloet ertenek ty tywyffetek a *ramnuft* 3(10). Itt az 'ág, gally'értelmű lat. *ramnus* szó bújik meg, amit a Keszthelyi Kódex igen ötletesen így ad vissza: "Mynek elette ereztenenek thyfthwuy kethek *agath bogath*"

145(10). Ilyen átvétel továbbá a hangátvetéses *ade/p* a lat. *adeps* kövérség jelentésű főnév alapján, az anyagfal, falkerítés jelentésű lat. *maceria* átvétele, pl. "Nincz romlat oe *maceriaiokban*" AporK. 116(14). Érdeemes felállítani e szó szinonimasorát: *fal, gyepű, kerítés, várfal, kőfal* szerepel a különböző fordításokban.

2. *Részleges alaki tükrözés.* Legtöbb adatunk azokra az idegen nyelvi átvételekre van, amelyeknél az átvett szó valamilyen változást szenved. Sokféle változata létezik ennek a csoportnak, hiszen a fordító képességeihez, ismeretéhez mérten birkózik meg a latin szöveggel.

a) A latin *-us, -um* szóvégű szavak *-os, -om* alakban kerülnek át a magyarba. Pl. "Emlékeztetek meg oe czudairol melleket toet: oe *prodigiomarol*..." AporK. 69. A 'csoda, csodajel' jelentésű lat. *prodigium* szó az AporK.-ben a szóismétlést elkerülő értelmezőként foglal helyet. Ugyanezeket a nyíltabb magánhangzós végződéseket találjuk a következő szavakban is: *testamentom, cédroz, szanktuáriom, Libános, fundamentom* stb.

A *ciliciom* szó megjelenését érdemes alaposabban megfigyelni. Szintén az AporK.-ben találjuk a következő nyíltabb toldalékos változatot: "Es vetem en ruham ma *ciliciomor*" 19(12). A Kulcsár és a Keszthelyi Kódex megfelelő sorába a fordító (esetleg a másoló) a latin formát helyezi: "Ees zezem en eltezemet cylycwmba..." 162(12). A többi kódexben is gyakori *ciliciom* szót Károlyi Gáspár a *zsák* szóval helyettesíti, Szenci Molnár Albert szintén a vezeklóruha anyagának a minőségére irányítja a figyelmet; míg a ma érvényben levő Károlyi-szöveg a *gyászruha* szót tartalmazza. Érdeemes megjegyezni, hogy az 1976-os bibliafordítás *vezeklóruha* megnevezése mellett a modern zsoltafordítások a szemléletesebb szóhasználathoz ragaszkodnak: így Farkasfalvy és Hajdók János is *darócruhát* említ.

b) Részleges alaki tükrözés tapasztalható annál a nagyszámú idegen nyelvi átvételnél, amelyeknek nemcsak a végződését idomítja a fordító a magyar nyelv fonémarendszeréhez, hanem a szótövet is alakítja (föltételezhetően az elképzelt magyarosabb ejtéshez). A korai kódexek 'döngölt padló' jelentésű *págyimentom* szava a lat. *pavimentum* módosított átvétele; *gy-s* és *d-s* változatban tovább él a nyelvjáráásokban.

A lefordított anyagnevek ékesen szólnak a szerzetesfordító fogalmakkal, szavakkal vívott harcáról. Elég, ha csak néhányat említünk: a *perimis kő* elnevezést a lat. *lapide pario* szerkezet helyén a Bécsi Kódexből, a 'márvány' jelentésű *mármor* egyszerű átvételét a Münchener Kódexből, a *smaragdus* hosszabb változatát a Bécsi Kódexből stb.

Az AporK.-ben két anyagnevünk rendhagyó alakban fordul elő. A 'jég-kristály' jelentésű *kristál(l)om* szó ui. egyedül itt jelentkezik a következő mondatban: "Ki erezti oe *kristalomat* mikent falatokat" 120(17). A kódexirodalom párhuzamos szövegeiben a rövidebb, szokványos *kristály* formát találjuk. Ugyanez vonatkozik a *topáz* szó előfordulására is: "zeretem te paranczolatidat arannak es *thopa fiom*-nak felette 95(127). Mindkét idézett szóalakot közvetlenül a középkori latinból vette át a szövegátültető; tehát a *crystallum* és a *topazium* szolgáltak mintául, míg a később általánossá vált *kristály* és *topáz* szavak a németből kerültek át. A fordítói eljárásról túl itt

még a jelenség sporadikus volta is elgondolkodtató. *Topázsiom* helyett a Kulcsár és a Keszthelyi Kódex a *nemes kő* szerkezetet használja, Károlyi és Szenci a *tiszta arany*, a 76-os fordítás pedig a *színarany* kifejezést helyezi a mondatba, mintegy közelítve a hasonlítás anyagát a megváltozott valósághoz. Ezzel szemben az újabb zsoltárfordítások mintha archaizálásra törekednének: Farkasfalvy *kincs*-et említ, Hajdók Jánosnál pedig egy szerkezetet találunk: *míves ékszer aranyból*.

A részleges alaki tükrözés szemléletes eseteit figyelhetjük meg a kódexirodalom állatnév-magyarosításaiban is. Ezek közül elsősorban a bibliai világ fantáziálény-elnevezései állították a fordítót néha erejét meghaladó feladatok elé. A sajátos szimbolikus jelentéseket hordozó lények közül főleg a negatív jelentésűek fordulnak elő gyakran; pl a *baziliskusz* és az *áspiskgyó* a JókK. egyik lapján: "tezy ewkewt menden feregnelkewl nyomtatny es yartatny bazaliscofon es ya spiskyon" 147. A tekintetével és lehetetével ölni tudó sárkánygyík neve a görögből került át az egyházi latinba, a JókK. fordítója viszont mind a szó hangrendjén, mind pedig a végződésen változtatott. A 'mérgekgyík' jelentésű lat. *aspis* szóhoz a fordító még egyszer hozzátette a *gyík* szót, noha ebben az időben már használtosa rövidebb *áspis* alak is; íme egy példa: "Hirtelenkedet azoknak kegoknak hasonlatta zeren: mikent zyket a spisc" AporK. 2(5); az ennek megfelelő helyen a DöbrK.-ben a *parlag gyík* olvasható (116), a Keszthelyi és a Kulcsár Kódexben pedig a *parragi gyík* szerkezetet találjuk.

De nézzünk egy jellegzetes képviselőjét a pozitív jelentésű fantáziálényeknek is! A szűzesség attribútumaként szerepeltetett *unikornis* az AporK.-be teljes alaki tükrözéssel kerül át a latinból: "fel magasztatik en zaruam mikent vnikornis" 52(11) a következő latin mondatból: "exaltabitur sicut unicornis cornu meum". Megfigyelhetjük, hogy a latin mondat két *cornu* alaptagú szava közül az egyiket lefordítja a szerzetes (én szarvam), a csodalény nevét azonban szinte tabuként kezelve érintetlenül átveszi. Ennek a fordítására majd csak később kerül sor, s tartalmi tükrözés eredményeként jön létre az *egyszarvú* elnevezés.

Ám a valós állatok nevei sem bizonyultak könnyebben fordíthatóknak. Számos esetben nyilvánvalóan maga a fordító sem tudja azonosítani az illető állatfajt, pl. a Bécsik.-be kisebb módosítással került be a 'pelikán' értelmű lat. *onocrotalus*: "Onokraculus es zoel (azaz:sün) lakoznac oe kuezoeboekben" 281.; továbbá a latin szóeleji *h*-szokásos elhagyásával találjuk a 'gólya' jelentésű szót a következő szövegrészletben: "ot verebek fekeznek, Ero diu fnak haza oe vezerek" AporK. 67. A Kulcs. és a Keszth.-ben az idézett helyen a *vércse* állatnév áll, a későbbi zsoltárfordítások pedig nyelvjárástól függően a 'gólya' jelentésű *esztrág*, *eszterág* stb. változatokat alkalmazták.

S álljon az állatnév-fordítások végén egy olyan elszigetelt példa, amely a fordító kifürkészhetetlen névhonosító törekvését példázza: "Egenloe loettem a kietlenben bellicanu ffall" áll az AporK. 62(7) oldalán; s noha már létezik a maihoz hasonló *pellikán* szó, a fordító a zöngés változattal próbálkozik.

Nem tartozik az állatnevekhez, de a fordítói eljárás hasonlósága révén ide kívánczik a JókK. egy szava, amelyet talán szintén a fordító tanácsa-

lansága formált meg ilyen furcsa módon. Ime a mondat: "nem payzual fegyuerkedet auagy *pykonhokual* De zent kerefstnek yegyueu!" 147. A latin eredeti 'sisak' értelmű *galea* szavát nem ismerve, vagy más meggondolásból a német azonos jelentésű *Pickelhaube* "magyaros" alakját, a *pikonhok* szót alkalmazza a fordító.

c) A részleges alaki tükrözés műveleti kategóriájához áll közel a latin (ritkán más idegen nyelvi) szavaknak olyan átvétele, mely során a latin ige/névszótó magyar képzőt, illetve képzőket kap. A 'kézi dob' jelentésű latin *tympa-num* szó az AporK.-ben egyszer a szokásos nyíltabb végződést fölvéve jelenik meg: "Dičerietek oe neuet karban: *tympanomban* es *sol-tarban*" 122(3) szolgai módon lefordítva a locativusi *in tympano* szerkezetet; másik előfordulásakor a hangszer használóját fejezi ki a képzett alak: ifiuczka *timpanizalok* 16(26).

Ritka, éppen ezért érdekes módszerhez folyamodott az AporK. fordítója, amikor a latin sort: "Qui cogitaverunt *supplantare* gressus meos" így fordítja: "Kik gondoltak meg *subplantalni* en vepe fimet (azaz: lépésimet)" 111(15) A 'gáncsot vet valakinek' jelentésű *subplantál* szó pusztá átvételét elégtelennek érzi a fordító, ezért a *meg*-igekötővel perfektiválja, ebben támogatja őt a *plántál* ige gyakori használata, sőt talán jelentése is. A KulcsK. megfelelő sorában is megtaláljuk a *meg*- igekötőt, de már a magyarra fordított ige mellett: "Kyk gondoltaak meg *chalnya* en yara fymath" 350(5).

3. "A hírtartalom megóvása, illetve átültetése a legfontosabb fordítói feladatok egyike." – írja Tarnóczy Lóránt. E követelmény a vallásos tárgyú, de főként a bibliai szövegek fordításánál külön jelentőséget kap. A szó szerinti fordítás globális elvén belül minél teljesebb tartalomátültetésre törekednek; gyakori módszerük a *tartalmi tükrözés* is, mely főként az összetételekben jut kifejezésre. A sok példa közül nézzünk egy jellegzeteset!

Szembetűnő és makacsul visszatérő jelenség a himnuszok, énekek szövegében fel-felbukkanó *jól mond* határozós szerkezet. Nehezen épül be a mondat struktúrájába, körülményesen egészíthető ki bővítménnyel. A latinul való összevetéskor derül ki, hogy a sablonosan ismétlődő *benedico* azonos szerkezetű átvétele a *jól mond* szerkezet. Érdekessége, hogy a magyarban is megőrizte a *bene* módhatározói értelmét, s a *jól mond* szerkezet az áld ige helyén áll, sőt vele párhuzamosan, egy szövegben is megfér. Nem arról van tehát szó, hogy a fordító nem ismeri a *benedico* magyar megfelelőjét, bizonyos kontextusban hitelesebbnek tartja a latint. A KulcsK. már következetesen az *áld* igével adja vissza a latint; csak egyszer kísért a *mond* ige, amikor is az *áldozatot mondjátok* szerkezettel fordítja a *benedico*-t a szerzetes.

A tartalmi tükrözés egy jellegzetes szócsoportha alakult ki a latin szerkezetek mechanikus, elemről elemre pontos fordításával. Így kapjuk a körülírással dolog- és élőlénymegnevezéseket, pl. *tollas repesők* a madár szinonimájaként a *volucres pennate* (AporK. 121) mintájára, a *vox cantatis* szerkezet birtokosa a magyarban *énekző*; emellett van *szökdöső*, *vízben indoló*, *baromi lelkes*, stb. a különféle állattípusok leírására.

B. A műveleti kategóriák szerint taglalt csoportok áttekintése után a fordítás által érintett jelentéstani kérdések is fontosak egyes szavaknál.

1. Rész és egész, faj és nem kérdését érinti az Apork. egy adata, a Passiórészlet szövegének egy mondata: "Legottan *tyk* zola" 172.; majd valamivel alább: "peter mygh *tyk* zol addigh háromzor tagach meg Engemet" 172. A megfelelő esemény a MünchK.-ben így hangzik: "es legottan meg oe bezelette *kakas* zola" 163(60). A jelentésfejlődés különböző szintjein ragadhatjuk itt meg ugyanazt a fogalmat, mivel a *tyúk* szó legkorábbi adatolása 1109-ből a TESz. szerint 'házi szárnyas' értelmű, tehát általánosabb jelentéskörű, e későbbi (AporK.-beli) adat talán még a szélesebbkörű jelentés visszaütése.

2. A fordítói értelmezés különbözőségét, vagy a fordítói merészség megnyilvánulását kell látnunk a latin *a negotio* szerkezet eltérő fordításmódjaiból. A semleges jelentésű *dolog* szó helyén – ahogyan ez a Keszt. és a KulcsK.-ben van –, a negatív jelentéstöltetű *komplárkodás* 'úzerkedés' főnevet találjuk már a korábbi AporK.-ben; ezt a megoldást folytatják majd a későbbi fordítók is.

3. Az eltérő értelmezéseknek azonban nemcsak az egymás melletti létezését, hanem az összekapcsolódását is megfigyelhetjük a kódexek nyelvén. Maga a jelenség bizonyára részletesebb kifejtést is megérdemelve, röviden vázolva most a *farizeus* és a *képmutató* szó példájából a fogalmak egymásra vonatkoztatásának, majd lehetséges azonosításának a folyamatára kapunk mintát.

A MünchK.-ben jelen van a 'farizeus' jelentésű, de a görög értelmet tolmácsoló *levált* főnév, s a *képmutató* szó korai előde: a *képmutáló* is (ez utóbbi az *arc* + a lat. *mutare* 'változtat' összetételéből alakult). A kódexek egész során át kísérhetjük nyomon a görögből átvett *hypocrita* szó fordításaként a *képmutáló*, *képmutáló* szavakat, a JordK.-ben pl. mindkét változat használatos. Az 1400-as évek végéről való Guary Kódexben azután megjelenik a *farizeus* és a *képmutáló* szó is, megteremtve ezzel a lehetőséget arra, hogy kialakulhasson a farizeus szó átvitt értelme, amire az 1600-as évekből már van is adatunk.

4. A korántsem teljes jelenségsor végén szólni kell egy olyan tendenciáról, amely a jelenkor biblia- és zsoltárfordításait érinti, s ha szóróványosan is, de jelen van.

Figyeljük meg Dániel könyvének egy sorát először a BécsiK.-ben: "in-nanac azokbol kiral (...) es oe feleségi es oe zere-toey" 140.; majd a Károlyi-fordításban: "ivának azokból a király (...) az ő feleségei és az ő ágyasai" 767.1. és a 76-os fordításban: "igyanak a király (...) feleségei és mellékfeleségei" 1016.1. Ez utóbbi kiadás jegyzeteiben hivatkozik ugyan a szerkesztő az illető kifejezés *arám* eredetijének bizonytalan jelentésére, megjegyzi, hogy a szót a különböző fordítások másképpen adják vissza; végül leszögezi: ez (tehát a *mellékfeleség* kifejezés) látszik a legvalószínűbbnek.

Mérlegelve e korszerű fordítás megalkotóinak azt a törekvését, hogy az ókori királyok udvartartását, poligám életmódját fogalmi és nyelvi

összetevőikben adekvát módon elevenítsék fel, valamint azt az objektív tényezőt is, hogy a tabuszerű dolgok térben és időben eltérnek, – egy szövegrész ilyenemű "megszelídítése" minden jó szándék mellett is az eufémizmus jelenlétére vall. Bizonyára kétarcú és vitatható, a lefordított szövegnek az olvasóra gyakorolt emocionális hatásával is magyarázható az ilyen gesztus; egy dolog, a *mellékfeleség* kifejezés nyelvi megvalósulása és valóságtartalma továbbra is elgondolkodtató marad.

A jó fordító semmi esetre sem kiskorúsítja az olvasót oly módon, hogy helyette szelektál, elirányítja a figyelmet a kényesebb szövegrészekről, mint azt pl. Hajdók János teszi modern zsoltárfordításában, amikor elővigyázatosan apró betűvel szedeti az átokzsoltárok kritikus helyeit.

A fordítói eljárásnak ezek a vonatkozásai már a fordítói etika bonyolult kérdéskörét érintik, melyet e tudomány szakemberei hivatottak méltán tárgyalni.

Minden szempontból fontos azonban az, hogy a jó fordítás felelősségteljes és körültekintő munkával mentse át az utókornak e korai szövegeinket, a letűnt korok világképének mozaikokként megőrződött töredékeit.

Jegyzetek

- 1 Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei Budapest, 1931. 260 l.
- 2 Tarnóczy Lóránt: Fordítókatalauz, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest 1966.
- 3 Abaffy Erzsébet terminusa.
- 4 A továbbiakban rövidítve: AporK. = Apor-Kódex
MünchK. = Müncheni Kódex
JordK. = Jordánszky Kódex
JókK. = Jókai-Kódex
KeszK. = Keszthelyi Kódex
KulcsK. = Kulcsár-Kódex

FORDÍTÁS ÉS KÖRNYEZETNYELV-OKTATÁS

Bagi Ferenc

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

Két különböző nyelvet beszélő személy kommunikálása esetén önmagától adódóan lehet és kell is szólni a fordításról, mint közvetítő műveletről, amelynek köszönhetően egy harmadik személy hozzájárulásával, vagy a kommunikációba bocsátkozók közül a bilingvis beszélőnek köszönhetően megvalósul a beszédpartnerek gondolatcseréje. Adódhat olyan szituáció is, amelyben a beszédpartnerek ismerik egymás anyanyelvét, de véleménycseréjük során egyik is, másik is saját anyanyelvén fejt ki nézeteit, mivel ezen a nyelven szabatosabban fejezik ki magukat. Felvetett példáink nemcsak azt emelik ki, hogy a fordítást mint műveletet el kell, vagy legalábbis szükséges elsajátítani, hanem arra is utalnak, hogy e műveletnek több módozata, illetve válfaja létezik. De ezen szerepe mellett a fordításnak a nyelvelsajátításban, a célnyelv tanulásában is van szerepe, s mi ezúttal ezzel kapcsolatosan kíséreljük meg kifejezni gondolatainkat.

Bár a fordítás szüksége, a fordítás készségének kialakítása korántsem volt ismeretlen dolog a nyelvtanításban, mégsem mondható az, hogy az idegen nyelv-oktatási iskolák és irányzatok, meg az ezeket többé-kevésbé felfogásban és gyakorlatban követő környezetnyelv-tanítás, elméleti és gyakorlati téren kellő figyelmet szenteltek e kérdésnek mind elméletükben, mind gyakorlatukban. Mert ha talán nem is meglepő a *direkt módszer* néven ismeretes elméletnek és gyakorlatnak a fordítás műveletét oktatásból kirekesztő elve (hiszen a célnyelv nyelvtanának tanítását is száműzte didaktikai kelléktárából), meglepőnek tekinthető, hogy lényegében ezt a magatartást éltették tovább az *audiovizuális irányzatok* néven számontartott, és még ma is alkalmazott idegen nyelv-oktatási elméletek, modellek és gyakorlatok. Igaz, ezek a modellek már csak az ejtőtanítás szakaszában kerülnek a fordítás műveletének alkalmazását. Ebből a szempontból kétféle magatartást, nézetet tapasztalhatunk: az első az, amely a nyelvoktatásnak e kezdeti szakaszában egyszerűen nem tanácsolják e művelet használatát, mert valójában

olyan szövegszerű és mondatszerű szövszedeteken végeztetik az ejtéselsajátítást, amelyek lefordítása a szójelentésen kívül semmi értelmeset nem nyújtana a nyelvtanulónak, hanem csak zavarná ez a fura szóhalmaz-jelentés; a másik elv viszont az, amely az ejtőgyakorlatok szószerkezet-, mondat- vagy szöveggyakorlatainak megértését a célnyelven történő előadásból, felmondásból és sematikus szemléltető képek alapján szeretné biztosítani.

Nézetünk szerint az első elképzelés teljesen illogikus, a második pedig illuzórikus. Az első nem is lehet más, mint illogikus, hiszen hogyan jegyezze meg a nyelvtanuló azoknak a szavaknak és mondatoknak az ejtését és mondatdallamát, amelyekről még csak nem is sejtheti, hogy mi a közléstartalmuk, hisz ejtésdallam és ejtéstartalom a közlemény egységét biztosító, egymást feltételezhető elemei. A második tétel viszont nem, vagy csak igen foghíjas realizációt biztosíthat, mert tény, hogy a szójelentésnek "A közvetlen észleléséhez vagy olyasfajta közeghez képest, mint a megjelenítő rajz, roppant előnyei vannak, abban a vonatkozásban, hogy - legalábbis a mindennapi helyzetben - egyértelműbb."¹ A szemléltető kép ezzel szemben, bármennyire is szemléltetésre törő, mégis foghíjas, ugyanis a nyelv szegmентаiba, a szavakba rögzített, sűrített fogalmaink már inkább fogalmiak, mint képek, noha leginkább képi eredetűek, s ezenkívül azért is pontatlanok, mert egy-egy szemléltető képhez több szinonim kifejezés vagy szó kapcsolható. Tehát illúzió lehet az csak, hogy a nyelvtanuló szó szerint megértheti a célnyelven felmondott (és egyben intonált) közlést. Ilyen körülmények között a jelentés-sejtésnél tovább nem juthat, pontos tényismeret nélkül viszont a konkrétumokkal teli nyelvhasználatban messzire nem jut.

A fogyatékoságokat kerülendő. más utat kellett keresnünk, olyant, amely a célnyelvet a maga használatában, írott vagy beszélt formájában mutatja meg, de ugyanakkor az oktatás részfeladatainak megvalósítását, realizálását is biztosítani tudja. Ezt a *szövegközpontú környezetnyelv-oktatásban* látjuk elérhetőnek. Ennek gyakorlatát *jegyzetünkben*², elméletét pedig eddig legteljesebben *A magyar nyelv mint környezeti nyelv tanításának főbb kérdései*³ című munkában kíséreltük meg megadni.

A magyar nyelv mint környezeti nyelv tanításában saját gyakorlatunk szerint is az első fázis az ejtéselsajátítás, de az eddigi gyakorlattól eltérően rövid szövegeken gyakoroltatjuk azt, és pedig (a *dz* és *dzs* hangok/betűk kivételével) mindegyik hangra/betűre választott mondókán, amely az adott hangot a többihez viszonyítva nagyobb számban, vagy kiugrató módon tartalmazza. Ezek a mondókák, szövegek szituatívák, az eleven beszédet tükrözőek leírt változatukban is. Ebből kifolyólag fordításuk nemcsak logikus, hanem szükséges is; de a szójelentés, a mondatdallam és a kifejezett, kimondott üzenet egy egységet példáznak. Emellett a műfajjelleg, majd a válfajjelleg olyan vonatkozások, amelyeknek pusztán a szerbhorvátra való lefordításával is sok olyan információt kap a nyelvtanuló, amelynek mindegyike a beszédhelyzetet, az élethelyzetet világítja meg. Így e miniatűr szövegek közléstartalmainak kontúrjai egyszerűen előkészítetteknek, megértésére alkalmasaknak minősülnek. Mert ha a magyar *mondóka* szót a

szerbhorvát *tapšalica* vagy *narodna dečja pesmica* kifejezésekkel idézem fel, a felnőtt korú nyelvtanuló számára ezzel kapcsolatosan már számos részlet, és pedig *beszédre, közlésre, szövegre, utaló részlet válik világossá*. Ha ehhez a válfajra való utalást is hozzáteszem: *ugráltató = cupkalica; kiszámoló = brojajica*, stb., akkor az előbbi kép még pontosabb, még egyértelműbb lesz. Mindebből kiderül, hogy a környezetnyelv-oktatás számára két dolog használható.

Az első az, hogy a nyelvtanuló anyanyelvismeretének köszönhetően olyan hatalmas ismeretanyaggal rendelkezik, amelyet a második nyelv tanításának elmélete és gyakorlata csak megtagadhat, de amelynek kikapcsolódására nem veheti rá a nyelvtanulót még akkor sem, ha az engedelmesen és jóhiszeműen erre rá is állna. Ennek a potenciálnak a használatáról egyszerűen nem tud lemondani a tanuló, ha másképpen nem, hát ösztönösen él vele a cél nyelv elsajátítása során. A másik dolog az hogy a környezetnyelv-oktatás *fordítással, a fordítás művelete útján* juthat el az említett nyelvismeret és fogalomismeret kihasználásához. Csakhogy ennek, a nyelvoktatásban való használhatóság terén több módzata, akár úgyis mondhatnánk, hogy több válfaja különíthető el.

Mi ezúttal nem térhetünk ki valamennyire, csak a nyelvelsajátítás kezdetére eső műveletváltozatokkal foglalkozhatunk, és pedig: a *nyelvi jellegű szövegismertetéssel/szövegfordítással, a leckeszövegek fordításával, az anyagségeket begyakoroltató fordítással és az informálódó fordítással*.

Az első fordítási műveletet, a *nyelvi jellegű szövegfordítást* a felsorolásban utána következőktől legmarkánsabban annak ténye határolja el, hogy ezt *nem a nyelvtanuló, hanem a tanár végzi*. Már ebből a tényből is következik, hogy ez a művelet a nyelvtanulás kezdetére, az ejtéselsajátítás idejére esik, s a már emlegetett módon kiválasztott mondókák nyelvi jellegű szövegfordításában merül ki. A cél nyelv minden apró és nagyobb jelentőségű vonatkozásával ismerkedő nyelvtanuló e művelettel, illetve e művelet közvetítő mivolta által kerül kapcsolatba a szövegegész nyújtotta információktól kezdve egészen a beszédhang sajátosságáig. Mivel ezek a szövegek a cél nyelv hangjainak felismertetése, percipiáltatása és ejtése céljából kerültek a tananyagba, elkerülhetetlen jónéhányszori ismételjük, sőt latens tanulással történő megjegyzésük is. Az ejtéstani vonatkozású ismeretek és készségek mellett tehát szövegtani, mondattani és szótani tudnivalók is megragadnak a tanuló emlékezetében, de ezek a gyakorlatok még szókincsalapozó funkcióval is bírnak. Valamennyi megemlített szegmentum természetes nyelvi közegében, a szövegben jelenik meg; ennél fogva sajátosságaik is természetükből fakadnak. De figyeljük meg az elmondottakat példákon is!

A szerbhorvát nyelben nincs *ő* hang, ejtésének begyakorlására - ez már csak természetes - az *Öt török* című mondókát választottuk:

ÖT TÖRÖK

Öt török,

Öt görög,

A vörös köröszit mögött,

Örökös örömök között
Tököt fölöstökömözött.

(*Nyelvtörök*)

A kis szöveg lassan, felgyorsítottan és a lehető leggyorsabban is ejthető, értelmi károsodás nem éri, sőt! Más irodalmi szöveggel (de nem irodalmi szöveggel sem) már nem bánhatnánk így! Ezt azonban meseszerűsége folytán az említett változatok mellett mesemondó elbeszéléssel is mondhatjuk. Mindebből az derül ki, hogy mind gyakorlásra, mind pedig előadásra alkalmas. Így hát az ejtés elsajátíttatására igen megfelel. De a magyar helyesírási szabályok értelmében kis kezdőbetűvel írott nemzetnevekre is fel kell hívni a figyelmet az ejtésgyakorlás szusszanásnyi szünetében, mert a szerbhorvát helyesírás ilyen esetre nagy kezdőbetűt ír elő. A *mögött* és *között* névutó is figyelmet érdemel, mint a magyar nyelv jellemzői, ugyanis a szerbhorvátban névutó nincs. A *fölöstökömözött* szóalak, amely ejtés szempontjából jól megviseli a nyelvtanuló türelmét, jól próbára teszi kísérletező kedvét, egyúttal azt is bizonyítja, hogy a magyar nyelvben is vannak tájszavak, létezik tájszólás. A szójelentés egyébként e mondókákban nem okoz nehézséget, de nem így a *Csak a lányok után jár* sorban megjelenő *jár* szó, amelyet az ÉrtSz. 10–11 hasábon át értelmez, s amelynek egyik lehetséges értelmezése vitathatatlanul megmutatkozik a *Kár, kár, Varga Pál* című mondókában, mert bővebb szövegben jelenik meg. Az ejtéselsajátíttatást célzó részben felbukkanó szólások, valamint az e szöveghez hasonló nyelvtörök szövegértelmezései és fordításai azonban világosan rámutatnak arra, hogy a két nyelv szavait nem lehet mindig egyértelműen egymással a teljes jelentésmegfeleltetés tudatával szembeállítani. Néha a rokonítás alapvetően jobb megoldás ennél.

Az ilyen, általunk nyelvi szövegismertetésnek/szövegfordításnak nevezett műveletnek, szerintünk rendkívül nagy szerepe van a nyelvtanulás kezdetén, mert bevezeti a nyelvtanulót az új, a tanulásra választott nyelv világába, s elfogadtatja vele, tudatába vési, hogy ez új nyelv, amelyre nem vonatkoznak anyanyelvének törvényszerűségei, illetve hogy ezek más vonatkozásokban bukkanhatnak fel, más érvennyel jutnak az új, a más közegben kifejezésre. Ennek a fordítási műveletnek a hiánya kimutatható fogyatékosága az említett nyelviskoláknak, oktatási modelleknek.

A *leckeszövegek fordítása* az előbbi fordítási művelettel - a már említett eltérés mellett - annyi rokonvonással bír csak, hogy ez is célnyelvről anyanyelvre történő fordítás, de módszertani-didaktikai szempontból nézve mindenképpen simább, egyoldalúbb művelet. E fordítás során a tanuló főképpen már más szövegekben előforduló, már tanult szavakkal és nyelvi fordulatokkal/egységekkel kerül szembe, mivel a leckeszövegeket úgy állítják össze a tankönyvírók, hogy azokban igen mérsékelt számban forduljon elő új szó, és új grammatikai-nyelvi jel is csak az legyen, amelyet az új módszeres egység tartalmaz. A tanuló szempontjából nézve, természetesen, nem ilyen egyszerű a helyzet, az ő számára ez a művelet a tanulás, a megbizonyosodás és az önálló felidézés munkája ez. Fennakadásain a tanár pótinformációkkal, vagy csak emlékeztető hivatkozással, hivatkozásokkal segíti át.

Az *anyagegységet begyakoroltató fordítás* már az a művelet, amelyben a fordítás bizonyos anyagegységek begyakorlása, biztosabbá tétele céljából anyanyelven megadott szószerkezeti vagy mondatpéldákból kiindulva önálló célnyelvi megoldást követeltet meg. Bár az ilyen alkalmakkor a rész, a nyelvi szegmentum biztos ismeretén (felismerésén és használatán) a hangsúly, ebben a törekvésünkben sohasem feledkezzünk meg az egész, a szövegegész nyelvi törvényszerűségeiről, meghatározó erejéről. Eppen ezért - ha a nyelvtanuló célnyelvi ismerete még mindig kevés -, anyanyelvhasználatára támaszkodva kell hivatkozni az adott célnyelvi grammatikai szegmentum nyelvhasználatban betöltött funkciójának szituatív voltára, nyelvi közegének egészére. Természetesen, minden ilyen gyakorlat a megtárgyalt, az átvett tananyagra épülhet csak, de nem ugyanazon szövegben, hanem a tanár és tanulók által új elemekkel, új körülményekkel bővülő formában. E gyakorlásban új mozzanat már az is, ha az előzők során külön-külön begyakorolt, majd lefordított grammatikai egységek új szöveggörnyezetben együttesen jelennek meg. Az egységeknek, a nyelvi jeleknek egymással történő kapcsolatba hozása sokszor több mondat szerkesztési, szövegalkotási elvárást, vagy törvényszerűséget vet fel. A későbbi szabad, esetleg csak szabadabb nyelvhasználat variálásban kifejeződő formáit itt, ezekkel a gyakorlatokkal alapozhatjuk meg. Erre pedig a hivatásos fordítónak is szüksége van.

Az *informálódó fordítás*, vagy ennek változata, az *informáló fordítás* olyan nyelvvoktatási művelet, amelyek során a nyelvtanuló szótárhasználattal ugyan, de a célnyelvi szerelést (aza grammatikát) ismerve képes egy célnyelven elolvasott szövegből megérteni annak minden lényeges mozzanatát, s erről beszélőitársát (pl. tanárát) informálni is tudja. E fordítás hiányossága a pontosított értelmezés, valamint ennek az értelmezésnek zökkenőmentes anyanyelvi ismertetése. A célnyelv struktúráinak hatása tehát még érezhető az anyanyelvi ismertetés idegenszerűségein, s ugyanígy, illetve még kifejezettebben jön fel, tör fel az anyanyelv a célnyelvi közlésben. A fordításnak ezt a nemét, azaz a célnyelvre való fordítást, azonban a nyelvtanulásnak ezen a fokán kísérlet- és gyakorlatképpen még csak egész rövid szövegeken, vagy csak mondatokon és szószerkezeteken alkalmazhatjuk. Ezt a formát azonban minden kockázatossága ellenére alkalmaznunk kell a grammatikai és szemantikai, valamint morfológiai, mondat- és szövegtani vonatkozású ismeretek begyakorlása végett.

Eddigi fejtegetéseinkből, reméljük, kitűnik, hogy a fordítás a környezetnyelv-oktatásban és az idegennyelv-tanításban didaktikai okokból tevékenységi formaként, műveletként jelenik meg. Felhasználását illetően, úgy véljük, jogosan és indokoltan állapítható meg, hogy hozzájárul mind a tanár, mind a nyelvtanuló munkájának megkönnyítéséhez és eredményesebbé tételéhez. Végeredményben már ezek következtében is szükséges elméleti és gyakorlati megközelítésű szempontok szerint is foglalkozni hasznosításának módzataival, lehetőségeivel. Tanításelméleti szempontból különös figyelmet érdemel a fordítás a vízvázasztó-szerepe, amely felhasználását, illetve annak az oktatásból, esetleg annak csak egy szakaszából való kiiktatását valló nézetek esetében figyelhető meg. E szempontból mindenképpen ide

kívánczik a megállapítás, hogy a komplexebb nyelvtanítást szorgalmazó nyelvtanítási elméletek és gyakorlatok a fordításnak mint didaktikai műveletnek nagyobb jelentőséget, fontosabb szerepet tulajdonítanak.

Említett, idézett munkák jegyzete

1. DAVID R. OLSON: Nyelvhasználat a kommunikációban, az oktatásban és a gondolkodásban. In.: Pszicholingvisztika és kommunikációkutatás. Szöveggyűjtemény. Válogatta és a bevezetőt írta PLÉH Csaba. Tömegkommunikációs Központ, Budapest, 1977. 60. old.
2. BAGI FERENC: Mađarski jezik. Skripta, I. i II. deo/Magyar nyelv. Jegyzet. I. és II. rész. Novi Sad/Újvidék, 1983.
3. BAGI FERENC: A magyar nyelv mint környezeti nyelv tanításának főbb kérdései. Megjelenés alatt.

A TERMÉSZETES FORDÍTÁSRÓL – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KISGYERMEK FORDÍTÁSI TEVÉKENYSÉGÉRE

Mikes Melánia

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

Természetes fordításon ebben a dolgozatban a kétnyelvű egyének olyan fordítási tevékenységét kell érteni, amely mindenfajta előképzettséget nélkülöz. A természetes fordítás tanulmányozása jelentős a fordításnak mint jelenségnek a megértése szempontjából. Természetes fordítás alkalmával az üzenet átvitele a cél, és ez a siker mércéje is, míg a nyelvi kifejezőmód csak olyan mértékben releváns, amennyire az információ-átvitelt befolyásolja (Harris, 1977). Ezért érthető, hogy a természetes fordítás tanulmányozásakor nem elsősorban ennek a tevékenységnek az eredményei a fontosak a számunkra, hanem a mód, ahogy ez a tevékenység lezajlik. Tehát azok a pszicho- és szociolingvisztikai tényezők érdekelnek bennünket, amelyek a természetes fordítás jelenségét és megnyilvánulási formáit befolyásolják. Egyes fordításelméleti kutatók deduktív következtetés alapján abból a feltételezésből indultak ki, hogy ha a természetes fordítás a kétnyelvű egyénekre jellemző tevékenység, akkor várható, hogy a kétnyelvűség kialakulásával párhuzamosan a fordítási képesség is kifejlődik. A kisgyermekkorban kialakuló kétnyelvűségre vonatkozó longitudinális kutatások igazolták ezt a feltételezést. A korai kétnyelvűséget tanulmányozó kutatók közül ugyanis többen is felfigyeltek a fordítás jelenségére a vizsgált alanyoknál. Az Ontariói Pedagógiai Intézetben Merrilyn Shwain és munkatársai figyelemmel kísérték ezt a jelenséget egy hároméves Québec City-ben élő gyerek beszédfejlődését tanulmányozva. Az apa franciául, az anya angolul értekezett a gyerekekkel. A gyerek spontánul fordította az egyik kutató közléseit a másik nyelvére és a saját közléseit az egyik nyelvről a másikra (Swain, Wesche, 1972).

A Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének munkatársai Jarovinszkij és Fabricius Ildikó már a gyerek második életévének 7. hónap-

jában észlelték az első spontán fordítást. A gyerek az élményeit az anyja számára magyarul, az apja számára pedig oroszul fogalmazta meg (Jarovinskij, Fabricius 1978:76). Traute Taeschner rámutat arra, hogy a két-nyelvű gyerekekkel való kommunikálás során a beszédpartnerek többek között azt a módszert is alkalmazzák, hogy lefordítják a gyerek közléseit arra a nyelvre, amelyen ők értekeznek a gyerekekkel. Amikor célszerűnek találják, ösztönzik is a gyereket, hogy fordítsa le a saját közléseit (Taeschner, 1983:203–209). Fransoa Grosjean, amerikai pszichológus a *Life with Two Languages* (Két nyelv vonzáskörében) című könyvében egy rövid fejezetet a természetes fordításnak szentelt. Ő általában az újabb amerikai kutatások eredményeire hivatkozik, de megemlíti a klasszikusokat, Ronjat-t és Leopoldot is. Az általa idézett példák a természetes fordítás különböző formáihoz tartoznak (Grosjean, 1982:199–204).

Az általam végzett longitudinális kutatások során, amikor is két gyerek (a továbbiakban: D₁ és D₂) nyelvi fejlődését figyeltem meg, akik egyszerre sajátították el a magyar, a szerbhorvát és a német nyelvet, magam is tapasztaltam, hogy a kisgyermekkorban a többnyelvű kommunikáció során a természetes fordításnak több megjelenési formája van. Ezekről lesz szó dolgozatomban. A fordítás mindegyik megjelenési formáját a gyerek és beszédpartnere vagy beszédpartnerei között lezajló verbális interakció példáival mutatom be. Elöljáróban elmondom még, hogy a beszédpartnereket annak alapján neveztem meg, hogy milyen nyelven beszélnek a gyerekek. Ennek alapján háromféle beszédpartner van: aki a gyerekekkel magyarul beszél (a továbbiakban magyar beszédpartner); aki a gyerekekkel szerbhorvátul beszél (a továbbiakban szerbhorvát beszédpartner); aki a gyerekekkel németül beszél (német beszédpartner). A gyerekek Újvidéken élnek. Az őket körülvevő mikroközösség a magyar és a szerbhorvát nyelvet egyaránt beszéli, míg németül csak anyai nagyanyjukkal értekeznek a gyerekek. Ezért a német nyelv az úgynevezett "gyengébb nyelv". A magyar és a szerbhorvát nyelv ismerete és használata tekintetében nem tapasztalható lényeges eltérés a megfigyelt időszakban (amely a negyedik, illetve a hatodik életév végéig tart).

1. A fordítás a kisgyermekkorban a többnyelvű kommunikáció során spontánul jelentkezik már 17 hónapos korban, amikor az idősebb vizsgálati alanyom beszédpartnere közlésének rematikus részét lefordítja. Például:

Német beszédpartner: Schöne Socken bekommt das Kindi.

Schöne Socken.

Gyerek: Csecse. (D₁ 1; 5; 24)

Ezeknek a korai fordításoknak nincs szerepük a többnyelvű kommunikációban, csupán a fordítási mechanizmus működésbe lépéséről tanúskodnak. Később a gyerek beszédpartnere közlését teljes egészében lefordítja. Egy példa erre a negyedik életéből:

Német beszédpartner: Das wird Schnee sein.

Gyerek: To će biti sneg. (D₂ 3; 4; 1)

A beszédpartner közléseinek a spontán fordítása, ami a kisgyermekkorban a fordítói tevékenység megnyilvánulásaként jelentkezik, a későbbi fejlődési szakaszban, a negyedik életévtől kezdve elemzéssel és tudatos fordítás elemeivel gazdagodik. Például: A gyerek és német beszédpartnere a cigányokról beszélnek. A gyerek szerbhorvátul beszél.

Német beszédpartner: Beki sagt *Zigeuner*.

Gyerek: Ti kažeš *Zigeuner*, a ja kažem *Ima cigana*.

Német beszédpartner: Und wie sagt Mami?

Gyerek: A cigányok van. (D₂ 3; 5; 1)

Egyes esetekben a beszédpartner kezdeményezi a tudatos fordítást, a gyerek pedig önállóan folytatja. Egy példa erre a hatodik életéből:

Német beszédpartner: Das sind Wildschweine. Wie sagt man das Serbisch?

Gyerek: Divlje svinje. Ungarisch *vaddisznó*. (D₁ 5; 1; 21)

2. A kommunikációs szerepű spontán fordítás már, a 21 hónapos gyermeknél jelentkezik. A gyerek a saját közlését lefordítja, hogy biztosítsa üzenete hatékonyságát. Például:

A gyerek elutasítja a német beszédpartner által felajánlott segítséget.

Gyerek: Neće. Nem aka. (D₁ 1; 9; 4)

A fordítás ilyen formája a későbbi fejlődési szakaszokban is előfordul. Egy példa erre a harmadik életéből.

Német beszédpartner: Willst du nicht mehr essen?

Gyerek: Nicht mehr essen. Neću više. (D₂ 2; 4; 11)

Íme egy példa a negyedik életéből:

A gyerek így fordul német beszédpartneréhez: Ajde da plivamo! Schwimmen! (D₁ 3; 10; 19)

3. A kisgyerek már második életéve vége felé megkísérli tolmácsolni beszédpartnerei közléseit. A kisgyerek a megfigyeléseit előbb elmondja egyik beszédpartnerének az egyik nyelven, majd a másiknak a másik nyelven. Például: A gyerek bejelenti magyar beszédpartnerének: Elszállt papagáj messzire, majd ugyanerről értesíti a szerbhorvát beszédpartnerét is: Otišao papagaj. (D₁ 1; 9; 24)

Vagy például a gyerek egyik beszédpartnere közlésének egy részét lefordítja a másiknak.

Magyar beszédpartner: Mindjárt hozza a bácsi a finom husikát.

A gyerek közli német beszédpartnerével: Onki. (D₁ 1; 9; 14)

A harmadik életévben a gyerek már többé-kevésbé tudatában van fordítói szerepkörének. Például:

A gyerek bejelenti magyar beszédpartnerének: Megkérdezem a tatát, mér sír az Úva.

Majd megkérdezi szerbhorvát beszédpartnerét, vagyis az apját: *Zašto plače Uva?*

Az apa így válaszol a gyerekeknek: *Uva plače jer je udarila glavu.*

A gyerek lefordítja apja közlését az anyjának, vagyis a magyar beszédpartnernek: Azér sír az Uva, mert megütötte a fejét. (D1 2; 10; 4)

Ebben az életkorban a gyerek lefordítja az egyik beszédpartnerre közléseit a másíknak figyelmen kívül hagyva beszédpartneri nyelvi kompetenciáját. A későbbi fejlődési szakaszokban a gyerek főleg annak a beszédpartnernek a számára fordít, akiről feltételezi, hogy nem érti, mit mondott a másik beszédpartner. Például a hatodik életévben: A német beszédpartner az egynyelvű szerbhorvát beszédpartnerrel folytatott beszélgetés során idézte a német mondatot *"Gib mir den Telefon!"*, amit a gyerek néhány nappal korábban mondott. Ekkor a gyerek is beleszól a beszélgetésbe, és lefordítja a szerbhorvát beszédpartner számára a mondatot: *To znači: Daj mi telefon!* (D1 5; 6; 8)

4. A gyerek lefordítja saját közlését, mintegy kiegészítve, kijavítva azt, vagyis azért fordít, hogy a saját kódját összhangba hozza beszédpartneri kódjával. Ez a jelenség először a harmadik éltév kezdetén volt tapasztalható. Például:

A gyerek így szól német beszélgetőtársához: *Onda ode ribica. Weggeflogen ribica.* (D1 2; 2; 4)

Ez a fordítás ugyan nem teljes, mégcsak nem is helyes, de a kisgyerek azon törekvése, hogy a saját kódját a beszédpartner kódjához idomítsa, vitathatatlan. Ez a törekvés azonban nem mindig annak a nyelvnek a követelményrendszere alapján valósul meg, amelyen a beszédpartner kommunikál a gyerekekkel, hanem annak a nyelvnek a követelményrendszere alapján is, amelyet a gyerek a beszédpartnerrel való kommunikálás során gyakrabban használ. Például:

A német beszédpartner darabolja a csirkét. A gyerek rámutat a combra.

Gyerek: *Šta je to?*

Német beszédpartner: *Das ist das Bein.*

Gyerek: *Lába. Evo ga nogu.* (D2 2; 4; 3)

Amikor a "gyengébb nyelvre" fordít a gyerek, akkor a közléseit nem tudja mindig sikeresen kijavítani, fordítása ilyenkor általában hiányos. Ez különösen a későbbi fejlődési szakaszokban válik kifejezetté, amikor a "gyengébb nyelv" és az "erősebb nyelv" vagy "nyelvek" közötti különbségek mind nagyobbak lesznek. Egy példa erre a negyedik életévből:

A gyerek német beszédpartnerének mesél: *Kad sam bio mali kao Uva, onda sam jeo jabuku u vodi. Einen Apfel ins Wasser.* (D1 3; 10; 15)

5. A gyerek fordítói képességét és készségét, amiről tanúbizonyságot tett a spontán fordítás eddig felsorolt eseteiben, a beszédpartner (mindenekelőtt a német) nyelvtanulásra is felhasználja, és gyakran ösztönzi a gyereket, hogy a szerbhorvát vagy magyar nyelvű közlését ismételje meg németül. Ezt a

didaktikai módszert a német beszédpartner már a harmadik életévtől kezdve alkalmazza. Például:

Német beszédpartner: Das ist die Nase. Und was ist das?

Gyerek: Noge.

Német beszédpartner: Wie sagst du?

Gyerek: Noge. Füsse. (D1 2; 1; 5)

A beszédpartner kérdésére: "Wie sagst du?", a gyerek gyakran a *bitte* (kérem) udvariassági műszó alkalmazásával reagál. Ezt a gyerek abban a beszédhelyzetben ismerte meg, amikor enni vagy inni kért, vagy valamilyen tárgyat szeretett volna elkapni. Például:

Gyerek: Daj još jednu salvetu!

Német beszédpartner: Wie sagst du?

Gyerek: Bitte noch eine Salvette. (D1 2; 1; 22)

A gyerek azonban ezt a frázist akkor is alkalmazza, amikor a szövegkörnyezet ezt nem kívánja meg. Arra a kérdésre, hogy: *Wie sagst du?*, a gyerek verbális reagálása rendszerint ez: *bitte*, akkor is ha az üzenet lényegét nem tudja lefordítani németre. Íme egy példa a negyedik életéből:

A gyerek szeretné, ha a német beszédpartnere még egyszer elmondaná neki a német versikét.

Gyerek: Još jednom!

Német beszédpartner: Wie sagst du?

Gyerek: Bitte. Ne znam.

Később a gyerek szeretné, ha a német beszédpartner valamit felolvasna neki.

Gyerek: Ajde, još jednom!

Német beszédpartner: Wie sagst du?

Gyerek: Bitte, čitaj! (D2 3; 4; 4)

A beszédpartner időnként úgy segít a gyereknek, hogy lefordítja neki a közlését, a gyereknek pedig nincs más dolga, mint megismételni a lefordított közlést. Egy példa erre a harmadik életéből:

Gyerek: Micky Maus gitároz.

Német beszédpartner: Micky Maus spielt Gitare.

Gyerek: Micky Maus spielt Gitare. (D2 2; 4; 10)

Előfordul az is, hogy a beszédpartner explicit módon ösztönzi a gyermeket a lefordított közlés megismétlésére, vagy a beszédpartner lefordítja a közlés egy részét abban a reményben, hogy a gyerek majd kiegészíti a rematikus résszel. Íme egy példa a negyedik életéből:

A gyerek és a beszédpartnere a folyóparton állnak. Bele akarnak menni a vízbe.

Gyerek: Ima li žapca?

Német beszédpartner: Wis fragst du?

Gyerek: Ima li još žapca?

Német beszédpartner: Gibt es noch (szünet)

Gyerek: ein Frosch? (D₁ 3; 10; 20)

Abból a megfigyelésből kiindulva, hogy a gyerekek a beszédtanulás során (függetlenül attól, hogy egy vagy több nyelvről van szó) gyakran megismétlik a beszédpartner közlésének rematikus részét, a német beszédpartner időnként úgy teszi fel a kérdést a gyerekeknek, hogy a kívánt fordítást kapja válaszként. Íme egy példa a harmadik életéből:

Gyerek: Oću još vode.

Német beszédpartner: Was willst du?

Gyerek: Oću još vode.

Német beszédpartner: Willst du noch Wasser?

Gyerek: Noch Wasser. (D₂ 2; 5; 0)

A német beszédpartner meglehetősen korán elkezdte alkalmazni az ilyen és hasonló kérdéseket: *Wie sagt Baki? Wie sagt Mami? Wie sagt Vati?* Ez a didaktikai stratégia hasznosnak bizonyult. Bizonyos esetekben a gyerek spontánul fordít, s megnevezi az egyes beszédpartnereket, mint az adott kód hordozóit, a beszédpartner pedig, akivel a gyerek az adott esetben kommunikál, ösztönzi őt a fordításban. Íme egy példa erre a harmadik életéből. A gyerek figyeli a nagyanyját, szerbhórvát beszédpartnerét, amint az uborkát eszi.

Gyerek: Uborka.

Szerbhórvát beszédpartner: Krastavac jedem.

Német beszédpartner: Das sind Gurken.

Gyerek: Tante Eta kaže *krastavac*. Vule kaže *uborka*.

Szerbhórvát beszédpartner: A kako kaže baka?

Gyerek: Gurken. (D₁ 2; 3; 19)

Gyakrabban előfordulnak azonban olyan esetek, amikor a fordítást a beszédpartner kezdeményezi. Íme egy példa a negyedik életéből:

Gyerek: Tik-tak.

Német beszédpartner: Das ist ein Uhr. Und wie sagt Mami?

Gyerek: Tik-tak.

Német beszédpartner: Wie sagt Mami?

Gyerek: Óra.

Német beszédpartner: Und wie sagt der Vati?

Gyerek: Sat. (D₂ 3; 4; 4)

A beszélgetőtárs egy másik módszert is alkalmaz annak érdekében, hogy a gyerek a saját közlését lefordítsa a "gyengébb nyelvre". A beszédpartner úgy tesz, mintha nem értette, vagy nem hallotta volna a gyerek közlését. Íme egy példa a negyedik életéből:

Gyerek: Mogu sve poneti kući?

Német beszédpartner: Was willst du machen?

Gyerek: Nach Hause tragen. (D1 3; 9; 21)

Ha a gyerek motiválva van arra, hogy eleget tegyen a beszédpartner ösztönzésének, akkor gyorsan fordít. Esetenként úgy, hogy előbb csak a közlés rematikus részét fordítja le, majd az egész közlést. Íme egy példa a negyedik életévből:

Gyerek: Dodi, baba, u vodu!

Német beszédpartner: Wie sagst du der Bakili?

Gyerek: Ins Wasser. Komm, Bakili, ins Wasser! (D1 3; 10; 18)

Egyébként a gyerek gazdaságosabban bánik a szavakkal akkor, amikor a "gyengébb nyelvre" fordít. Íme egy példa a negyedik életévből:

A gyerek a Dunában fürdik.

Gyerek: Dodi u vodu kod mene!

Német beszédpartner: Wie sagst du?

Gyerek: Komm zu mir! (D1 3; 10; 21)

6. A beszédpartner esetenként arra ösztönzi a gyereket, hogy a kijelentéseiket fordítsa le, vagyis fordítóként alkalmazzák őket, méghozzá igen korán, már a harmadik életév betöltése előtt. Például:

A német beszédpartner a magyar beszédpartnerrel németül beszélget. Mivel a magyar beszédpartner nem tud jól németül, a gyerekekhez fordul segítségért.

Magyar beszédpartner: Was ist das *Schnecke*?

Gyerek: Csigabiga. (D1 2; 8; 0)

A természetes fordítás spontán és stimulált formájának a tanulmányozása a többnyelvű kommunikáció során a kisgyermekkorban azt mutatja, hogy a fordítás folyamata a két- és többnyelvűség ontogenezisének szerves része. Heurisztikus szemszögből nézve igazoltnak tűnik a természetes fordításnak a spontán és stimulált fordításra való felosztása. Azonban semmiképp sem hagyhatjuk figyelmen kívül a spontán és stimulált fordítás közötti interakciót. A serkentés (stimulálás) ugyanis elősegíti a spontán fordítás fejlődését, a spontán fordítás pedig lehetővé teszi a beszédpartner számára a stimulálást.

Meg kell még említeni, hogy a fordítás mint jelenség a gyerek és a felnőtt között lezajló verbális interakció, a gyerek nyelvi fejlődésének fontos előfeltétele, függetlenül attól, hogy a gyerek egy vagy több nyelvet sajátít el egyszerre. Ivan Ivić így ír erről: A felnőtt és a gyermek között lezajló szükségszerűen asszimétrikus kommunikáció során a felnőtt szemiotikai eszközök bevezetéséhez folyamodik (ezért beszélhetünk itt olyan kommunikációról, amely során csak az egyik fél alkalmaz szimbólumokat), a gyerek kommunikációs tevékenységét folyamatosan tolmácsolja és átváltja őket szemiotikai eszközökké (Ivić 1978:240). Ha az egynyelvű gyerek kognitív fejlődése eléri azt a szintet, amelyen a gyerek is képes szemiotikai eszközö-

ket alkalmazni, a fordítás elveszti jelentőségét, annál a gyereknél viszont, aki egyszerre több nyelvet sajátít el, a fordítás új formái jelentkeznek.

A kisgyermekkorban jelentkező spontán fordítás megjelenési formáinak a fejlődési tendenciája az intuitívtól a tudatos fordítás felé halad, a fordítási képesség véletlenszerű megnyilvánulásától a kommunikációs célú fordítás felé. Az eddig elmondottakból világosan kitűnik, hogy a beszédpartner hozzájárulása a fordítási tevékenység tudatossá válásához vitathatatlan. Azon a fejlődési fokon, amikor ez a tudat már jelen van, a spontán fordítás nem jelentkezik, jelképesen szólva, tiszta formájában. Ekkor a természetes fordításnak már az a szerepe, hogy hozzájáruljon az üzenet átviteléhez az egyik kódrendszerből a másikba. A gyerek fordítási tevékenysége, amelynek kezdetben játék jellege volt, olyan tevékenységgé válik, aminek helye van a többnyelvű kommunikáció rendszerében.

*Fordította:
Katona Edit*

AZ ANYANYELVI KÖZÖS TÖRZSANYAG FORDÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁJA

Saffer Veronika

Községközi Pedagógiai Intézet, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

Nem vagyok fordításelmélettel foglalkozó szakember, műfordító sem, és így nem járulhatok hozzá tudományos szinten ennek az értekezletnek a kérdésköréhez; mégis, szeretném itt elmondani a magam és pedagógus-társaim véleményét azokról a fordításszövegekről, amelyekkel az általános iskolai tankönyvekben találkozunk.

Mielőtt rátérnék alapmondanivalómra, az anyanyelvi közös törzsanyag fordításának problémáira, engedjenek meg néhány szót általánosságban a nem anyanyelvi tankönyvek, az egyes szaktantárgyak tankönyveinek fordításanyagáról.

Talán sehol sem mutatkozik meg úgy a nyelvi gettó, amelyben élünk, mint a szaktankönyveink esetében. Ezek a tankönyvek pedig szinte kivétel nélkül - fordítások.

Miről van szó?

Nemzeti szinten az egyes tudományok szakszótára, sőt, újabban szaknyelve is, párhuzamosan fejlődik az illető nemzetnek a nemzetközi szellemi értékcsereben való részvételével. Az átvett terminológia a szaktudomány, a nyelvtudomány és a technikai alkalmazás, vagyis a gyakorlat szintjén épül be a nyelvbe.

Így van ez Magyarországon, és így van Jugoszláviában is, a szerbhorvát, szlovén és macedón nyelvterületen. Vajdaságban azonban a magyar nyelvterületen, e szerves beépülés a három szint egyikén sem valósul meg, legalábbis nem intézményesen. Az egyéni vállalkozások ezen a téren feltétlenül elismerést érdemelnek, de aligha helyettesíthetik a fent leírt mechanizmust.

A magyarországi szaknyelvi fejlődés nálunk csak részben pótolhatja ezt a hiányt. Egyrészt, mert vannak diszciplínák, amelyekkel Magyarországon a saját társadalmi gyakorlatnak megfelelően másképp foglalkoznak (társada-

lomtudomány, jog, politikai tudományok), másrészt - s itt a természet-tudományokra és a technikára gondolok - nálunk az átvétel forrásai sem voltak mindig azonosak, és az itt működő szakemberek természetszerűleg a szerbhorvát nyelvterületen meghonosodott szaknyelv a mérvadó, illetve hasznosítható.

A problémát csak így áltatánosságban vettem fel. Hogy ez milyen következményekkel jár a magyar nyelvű szakkönyvekben és általában az oktatásban, azt még felvázolni sem merészelem.

* * *

Valamivel illetékesebben szólhatok az anyanyelvi tankönyvek fordítás-anyagára.

Mielőtt bármit is mondanék erről a kérdésről, vessünk pillantást egy tényezőre, amit közös törzsanyagnak hívnak, és ami sokkal nagyobb mértékben befolyásolja az anyanyelvi tankönyvek minőségét, s ennek folytán az oktatás minőségét is, semmint hinnék.

A közös törzsanyag, amely a világirodalom mellett zömével Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek irodalmát képviseli a tankönyvekben, nemcsak esztétikai és oktatási-nevelési szempontok szerint állt össze, hanem meg-egyezés és az ezzel együtt járó kompromisszumok eredménye.

Ezért a törzsanyagban szereplő irodalmi művek között jelentős a szintkülönbség. Ez az oktatás szempontjából már önmagában is hátrányos, ha arra gondolunk, hogy általa többek között irodalmi ízlést és esztétikai kritériumokat akarunk fejleszteni.

Ez az anyag kötelező, és az anyanyelvi tankönyvekben a szövegnek körülbelül 50 százalékát képezi. Hogy a tankönyvszerzőnek és szerkesztőnek ezek után nem sok alkotói szabadsága és mozgásterülete marad, azt talán nem is kell mondani.

Jelentkezik azonban még egy hátrány. Feltételezhető ugyanis, hogy mindenütt a világon, ahol esztétikai és oktatási-nevelési koncepció alapján szerkesztik az anyanyelvi tankönyveket, a más népek irodalmából vett anyagot a legszebb és legihletettebb műfordítások képviselik; olyan fordítások, amelyek a megismert szépség továbbadásának belső szükségéből születtek. A vajdasági magyar tankönyvekben szereplő műfordításoknak azonban csak kisebb része ilyen. A szövegek negy részét a tankönyvkiadó volt kénytelen lefordíttatni. Mivel ehhez, talán éppen az előbb említett színvonalbeli különbségek miatt, nem mindig sikerült a legjobb műfordítókat angazsálni, maradtak a mindentvállalók, és ez sajnos rányomta bélyegét a fordítások egy részére.

A közös törzsanyag célja az anyanyelvi tanterv szerint a gyermek általános irodalmi-esztétikai nevelésén kívül az együtt élő népek irodalmának és kultúrájának ismertetése, és ezzel a közeledés és kölcsönös megértés magvának elhintése. Sajnos, ezeknek a fordításoknak egy része sem az egyik, sem a másik célra nem használható. Az ilyen fordítások megjelenése még újságban, folyóiratban sem dicséretes, tankönyvben viszont egyenesen káros.

Azt már csak kuriózumként teszem hozzá, hogy ezeknek a fordításoknak egy része másodfordítás, amely gyakran igen gyenge szerbhorvát alapján készül, és csak feltételezhetjük, hogy a végeredménynek édeskevése köze van az eredeti, mondjuk macedón, szlovén, szlovák, román, vagy albán szöveg színéhez, ízéhez, hangulatához.

Mindaz, amit eddig elmondtam, bizonyos fokig menti a vajdasági magyar tankönyvkiadás fogyatékosait. Vannak azonban anyanyelvi tankönyveinkben olyan fordításszövegek is, amelyek semmilyen oktaói-nevelői célra nem használhatók, és amelyeknek beiktatására nincs és nem is lehet magyarázat.

Nem akarok itt áttekintést adni mindarról, ami nyolcosztályos iskoláink magyar olvasókönyveit ékteleníti, de egy kirívó példán bemutatnám, hogy meddig terjed a fordítói és szerkesztői felelőtlenség.

A harmadik osztályos olvasókönyvben szerepel egy részlet Dobrica Erić Vašar u Topoli című művéből.

A költő egy szerbiai, közelebbről šumadijai vásár hangulatát, az ott élő emberek mentalitását írja le ízes, hangulatos verssorokban, az adott tájnyelvet is idéző pattogó ritmusban.

Ez a mű feltehetően azért is került be a közös törzsanyagba, hogy például szolgáljon egy meghatározott hangulatú, népies motívumokra épülő alkotásra, és ezért a fordításnak erre különös figyelmet kellett volna szentelnie.

Ehelyett mi történt?

1. A fordító a történet színhelyét a versben szereplő helységnevek megváltoztatásával a szerbiai Šumadija-ból áthelyezte Észak-Bácskába. Topolából Topolya lett, Šljivikből Mohol, Knić-ből Zenta, Stragarból Óbecse.

Semmilyen elemzéssel nem lehet megállapítani, hogy mi a célja és értelme ennek a költői költözködésnek.

2. A torzítás azonban nem áll meg a geográfiánál: a fordító ugyanígy, minden látható cél és értelem nélkül, megváltoztatja a szereplők nevét is. Így lesz Žikából Zoli, Deda Dačából Béla bácsi, Ikából Karcsi és így tovább.

Azt talán mondani sem kell, hogy a szerb eredetiben a személynevek nem véletlenek, hogy a népi beszédben meghatározott hangulati értékük van, amihez hasonló minőséggel a behelyettesített magyar személynevek nem rendelkeznek.

3. Az efféle magyarításban azonban csak addig megy el a fordító, amíg nincs szüksége szellemre, humoros ötletre, vagy magyar tájnyelvismeretre. Hogy miként hagyja cserben a fordítót a nyelvi ihlet, az legszembetűnőbben a ragadványneveknél és népies kifejezéseknél látható.

Az eredetiben az egyik szereplő röviden így mutatkozik be:

Joca Škljoca
iz Glogovca.

A fordítás így hangzik:

Vagyok ifjú Janó
fényképpel kattánó
kishegyesi lakó.

Még ha el is tekintünk a verselési következtetlenségtől, a szócsépléstől, és a "fényképpel kattánó" értelmetlenségtől, nyelvi badarságától, felmerül a kérdés, vajon népieskedő igyekezetében hogy nem jutott eszébe a fordítónak, hogy épp abban az észak-bácskai környezetben, ahova a történet át helyezte, szintén divatosak és többnyire szellemesek is a magyar ragadványnevek. És ha már mindenáron "kattintani" akart, mért nem lett abból a "fényképpel kattánó" Janóból, mondjuk Kattinca Jancsi?

A fordításban Áron bá'nak keresztelt Čika Brana az eredetiben így fejezi ki a kívánságát:

Imam jednu
želju staru
d' umrem pijan
na vašaru.

A fordítás pedig így hangzik:

Titkos régi vágyam
most hát elárulom:
ezen a vásáron
magam jól leiszom.

Ismét nem bocsátkozva az eredeti ritmusának és a fordítás szócséplő otrombaságának összehasonlításába, csak azt kérdezném, hogy nem jutott a Bácska-szerető fordító eszébe, hogy az itteni magyar parasztnak is akad olykor ilyen vágya, és ilyenkor egyszerűen azt mondja: "hótra iszom magamat".

Ha nem megy a verselés, fordítónk nem esik kétségbe. Megspékeli a szöveget szótöltelékekkel, hogy legalább félreértés ne essék.

Az eredetiben a már említett Joca Škljoca fényképész így szól:

Molim jedan
osmeh čedan -
za buduće
naraštaje.

A fordítás viszont így hangzik:

Mosolyogni kérem
szendén, lágyan, szépen
had nézegessék majd a jövő
nemzedékek.

Hogy mi köze ennek a szövegnek az eredeti tartalmához, az nyilvánvaló. Hogy nincs köze az eredeti hangulatához sem, az is jól érzékelhető. De hogy miért tekinti ezt versnek a fordító, az titok marad, legalábbis előttem.

Szolgálhatnék még néhány hasonló példával ebből, a tankönyvben közölt alig kétoldalmi szövegből, de azt hiszem, ennyi is elegendő a melléfogás érzékeltetéséhez. Ehelyett inkább feltenném a kérdést:

Mit tegyen a tanító, ha a hivatalos tankönyvben olyan szöveg van, amely megcsúfolása mindannak, amit ő irodalomról, költészetéről tanítani köteles?

Meg kell mondanom, hogy ezekért a dolgokért nemcsak a fordítót és nem is elsősorban a fordítót hibáztatom. Ha a fordító megelégszik ezzel a szinttel, ez az ő magánügye - legalábbis addig, amíg az asztalfióknak dolgozik. De ha ilyen fordítás bekerül a tankönyvbe is, az már a tankönyvkiadó szerkesztőségének a vétké, amit ismételtem, nem lehet szűkös lehetőségeinkkel és körülményeinkkel igazolni.

És az egészben az a legszomorúbb, hogy olvasókönyveinkben nem ez az egyetlen ilyen szöveg.

* * *

Végül, engedjenek meg két javaslatot, amelyek nem tartoznak ugyan közvetlenül felszólításom tárgyához, a vajdasági magyar olvasókönyvek fordításanyagának problémájához, de közvetve kihatással lehetnek rá. Ha ugyanis a tantervmódosítás során figyelembe vennék ezeket a javaslatokat, általában csökkenne olvasókönyveinkben a fordításanyag, ami megkönnyítené a tankönyvkiadó munkáját, és tekintet nélkül a fordítások minőségére, a tankönyv hasznára válna.

Az első javaslatom az, hogy az elemi iskola első és második osztályában nem kellene alkalmazni a közös törzsanyagot. A gyermek ebben a két osztályban ismerkedik az anyanyelvi kultúra alapelveivel, és ehhez magyar népdalra, magyar népmesére, a magyar gyermekirodalom gyöngyszemeire van elsősorban szüksége. Iskoláztatásának fennmaradó nyolc-tíz esztendeje elegendő a közös törzsanyaggal való ismerkedésre.

A második javaslat azon a tényen alapszik, hogy a magyar gyermekek környezetnyelvként valamennyien tanulják a szerbhorvát nyelvet és annak keretében a szerbhorvát irodalmat is. Tehát a környezetnyelvi tanterv és az anyanyelvi tanterv összevetésével az utóbbiból ki lehetne iktatni azokat a műveket, amelyeket a gyermek szerb órán eredetiben is megismer. Ezzel nagyobb lehetőség nyílna az anyanyelvi anyag bemutatására és elsajátítására.

Mindez, ismételtem, nem tartozik a szorosan vett témához, de mivel a jelenlevők többsége valamilyen módon és valamilyen szinten kapcsolatban áll az oktatással, úgy gondoltam, talán nem lesz érdektelen, ha ezt is fölemlítem.

HÁROM TANKÖNYV FORDÍTÁSÁNAK TANULSÁGAI

Balázs Art Valéria

Községi Képviselő-testület Fordítószolgálat, Szabadka

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

Korunk mindenképpen a fordítások kora. Egyre több fordítás készül – és egyre nagyobb az igény a fordítások iránt az élet minden területén: a politikában, gazdasági életben, tudományokban, szépirodalomban, hogy csak néhányat említsünk. Fordításokat közölnek, sugároznak a tömegközlelési és -tájékoztatási eszközök is.

Többnemzetiségű környezetünk sajátossága, hogy még nagyobb az igény a fordítások iránt, mint az egynyelvű környezetben. Fordításra ugyanis sokszor olyan területeken is szükség van, amelyeken az egynyelvű környezetekben nincs: az egyik ilyen terület a tankönyvkiadás.

Köztudott dolog, hogy hazánkban minden nemzetnek és nemzetiségnek anyanyelvén szervezik meg az oktatást: az alsófokút mindenképpen, de ha erre mód és igény van, a középfokút is. A Vajdaságban használatos tankönyvek viszont rendszerint szerbhorvát nyelven íródnak, amelyeket lefordítanak a nemzetiségek nyelvére.

Az Újvidéki Tankönyvkiadó Intézet katalógusa szerint ez az intézet 1985-től (a legutóbbi tantervek alkalmazásától) 53 lefordított – esetünkben magyar nyelvre lefordított általános iskolai tankönyvet adott ki (ebben benne vannak a munkalapok, egyéb nyomtatott segédeszközök is). Tantárgyanként vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az anyanyelvi tankönyveken (olvasókönyveken és magyar nyelvtankönyveken kívül) minden tantárgy tankönyve fordítás az első osztálytól kezdve egészen a nyolcadik osztályig. Fordítások a következő tankönyvek: Természet és társadalom, Matematika, Természeti ismeretek, A technika és a termelés alapismerete, Társadalmi ismeretek, Zenevűvészet, Biológia, Technikai képzés, Földrajz, Történelem, Fizika, Műszaki ismeretek, Képzőművészet, Honvédelem és elsősegély, Ház-tartás stb.

A középfokú oktatásban ugyanez a helyzet, azzal a különbséggel, hogy ott már lényegesen kevesebb tankönyv jelenik meg magyar nyelven. A

középiskola első osztályára megjelent: Fizika, Kémia, Biológia, Matematika, Műszaki és termelési alapismeretek, Földrajz, Történelem; a második osztályra: Földrajz, Történelem, Honvédelem, valamint első-második osztályra egy közös tankönyv, a Képzőművészet.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy igen nagy a lefordított tankönyvek száma, tehát mindenképpen indokolt rámutatni néhány, a tankönyvek fordításával kapcsolatos problémára, sajátosságra; továbbá az sem mellékes szempont, hogy a tankönyvek viszonylag nagy példányszámban jelennek meg, és esetenként több kiadást is megérnek.

A fordítás stratégiáját elsősorban a szöveg típusa, jellege határozza meg. Nem mindegy ugyanis, hogy hivatalos, publicisztikai, szépirodalmi, szak- vagy tudományos szöveg fordításáról van-e szó, valamint az sem mindegy, hogy műfaja szerint kötött-e az a szöveg vagy sem.

A tankönyv már magában is egy sajátos "műfaj": a Pedagógiai lexikon meghatározása szerint "egy-egy tantárgy anyagának tudományos, a tanulók számára eredményesen felhasználható feldolgozása, kifejtése, rendszerezése, amely figyelembe veszi az általános és az adott tantárgy sajátos didaktikai követelményeit". A tankönyv meg kell hogy feleljen bizonyos kritériumoknak, ezek közül az egyik a világos, jól érthető, olvasmányos szövegezés.

A tankönyvek feladata ugyanis nem merül ki egy-egy tantárgy ismereteinek közvetítésében; nagyon fontos szerepük van az anyanyelvi nevelésben is. Az anyanyelvi nevelés nem korlátozódhat a magyarórákra; része kell hogy legyen minden tantárgy oktatásának. Ahogyan a jó tankönyv elősegítheti az anyanyelvi nevelést, éppen úgy a rossz tankönyvből is megtanulható pl. a mondatok hibás szerkezeti felépítése, a nem megfelelő szórend, a rossz szóhasználat és egyebek.

Mindez még az eredeti tankönyvekre vonatkozik. Hatványozottabb az elmondottak jelentősége a tankönyvfordításoknál, mivel nem eredetiben létrehozott szövegről, hanem fordításról van szó, nagyobb a lehetősége és a valószínűsége annak, hogy a fordító – a forrásnyelv hatása alá kerülve – eltér a célnyelvben szokásos formáktól vagy rendtől.

Éppen ezért nem tévesztethetjük szem elől, hogy a tankönyvek – amelyek mindenképpen nagy hatást gyakorolnak a tanulók anyanyelvi nevelésére – nálunk minden esetben fordítások. A tanulók az első osztálytól kezdve tanulmányaiknak befejezéséig fordításból tanulnak, fordításból ismerik meg egy-egy tudomány alapfogalmait, szókészletének egy részét, a szakszövegek nyelvi megformáltságát stb.

A tankönyvfordítás éppen ezért rendkívül felelősségteljes munka: hiszen bármilyen más, felnőtteknek készülő fordítás olvasása, hallgatása közben figyelembe veheti a befogadó, hogy az fordítás (ez korántsem a rossz, magyartalan fordítások készítőinek a mentségére szolgál), a tankönyvek funkcióját, használóit tekintve e szempont figyelembevétele mindenképpen kizárt. A tanulónak nem szabad észrevenniük, hogy a szöveg fordítás. Bár a "szóról szóra" tanuláson már túl vagyunk, mégis előfordulhat, hogy a tanulók megtanulják fejből a tankönyv egyes részeit, definícióit – de nem szabad hibás, rossz mondat szerkezeteket megtanulniuk.

Érdekes lenne egy olyan kutatás, amelyet Nagy Ferenc említ az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésének programjában (igaz, hogy más vonatkozásban): "A magyarórán kívüli anyanyelvi nevelés el nem hanyagolható területe a többi tantárgy keretében zajló oktatás. A hatékonyabb anyanyelvi tervezés érdekében folytatni kellene a tankönyvek nyelvhasználatának kritikai elemzését. Sokféle szempont vezérelhetné efféle vizsgálódásainkat, pl. összegűjthetnénk 20–30 szakmai tankönyv tipikus nyelvtani, szóhasználati, stilisztikai botlásait okulás végett. ...Tanulságos lehet annak tisztázása, hogy az új ismeretek (tudományos fogalom, gép, szerszám, munkaművelet stb.), átadása a tanulók elvárható nyelvismereti szintjén történik-e, vagyis a tankönyv definíciói, leírásai, rajzai, képei önmagukban, tanári magyarázat nélkül érthetők-e. ...Különös figyelmet érdemelnek az elburjánzó szakszavak, az áthatolhatatlanná váló mondatszerkezetek (pl. az alany és az állítmány messze kerülése egymástól, terpeszkes kifejezések, hibás szórend)."

Egy ilyen vizsgálat kétségkívül hasznos lenne, és a kapott eredmények figyelembe vétele esetleg javítana a fordítások színvonalán. Nem szabad azonban a másik végletbe esnünk: nem biztos, hogy a lefordított tankönyv minden hibája a fordításból ered. Lehet, hogy a lefordítandó tankönyv – a forrásnyelvi szöveg már eleve nem tett eleget a szükséges didaktikai, nyelvhasználati, stílusbeli és egyéb követelményeknek.

Bizonyos mértékben javítható a forrásnyelvi szöveg, de ennek is megvan a határa; ha nem tartjuk magunkat ezekhez a határokhoz, nem lesz ekvivalens a célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szöveggel. Más kérdés, hogy tankönyvekről lévén szó, tiszteletben kell-e egyáltalán tartani a javítást korlátozó határokat. Mennyit és mit javíthat a fordító a forrásnyelvi szövegen? E kérdés feltevésekor néhány objektív tényezővel is számolni kell: a tankönyvek fordítására és általában megjelentetésükre rendszerint kevés az idő. Ezért előfordul, hogy a fordító lektorálatlan forrásnyelvi szöveget kap. A fordító természetesen javít – egyféleképpen, később a forrásnyelvi szöveget is lektorálják – javítják, valószínűleg másképpen – hiszen a tárgyi tévedéseket kivéve – a szöveg javításának számtalan módja lehet – és ekkor már nagyobb eltérések is adódhatnak a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között.

Az eddig elmondottak általában a tankönyvfordításra vonatkoztak; mindössze néhány, sokak számára már bizonyára ismert szempontot, tényt szerettem volna megfogalmazni.

A tankönyvfordításokat a legcélszerűbb tantárgyanként vizsgálni, hiszen a tankönyvön, mint műfajon belül is elkülöníthetők az egy-egy tantárgy ismereteit közvetítő szövegek jellegzetességei.

A tankönyvszövegek típusukat tekintve ismerettartalmú szövegek. Albertné Herbszt Mária Modern nyelvészet – anyanyelvi oktatás c. könyvében így határozza meg ezeket a szövegeket: "az ismerettartalmú szöveg a tudományos szakszöveg iskolai, a tanulók életkorához, szellemi szintjéhez igazított változata. Így, jellemzői részben megegyeznek a tudományos szöveggel, de el is térnek attól." Mivel e dolgozat témája nem a tankönyvszövegek vizsgálata, ezért nem térnek ki az ilyen szövegek jellemzőire, a szöveg

típusának meghatározása csak a már említett fordítói stratégia kidolgozásához szükséges.

Esetünkben a műszaki oktatás tankönyveinek fordításával foglalkozunk részletesebben, néhány konkrét fordítási probléma erejéig.

A műszaki szövegek fordítása kétségkívül az egyik legnehezebb feladat, hiszen a műszaki tudományokba nagyon sok tudomány, nagyon sok terület beletartozik, éppen ezért erre a legnehezebb "szakosodnia" a fordítónak. Vita tárgyát képezi az is, ki fordítson műszaki szövegeket: fordító vagy szakember. Tarnóczy Lóránt ezt így fogalmazta meg: "A műszaki fordítás (ezért) jobbára megalkuvás. A szakember rendszerint a nyelveket nem ismeri eléggé, a fordító viszont a tárgyban nem lehet olyan jártas, mint a specialista. Mindazonáltal a jó szakfordító, nagyobb fordítástechnikai tudásával és gyakorlatával a felmerülő problémákat általában könnyebben tudja megoldani, mint a fordításban járatlan kutató vagy mérnök." Saját tapasztalatom alapján még azt fűzném ehhez hozzá, hogy az is jó megoldás, ha a fordító meg tudja találni azt a megfelelő szakembert, aki a nagy szaktudást igénylő problémák megoldásában eligazítja. Egy tankönyvben ilyenből legfeljebb három-négy fordul elő.

A továbbiakban néhány konkrét, jól vagy kevésbé jól megoldott problémát, kérdést vagy csak olyan dolgokat veszek számba, amelyekhez oda kívánczik valamilyen megjegyzés.

A példák három, általam lefordított tankönyvből valók: a 7. osztályos Műszaki ismeretek, a 4. osztályos Műszaki ismeretek, valamint az 5. osztályos, horvátból fordított Műszaki ismeretek tankönyvekből. Mindezek egyrészt a tankönyvek, másrészt a műszaki szövegek fordításából adnak ízelítőt.

Az első észrevétel a 4. osztályos Műszaki ismeretek tankönyv egészére vonatkozik: kihez is szól tulajdonképpen a tankönyv? Elsősorban a tanulókhöz. A tankönyv szerzője vagy szerzői szólnak a tanulókhöz egyes szám második személyben vagy többes szám első, illetve második személyben. Ez közvetlenné teszi a szöveget. Ez a magyar nyelven írt tankönyvek elfogadott gyakorlata. Példaként idézek néhány mondatot a magyarországi 5. osztályos Technika tankönyvből.

"Legfontosabb tanácsunk, hogy a technikával való ismerkedés során soha ne szövegszerű leckét tanuljatok, hanem elsősorban saját megfigyeléseitekre és gondolkodásotokra alapozva keressétek a "miért", a "mivel" és a "hogyan" kérdésekre a feleletet."

"Ha valamely feladat megoldásában nehézségek támadna, kérdezzétek meg szaktanárokat, felnőtt ismerőseiteket – vagy különösen üzemlátogatások alkalmával a – a szakembereket."

Ezzel szemben a szerbhorvát nyelvű tankönyv – a forrásnyelvi szöveg – a legtöbbször személytelen mondatokban, vagy egyes szám, illetve többes szám harmadik személyében fogalmaz. Részlet az előszóból:

"Predmeti se izraduju od odgovarajućih materijala, koje učenici moraju blagovremeno da obezbede. Potrebna obaveštenja i savete, u vezi sa nabavkom materijala, učenicima daje nastavnik."

Ennek a részletnek a fordítása így hangzik:

"A tárgyak megfelelő anyagokból készülnek, amelyeket a tanulók kötelesek időben beszerezni. Az anyagbeszerzésről a tanár tájékoztatja őket, és látja el erre vonatkozó tanácsokkal."

A lektorált célnyelvi szöveg a következő:

"A tárgyakat megfelelő anyagokból készítjük, amelyeket időben be kell szereznetek. Az anyagbeszerzésről a tanár tájékoztat, és lát el tanáccsal benneteket."

Végso változatként talán ez lenne a legjobb:

"A tárgyakat megfelelő anyagokból készítitek, amelyeket időben be kell szereznetek. Az anyagbeszerzésről tanárotok tájékoztat, és lát el tanáccsal benneteket."

Ez a változat nyelvi szempontból már teljesen eltér a forrásnyelvi szövegtől. Lehet-e a fordítónak akkora szabadsága, hogy az egész tankönyv hangnemét megváltoztassa? Mert a szerbhorvát nyelvű tankönyvben végig túlsúlyban állnak a passzív szerkezetek, a szerzők stílusa pedig inkább egy tanári kézikönyvnek felelne meg (vagy talán annak sem, mert ott a tanárhoz kellene szólniuk), inkább az órák módszertani bemutatásának: valakinek, illetve valakiknek elmesélik mit csinálnak a diákok és a tanár az órán.

Pl. "U četvrtom razredu učenici upoznaju i oblikuju materijale manje tvrdoće i otpornosti i pri tome koriste jednostavnije ručne alate i uređaje." (26. oldal)

"A negyedik osztályban megismerkedtek a kisebb keménységű és ellenállóképességű anyagokkal, alakították őket, és eközben egyszerűbb kézi szerszámokat és berendezéseket használtak." (26. oldal)

Amint a fordításból is kitűnik, a nyelvtani személyek nem fedik egymást, de ezt az eltérést mindenképpen vállalni kellett, hiszen ha a passzív szerkezeteket többes szám első személyű cselekvő igékkel fordítjuk – és ez a legcélszerűbb – akkor a szöveg egységességének érdekében az ilyen, már idézett mondatok fordításánál vagy ezt, vagy esetleg valamilyen, a kettő közötti kompromisszumos megoldást kellett keresni.

Az elmondottakkal kapcsolatban megemlíthetjük az ugyanebben a tankönyvben levő gyakorlatokat is, azzal a különbséggel, hogy ezeknek csak egy lehetséges jó megoldásuk van.

A gyakorlatok megfogalmazása szerbhorvát nyelven kétféleképpen történik (hogy helyes-e mindkettő, vagy melyik a jobb, abba nem bocsátkozom bele, és nem is feladatom ennek eldöntése).

A lektorálatlan forrásnyelvi szöveg:

"Vežba 7. Čaša od papira

Zadatok: – Savijanjem lista čistog papira izraditi čašu za vodu.

Papir je kvadratnog oblika i ivica mu je dugačka oko 200 mm.

Savijanje se vrši prema priloženim crtežima i po redosledu označenom brojevima."

A lektorálatlan forrásnyelvi szöveg fordítása:

"7. gyakorlat. Papírpohár.

Feladat: Egy tiszta papír hajlításával készíts vizes poharat!

A papír négyzet alakú és a széle kb. 200 mm hosszú.

A hajlítást a mellékelt rajzok alapján, a számokkal megjelölt sorrendben végezd!”

Végül, ahogyan a szerbhorvát nyelvű tankönyvben megjelent:

”Vežba 7. Čaša od papira.

Savijanjem lista čistog papira izradi čašu za vodu.

Papir je kvadratnog oblika i ivica mu je dugačka oko 200 mm.

Savija se prema priloženim crtežima i po redosledu označenom brojevima.”

A forrásnyelvi szövegben a felszólító jellegű infinitív helyére felszólító módú ige került egyes szám második személyben. Ez megfelel a célnyelvi szövegnek: magyar nyelven gyakorlatokat csak így vagy többes szám második személyében felszólító módban fogalmazhatunk meg.

Ugyanakkor ez a gyakorlat egyúttal arra is példa, amit a dolgozatban már említettem: a forrásnyelvi szöveg utólagos lektorálásának eredményeképpen a célnyelvi szöveg és a jelenleg forrásnyelvi szövegnek tekinthető szerbhorvát nyelven kiadott tankönyv eltér egymástól: a fordításban egyanis ottmaradt a ”Feladat” szó, míg a szerbhorvát szövegből ezt kihagyták.

Előfordulhat olyan eset, hogy a fordító hagy ki valamit szándékosan: mert lehet, hogy egy nyelv egy szakterületen több szakkifejezéssel fejezi ki ugyanazokat az eljárásokat, amelyeket a másik nyelvben csak egy vagy két szakkifejezés fed. Erre egy példa az 5. osztályos tankönyvben:

”Radi oblikovanja otkovka najčešće se izvode sledeće operacije:

- razvlačenje
- iskivanje
- sabijanje
- odsecanje
- zavarivanje i druge.” (Kézirat, 49. oldal)

”A kovácsdarabokat leggyakrabban a következő műveletek során alakítják:

- nyújtás;
- kovácsolás;
- levágás;
- hegesztés és egyéb műveletek.” (53. oldal)

Az ”iskivanje” és a ”sabijanje” szakszavaknak a fémmegmunkálás magyar terminológiájában csak egy szakszó, a kovácsolás felelhet meg (szakemberekkel való konzultációk alapján és a szótári jelentések alapján is):

iskovati, iskujem svrš. 1. napraviti, izraditi kovanjem sabiti 2. svesti na manji obim; suziti, stesnuti 4. a silom uterati u što, sasuti (u što uzano).

A problematikusabb kifejezések közé tartozott a ”radno kolo” szó-szerkezet is, amelynek minden részletben más és más megoldást kellett keresni:

”Hidraulične turbine koriste potencijalnu energiju vode koja se na pogodan način uvodi u radno kolo...” (7. oszt. tankönyv kézirata, 77. oldal).

”A vízturbinák a víz energiakészletét hasznosítják. A vizet megfelelő módon rávezetik a járókerékre...” (Tankönyv, 84. oldal).

"Iz mlaznice para udara *lopatice radnog kola* koji prima kinetičku energiju i obrće rotor..." (7. oszt. tankönyv kézírata, 79. oldal).

"A fűvókából a gőzt a *járolapátra* vezetik, amely ezt mozgási energiává alakítja, és ezzel forgatja a forgó részt." (Tankönyv, 85. oldal).

"Obično se kinetička energija pare pretvara u rad u više stepena, na više *radnih kola*." (7. osztályos tankönyv kézírata, 79. oldal).

"A gőz mozgási energiája általában *több fokozaton keresztül* munkává alakul." (Tankönyv 85. oldal)

"Mlaznici imaju naročiti oblik, a raspoređeni su *po periferiji radnog kola*." (7. osztályos tankönyv kézírata, 79. oldal).

(A lektorálatlan célnyelvi szöveg:

"A fűvókák különleges alakúak és a *járókerék kerületén* helyezkednek el.")

A lektorált célnyelvi szöveg:

"A *járókerék kerületén* elhelyezkedő fűvókák különleges alakúak." (Tankönyv, 85. oldal)

Sokszor felvetődik az idegen szavak kérdése is. A magyar és a szerbhorvát nyelv eltérően viszonyul az idegen szavakhoz: a szerbhorvát nyelv sokkal könnyebben veszi át, hagyja meg az idegen kifejezést, mint a magyar nyelv. A fordító választása különösen akkor nehéz, ha a célnyelvben az idegen szó és az annak megfelelő anyanyelvi szó is egyformán használatos. El kell dönteni, mikor célszerű mindkettőt beírni, és mikor elegendő csak az egyiket.

Példák:

mlazni propulzor – sugárhajtómű (a propulzort nem kell beírni)

karburator – porlasztó ("karburátorban – porlasztóban")

kompresija – sűrítés (kompresszió)

Gyakori eset, hogy fordításkor olyan szakszóval találkozunk, amelyet a magyar terminológia is következtetlenül használ. Erre igen jó példa az elektro-, villany- és villamoselőtagú szavak vagy szó szerkezetek alkalmazása a fordításokban. Például: elektromotor vagy villanymotor, elektromos berendezés vagy villamosági berendezés, elektromos áram vagy villanyáram stb.

Az eddig elmondottak korántsem merítették ki a tankönyvek fordítása közben felmerülő problémákat, inkább csak utaltak azok meglétére, ugyanakkor még ezt a felsorolást sok egyébvel folytathatnánk pl. a definíciók fordításával, a tipográfiai kiemelt részek fordításával stb., ez azonban már egy átfogóbb fordításelemzés feladata lenne.

**MŰFORDÍTÁS ÉS
KAPCSOLATTÖRTÉNET**

A FORDÍTÁS MINT KAPCSOLATTÖRTÉNETI TÉNY

Bori Imre

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

Az irodalmak életének egyik tápláló forrása a fordítás, legfőképpen pedig a műfordítás, amely a szellemi-irodalmi áramlatok mozgásának a nyomjelzője. Érthetően a komparatistika kezdetétől fogva mindmáig rendkívüli figyelemmel elemezte, magyarázta, kutatta kérdéseit, s mind elméleti, mind gyakorlati szempontból a legfontosabb kapcsolattörténeti tények között tartja számon.

Joggal természetesen, hiszen a fordítás (minden változatában, azaz a gépi fordítástól a magasrendű művészi tolmácsolásig), mint egy komplett nagymolekula lekötött s szabad vegyértékeinek sokaságával, jelentésének és szerepének gazdagságával van jelen és volt jelen az irodalom egy-egy adott korszakának életében – a magyarban is, amely figyelmünknek állandóan a középpontjában van, esetünkben a délszláv irodalmi vonatkozások kölcsönösségében.

A komparatista teóriák természetesen rendre elidőznek a fordítások jelenségénél és a maguk módján beépíteni igyekeznek abba az elméleti-gyakorlati rendszerbe, amely a vizsgálódásoknak (összevetések-hasonlítások, hatások és kapcsolatok) szilárd tudományos "világnézetet", illetve termékenyítő és megbízható módszert adhat. Közben mind tudatosabban differenciálják is a *jelenség* és az *érték* fogalmát, mondván, hogy az *érték* esztétikai vonatkozásokat helyez előtérbe, a *jelenség* pedig elsősorban irodalomtörténetieket, noha az is nyilvánvaló, hogy a *jelenség* esztétikai aspektusai sem mellőzhetők, és az *érték* irodalomtörténeti szempontjai is mérvadóak. Tovább bonyolítható mindez azzal, hogy a figyelem körébe vonjuk a *következmény* egész problematikáját. *Következményt* mondunk, s nem *hatást* említünk, noha a komparatistikának a hatáskutatás a vélt igazi területeinek egyike. Többről és másról van tehát szó, mint hatásról, A kapcsolattörténeti tény egész mágneses terét, "holdudvarát" ebben látjuk majdnem maradtalanul jelen lenni, ha fordításról-műfordításról gondolkodunk.

Hogy szemléltessük is, amit itt elméletileg fejtegetünk; s a *következmény* kategóriájának a felemlítésével magunk is a kérdés tisztázásához, de lehet, hogy bonyolultabbá tételéhez szerényen hozzájárulunk most, amikor a *Hasanaginica* magyar irodalmi életének néhány mozzanatára emlékeztetünk. Az első mozzanat kétségtelenül az, hogy Fortis abbé Dalmáciában hallotta, feljegyezte (de lehet, hogy a szöveget kapta), 1774-ben pedig könyvében közzölte. 1778-ban ott van Herder híres daloskönyvében, az első kötet végén. Ötven esztendővel később (miként Zoran Konstantinović megállapította) Goethe rosszul emlékezett az eseményekre, mert azt állította, hogy ő franciából fordította, s innen került Rosenberg grófnőnek a morlákokról szóló feljegyzéseibe. Anélkül, hogy vitatni akarnánk, kinek volt igaza, Goethenek vagy Zoran Konstantinovićnak, azt az adatot hozzuk fel, hogy 1789-ben Kazinczy Ferenc fordítja le, nyilván Goethe nyomán a Herder daloskönyvéből, 1813-ban pedig *Poétai berek* című művében meg is jelenik – azaz, a magyar romantikus lelkiség készülődéseinek korában az emberek innen ismerik meg, és szeretik meg e népi vers "poétai becsét"! A komparatista, a kapcsolattörténész általában megáll a fordítás krónikájában ennél a dátumnál, amely a recepció folyamatának (itt a tudományos recepcióra kell gondolnunk), a végpontja. Természetesen akad munka itt is elég, a fordítástörténész szíve repeshet a feladat láttán. Első fokon ott a *Hasanaginica* útja Kazinczyig – a népi énekes, a lejegyző (vagy más valaki, vagy Fortis abbé), a közvetítő nyelvek (a francia nyomán a német) kérdése, a szövegdeformációk, s azok nyomán megmérni, mekkora a hűség terén a távolság az eredeti és a Kazinczy tolmácsolása között, s ennek alapján az esztétikai ítélet, most már teljes mértékben a műfordítás esztétikai szférájában. De ezzel párhuzamosan kézenfekvő az érdeklődés szférája is, a Fortisé éppenúgy, mint Goetheé, s mindenekelőtt Kazinczyé, ideértve azt az újabb állítást is, amely szerint a Kazinczy Ferenc mögött ott az öccs, Kazinczy László inspirációja, akit igen nyomatékosan kellene a szerbhorvát népköltészet feljegyzői között számon tartanunk a Vuk fellépte előtti időkből. Ő 1788. július 29-én Grubica községből, ahol katonaként a török elleni harcokban vitézkedett, egy népdalt küld magyar fordításban bátyjának, azzal a megjegyzéssel, hogy "az egészen nagyon együgyű". Jellemző, hogy a bátya nem kap a nyersfordításon, s nem önti költői formába, pedig László ismételten ezen inszisztál: "Hát az és kis rác darabom kidolgozására nem kapsz időt? Megvallom, hogy azt igen szeretném látni, mert rácul igen szép." Hogy Kazinczy Ferencnek *mi volt szép*, azt a *Hasanaginica* tolmácsolása mutatja, a Herder-gyűjteményben ennél állapodik meg. Újabb ízléstörténeti és fordítástörténeti feladat tehát tisztázni, miért nem tetszett és miért nem hatott inspiratíván a Kazinczy László verse, s miért a *Hasanaginica*. Mert ebben is ott vannak azok a bizonyos egyszerűségek, amelyek amazt jellemezték. Íme tehát Kazinczy László fordítása, amelynek eredetijét is érdemes lenne megkeresni:

"Egy hegy alatt, az árnyékban, egy forrás mellett őrizte Ferkó juhait. Egy leányka kérdi tőle, miért sír. Hogyne sírnék, mikor az én atyám az én anyámmal, én pedig ilyen ifjú magam hálok. Ne sírj, jőjj este hozzám és hálj

velem, de mikor a sövényen által jössz, ne lármázz, az ablak alatt ne susogj. Az ajtónál ne zörgess, a pitvarban ne kopogj. Este mindjárt hozzá indul: a karó alatta letörik, az ablak nyitva, a küszöbben megbotlik, a pitvarban egy vizes vedret feldől, a veder a fazekakat összetöri, történik, hogy az öreg a tűz mellett fekszik, azon keresztül esik, az öreget a tűzbe taszítja, akinek szakálla meggyúl, oltani akarja, a házat meggyújtja s így elszökik.”

Ez a humoros történet nyilvánvalóan a katonának tetszhetett, az érzékeny és más hangulatok iránt fogékony ifjú széplelek az érzelmes életlátványok iránt inkább érdeklődött, és mindenekelőtt a Hasán aga feleségének a sorsában immár a ”regényeset” látta és szerette meg. Húsz évvel ezelőtt éppen a Werther olvasóját idéztük fel, aki a Hasanaginicát ”magyarítja”, s a felvilágosult elmére mutattunk, aki az asszonyi sors alakulásában a vallási dogmatizmus, bigottság jelenlétét szemlélte és szemléltette. A fordítás következményének felderítése természetesen mindezzel nem ér véget, s nem a fordítás megszületése az a tény, amely valójában bennünket érdekel. Más parhuzamokról van szó. S ismét Goethéből kell kiindulnunk, aki akkor érdeklődik a *Hasanaginica* iránt, amikor szívében az Elisabeth Schönmann iránti szerelem lángol. Így tett Kazinczy Ferenc is, amikor Kassán tomboló érzelmi életet él az 1780-as években: négy-öt év alatt öt nő köti le érzéseit, s van idő, amikor egyidőben 2–3 nőnek (lánynak, fiatalasszonynak) udvarol, pontosabban szoknyájuk körül *lebdes*. Szauder József kassai ”érzelmek iskolájának” nevezi Kazinczy ama éveit, amikor *Bácsmegyei öszveszedett levelei* szövegén dolgozott. ”Ki gondolná, hogy a *Bácsmegyei* nemcsak egy hitvány eredetinek jeles fordítása, nemcsak egy ízlés- és stílus-program viszonylag tudatos szolgálata, hanem – jellegzetesen kazinczyánus – énkifejezés is? Hogy udvarlás is, mellyel köréhez s főleg a Terézekhez és Süsie-hez szól? A szakirodalom nem figyelt fel e vonásaira, pedig ezek Kazinczy alkotó módszeréhez, élmény- és s irodalomfelfogásához jelentős adalékot nyújtanak.” Nos, ilyen adalék a *Hasanaginica* magyarra költése is, amit egyértelműen a komparatistikai *következmény* fogalmába óhajtunk most iktatni, figyelembe véve azokat az intenciókat, amelyek Szauder József előbb idézett megállapításából egyenesen következhetnek. A fordítás, mint komparatistikai-kapcsolattörténeti tény tehát egy, a fordítás megszokott felfogásába már nem tartozó jelenséggé transzformálódik, itt Kazinczy Ferenc életrajzi adataihoz tapadva érzelmi-esztétikai jelentéstöbbletet kap és hordoz. De a figyelem még a tény e körében sem állapodhatik meg, tovább fejleszthető, a komparatistika síkján, de ismétcsak nem közvetlenül a *Hasanaginica* fordításával kapcsolatban. Meggyőződésünk szerint jelentős mértékben befolyásolta a *Hasanaginica* magyar szövegének léte mostmár nem Kazinczy világképének formálódását, hanem a magyar irodalmi közgondolkodást 1813 után, amikor a szerb népköltészet ideálképe a magyar irodalomban formálódott. Jellemző lehet, hogy egy esztendővel később (1814) Kölcsey Ferenc (Vitkovics Mihály közvetítésével) olyan típusú szöveget tolmácsol, amilyen a *Hasanaginica*: könnyezésre ingerlő szentimentalizmus dobban fel ebben is:

Könnyel nyújtván vissza mátkájának
Gyűrűjét az eljegyzett leány,

Mélyen érzi terhét fájdalmának,
Szíve csüggedt, arca halovány...

Vagy:

Mért születtem a sors ellenére,
Kínra mért születtem, istenek?
Bár ha rózsát ültettek, helyére
Bús öröm virági teremnek.
Jöttén napjaim ha szállanak,
Titeket, gyászolóim síromhoz plántálnak.

E vizsgálódáslánc egyik szemeként a komparatista immár az esztétika mérlegén nem Kazinczy fordításának *hűségét*, hanem a fordító *hűtlenkedéseit* mérheti, hiszen a *hűtlenség* új kategóriája az összehasonlító irodalomtudománynak, s azon belül a kapcsolattörténetnek. S mi több, innen továbbhaladva a kapcsolattörténeti *tény* valódi határterületein a *Hasanaginica* újabb fordításait is a figyelem körébe lehet és kell vonnunk, így Kazinczy Ferencről Nagy Lászlóig lehet befogni a problémát, újabb kapcsolattörténeti *tényekként*! De mielőtt megköszönnénk a figyelmet, hadd szóljon a vizsgált dal első pár sora eredetiben és két magyar fordításban:

Žalosna pjesanca plemenite Asanaginice
Što se bijeli u gori zelenoj,
Al su snijezi, al su labudovi?
Da su snijezi, već bi okopnuli,
Labudovi već bi poletjeli...

Kazinczy Ferenc tolmácsolásában:
Gyászdal Azzán-agának szép de szerencsétlen nője felől

Mi fehérlik a zöld erdő mellett?
Vajjon hó fehérlik-e vagy hattyú?
Volna hó, úgy már felolvadt volna,
Volna hattyú, úgy már felröppenne...

Nagy László pedig imígyen fordított:

Mi fehérrel fenn a zöld erődben?
Hó fehérrel, vagy hófehér hattyú?
Hó ha volna, már elolvadt volna,
Hattyú volna, tova repült volna...

A kutató, amikor esetleg belefárad a metrikai, lexikai összevetésekbe, az irodalomtörténeti tallózásokba, akár szabadjára is engedheti képzeletét, amikor versünk hattyú-képét látja: ha Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor

verseire gondol, akkor a romantika szent madarát látja a költői képzelet és az esztétikai kép horizontján ellebegni. A hattyú ugyanis az volt!

Megjegyzés:

Közvetlenül a következő műveket használtuk: Szauder József: *A kassai "Érzelmek iskolája". A romantika útján.* Bp. 1961; Bori Imre: *Magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok.* Novi Sad, 1970; Fried István: *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig.* Bp. 1979; Zoran Konstantinović: *Komparatistika o prevodenju. Uvod u uporedno proučavanje književnosti.* Bgd. 1984.

A FORDÍTÁS ELŐRE- ÉS HÁTRAMOZDÍTÓI

Sava Babić

Délszláv Nyelvek Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

A fordító alkotására csak akkor figyelünk fel, amikor hiba csúszik a fordításba, vagy amikor kimagasló teljesítményt nyújt. E két véglet között van a közömbösség területe, amelyet csak elvétve és csak furcsa emberek vizsgálnak, összevetve az eredeti szöveget a fordítással. Nyilvánvaló, hogy sokkal könnyebb észrevenni a hibákat, azonban, még a kiváló teljesítmény is hibának fogható fel, ha eltér az eredetitől. Az eredeti szöveg szentírás, a fordítás pedig változtatásokra, hibákra, értetlenségekre ad alkalmat. Minden, ami gyanús, a fordítótól ered.

Még a fordítást kutatónak sincs más választása: a fordító aláírta a fordítást, minden, ami le van fordítva, a fordító számlájára megy, esetleg abban kételkedhet, hogy vajon nem a korrektúra vagy a nyomtatás közben csúszott-e be a hiba. A fordító szövegét megnyirbálják, átfésülik, szépítik és javítgatják a recenzensek, szerkesztők, lektorok, betűszedők, korrektorok, hogy a Véletlen öfelsége megfoghatatlan szellemét ne is említsük. Mindannyian a legjobb szándékkal teszik ezt!

Még magának a fordítónak sincs türelme a fordítás megjelenésekor összevetni a művet a kézirattal: fontos, hogy annyi halasztgatás és bizonytalanság után a fordítás mégis megjelent. Pedig egyedül csak ő tehetne még valamit, legalább annyit, hogy feljegyezzen valamit azokból a változtatásokból, amelyek a kézirat szövegén a megjelentetéséig végbementek.

Az ősszel két fordításom jelent meg. Hadd jegyezzem fel azokat az eltéréseket, amelyeket a beleolvasáskor, a lapozáskor, s olykor, amikor a kételyeim nem tudtam a kézirattal kielégíteni, az eredetibe való bepillantáskor észerevettem!

1.

Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regényét a Narodna knjiga kiadó új könyvtárának háborús tematikájú Ares sorozatába szántuk (a szerkesztők Konstantinović R. és Mirosavljev R.), de a sorozat rövid életű volt, csak egy vagy két könyve jelent meg. Függetlenül attól, hogy *Az ötödik pecsét* jó és jelentős regény, választásom másra esett volna, ha nem háborús témára lett volna szükség. Ez különben az előszóból is kitűnik, amely külön igazolja, hogy miért lehet ezt a regényt a háborúról írt művek közé sorolni, illetve miért sorolható be az Ares sorozatba. A fordítás kéziratát 1983 márciusában adtam át a kiadónak, a regény pedig 1988 októberében jelent meg a Savremena svetska proza sorozatban (a szerkesztőbizottság új, csak egy szerkesztő maradt a régiek közül). Az öt és fél éves távlat elegendő idő ahhoz, hogy a fordító a szövegre más alkotásaként tekintsen; mindazok a fordítói eljárások, amelyeket a fordítás megszületésekor pontosan indokolni és magyarázni tudott, feledésbe merültek, eltűntek, ilyenkor csak a találgatásokhoz folyamodhatunk, azok pedig általában igen bizonytalanok.

Egészen bizonyos azonban, hogy a szerkesztők egyikében a fordítás olvasásakor felmerült a kérdés: hogy történhetett meg, hogy az órákat javító mestert *satar*-nak nevezi a fordító. Miért nem *časovničar*-nak? A regény négy főhőse négy mester: kocsmáros (krčmar), asztalos (stolar), könyvárus (knjižar) és... Emlékszem, akkor választásomat kétféleképpen magyaráztam, megoldásom mellett két okból döntöttem. Mind a négy foglalkozás nevét a többől és az -ar képzőből kell képezni. Zehát: krčma, sto, knjiga, sat – krčmar, stolar, knjižar és – satar. Természetesen, létezik a časovničar szó is, de az a časovnik többől alakult ki, tehát olyan szóból, amelyet nem használunk, vagy pontosabban én nem használlok, ezért mesterségesnek találom, a csak stilisztikailag természetellenes szituáció ecsetelésére alkalmaznám, olyan emberre mondanám, aki a mindennapi életkörülményeihez nem illően, előkelőbben akkar viselkedni. Nem szabad szem elől téveszteni a négy mester egyenjogúságát: az egyenlő szótagszám, zöngésség megbontásával (még a zöngés časovničar kifejezéssel is) előre feltűnne Gyurika órás jellembeli különbsége. Az eufónia a prózában sem jelentéktelen elem!

A második, fontosabb érvem tapasztalatomból adódott. Szabadkán nőttem fel, kétnyelvű környezetben, és megmaradt emlékezetemben az a kirakat, amely előtt nyolc évig, nap mint nap vártam a villamost, és amelyben ez volt kiírva: "satar i zlatar" és ezzel párhuzamosan "órák és ékszerész". Valószínűleg még most is megvan ez a felirat, és pedig nemcsak ebben a kirakatban, hanem máshol is. Fontosabb ennél az, hogy itt kétszeres összhang áll fenn: a *satar* és a *zlatar* szó hangtanilag teljesen megfelel egymásnak, tehát e jelentős jellegzetessége folytán is bevésszük az emlékezetbe; a magyar *órák* az *óra* szótöből és a képzőből jött létre. Nem kell túl okosnak lenni ahhoz, hogy azonnal észrevegyük: a satar szó teljesen szabályosan alakult ki, de a magyar nyelv szabályainak megfelelően. Bizonyítékul: a szótárban nem található meg ez az alak. Úgy látszik, hogy a beszédben sem fordul elő, hacsak...

Emlékszem, hogy egy alkalommal Sveta Popović barátom egy zágrábi költő társaságában megállított az Akadémia lépcsőjén és megkérdezte, hol

javíttatom az órát. Azt hittem, hogy barátjának elromlott az órája és magyarázni kezdtem, hogy itt mindjárt a sarok mögött van a Kurányi órás (sajdzija). Mindekettlen nevetésre fakadtak. Ők ugyanis csak ellenőrizni akarták, hogy a beszédben használja-e még valaki egyáltalán azt, ami a újvidéki cégtáblákon lépten-nyomon ki van írva, a časovničar szót. Tehát én is azt fogom mondani, hogy *sajdzija*, de csak akkor írom le ezt az alakot, ha archaikus, régi kifejezést akarok használni, vagy pedig olyan mester megjelölésére; akinek nincs szép üzlete, csak holmi rendetlen, mocskos üzlet-helyiséggel rendelkezik.

A napokban egy oltatlan mésszel rakott tehergépkocsi mellett álló fiatalember (krečar, egy alkalommal a Durmitor hegységen mészégetésnek voltam szemtanúja) kérdezett tőlem valamit, nem értettem mit mondott, ezért megkérdeztem, mit akar: megismételte a kérdést: Imate li časovnik? Brčko környéki volt és nyilván előkelősködni akart Újvidéken, mert otthon, ahogy maga is bevallotta, a *sat* szót használta volna.

Meghatározott élet- és foglalkozási körülményeimnek köszönve én nem fogom leírni a *časovnik*, *ura* szót, sem azt, hogy *časovničar*, *urar*; de ha szükségesnek találom a *sajdzija* kifejezést, leírom; s látom, nyelvhasználatomban belopakodott a *satar* is, bár nem található meg a szótárakban, sőt mások furcsának találják. Megvan azonban az én személyes szóállományomban, nem szabálytalanul jött létre, a kontextusban érthető, különösen ha eufónikus szerepe van, egyenjogúságot valósít meg a többi mesterség, foglalkozás megnevezésében.

Amikor megérkezett Sánta F. Az ötödik pecsét című regénye, azonnal feltűnt, hogy a lektor a *satar* szót mindenütt kijavította *časovničarra*. Nem szólok a lektor többi hasznos beavatkozásáról, biztos ő is nagy bajban volt: *satar* – *sajdzija* – *časovničar*. Közben változás történt: a nyelvészek egy része a *čas* helyett a *sat* kifejezést javasolta. Vajon a lektor ma is ugyanúgy járt volna el? Az eufóniáról és a mesterségek egyenjogúságáról ne is beszéljünk. Felvetődik a kérdés: melyik nyelvben van meg a *časovničar* szó? A szerbben igen, de az enyémben nincs. Ha már változtatni kellett a kézironon, akkor az én nyelvhasználatomhoz híven a *sajdzija* szóra kellett volna javítani a *satar* kifejezést. A *časovničar* mesterségesnek, könyvízünek, puritán túlzásnak, a nyelv szabályaival ellentétben levőnek tűnik, tehát csak az irónia kifejezésére alkalmas.

Semmi lényeges, végzetes nem történt, de hadd jegyezzük meg: a fordító, a fordítás egyedüli alkotójának nyelvhasználatába bekerült valami, amit ő nem mondhat a magáénak, amit nem tud aláírni, bár aláírta az egész fordítást.

A kézironon, az utószó végén ott áll a keltezés (1983. március); a szerkesztők, ki más, kihagyták ezt az adatot. Egy ilyen kis tájékoztató szöveg alatt a keltezés elbizakodottnak tűnhet. Engem azonban tapasztalatom megtanított arra, hogy valahol mégiscsak fel kell tüntetni a dátumot, mert sokasodnak a meg nem jelent fordítások, sok idő elmúlik a kiadásukig, így a megjelenés éve gyakran távol esik a fordítás létrejöttének időpontjától. A szerkesztőknek azonban igazuk lehet, és változtatniuk kell a szövegen, ha

úgy érzik, hogy valami nincs rendben. De miért éppen az utószóban változtattak, amely különben is rövid? Már évek óta törekszem (és más fordítókat is igyekezek rábeszélni arra), hogy az elő- vagy utószóban egy pár szót szóljak magáról a fordításról, a fordítói eljárásokról, nehézségekről... Tapasztaltam ugyanis, mennyire értékes számomra egy jelentéktelennek tűnő adat is valamely fordítás, fordítói eljárás elemzésének kiindulópontjaként. A végén, öt oldalas utószavam legvégén ez áll:

"A regény alapján levő parabola arra készítette az író, hogy egyfajta bibliai stílust alkalmazzon: a mondatok egyszerűsége és sablonszerűsége vonul végig a regényen. De Sánta kerüli az archaikus szavakat. Az élénk párbeszédek mellett, ahol kifejezésre jut az író kiváló művészete – ezek azok a jellemzők, amelyekre a fordítónak gondot kell viselnie."

A megjelentetett utószó ezzel zárul. Pedig ez nem pont így van, és csak akkor van értelme, ha elolvassuk a kihagyott részt is. A kézirat ugyanazon bekezdése így folytatódik:

"A fordító megpróbálta következetesen alkalmazni a frázisok és a frazeológiák becserélésének módszerét, hogy minél jobban megőrizze a mű beszélt nyelvi stílusát, de az író egyhangú szegmentált mondatait a mi nyelvünk grammatikai időrendszerének használatával "elevenítette fel", ily módon sikerült megtartania a bibliai stílus, illetve az időtlen jelentés látszatát. A fordítás természetességéhez hozzájárul a magyar nyelvben nem létező nyelvtani nemek használata, ez azonban az olyan eszközök közé tartozik, amellyel nyelvünknek mindenképpen élnie kell. Ugyanígy, a lokális jegyek egyik kisebb részét, – az íróra nézve jelentéktelen részét – megfosztottuk a helyhez kötöttségtől, de ezáltal a mondanivaló nem változott meg.

A fordító szándékai csak szándékok, megvalósításukat azonban nem ő bírálja el: az elbírálás az olvasó hatáskörébe tartozik."

A fordítói koncepciót, amint látjuk, leegyszerűsítve fejtették ki. Miért tartják azt a szerkesztők szükségtelennek? Olvasóikat óvják? Az olvasó átugorhatja az egész utószót anélkül, hogy bármi történjék. Csak ily módon lehet azonban legalább részben kifejleszteni azt a tudatot, hogy a fordító lefordította a művet, hogy valamit el akart érni vele, és hogy a fordító mint személyiség létezik; így könnyebben megközelíthető szándékainak és azok megvalósulásainak bíráló értékelése. És ahelyett, hogy kérnék a fordító jegyzeteit, a szerkesztők törlik azokat, amikor ő maga felajálja őket.

2.

Illyés Gyula esszéregényének (Illyés Gyula: Kháron ladikján) első kiadása 1969-ben jelent meg, ízléses, kis formában. Azonnal megállapítottam, hogy ez olyan könyv, amely fordítói szempontból is érdekelhetne, és pedig nemcsak azért, mert a Puszták népe című regény írójáról van szó. A könyvről, melynek témája "az öregedés szimptómái", szó esett még amikor 1970-ben Illyéssel beszélgettem. Körülbelül akkor ragadott meg Arok Ferenc könyve is, aki, bár nem olvasott sokat, elkérte Illyés művét és nem adta vissza. Később kiderült, hogy valakinek dicsérte a könyvet, odaadta neki,

hogy elolvassa és... Így úszott el az én példányom. Minden próbálkozásom, hogy új példányhoz jussak, sikertelen volt. Magyarországon a könyvterjesztésnek van egy rossz oldala: ha a könyvet nem vesszük meg megjelenése pillanatában, később nem lehet beszerezni. Csak néhány év múlva (1976) láttam Illyés könyvének új kiadását a belgrádi könyvvásáron. Zsebkiadás, fűzött, harmadik kiadás (tehát egy egész kiadást elszalasztottam). Kénytelen voltam zsebre tenni, elloptam, mert nem lehetett megvásárolni. E példány alapján készítettem el Illyés művének fordítását (az első oldalon az M 357 jelet viseli), és szívesen visszaadnám az eredetit, ha tudnám, kihez címezzem. Remélem, hogy bűnöm valamelyest jóvá tettem azzal, hogy néhány száz példányban adom vissza olvasóinknak.

Amióta magyar nyelvről fordítani kezdtem, a kiadótevékenységben a helyzet lényegesen nem változott: a kiadóknak nincs pénzük, a szerkesztők azonban mégis jelentetnek meg valamit, és pedig olyan kéziratokat, amelyeket valamilyen okból kifolyólag fontosnak tartanak. A magyar nyelvről lefordított irodalom nem tartozik közéjük, leginkább a világnyelvekről készült fordításokra esik választásuk, mert jó esélyük van arra, hogy kifizetődjenek. Sokáig abban a tévhitben éltem, hogy a szerkesztők azért nem hisznek nekem, amikor egy-egy mű megjelentetését ajánlom, mert nem ismerik a magyar irodalom értékét, nem olvashatják az eredeti szöveget. Múlt az idő, a fordításra kijelölt művek száma egyre nőtt. Szerződöttesre alig került sor. Egy-egy verset szerződés nélkül is lefordít a fordító, de regényt, drámát, elbeszélés- és esszékötetet... Mégsem marad más hátra, szerződöttes nélkül is kénytelen voltam fordítani, abban a reményben, hogy a szerkesztők majdcsak belátják, milyen értékről van szó. Így készültek el az utóbbi tíz évben a még most is megjelenésre váró fordítások.

Kérdés, hogy megjelennek-e majd egyáltalán valamikor. Íme az elkészült kéziratok jegyzéke:

1. Fekete István: Bogáncs (300 oldal, gyermekregény)
2. Örkény István: Macskajáték (80 oldal, dráma)
3. Majtényi Mihály: Száműzött (70 oldal, dráma)
4. Örkény István: Forgatókönyv (90 oldal, dráma)
5. Déry Tibor: Kedves bópeer (120 oldal, regény)
6. Poper Leo: Esszék (80 oldal)
7. Déry Tibor: A félfülű (100 oldal, regény)
8. Hubay Miklós: A szerelem hatalma (230 oldal, egyfelvonásos drámák: Ők tudják, mi a szerelem; Nero játszik!; nyolc egyfelvonásos; Szfinx, avagy búcsú a kellékektől)
9. Krúdy Gyula: Szindbád (100 oldal, elbeszélések)
10. Hubay Miklós: (350 oldal, drámák: Búcsú a csodáktól, Római karnevál, Napló nélkül, Utószó helyett)
11. Déry Tibor: A gyilkos és én (60 oldal, regény)
12. Örkény István: Tóték (90 oldal, regény)
13. Eörsi István: His master's voice (vers, elbeszélés, esszé és dráma Lukács Györgyről; 150 oldal)
14. Grendel Lajos: Áttételek (160 oldal, regény)

15. Eörsi István: Keringő a valósággal (350 oldal, versek, elbeszélések, esszék, drámák)
16. Hamvas Béla: (300 oldal, esszék a két háború közötti időszakból)
17. Hamvas Béla: Pathmos (150 oldal, esszék)
18. Hamvas Béla: Regényelméleti fragmentumok (60 oldal, tanulmány)
19. Molnár Ferenc: Doktor úr (100 oldal, dráma)
20. Csáth Géza: Ópium és A morfinista naplója (190 oldal, elbeszélések és napló)
21. Hamvas Béla: Világválság (70 oldal, három tanulmány, Modern apokalipszis, Válság és katarzis, Világválság)
22. Hamvas Béla: Unikornis (85 oldal, esszék)
23. Hamvas Béla: Silencium (90 oldal, esszék)
24. Szerelem magyar módra (280 oldal, XX. századi prózaválogatás)
25. Teleírt világ (60 oldal, fiatal magyar íróink költészete)
26. Gobby Fehér Gyula: A hajó (80 oldal, komédia)

Ebbe az időszakba esik tízéves sztrájkom is: tiltakozásom jeléül nem fordítottam magyar íróinkat; természetesen, ezt senki nem vette észre. Közben lefordítottam néhány különálló verset, elbeszélést, esszét, már most össze lehetne hozni legalább két könyvnyi terjedelmű anyagot: magyar nyelvről készült válogatott versfordításokat és válogatott prózafordításokat. Ha írni nem is, de fordítani mindig lehet, s csaknem mindenütt: vonaton, repülőn, nyaraláson, a szállodában töltött estét jól ki lehet tölteni egy már régóta kijelölt szonett fordításával...

Azon szándékom, hogy a szerkesztőknek kész fordítást nyújtsak, és ezzel bebizonyítsam a magyar irodalom jelentőségét, teljes kudarcba fulladt; naív voltam. Tapasztalatom, amely szerint a szerkesztőknek nincs szükségük fordításokra, egyértelműen igazolódott. Csak egy példát hozok fel. Savić Milisavnak, a Prosveta főszerkesztőjének, aki az Egyesült Államokban járva tapasztalta, hogy ott mennyire népszerű a magyar irodalom (egy alkalommal érdeklődött is nálam Csáth Géza felől, akiről Philip Roth amerikai kiadójától hallott), felajánlottam néhány művet, néhány kéziratot fordításaim jegyzékéből, ő azokat átadta szerkesztőinek, majd hosszú idő elteltével közölte velem, hogy semmit sem fogadtak el. Megérkezett Miloradović M. üzenete is, hogy miért kínálok én a Prosvetának mindig másodrendű írókat? Én ugyanis a következő fordításokat küldtem: Csáth Géza: Elbeszélések és a Napló; Déry Tibor: A félfülű; Déry Tibor: A gyilkos és én; Krúdy Gyula: Szindbád és Illyés Gyula: Kháron ladikján. A fordítások mellé utószót is mellékeltem, tehát mindegyikük készen állt a megjelentetésre. Csak tudnám: a magyar irodalom melyik egyéniségei érdemelnék ki a szerkesztők figyelmét!

Déry Tibor A félfülű című regényéről recenziót is kaptam, és nem állhatom ki, hogy második részét, a bírálatot ne idézzem, mert tanúja viszonyainknak, a befogadásnak és be nem fogadásnak.

"A félfülű című regény témája egy Paul Getty nevű milliárdos unokájának elrablása, amelyet Déry a bűnügyi regények paródiájának formájában dolgozott fel. Véleményem szerint, s ezzel egyetért a szerkesztők

azon csoportja is, amely a kéziratot elolvasta, Dérynek, mint a bűnügyi szövegek írójának nem volt sem elegendő ereje, sem tudása ahhoz, hogy elérje előbbi műveinek szintjét. Úgy vélem továbbá, hogy a kéziraton még sokat kell dolgozni. A mondatok érthetetlenek, zavarosak, nyelvezete helyenként szükségtelenül archaikus. Egyes helyeken kitűnik a fordítás pontatlansága. Természetesen csak az elolvasott kéziratról szólhatok, mert az eredeti magyar nyelvű szöveget nem tudom elolvasni.

Tekintettel arra, hogy már sok nyomtatásra előkészített kéziratunk vár jobb idők reményében megjelentetésre, véleményem szerint A félfülű című regényt, amely amúgy is másodlagos jelentőségű, nem kell beiktatnunk kiadói tevékenységünk tervébe."

Hadd jegyezzük fel, hogy ezt a véleményt Nataša Tanasijević-Popović írta alá 1988. júniusában. Ugyanez a regény 1986-ban a Politikában jelent meg folytatásban, s remélem, hogy egyszer könyv alakban is napvilágot lát majd, és hogy a kutatók könnyen megcáfolják a regényről és a fordításról közölt előbbi véleményt. Különbözik, a válogatott bűnügyi elbeszélések gyűjteményének szerkesztője is elolvasta a regényt és azt mondta, hogy nem meri válogatásba tenni, mert feldúlja a zsánerét!

Mindez nem tart vissza a fordítástól, számomra ez szükségletté vált, egyfajta játékká, időöltéssé. Félretettem néhány művet, és már feltételezem is, hogy mikor, melyik, milyen hangulatomnak felel majd meg. Íme csak néhány cím: Eörsi István: Emlékezés a régi szép időkre (börtönmélekek); Hamvas Béla: Karnevál I-II. (regény); Kosztolányi Dezső: Esti Kornél (összefüggő elbeszélés-gyűjtemény); Gozdu Elek: Elbeszélések; Weöres Sándor: Versek; Konrád György: A látogató (regény); Krúdy Gyula: A vörös postakocsi (regény); Hajnóczy Péter: A halál kilovagol Perzsiából (regény); Kálnoky László: Versek; Esterházy Péter: Kis magyar pornográfia; Hernádi Gyula: Jancsó Miklós szeretői...

Az elmúlt évek folyamán mégis jelentkezett egy kiadó, a Književna zajednica Novog Sada, egy olyan kiadóvállalat, amely érdeklődött a magyarról készült fordításaim iránt, és kérte, hogy csak neki kínáljam fel mindazt, amit megcsinállok. Végre egy kiadó! Jó ösztönzés volt ez arra, hogy lefordítsak valamit a félretett könyvek jegyzékéből; csakhamar elkészült néhány kézirat. Az említett kiadó részére fordítottak le Illyés Gyula Kháron ladikján című esszé-regényét is. A szerkesztő még fordítás közben felhívta a figyelmemet, hogy vigyázzak a fordítással (!), mert Illyés nehezen fordítható. Ő maga nem tudhatta milyen író Illyés, valószínűleg a tájékoztató figyelmeztette az író nyelvezetének nehézkességére és bonyolultságára és esetleg a gyanús fordítóra, aki nem rátermett ilyen érzékeny feladat teljesítésére. Amikor azonban átadtam a kéziratot, sem a főszerkesztő, sem a szerkesztő nem olvasta el, a mű egy ideig a többi kézirat között tengődött, és semmi esélye nem volt arra, hogy megjelenjen. A kiadónak lehetősége volt rá, hogy kiadótevékenységünk történelmében a magyar irodalomnak a művek értékét és számát illetően, a legjelentősebb kiadója legyen. A felkínált, kész fordításokból a kiadó ráeszmélhetett volna a magyar irodalom értékeire, de őt sajnos ez nem érdekelte és az ún. nagy irodalomnak rendelte alá, amelynek természetesen nagyobb a kelendőségük.

Illyés műveit még néhány fordítással együtt M. Rackovićnak adtam, a Savremenik szerkesztőjének; meglepetésemre Racković nem rest szerkesztő, hanem szorgalmas olvasó, mindent elolvasott, amit adtam neki, így végre beszélgetőtársra akadtam. Srba Ignjatović-tyal épp a Plus biblioteka Savremenika sorozat megindítása előtt állt, és választásuk Illyésre esett. Hogy meglepetésem teljes legyen, Rackovićot Illyés annyira megihlette, hogy megdöbbenően pontos előszót írt róla, ami szinte hihetetlen a mai viszonyok közepette, amikor a szerkesztőket még azok a művek sem érdeklik, amelyeket néha megjelentetnek. Mindez hihetetlen gyorsasággal történt: július végén adtam át az utószót, még mindig egy jó adag bizalmatlansággal, hogy lesz-e egyáltalán ebből könyv. Tapasztalatom arra figyelmeztett, hogy az ilyen váratlan szerencse meg fog hiúsulni. A könyvvásárra azonban mégis napvilágot látott a könyv. Csoda!

A regény, melynek teljes címe: Kháron ladikján, avagy az öregedés szimptomái, esszeregény, egyidejűleg a folyóiratban és könyv alakban is megjelenik. A szerkesztőkkel eredetileg megbeszéltem, hogy elolvasom majd a folyóiratban megjelenő szöveget, hogy esetleg javíthassak még rajta a könyv megjelenéséig, azonban a könyv és a folyóirat egyidőben lett kinyomtatva.

A megjelent műből hiányzik az alcím és a zsánermegjelölés. Először műszaki hibára gyanakodtam, de amikor összevettem a fordítás kéziratát és a megjelent szöveget, eszembe jutott, hogy a szerkesztők megkérték: írjam fel az eredeti címet, mert elveszett. Most látom, hogy az eredeti címe ugyanazon az oldalon van, ahol a fordítás teljes címe áll, tehát az egész oldal elveszett.

Illyés műve egy sor olyan fejezetből áll (21), amelyek nincsenek külön megjelölve, csak új oldalon kezdődnek, és 10 külön címmel rendelkező fejezetből: az eredetiben a címmel ellátott fejezeteket kurzívval emelték ki. Ismervén körülményeinket és hogy mekkora lehetőség van arra, hogy a fejezeteket összekeverjük, és önkezdeményezésre a kurzívval jelölt fejezetet római számokkal (I–X), a többi fejezeteket pedig arab számokkal (1–21) számoztam meg. A megjelent szövegben összevonásra került sor: a római számú első fejezet után az arab számozású fejezet került, ez egyfajta zavart kelt az olvasóban. Ezenkívül Illyés nagyobb sorközzel választja el az egyes részeket ugyanazon a fejezeten belül, a megjelent szövegben ilyen üresen hagyott rész nincs (22-szer marad el). A vesszorok a szövegben belül hol kurzívval, hol félvastag betűkkel vannak szedve, bizonyos helyeken pedig egyáltalán nincsenek kiemelve a szövegben. Mindezek műszaki árnyalatok. de meg kell őket említeni.

Magában a szövegben kevés a hiba. A kézirat cirill betűkkel volt gépelve, így előfordul például, hogy az X (iksz) iniciálé helyett a X (római tizes) áll. Ugyanilyen okból kifolyólag lett a Keszeg városból Keceg. Ezek is inkább műszaki hibák. Most azonban olyan hibát említék, amely nemcsak műszaki természetű és félreértésre ad alkalmat, nem lehet ugyanis észrevenni, hogy hibáról van szó.

A szövegben egy helyütt az áll, hogy a kisfiúnak kormos ujjal "monopolos bajuszt festettek" (17. oldal). Milyen lehet ez a bajusz? A kéziratban ez áll: "mongolos bajuszt". Tehát, egyszerű, ostoba hiba. Én ugyanis fordításkor meg akartam menteni valamit az eredeti kifejezésből ("kunkori"), ahol a jelzőt a "felkunkorodott, kipödrött, kihegyezett" jelentés fedi, de a magyar kifejezés alapján benne van a kun népnév is, amely szintén a Pannon síkságot lakta egykor; s mivel a kun bajusz nem eléggé világos, a mongolos mellett döntöttem. Teljesen fölösleges fordítói eljárás, de mit tehetünk, a fordító valamivel többet akart nyújtani, játszadozni akart. És épp ilyen helyen csúszik be az ostoba nyomdahiba!

A nagy íróról, a nagy hamis íróról szóló fejezetben Illyés egy múltbeli költőre emlékszik, az egész fejezetben szerepelteti, de nem nevezi meg, mert anélkül is ráismer a magyar olvasóközönség. A nagy költő legközelebbi megjelölője a "Gina költője", éppen így, idézőjelben. A magyar olvasó már ebből is tudja, hogy Vajda Jánosról van szó, aki egész életében Georgina-Gina iránti viszonzatlan szerelméről írt verseket. Ami számunkra fontos, az Illyés asszociációja: Vajda, a nagy költő, kiváló szerelmi versek írója nyomorúságában és nincstelenségében polcon tartott üvegekbe gyűjti ürülékét, orvosi vizsgálat céljából, ez az idős író pedig, akihez Illyés betért, aranybetűs könyveit gyűjti polcain. A hasonlat hatásos és lesújtó, az olvasónak nem fontos tudnia, melyik múlt századbeli költőről van szó. Hogy mégis valamit megsejthessen, a fordításban nemcsak az áll, hogy "Gina költője", illetve "pesnik Gine", hanem "pesnik stihova Gini". Valakinek, aki nem ismeri a kontextust, ez tautológiának tűnt, ezért kihagyta a "stihova" szót és így maradt a szövegben a "pesnik Gini", ami annyit jelent, hogy a költő neve Gini!

Van egy szó, amelyet sehogyan sem tudok becsempészni a szövegbe. Ha felhívom rá a lektor figyelmét, lehet hogy benne hagyja, de akkor a korrektor lelkiismeretesen kijavítja. A fordításban ez áll: "A tri stara čeljadeta u jednoj kući? Začudo se, nasmešimo se, ali snavolje". Ez a *snavolje* annyit jelent, mint kedvetlenül, rosszkedvűen, kellemetlenül... (az eredetiben a sután szó fordul elő). El tudom képzelni, hogy valaki nem ismeri, soha nem hallotta ezt a szót ebben a jelentésben, ha megnézzük a szótárban, valóban nincs is meg. A szövegben ezt a szót következetesen a *snevolje* kifejezésre javítják ki. Mit jelent ez? Ez a szó sincs benne a szótárban, de látszólag hasonlít valamire, bár nem tudni mire.

Lám, csak három hiba, amelyre felfigyeltem, de ki tudja, hány ilyen helyénvaló beavatkozás történt még, amely megszépítette a szöveget, javított a fordításon. Fontos a következő: a fordítónak megvan a saját nyelvhasználata, amelyet értékként kell őrizni. Lehet rajta javítani, de csak a fordító jellegzetes nyelvhasználata szempontjából és csak az eredeti szöveg közvetítésének segítségével. Különben a fordítás előremozdítói mellett a hátramozdító elemek is kifejezésre jutnak.

MIROSLAV KRLEŽA DRÁMÁINAK MAGYAR FORDÍTÁSAI

Gerold László

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

Nem általában a Krleža-drámák magyar fordításairól kívánok szólni, hanem – szűkítve a témát – a Krleža-fordítások visszhangjáról a színi-kritikában.

Előljáróban valamit a magam mentségére és menthetetlenségére.

Mentségemre: nem vagyok drámafordító, nem szolgálhatok érdekes műhelyjegyzetekkel.

Menthetetlenségemre: színikritikával (is) foglalkozom, s tíznél is több magyar nyelvű Krleža-előadásról írtam.

Miért kell mentetnem magam? Mert keveset, sőt megengedhetetlenül keveset írtam, szoltam ezekben a kritikákban a drámák fordításairól, a fordítókról.

Mentségemre szolgálhat, hogy a színikritika általában, és – sajnos – egyre inkább nem foglalkozik a fordításokkal és a fordítókkal.

Ennyiből is látszik, sejlik, hogy célom, szándékom ennek a jelenségnek a körüljárása, de nem úgy általában, hanem konkrétan Miroslav Krleža drámáinak fordítása és színrevitele kapcsán.

Miért éppen Krleža?

Mert Miroslav Krleža drámai opusa szinte teljes egészében olvasható magyarul s mert szinte minden lefordított Krleža-dráma színpadra is került vagy a jugoszláviai magyar színházakban, vagy pedig a magyarországi, pesti és vidéki színházakban.

A teljesség igénye nélkül az iménti mondat igazolására és emlékeztetőül:

Miroslav Krleža drámaírói opusából, tudtommal, nincs magyar nyelvű fordítása az Álarcosbálnak (Maskerata), a Kolumbusz Kristófnak, az Ádám és Évának – az első alkotói periódusból. A második periódusból csak a Vučjaknak nincs magyar nyelvű fordítása, amit olykor tévesen Farkaskutyá-

nak említene, holott helységnév, s ha mindenáron fordítani kívánják a címet, bár szükségtelen, talán Farkasveremnek lehetne fordítani. A harmadik korszaknak mondható, számító Glembay-trilógia teljes egészében olvasható magyarul is, akárcsak Miroslav Krleža drámaírási utolsó, talán mondhatnánk utókorszakának, két drámája, az *Út a paradicsomba* és az *Areteus*.

A fordítók pedig: Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Stojan D. Vujičić, Spiró György és Brasnyó István voltak.

Krleža drámái közül Szabadkán játszották a *Glembay Ltd-t*, a *Lédát*, a *Galíciát*, a *Kálváriát*, a Szentistvánnapi búcsút (*Kraljevo*) és az *Út a paradicsomban-t*.

Az egykori topolyai Járasi Magyar Népszínházban bemutatták az *Agóniát*, kikerekítve ezzel a *Glembay-trilógia* jugoszláviai magyar előadásképet.

Az Újvidéki Színház is az *Agóniát* vitte színre.

A pesti és a vidéki magyar színházakban elsősorban a trilógia vagy ennek egyes darabjai kerültek közönség elé.

Pesten a Nemzeti Színházban Bojan Stupica vendégrendezésében játszottak először Krleža-művet, a *Glembay Ltd-t*, Várkonyi Zoltán, Tőkés Anna, Major Tamás, Lukács Margit, Somló István, Apáthi Imre, Kálmán György közreműködésével. A második és harmadik pesti bemutatót is Bojan Stupica rendezte, kikerekítve így a trilógia előadássorozatát a magyar fővárosban, az *Agóniát* a Madách Színházban, Bessenyei Ferencsel, Tolnay Klárral és Ajtay Andorral; a *Lédát* pedig a Nemzeti Színház kamaraszínházában, a régi Katona József Színházban, Kállai Ferencsel, Várady Hédiel, Kálmán Györggyel, Bara Margittal a főbb szerepekben.

Pesten játszották még a Pesti Színházban a *Lédát* 1983-ban, s azóta semmit.

Vidéken viszont Szegeden, Győrött, Pécsen, Miskolcon, s legutóbb, 1987-ben Nyíregyházán kerültek színre Krleža-drámák, köztük a trilógián kívül a *Golgotára* módosított *Kálvária* és a *Galícia*.

Ha tehát nem is gyakran játszottak Krleža-drámákat, Krleža mégis jelen volt és van is a magyar színházi tudatban.

A drámák fordításainak számát tekintve a délszláv irodalmak dramaturgiájában Krleža a legismertebb s a legteljesebb mértékben megismerhető a magyar olvasó, a magyar színházi néző számára. Alkalmasint azért is, mert a sajátosan pannon-középeurópai-balkáni, a se-paraszt-se polgár, de nagypolgárként tetszelegni kívánó mentalitás, emberi magatartás- és életforma tekintetében a legközelebb áll a magyar körülményekhez, világhoz, mindenekelőtt a monarchia bukásáról szóló *Glembay-trilógia* alapján, melyben a *Glembay Ltd* a katasztrófa előtti pillanatot, az *Agónia* a katasztrófát, a *Léda* pedig a menekülést örökíti meg lavinaszerűen ránczúduló drámai mondatokban, dinamikus párbeszédekben és végenincs monológokban.

A trilógia nyelvére való utalásából már esetleg kitetszhet, miféle fordítói feladatok elé állítják ezek a drámák azt, aki átültetésükre, magyarra fordításukra vállalkozik.

Aki viszont arra gondol, hogy Miroslav Krleža egész drámaírói opusát szóltassa meg magyarul, annak még nehezebb, összetettebb feladatot kell magára vállalnia. Ugyanis Krleža időben határozottan elkülönülő dramaturgiai korszakai, rétegei nyelvi anyagukban is különböznek egymástól. Az expresszionistának, szimbolistának mondott első szakasz, a Legendák gyűjtőcímen ismert, nyilvántartott művek, a Legenda, a Michelangelo Buonarroti, a Kolumbusz Kristóf, az Álarcosbál, a Szentistvánnapi búcsú, az Ádám és Éva s a Salome nyelvi anyaga magától érthetően más, mint a későbbi háborús drámáké, amilyenek a Galícia, a Kálvária és a Vučjak, vagy a társadalmi drámáknak tartott trilógia, vagy akár a dramaturgiai eljárása tekintetében a szintetizáló jellegű, szándékú két pályázató mű, mind közül a leginkább filozófikus jellegű Út a paradicsomba és az Areteus.

Másrészt viszont az egész opust, ennek minden rétegét, korszakát egységgé teszi a felismerhetően sajátos, egyéni krležai gondolkodást tükröző, kifejező mondatszerkesztés, mondatzene.

Ennyiből is kitetszhet: nemcsak vonzó, csábító, de végtelenül nehéz vállalkozás is magyarra fordítani, illetve általában fordítani Miroslav Krleža drámáit.

Már ezért is méltánytalan, hogy a színikritika keveset, alig, vagy – leggyakrabban – egyáltalán nem foglalkozott, foglalkozik a fordításokkal. Illetve vagy csak egy-két jelzővel minősítik a fordításokat, vagy csak akkor szólnak róluk hosszabban, amikor a fordító mulasztásaira, hibáira kívánnak figyelmeztetni.

Ritka az olyan észrevétel, mint Nagy Péteré az első pesti Krleža-bemutató, a Glembay Ltd. kapcsán:

”Dudás Kálmán, a fordító, szintén kitűnő munkát végzett: nemcsak az arisztokratikusan levantin kevert nyelvet szóltattatja meg biztonsággal, hanem bizonyos – inkább kicsit poros, mint régies – fordulatokkal határozottan hozzásegít nyelvileg is a századelő korának ábrázolásához.”

Ugyancsak Nagy Pétert kell idézni a legterjedelmesebb elmarasztaló fordítás-kritikát említve. A Léda pesti előadása után írta:

”A darabot Dudás Kálmán fordította. Bikkfanyelven, szürkén, rosszul hangzón. Az igevonzatok helyes használata általában már az általános iskola felső tagozatában joggal megkívánható, nemhogy a Nemzeti Színház színpadán; azt pedig, hogy ’két palavessző a kalamárisban’, már az első gimnáziumi dolgozatban aláhúzzák piros ceruzával, mert képzavar; palavesszőt tintatartóba legfeljebb részeg ember dug.”

Az Agóniáról író Nagy Péter meg sem említi a mű fordítójának nevét. Ez is egyfajta kritika, vagy nemtörődömség, esetleg a mellékesnek ítélt mozzanatok tudatos elhagyása, mellőzése?

A jugoszláviai magyar színikritikában sem jártak jobban a fordítók.

A Léda előadása után a 7 Napban ez volt olvasható:

"... pedáns, az eredeti szöveg szépségét, hiánytalanul átmentő, igényes és szakavatott fordítás" (Dévavári Zoltán). Különben ugyanarról a fordításról van szó, amelyről Nagy Péter elmarasztó véleményét idéztem az imént.

Ugyancsak a Léda fordítása kapcsán jelent meg az egyik kritikámban: "Külön kérdés a fordítás, amely szintén nem valósította meg a krležai mondatok hömpölygéséből áradó krležai zene varázsát, légkörét" (Gerold László).

Három idézet, egyetlen mű fordítása kapcsán, s háromféle vélemény.

Ugyanez figyelhető meg például a Golgota előadásairól írt kritikákban is:

"Csuka (Zoltán) tolmácsolása részletekig pontos, kitűnő munka" – olvashatjuk a szegedi előadás után a Népszabadságban.

A Magyar Szóban, a mű szabadkai előadása után, ez jelent meg: "... nem hagyható említés nélkül, hogy rengeteg bántó magyartalansággal találkozunk..."

Más jellegű, de ugyancsak a fordításra vonatkozó észrevétel, hogy "Csuka Zoltán fordítása, sajnos, nem színpadra készült."

S itt álljunk meg!

Az idézetek, bármennyire is alkalmiak és szűken válogatottak, kétségtelenül figyelmeztetnek két mozzanatra: arra, hogy a fordításoknak egyrészt ki kell elégíteniük, az eredetivel azonos színvonalon, az irodalmiság kritériumait, s egyszersmind színszerűeknek kell lenniük.

Nézzük az elsőt, az irodalmiságot, amit annál is könnyebnek látszik megvalósítani, mert Krleža drámái "irodalmi drámák". Ezen nemcsak gondolatiságukat kell érteni, hanem sokkal inkább azt, hogy minden alkotói korszakban felismerhetők rajtuk az irodalmi előképek, a minták, amelyek az író előtt lebegtek, amikor drámáit írta.

Mire gondolok?

Arra, hogy a Legendák esetében vagy a Biblia nyelve a követendő fordítói zsinórmérték, vagy pedig az európai szimbolista-expresszionista dramaturgia (Krleža a korai Strindbergre hivatkozik) drámanyelve. Arra, hogy a Glembay-trilógián felismerhetők az ibseni dramaturgia jegyei. Hogy az említett két korszak között levő háborús drámák még az első periódus műveire emlékeztetnek, de már felismerhetők rajtuk a trilógia ismérvei is.

Nem azt jelenti, hogy könnyű fordítani a Krleža-drámákat, csak arra kívántam utalni, hogy léteznek minták, eljárások, létezik drámai nyelv, dikció, amely a fordító segítségére lehet.

Más kérdés a színpadszerűsége.

A nyelvi és irodalmi kvalitások mellett egy dráma fordítás értékeit az elmondhatóság is meghatározza. Hogy a színész számára jól, természetesen mondható szöveg készüljön, amely első hallásra érthető, áttekinthető – ez a néző szempontjából (is) fontos –, s amely lehetővé teszi a színpadi cselekményt, a játékot is. Nemcsak légkört kell teremtenie a szövegnek, nemcsak közvetítenie, tolmácsolnia kell a mű hangulatát, pontosan jellemezni a szerepeket, értelmi és érzelmi pontosságra, hitelességre kell törekedni,

hanem a játékot kell segítenie, a látvány szerves részévé kell a szövegnek válnia.

S ez talán nehezebb, mint jó és szép irodalmi fordítást adni.

A Krleža-drámák magyar fordításai, megítélésem szerint, itt a legproblematisabbak, ilyen vonatkozásban szenvednek leginkább kárt. Talán azért, mert a fordítók maguk nem drámaírók, illetve nem mind azok. Akik drámát is írnak, azok színpadszerűbben fordítanak (Spiró).

Végezetül még valamit a kritikákról és a fordításokról, arról, miért nem foglalkoznak a kritikák a fordításokkal.

Megváltozott az utóbbi évtizedekben a színházi előadások jellege, formanyelve, s ez sem mellékes.

Miről van szó?

Arról, hogy a színházi előadás egyre kevésbé tűzi feladatául, hogy híven, teljes mértékben tolmácsolja a drámát, az irodalmi művet, a szerzőt. Ma a szerzővel azonos jelentőségű a rendező. Ő az író társszerzője. Ebből következik, hogy az előadásokban már nem az egyetlen és domináns tényező az irodalmi szöveg, hanem ez egyenértékű komponens a többi, a kifejezettebben színpadi, mondhatnám úgy is látványelemmel.

A kritika is követi ezt a változást. Vagyis: jobban ügyel arra, ami látható, mint ami hallható. Azt igyekszik regisztrálni és közvetíteni, ami a színpad nyelvén fejeződik ki az előadásban s nem ügyel annyira az irodalmi színtre. Ennek következménye, hogy színikritikákból egyre inkább kimarad a fordító neve és a fordítás minősítése. Természetesen teljesen igazságtalanul, alap-talanul.

És nagyon is sajnálatos, kár, hogy így történik, mert a drámafordítás – láttuk – többszörösen felelősségteljes, összetett feladat. Több megbecsülést és figyelmet érdemel, mind a fordításkritikával foglalkozók, mind a nyelvészek, mind pedig a színikritikusok részéről.

Miroslav Krleža drámái pedig különösképpen hálás anyagot kínálnak mindannyiunknak, érdemes lenne foglalkozni velük.

JOVAN DUČIĆ ÉS A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTTI JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM

Utasi Csaba

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

Az első világháborút követő években a jugoszláviai magyar irodalom első lépéseit tette, s még igen messze volt attól, hogy sajátos céljait meghatározza, természetes kötődéseinek rendszerét kiépítse. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után ugyanis íróink nagy része egyfajta vákuumban találta magát. Még ha átéltek is a széthullást megelőző periódus válságait, a "boldog békeidők" vészjósló jelzeteit, az új szituációban kissé tanácstalanul néztek szét, hiszen nem tudhatták, hogy a régi rossz helyett az igazságosság vagy újabb igazságtalanságok válnak-e úrrá a jugoszláv királyság hatalmi apparátusának rendelkezései nyomán. S hogy önszemléjük ne gyorsulhasson föl, ahhoz az új hatalom igencsak hozzájárult. Egymás után szüntette meg a magyar színházakat, adót vetett ki a kisebbségi műkedvelő társulatok produkcióira, leépítette a magyar és nemcsak a magyar iskolahálózatot, a kisszámú művelődési intézmény munkáját pedig nemhogy nem segítette, hanem éppenséggel gátolta. Gyanakvás lett tehát úrrá a kisebbségekkel, különösen a magyrsággal szemben, s ezt a gyanakvást csak növelte az, hogy a restauráció után a magyar államhatalom lépésről lépésre mindikább a revansizmus pozíciójára sodródott.

A jugoszláviai magyar irodalom szervezői és művelői érthető módon csaknem kezdettől fogva igyekeztek túltenni magukat a pillanat által diktált politikai villódzásokon, hisz a hatalom törekvéseit, célkitűzéseit, lépéseit sohasem tévesztették össze a jugoszláv írók magatartásával, s bármennyire fokozódott is átmenetileg a kisebbségek háttérbe szorítását célzó többségi nyomás, nem zárkoztak el a délszláv alkotóktól, ellenkezőleg, szinte a hatalom ellenében, már-már cinkosan keresték a feléjük vezető utat. Már a húszas évek elején fordítások jelennek meg jugoszláv íróktól, főként a Bács megyei Napló irodalmi mellékletében, amelyek még nem tanúskodnak ugyan tudatos tájékozódásról, s a műfordítói követelményeknek is megfele-

tósen felületesen tesznek csak eleget, ugyanakkor azonban vitathatatlan, hogy máris a szellemi közeledés, a hídépítés igényét mutatják föl. Nem sokkal később, a húszas évek második felében ez az igény már annyira fölerősödött, hogy megszületik a *Bazsalikom* című költészeti antológia, melynek előszavában egyebek között a következőket mondja a kötet anyagát összeállító Szenteleky Kornél: "Célunk és vágyunk: a magyar olvasóval megismerteti a legújabb szerb alanyi költészetet. Megismertetni azokat az érzéseket, álmokat, sóhajokat, gondolatokat, vágyakat és könnyeket, melyek szerb költők lelkében fakadtak és a szerb nyelv bronzában szilárd alakot öltöttek." Majd ehhez a maga lirizáló modorában hozzáfűzi: "Hiszszük, hogy közelebb hoztuk a magyar olvasó lelkéhez a szerb lelkek rezzenését, a testvéri vágyak röpülését, a bazsalikomos szerb mezők egyszerű báját és finom illatát."¹

A több mint harminc költőt bemutató *Bazsalikom* azonban csak az első fontos állomás a megkezdett úton. A következő években minden számottevő irodalmi megmozdulás, szervezkedés alapvető feladatként jelöli meg a híd-szerep ápolását, erősítését. A Vajdasági Írást a szerb és a horvát kultúrával megtalálható, kiépíthető "szoros és megértő kapcsolat"² jegyében indítja Szenteleky, majd a Kalangya programadó cikkében körültekintőbben így fogalmaz: "A Kalangya kötelességének tartja (...), hogy művészi átültetésekben bemutassa a jugoszláv irodalom kiváló értékeit, mint ahogy a Vajdasági Írás is tette. Mi tudjuk legjobban, hogy milyen fontos egymás megismerése, hiszen minden félreértés és ellentét okozója egymás nem ismerése vagy félreismerése. A két kultúra közötti hídverés életünk egyik legnemesebb feladata."³

A jugoszláviai magyar irodalom és a délszláv népek irodalma közötti kapcsolatok megteremtésében jelentős szerepet játszott Jovan Dučić írás-művészete. A szerb költő, kinek lírája romantikus és modern törekvéseket ötvözött egybe, parnasszista hatásokról is tanúskodva, már a húszas években felkeltette líráink érdeklődését, s nem tarthatjuk véletlennek, hogy épp a spleenes hangulatokat dédelgető, nosztalgikus elvágódásaiban ugyancsak "romantikus" Szenteleky Kornél volt az, aki Dučić költészetét csaknem fenntartás nélkül fogadta, már-már az egész szerbhorvát nyelvtérület messze-menően legjobb lírikusának tartva őt.

(*Előzmények*) A szerb líra antológiájának anyagát jórészt összeállította már Szenteleky, amikor 1927-ben személyesen is találkozott Dučićyal Kairóban. "Mély, színes és értékes beszélgetéseket" folytatott ekkor a költővel, aki az antológia ügyét "lelkességgel karolta fel s holnapra maga állítja össze úgy a saját, valamint a többiek költeményét, amelyet reprezentatív értékűnek tart"⁴. Szenteleky jó érzékkel már ekkor észreveszi Dučić erős konzervativizmusát, parnasszista hajlamait, ugyanakkor azonban nemesnek és értékesnek véli ezt a konzervativizmust. magát a lírikust pedig olyan kiemelkedő romantikus figurák "harmonikus vegyülékének" tartja, mint Jevgenyij Anyegin vagy Chiilde Harold volt, s épp ezért hatással lehet mindenkire, aki "tűnő életét szépségek és finomságok keresésével tölti". Alig egy hónappal később őszinte megbecsülését nyilván módon fejezi ki, hogy "szerb Gautier"-ként említi a költőt.⁵

E megnyilatkozások alapján nem kell csodálnunk, hogy Dučić a *Bazsalikom* legkiemeltebb költője lett. Míg, mondjuk, Rakićtól öt, Ujevićtól három, Crnjanskitól négy, Šantićtól öt, stb. verset sorol be, addig Dučićtól tíz költeményt és prózaverset választ, s ezekkel ő maga kíván megbírkózni, pusztán a *Leila-dalok* egy darabját engedve át a társfordító Debreczeni Józsefnek.

Szenteleky Kornél természetesen kezdettől fogva tudta, hogy Dučić kötött formáinak átültetése csaknem megoldhatatlan gondok elé állítja a fordítót. "Egy Ducsity-vers fordítása éppoly nehéz, mint egy Hérédia-sonetté, vagy egy Stefan George-versé" – vallja meg a *Bazsalikom* előszavában, s ha pillantást vetünk az antológiabeli válogatásra, valóban ezt fogjuk tapasztalni, hogy Szenteleky szembenézett ugyan a fordítás nehézségeivel, ám megoldani nem tudta őket. A legtöbb esetben megtorpant az eredeti forma megőrzésének és a teljes értékű új "magyar" vers megteremtésének lehetősége között. Más szóval: Dučić kötött formáit, versbeszédének sajátosságait csak a legáltalánosabb vonatkozásokban őrizte meg. Ha sonettel került szembe, a magyar változat is felmutatja a sonett strófabeosztását, rímképletét, az átköltés azonban mégsem szerencsés, mert az általános formai követelmények kielégítése céljából Szenteleky több helyütt olyan lexikai hordalékanyag beépítésére vállalkozott, amely nem annyira Dučić világával harmonizál, hanem a nyugatos líra ismerős rekvizitumai révén inkább a maga ízlését hozza előtérbe. Hadd illusztráljuk e jelenséget néhány példával is. A *Poznansrvo* című vers első két strófáját *Ismeretségünk* címmel a következőképp fordítja Szenteleky:

Mikor találkoztunk boros volt az égbolt,
Az utolsó rózsák lehullottak holtan,
Őszi vizek hangja balog, bús sirám volt:
S én csak álmodoztam és szomorú voltam.

Mintha ifjúságom bús öregkor lenne,
Nem szeret, nem lángol piros szenvedéllyel;
Boros, barna árnyék borul a lelkemre,
Mely beteg és sápadt, mint hús, holdas éjjel.

Dučićnál ez a két versszak így hangzik:

Kada sam je pozno, nebo beše mutno,
Zadnje su ruže umirale ti'o,
Jesenje vode šumljahu zloslutno,
I ja sam snevo, i tužan sam bio.

I moja mladost nije više znala
Za dane strasti i trzanja njina:
U moju dušu njena san je pala,
Bleda i hladna, kao mesečina.

Futólagos egybevetés esetén is azonnal szembetűnik, hogy Szenteleky egy egészen más szemantikai regiszterben mozog. Az eredetiben szó sincs *halott rózsákról*, az őszi vizek *balog*, *bús sirámáról*, a lélekre boruló *borús*, *barna árnyékról*, *hús*, *holdas éjjelről*, sem pedig *bús öregkorról*, amely az ifjúság lángoló, piros szenvedélyének viszonylatában mutatkozna meg. Dučić jóval egyszerűbb, de összehatásukban rafináltabb eszközökkel varázsolja elő a dekadens pillanatot, s így arra kell gondolnunk, hogy Szenteleky nem csupán a formai kötöttségek csapdájának elkerülése végett alkalmazta a felsorolt, erősen jelzőstett, alliterációkkal dústott szintagmákat, hanem mert túlságosan is profánnak, talajszintinek, Dučić jelentőségét lefokozónak találta volna, ha mindvégig kitart az eredeti szöveg látszatra kopárabb lexikai anyagánál. A megemelés, a poétikai gazdagítás intenciója figyelhető meg tehát Szentelekynél, s mi sem természetesebb, mint hogy e törekvés Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula és Tóth Árpád lírájára asszociáltató módon valósul meg nála⁶.

Vagy vegyünk szemügyre például egy másik verset. A *Moja poezija* című költeményt Dučić a következőképpen indítja:

Mirna kao mramor, hladna kao sena,
Ti si blede, tiho devojče, što sneva;
Pusti pesma drugih neka bude žena
Što po nečistijem ulicama peva.

Ja ne mećem na te đinđuve sa trakom,
Nego žute ruže u te kose duge:
Budi odveć lepa da se svidiš svakom,
Odveć gorda da bi živela za druge.

Szentelekynél, *Az én dalom* címmel, ugyanezek a sorok föllazulva és részint átértelmezve így hangzanak:

Csendes mint a márvány, hűvös mint az árnyék,
Sápadt mint leányzó, kit az álom ringat.
Hadd a mások dalát, hadd terjesszék, zengjék
Durva rimaszájak piszkos uccahosszat.

Nem hintek rád gyöngyöt, olcsó, zajos fényt sem,
Hanem sápadt rózsát tűzők fűrtjeidbe:
Legyél magosan szép, bárki meg ne értsen,
S gógös legyél mindig a profánnal szemben.

Ez a példánk már nemcsak arra vall, hogy Szenteleky nem találta meg az eredeti formai eszközök magyar megfelelőjét, hanem egyúttal arra is, hogy értelmezési gondokkal küzdve, fölhígította a költeményt. Főlösképpen lenne bizonygatni, hogy az *odveć lepa* egészen mást jelent, mint a *magosan szép*, hogy Dučićnál sincs *durva rimaszájáról*, *olcsó*, *zajos fényről* vagy a *profánnal*

szembeni gögösségről. Dučić kiemeli, nyomatékosítja lírájának arisztokratikus különállását, s egy romantizáló költőszerep pulpításáról szól hozzánk, "megható" költői instrumentumokba pólyázva írásművészetét, de közben nem létesít a költészet és a valóság között olyan közvetlen, erős relációkat, mint amilyeneket Szenteleky tolmácsolása kínál. Nála a költészet és a valóság kontrasztját épp az adja meg, hogy a versek erővonalai nem kifelé, hanem befelé irányulnak, a belső csönd tartományai felé, minek következtében annak a bizonyos "profán" kívüllátnak a jelenlétét nagy esztétikai hatásokkal ugyan, de csak közvetve érzékeljük.

S hogy a kiemelt példákban a költészet "fordíthatatlanságából" eredőeken túl értelmezési zavarok is megfigyelhetők, azt talán Dučić egy prózaversének magyarra fordított részletével támaszthatjuk alá igazán. Dučić a *Suncét* a következő mondatokkal indítja: "Rodio se na Jonskom moru, na obalama sunca, tamnih vrtova i bledih statua, i kao galeb, okupao se u azuru, svetlosti i mirisu večito zagrejanih voda." Szenteleky *Nap* című fordítása ezt így adja vissza: "Az ion tenger partján született, ahol káprázik a napfény, sötétlenek a ligetek és sápadt szobrok villannak elő a fák árnyékából, és miként a sirály, úgy fürdött az azúrban, a csillámló vizek illatában és káprázatában."

Könnyűszerrel megállapítható, hogy Szenteleky itt is köznyelviség irányában lazítja föl Dučić nyelvének kiszámított feszességét. Kétszer is használja a *káprázik/káprázat* szót, noha a költőnél egyszer sem fordul elő, alárendelő mondat szerkezet mellett dönt ott is, ahol ezt a magyar nyelv nem követeli meg, tendenciózusan ígésít, holott Dučić mondandója enélkül is visszaadható volna, és a köznapi logika nyomába szegődve, merőben új bővítményekkel toldja meg az eredetit, minek következtében fordítása jóval kevesebbet mond, mint a köznyelvi kliséknek és fordulatoknak fittyet hányó, tudatosan poétizált eredeti szöveg.

Mindennek alapján arra kell következtetnünk, hogy az átültetések rövidzárlatainak okát nem csupán a líra "fordíthatatlanságában" kell keresnünk, hanem legalább annyira abban is, hogy a beteg, gyógyulást már nem remélő emberek sietős türelmetlenségével Szenteleky máról holnapra olyan összetett feladatokat kívánt megoldani, melyek "normális" körülmények között éveket igényelnek. Ennek ellenére Jovan Dučić neve, elsősorban a *Bazsalikom*nak hála, mégis ismertté vált a jugoszláviai magyar irodalomkedvelők szűk körében, s jó előre művei fordításának további állomásait előlegezte.

(A legfontosabb, félresikerült vállalkozás) A harmincas évek elején a lassan kibontakozó jugoszláviai magyar irodalomban végre a könyv alakban való publikálás lehetősége is valósággá vált. Kende Ferenc s néhány irodalmilag képzetlen mecénás elképzelése alapján megszületett a Jugoszláviai Magyar Könyvtár megalapításának ötlete, amelyet hamarosan a Kalangya Könyvtár elindításának gondolata követett. Szenteleky, aki eddigre megfogalmazta és közzétette a helyi színek elméletének minden fontosabb tételét, idegenkedve, sőt ingerülten reagált arra a hírré, hogy a Jugoszláviai Magyar Könyvtár első könyve Jovan Dučić útirajzait foglalja majd magába. Idegenkedésének oka egyrészt az volt, hogy időközben kiábrándult Dučićból

az emberből, és írásainak gyenge pontjait is meglátta, másrészt pedig az, hogy a vajdasági elkötelezettség eszméjét hirdetve immár, sokkal szívesebben vette volna, ha a sorozatot Veljko Petrović novelláinak egy válogatása nyitja meg. Hasztalan ismertette azonban Szenteleky ezt a véleményét néhány író társával, hisz a Jugoszláviai Magyar Könyvtár 1933 elején mégis csak Dučić *Gradovi i himere* című kötetével indult, melyet Debreczeni József fordította magyarra *Álmok városa* címmel.

A könyv, az esemény súlyának megfelelően három előszóval látott napvilágot. Az elsőben Streliczky Dénes, a sorozat szerkesztője néhány közhely és általánosság erejéig a kölcsönös megismerés szükségességére, a közép-európai népek egymásrataltságának végzettségére tér ki, majd Dučić, a nagy költőt és diplomatát dicséri, a magyar és a délszláv népek megbékülésének gondolatát villantva föl. A másodikban a fordító Debreczeni József a költő útirajzainak műfaji meghatározásánál időz el hosszan, s miközben "köztes" jellegük ismérveit kidomborítja, módot ejt arra is, hogy szélesebb kontextusba helyezze őket, a harmadikban pedig Dučić szólal meg, rámutatva, hogy a most induló sorozat a "régi szép hagyományokat kelti új életre, a lelki barátság és szellemi értékcseré boldog idejét idézi", ugyanakkor pedig őszinte köszönetét fejezi ki Debreczeni Józsefnek munkája "remekbe készült tolmácsolásáért".

Minden jel arra vallott, tehát, hogy az *Álmok városa* esztétikai, kapcsolattörténeti, politikai síkon egyaránt megkerülhetetlen szerepet tölt be, s épp ezért első pillanatra talán érthetetlennek is látszik, hogy Szenteleky Kornél, igaz, csak magánlevélben, de kíméletlenül nekirontott. "Most, hogy végigolvastam Ducsity útleveleit, látom csak, hogy mennyi erőszakolt szellemesség, történelmi botlás, művészettörténeti tájékozatlanság hemzseg ezekben a nagyképű balkáni franciasággal megírt lotyogásokban. (...) A fordítást összevetettem az eredetivel, s megdöbbentem, milyen 'szabad' Debreczeni fordítása. A kihagyásokról nem beszélek, lehet, hogy azok Ducsity beleegyezésével történtek, de a meglévő szöveg értelme sokszor egészen más, mint az eredetie. Debreczeni hozzákölt, sőt saját szellemességeit csempészi be a szövegbe, mikor nem érti meg a kissé komplikáltabb mondatokat. A helyesírás rettenetes!" – írja fölhaborodva, csaknem a totális tagadás hangján Kendének⁷, s az itt elmondottakat később még néhány szóval közli. Azt hihetnénk, hogy az ekkor már köztiszteletnek örvendő "irodalmi vezér"-ből a megsértett hiúság beszél csupán, pedig jórészt másról van szó.

Dučić tárgyi tévedései tekintetében Szentelekynek nincs egészen igaza, mert az írói önkényesség és felelőtlenség evidens, a szerb irodalomtörténetírás által sem elhallgatott tényei⁸ ellenére az útirajzok mégiscsak egy sajátos, lírával tellített, ma is olvasmányos prózát releválnak. Ugyanakkor azonban kétségtelen, hogy a fordítás csakugyan a legmesszebb menő módon szabad, mondhatnánk - felelőtlen. Bár nem érezzük feladatunknak a komplexebb egybevetést, egyetlen részlet erejéig mégis ki kell térnünk Debreczeni József munkamódszerének illusztrálására.

"Nešto se danas najednom promenilo u mojoj ulici, staroj, bednoj, anonimnoj. Bila je do sada tesna kao tamnički hodnik. Po njoj su mesecima

lile crne kiše, i smrkavalo se već od podne. Jutra se nisu poznavala po zabeljenim prozorima, nego po našem očajanju od večnog mraka. Ali je danas naprasno naišla odnekud reka svetlosti i mlado sunce upalilo je po plafonu čitave pantomime zmajeva i široke ognjene šume. Po mokrim krovovima razleteli se golubovi od vatre, i zapalio se jedan krupan oblak u visini. A kad je najednom zazvonilo sa neke crkve, glasovi zvona prošli su nebom kao velika srebrna jedra, hiljadama jedno za drugim” – írja *Pismo iz Francuske* című útleveleiben Dučić, s Debreczeni ezt így fordítja:

”Ma mintha megváltozott volna valami az én uccáskámban, ebben az öreg, szomorú sikátorban. Eddig sötét volt és homályos, akár a börtön-folyosó, de ma özönével hull a ragyogás és a fény. Szobám mennyezetén fantasztikus figurákat formál az ifjú nap ifjú sugara. Sárkányok, manók és csodálatos virágok kelnek ki a napsugár áldott méhéből. A háztetőkön tűzgalambok cikáznak és tűzbe borul a bárányszerű a messzi égen. És amikor felzeng valahol a harangszó, úgy szaladnak az igazkék égen a méltóságos melódiák, mint megannyi ezüst vitorlás.”

Találomra kiragadott részlet ez, ám ennek ellenére maradéktalanul Szenteleky kritikai észrevételeit igazolja, hiszen nemcsak a forrási hozzátoldás, átértelmezés jegyeit kínálja, hanem egyúttal a kihagyásait is. Debreczeni József tehát valóban úgy kezelte Dučić prózáját, mint átköltésre váró nyersanyagot, s így nem kell megrökönyödnünk azon, hogy Szenteleky, midőn felkérték, írjon a kötetről, köntörfalazás nélkül elutasította az ajánlatot, és a kompromisszum lehetőségét kutatva, azt tanácsolta, írjon róla Czako Tibor, anélkül azonban, hogy az eredeti szöveget eljuttatná neki⁹. S jól számított, hisz Czako, ki lírikusként és kritikusként egyaránt lelkes dilettánsa volt csupán irodalmunknak, nem hátrált meg a feladat előtt, hanem hipertrofált, üres mondatok segítségével a tényállástól teljesen független méltatást írt¹⁰, melynek summázata így hangzik:

”Finom reliefjei: ötletek, megjegyzések, arcok és egész emberek. Párizs, Róma, Svájc, Spanyolország, Korfu még bejárva sem nyújthat annyit, mint Ducsity Jován könyve.

Debreczeni József fordítása az ötvösművészet értékét adja, nemes fémből ékszeret öntött magyar ércbe és a szavak csengése, mint az eredetiben, ezüstös, cizellált, poétikus.”

Azt jelzi ez, hogy Jovan Dučić prózájának igazi értékeit és fogyatékségeit a korabeli jugoszláviai magyar olvasó, sajnos, nem ismerhette meg, s ami ennél is bántóbb, az adott helyzetben nem bontakozott ki olyan vita sem, amely a műfordítás alapvető követelményeit tisztázta volna.

(*Utóregések*) Az *Álmok városa*, akárhogy vesszük is, nem lett a korabeli szellemi élet eseménye. Nagy volt a lelkesedés, de pici az eredmény, s talán épp ennek tudható be, hogy a Kalangya írói körében Szenteleky halála után alaposan megcsappant az érdeklődés Dučić művei iránt. A Hétről-hétre hasábjain Kohlmann Dezső ugyan megkísérelte a folytatást¹¹, de Dučić szellemi jelenléte nem vált valóra. Érdekes módon a Kalangya mégsem tudott szabadulni a költőtől. *Morska vrba* című versét ugyanis *Tengerparti fűz* címmel 1939-ben Franyó Zoltán fordításában közli¹², a megszállás alatt

pedig, Herceg János különállásának szép bizonyságaként, ugyanezt a verset Szabó J. Tibor tolmácsolásában olvashatjuk *Tengeri fűz* címmel a folyóirat hasábjain¹³. A kétszeres nekifutás önmagában is elegendő ok arra, hogy legalább futó pillantást vessünk a két fordításváltozatra. Az azóta olvasó-könyvekbe is felvett verset Dučić így kezdi:

Sama vrba stoji nad morem, vrh sveta,
 Rasplela je kosu zelenu i dugu,
 Naliči na nimfu koja je prokleta
 Da postane drvo i da šumi tugu.

Franyó Zoltán tolmácsolásában ez a versszak a következőképp hangzik:

Bús sziklapart, egy árva fűz van ottan
 S a szélbe szórja hosszú zöld haját,
 Akár egy nimfa, arra kárhozottan,
 Hogy fűzfaként zokogja ős jáját.

Szabó J. Tibor viszont ezt a megoldást kínálja:

Tengerparti sziklán magános fűzfa áll,
 Kibontotta hosszú zöld hajkoszorúját,
 Nimfához hasonlított, akit megátkozván
 Fává változtattak, s most súgja bánatát.

Szembetűnő, hogy a költő Franyó Zoltán, itt-ott csaknem expresszionista eszközök használata segítségével, poétikusabb megoldásokig jut el, mint Szabó J. Tibor, aki görcsösebben, merevebben ragaszkodik az eredetihez. Egyszersmind azonban az is kétségtelen, hogy egyikük sem tudta, megközelítő pontossággal sem, visszaadni Dučić hangvételét, képeinek hűvös messzeségeket idéző hangulatát.

Amolyan summáztaként azt mondhatnánk végül, hogy Jovan Dučić intenzíven, folytonosan jelen volt ugyan két háború közötti irodalmunkban, de költői világának ízei, hangulatai csak halványan, elmosódottan jutottak el olvasóinkhoz. Épp ezért csak sajnálhatjuk, hogy évtizedekkel később, a *Napjaink éneke* című kétkötetes antológiájának összeállításakor Ács Károly annyira sem méltatta Jovan Dučićot, hogy legalább egy vers erejéig megállapodott volna nála. Ha másért nem, hát hagyományaink megőrzése érdekében.

Jegyzetek

1 *Bazsalikom*, modern szerb költők antológiája, Szubotica, 1928.

2 *Előljáró szavak*, Vajdasági Írás, a Képes Vasárnap 30. számának melléklete (1928. IX. 23.)

3 *Köszöntjük az olvasót*, Kalangya, 1932. 1. sz.

4 Mladen Leskovacnak írt levelében, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*, Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest, 1943. 37. o.

5 Mladen Leskovacnak írt levelében, i.m. 39. o.

6 Noha nem feladatunk, s részünkről talán kissé prepotensnek is tetszik majd, hadd álljon itt e vers idézett két strófájának általunk lefordított lehetséges változata:

Midőn rátaláltam, borús volt az ég,
Halódó rózsák hullottak épp csendben
Baljóslón suttogó őszi vizek mentén,
S én csak álmodoztam és merengtem.

Ifjúságom feledte ekkorra már,
Hogy a szenvedély vad kobold:
Lelkemre árnyéka szállt
Sápadtan és hűvösen, akár a hold.

7 Kende Ferencnek írt levelében, i.m. 316–317. o.

8 Jovan Dučić: *Pesme, putopisi, eseji*, Novi Sad–Beograd, 1957. - Borislav Mihajlović előszavában.

9 Kende Ferencnek írt levelében, i.m. 317. o.

10 *Ducity Jován: Álmok városa*, Kalangya, 1933. 2. sz.

11 Kohlmann Dezső kilenc Dučić-verset közölt a hetilapban, mellette azonban a Hétről-hét-re hasábjain Ambrus Balázs, Rónai Ernő és Kolozsi Tibor egy-egy fordítása is megtalálható.

12 Kalangya, 1939. 356. o.

13 Kalangya, 1944. 31. o.

A JUGOSZLÁVIAI NÉPEK IRODALMA MAGYAR NYELVEN (1957-1987 KÖZÖTTI KÖNYVKIADÁSUNKBAN)

Csáky S. Piroska

A Magyar Nyelv, Irodalom, és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

Az egymás mellett élő népek irodalmának kölcsönös megismerése több tényezőtől függ:

- a művek mennyiségétől és minőségétől ("kínálat"),
- van-e érdekltség e művek "vételére" (igény),
- milyenek a közvetítő csatornák? Létezik-e vagy léteznek-e kiadó-vállalatok, amelyek tudatos kiadói politikával serkentik a kölcsönös megismerést.

A vajdasági magyar olvasók számára ezt a közvetítő szerepet a Forum Könyvkiadó vállalta 1957-től napjainkig. Kiadói politikájáról a fordítás terén egy másik előadásból tájékozódhatunk.

- van-e megfelelő műfordító, aki a szöveget átülteti egyik nyelvről (az "adó" nyelvről) a célnyelvre, vagyis a "vevő" nyelvére.

Escarpit olvasásszociológiai vizsgálatában kimutatta, hogy a fordítás a világon megjelent összes mű 8-9%-a¹. (Ez ugyan régi adat, de alapul szolgálhat egy összehasonlító vizsgálathoz: milyen helyet foglal el a fordítás a vajdasági magyar nyelvű könyvkiadás mennyiségi mutatójában.) Csupán a számokat vizsgálva nyilvánvalóvá válik, hogy a fordításnak mint kommunikációs eszköznek a szerepe kicsi egymás kultúrájának megismerésében. Vizsgálatunk egyoldalú, mert nem képezi tárgyát a vajdasági szerzők műveinek fordítása Jugoszlávia népeinek nyelvére, s csak egy meghatározott időszakra vonatkozik, az 1957-1987-es korszakra, vagyis háború utáni intéz-

1 Escarpit, Robert: A könyv forradalma. - Bp. Gondolat, 1973, 206. p.

ményesített könyvkiadásunk időszakára, a Forum Könyvkiadó kultúraközvetítő szerepére.

1.1. A kínálat

Az egész jugoszláv irodalom – a klasszikusoktól a modern szerzőkig terjedő – könyvprodukcója képezi a "kínálatot" fordítóinknak és a kiadóknak. Utólagos elemzés útján csak lövetkeztetni tudunk arra a tényre, hogy mennyire voltak időszerűek a lefordított művek a (vajdasági) magyar ajkú olvasók számára megjelenésük pillanatában, jóllehet a klasszikus szerzők műveinek fordítása mindig időszerű: Andrić, Krleža bármelyik korban olvasható.

A korabeli szerzők művei megjelenésük pillanatában népszerűséget hozhatnak szerzőjüknek saját nyelvterületükön, különösen, ha időszerű témát dolgoznak fel. Ez az időszerűség elhomályosodhat, ha csak néhány év elteltével kerülnek más nyelven az olvasó kezébe.

A Forum által fordításban megjelent könyvek átfutási ideje sokszor 2–3 év. (Cervantes Don Quijote-jának 50 év kellett, hogy bejárja Európát, ezzel szemben ma már egy-egy alkotást még a megjelenése évében lefordítanak) (Escarpit: i.m. 223. p.) S ez a jó, mert a művek akkor mindenképpen időszerűek.

Ismertetésünk időhatárának az 1957–1987-es korszakot jelöltük meg, vagyis a Forum Könyvkiadó alapításától eltelt 30 év könyvtermését vizsgáljuk. Tudnunk kell azonban, hogy az első fordításban megjelent szép-irodalmi mű csak 1959-ben látott napvilágot. Szám szerint 212 könyvet jelentett meg a Forum. Legtöbbet 1965-ben (19), 1962-ben 15, 1961 és 1964-ben 14–14 stb. Legkevesebb: 1971, 1975 és 1982-ben, mindössze 1–1.

A kínálat kiterjedt a kézikönyvektől (gyermeklexikon, 1962), társadalomtudományi, oktatási segédkönyveken keresztül az irodalom különböző műfajáig. Mi csak az irodalom kategóriáját vettük elemzésünk alapjául. Az irodalom műfaján belül problematikus volt az antológiák és gyűjteményes művek feldolgozása (több szerző, több fordító felvonultatása túlhaladta volna egy rövid tájékoztató előadás keretét). Elemzésünkben nem kaptak helyet a népmesefordítások, a néhány lapos képeskönyvek elemzései, még ha a szerzőt fel is tüntették. (Kihagytuk a *Jugoszláv Pionír Játékok* füzetét, a *Történetek a népfelzabadító háborúból*, valamint a *Jugoszláv népek meséi* sorozatot stb.) Vizsgálatunkat tehát a szépirodalomra korlátoztuk – a felnőtt- és az ifjúsági irodalomra, valamint az irodalmi tanulmányok fordításának feltárására egyaránt. Nem biográfiát készítettünk, ezt már részben – bár más-más célkitűzéssel – több publikációban is megtatálhatjuk.

Néhányat említenék közülük:

1. Kozocsa Sándor–Radó György: A jugoszláv irodalom magyar bibliográfiája = Csuka Zoltán: A jugoszláv népek irodalmának története – Bp, Gondolat, 1963–64. 92–512 p.

2. Csáky S. Piroska: A jugoszláviai magyar könyv: 1945–1970. Újv, Forum Könyvkiadó 1973. - 570 p.
3. u.ő.: Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957–1983. - Újv., Forum 1984. - 557 p.
4. Čurčić, Marija-Zeremski, Vida: Bibliografija međusobnih prevoda književnih dela naroda Jugoslavije i narodnosti Vojvodine, 1945–1980.: N. s. Biblioteka Matice srpske, 1982. 310 p.
5. Jávor Jenő: Književnost naroda Jugoslavije u Mađarskoj, 1945–1987. - Bpest. Udruženje izdavača i knjižara Mađarske, 1988. g. 57. p.

A művek felsorolásától ezúttal eltekintünk tehát. Egy felolvasás nem teszi lehetővé a részletes statisztikát sem, mivel nehezen követhető a számok sokasága.

A szépirodalmi művek kiválasztásának figyelembe kell venni a célkitűzést: mit miért fordítanak le és adnak ki. Tekintve, hogy a fordításban megjelent műveket gyakran olvasmánykiegészítésnek szánta a kiadó, a választás mércéi között találjuk az esztétikai érték mellett a népszerűség kritériumát is (a népszerű művek viszont nem mindig mérhetők a legmagasabb esztétikai mércével). A választásra kihathat a szerzői jog (növeli a kiadó anyagi kiadásait). Akadályt tehát a befektetés, amit a fordítás külön anyagi kiadásokkal terhel, s ezt a terhet egy aránylag vásárlóra számító kiadó még jobban megérzi. (A Forum kiadványainak átlagos példányszáma 400–4000 példányig terjed, amivel nem fedezheti a könyv tényleges költségeit. Több kiadásban pedig főleg csak az ifjúsági művek jelentek meg (házi olvasmányok).)

A könyv megjelenése pillanatában egy bizonyos nyelven belül próbál szerencsét. "Ha megbukik, szó sem lehet lefordításáról, holott lehetséges, hogy születési helyének határain túl nem is sejtett, befogadásra kész közönség várja" – állapítja meg Escarpit (i.m. 223 p.). A mű kiválasztásakor arra is figyelni kell, hogy milyen hatást vált majd ki ugyanaz a mű fordításban egy másik nyelvet beszélő olvasóközönségnél. Amikor az író megírja a művét, nem ismerheti ezt a feltételezett olvasóközönséget, s nem hozzá szól elsősorban, nem folytat vele párbeszédet, s ezt az erőpróbát nem minden mű viseli el. Ezzel párhuzamosan a fordító vállára nehezedik az a feladat, hogy a mű hangulatát, nyelvi fordulatait kellő módon átplántálja a célnyelvre, hiszen a mű befogadása ebben a más nyelvű olvasótáborban tőle is függ. Nevezhetnénk ezt a vállalkozást kihívásnak, vagy kalandnak is (a hozzá nem értők szerint pénzforrásnak), hiszen a fordítás fel kell, hogy vegye a versenyt az eredeti művel.

Az ÉRDEKELTSÉG vizsgálata a "VEVŐ" szemszögéből elsősorban a mű időszerűségétől függ, attól, hogy mennyire időszerű a téma a magyar nyelvű olvasó számára, vagy ú.n. klasszikus művekről van szó, akkor pedig azok a művek kerülnek előtérbe, amelyek még ez ideig voltak hozzáférhetők fordításban. (Ennek a kérdésnek a vizsgálata inkább olvasásszociológiai elemzést igényelne, s nem egy fordítói konferencia témája.)

A műfordítók

A Forum Könyvkiadó történetében korszakról-korszakra megfigyelhetjük, hogy voltak állandó munkatársai és alkalmoszerű fordítói. A fordítók jegyzékét mellékletben közöljük megjelölve évről évre, ki kitől mit és milyen terjedelemben fordított. Mivel a tankönyveket és a tudományos ismeretterjesztő műveket nem vettük tekintetbe a Forum fordítói ténykedését vizsgálva, az első szépirodalmi fordításokat, mint már említettük, 1959-től tartjuk számon. Szemléltetésül mindössze néhány nevet emelnék ki.

Herceg János rendszeresen fordított 1959-től kezdve egészen 1986-ig. (1959-ben 5 regényt és elbeszéléskötet – mintegy 1440 oldalt!) Herceg János korábban is foglalkozott fordítással. Először 1949-ben találkozunk a nevével; Ivo Andrić: *Nyuszi* c. elbeszélését az újvidéki Testvériség-Egység adta ki. Későbbi fordításai között Branko Ćopić, Dobrica Ćosić, Oskar Davičo, Miroslav Krleža, Rastko Petrović, Aleksandar Vučo és mások művei szerepelnek.

Ács Károly nevével is találkozunk a fordítók sorában már 1959-ben (Antonije Isaković: *Nagy gerekek*). Ő is fordított már előbb is, tehát nem a Forum indította el műfordítói tevékenységét (1956-ban Dobrica Ćosić: *Gyökök* c. regényének fordítása jelent meg, majd Vjekoslav Kaleb: *Áldott por* c. regénye 1958-ban, mindkettő a Testvériség-Egység kiadása). Ács Károly nem minden évben fordított önnálló kötete, több versfordítása van antológiában (mint pl. *Napjaink éneke* 1–2 kötete). Krleža *Versek*, *Emlékiratok* c. kötetének verseit 1965-ben válogatta és fordította, de fordított prózát is; Miodrag Bulatović, Danilo Kiš, Miloš Crnjanski és mások műveit. Azok közé a műfordítók közé tartozik, aki fordításait önnálló kötetekben is közzétette (*Ének füstje, füst éneke*: 1945–1965 közötti fordításait tartalmazza (1976), majd *Kidőszott kard*: válogatott versfordítások 1945–1984. (1985)).

Fehér Ferenc mint műfordító 1956-ban bukkan fel, a Magyar Szó kiadásában megjelent Vladimir Nazor *Jozse az óriás* c. kötetét fordította. A Forum kiadások közül Tone Seliškar: *A két sirály* c. ifjúsági regény volt az első fordítása 1959-ban. Ettől kezdve kisebb megszakításokkal (a hetvenes évek elején volt kiesése) napjainkig állandóan találkozunk fordításaival prózakötetekben csakúgy, mint verseskötetekben. A Forum Kiadó első kétnyelvű kötetének is ő az egyik szerzője (Miroslav Antić–Fehér Ferenc: *Színek és szavak*, 1960), – erről az érdekes kezdeményezésről azért is érdemes még külön is szólni, mert nagyon ritkán történik meg a fordítások történetében, hogy a mű úgyszólván egyszerre szülessen meg két nyelven az író és a fordító tollából és egy kötetben lásson napvilágot. (Escarpit egyébként ilyennek vélte a tökéletes műfordítást, az alkotó együttműködést író és fordító között, i.m. 225 p.) Antićon kívül fordított még Florika Štefantól, Stevan Raičkovićtól, Aco Šopovtól, Branko v. Radičevićől, Slavko Janevskitől és másoktól. Önnálló kötete versfordításokból: *A madár árnyéka* (1978) és *Vándorfelhők* (1985) címen jelent meg.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Csuka Zoltán közreműködését sem a jugoszláv népek irodalmának közvetítésében. Forum könyvön első ízben 1959-ben jelent meg a neve, amikor Crnjanski Miloš: *Örökös vándorlás* c. regényét ültette át magyarra. Ettől kezdve szinte minden évben egy-egy könyv, 1962-ben 5 nagy terjedelmű mű jelent meg az ő fordításában (köztük az Andrić-életmű). 1965-ben 4 nagy vállalkozása látott napvilágot (3 Krleža-mű és Slobodan Novaković ifjúsági regénye: *Erős vár* címen); s egészen 1976-ig sorra tolmácsolta Borislav Stanković, Meša Selimović, Jakov Ignjatović, Ivo Andrić, Petar Petrović Njegoš és más neves jugoszláviai szerző művét. (Minden bizonnyal nem egy év alatt fordított le ennyit - ezekre terjedő oldalszámot, csak a véletlen folytán egyszerre jelentek meg a művek.)

Borbély János a hatvanas években tűnt fel Ranko Marinković: *Kezek* (1961) c. művének fordításával, s azóta jelen van műfordításunkban. Néhány név akiktől fordított: Antonije Isaković, Mirko Božić, Ivan Goran Kovačić, Ivo Čipiko, Antun Šoljan, Danilo Kiš, Aleksandar Tišma és mások. Az *Aranyhegyek birodalma* című önnálló kötetében a mai jugoszláv prózából közölt forrásokat (1985).

Bodrits István 1960. és 1976. között 15 kiadványt plántált át magyar nyelvre, főleg a szlovén irodalomból.

Ugyancsak a 60-as évek elején fordított Kopeczky László, Bencz Mihály, Fuderer Gyula, Hornyik György, Kovács T. Ilona, Gál László, Gellér Tibor, Majtényi Mihály, Saffer Pál, Sulhóf József és mások.

A hetvenes években új nevek tűntek fel: Jung Károly, Szilágyi Károly, Szűcs Imre, Fehér Teréz stb; legtöbbjük egy vagy két könyvet fordított.

A nyolcvanas években új műfaj is jelentkezett: a tanulmányok és esszék köteteit Thomka Beáta fordította, de fordított Sziveri János, Király László stb. Brasnyó István 1979-ben tűnt fel, ő a 80-as évek legjelentékenyebb fordítója. Főleg ifjúsági könyveket fordított szerbhorvátról, macedónról, ruszinról.

Ez a rövid áttekintés csak arra kívánt rámutatni, milyen mértékben ismerhette meg anyanyelvén a vajdasági magyar olvasó a jugoszláv népek irodalmát. Nem bontottuk fel az irodalmat szerb, horvát, szlovén stb. nyelvre, a melléklet azonban tartalmazza a fordított művek jegyzékét szakcsoportok szerint (szerző, cím, és a kiadás évének feltüntetésével); a 2. sz. melléklet a fordítókat sorolja fel betűrendben, vm. azt, hogy évenként kitől mit fordítottak, közülük a későbbi esetleges összehasonlító vizsgálat megkönnyítése végett az eredeti címet (kivéve a válogatásoknál) és a fordított mű terjedelmét. A fordítók jegyzéke annyiban hiányos, hogy az antológiák fordítóit nem dolgoztuk fel, mivel egyesek mindössze 1-2 verset fordítottak csak, s így felduzzasztottuk volna az anyagot. Így is kiderül azonban, hogy kik és mióta fordítottak rendszeresen és vállaltak részt a jugoszláv népek irodalmának közvetítésében az 1957. és 1987. közötti időszakban.

A lefordított művek számszerű áttekintése 1959-től 1987-ig

1959 – 10	1974 – 4
1960 – 11	1975 – 1
1961 – 14	1976 – 7
1962 – 15	1977 – 3
1963 – 12	1978 – 3
1964 – 14	1979 – 4
1965 – 19 (+ Népfelsz. tört.)	1980 – 3
1966 – 6	1981 – 5
1967 – 19	1982 – 1
1968 – 12	1983 – 3
1969 – 7	1984 – 6
1970 – 3	1985 – 8
1971 – 1	1986 – 6
1972 – 6	1987 – 11
1973 – 4	1988 – 7

ÁCS Károly

1959. Isaković, Antonije: Nagy gyerekek (Velika deca) – R. - 181 p.
 1963. Bulatović, Miodrag: Égre szállt a vörös kakas (Crveni petao leti prema nebu) – R. - 269 p.
 1965. Krleža, Miroslav: Versek. Emlékiratok (A verseket vál. és ford. V. - 622 p.
 1967. Kiš, Danilo: Kert, hamu (Bašta, pepeo) – R. - 227 p.
 1969. Bihajli-Merin, Oto: Huszadik századi művészportrék (Graditelji moderne misli u literaturi i umetnosti) – T. - 369 p.
 1970. Ćosić, Bora: Családom szerepe a világforradalomban (Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji) – R. - 131 p.
 1971. Kiš, Danilo: Korai bánat (Rani jadi) – ifj. E. - 140 p.
 1975. Crnjanski, Miloš: London regénye (Roman o Londonu) – R. - 787 p.
 1976. Ének füstje, füst éneke
 1977. Nazor, Vladimir: Partizánlegendák (a verseket ford.) - 126 p.
 1985. Kiásvott kard. vál. versfordítások 1945–1984. - 393 p.

ARGYELÁN Erzsébet

1967. Vidović, Gabro: A pszunyi futár (Kurir sa Psunja) – ifj. R. - 230 p.

BENCZ Mihály

1960. Staničić Anto: A kis kalóz (Mali pirat) - ifj. R. - 178 p.
 1962. Alečković, Mira: Kiderülnek a titkok (Zbogom velika tajno) - E. - 185 p.
 1964. Nušić, Branislav: Hajdukok (Hajduci) - ifj. R. - 135 p.

1966. Vitez, Grigor: Az agyagmadár és más mondák meg regék (Bajka o glinenoj ptici i druge bajke i priče) - E. - 172 p.
 1968. Radičević, Branko: A tanult macska (Učeni mačak) - ifj. R. - 124 p.

BODRITS István

1960. Vukadinović, Lj.-Stefanović, D.: Olimpia a dzsungelben (Olimpijada u džungli) - ifj. R. - 203 p.
 1961. Kosmač, Ciril: Szép tavaszi nap (Pomladni dan) - R. - 296 p.
 1963. Borisavljević, Miodrag: Derült ég alatt. Vál. E. - 111 p.
 Peroći, Ela: Százzorszép (Tisočkrat lepa) ifj. elb. - 135 p.
 1964. Cankar, Ivan: Sötétben (U tami) - E. - 147 p.
 1965. Brlić-Mažuranić, Ivana: Régmúlt idők meséi (Priče iz davnine) - ifj. E. - 175 p.
 1967. Zupančič, Beno: Szellemidézés (Sedmina) - R. 287 p.
 1968. Brenkova, Kristina: A hontalan cica (Muca bezdomka) - ifj. E. - 224 p.
 Peroći, Ela: Estéli lányka (Za lahko noč) - ifj. E. - 212 p.
 1969. Hieng, Andrej: Káró király (Gozd in pečina) - R. - 492 p.
 Ingolič, Anton: A gimnazista lány (Gimnazijalka) - ifj. R. - 372 p.
 Rövid kirándulás (Šeligo, Rudi: Agata Schwarzkobler triptichonja - Triptih A S)
 1970. Božić, Petar: Az élet peremén (Na robu zemlje) - R. - 274 p.
 1972. Zupančič, Beno: Vészharang (Plat zvona) - R. - 414 p.
 1976. Seliškar, Tone: Partizánmesék - 25. p. ifj. M.

BOGDÁNFY Sándor

1961. Domanović, Radoje: Kínlódia (Stradija) - 175 p.

BORBÉLY János

1961. Marinković, Ranko: Kezek (Ruke) - E. - 285 p.
 1963. Isaković, Antonije: Páfrány és tűz (Paprat i vatra) - E. - 205 p.
 1964. Božić, Mirko: A kurlanok (Kurlani. Donji i Gornji) - R. - 362 p.
 1965. Kovačić, Ivan Goran: A harag napjai (Dani gnjeva) - P-E. - 309 p.
 1967. Čipiko, Ivo: Pókhálóban (Pauci) - R. - 224 p.
 1969. Šoljan, Antun: Rövid kirándulás (Kratak izlet) - kistr.
 1972. Kiš, Danilo: Fővényóra (Peščanik) - R. - 299 p.
 1976. Matošec, Milivoje: A kumroveci gyermekévek (Dječak sa Sutle) - ifj. - 148 p.
 1978. Kiš, Danilo: Borisz Davidovics síremléke (Grobница za Borisa Davidovića) - 113 p.
 1979. Hitrec, Hrvoje: Füstlakók (Smogovci) - ifj. R. - 162 p.
 1980. Nanevski, Duško: A táltos ló (Szamovilszkoto konycse) - ifj. mesék. - 165 p.
 1985. Tišma, Aleksandar: Az ezerkettedik éjszaka: Válogatott elbeszélések (másokkal közösen) - 348 p.
 Aranyhegyek birodalma: Válogatott műfordítások a mai jugoszláv prózából - 188 p.

1986. Kiš, Danilo: Holtak enciklopédiája (Enciklopedija mrtvih) - 147 p.

BRASNYÓ István

1979. Obrenović, Rade: Ez kész cirkusz (Mi smo smešna porodica) - ifj. R. - 93 p.

1979. Zubac, Pero: Elvtársunk, Tito (Tito je naš drug) - V. 93 p.

1981. Olujić, Grozdana: Gyöngyházrózsa és más mesék (Sedefna ruža...) - M. - 179 p.

1982. Zekerya, Necati: Három utca gyermekei (Üc sokagin cocublari) - ifj. R. - 145 p.

1983. Škrinjarić, Sunčana: Elődök utcája (Ulica predaka) - ifj. R. - 141 p.

1984. A messzeség virraszt, a mai ruszin költészet antológiája - V. Stefanović Mirjana: Mit érdemel az a bűnös (Šta da radi ova fota?) - ifj. R. - 140 p.

1985. Mimorovszki, Tome: Szilfák kora (Breszliki) - ifj. R. - 185 p.

BURKUS Valéria

1968. Vidaček-Mikić, Zlata: Homokvár (Tvrđava) - ifj. E. - 120 p.

CSEFALVY Eszter

1972. Babinka, Michal: Igor nagyra nő (Ako rastol Igorko) - ifj. E. - 46 p.

1976. Babinka, Michal: Igor magyar nő - 39 p. (2. kiad.)

CSUKA Zoltán

1959. Crnjanski: Örökös vándorlás (Seoba) - R. - 214 p.

1960. Matavulja Simo: Fráter Barnabás (Bakonja fra Brne) - R. - 276 p.

1961. Rrežihov, Voranc: Földindulás (Mamnica) - R. - 446 p.

1962. Andrić, Ivo: Elátkozott udvar (Prokleta avlija) - E. - 495 p.

Andrić, Ivo: Híd a Drínán (Na Drini ćuprija) - R. - 438 p.

Andrić, Ivo: A kisasszony (Gospodica) - E. - 463 p.

Andrić, Ivo: Vezírek és konzulok (Travnička hronika) - R. - 591 p.

Desnica, Vladan: A tavasz és a halál játéka /Proljeća Ivana Galeba (Igre proljeća i smrti)/ - R. - 503 p.

1965. Krleža, Miroslav: Elbeszélések - E. - 349 p.

Krleža, Miroslav: Versek. Emlékiratok (Az emlékiratokat ford.) - 622 p.

Krleža, Miroslav: Zászlók. 1-2 köt. (Zastave) - R. - 754, 827 p.

Novak, Slobodan: Erős vár (Tvrđi grad) - ifj. R. - 491 p.

1966. Stanković, Borislav: Szilaj vér (Nečista krv) - R. - 239 p.

1967. Crnjanski, Miloš: Örökös vándorlás (Seobe i druga knjiga Seoba) - R. - 619, 605 p.

1968. Selimović, Meša: A dervis és a halál (Dervis i mrti) - R. - 452 p.

1972. Ignjatović, Jakov: Örök vőlegény (Večiti mladoženja) - R. - 209 p.

Stojanović, Jugana: Leonardo da Vinci - R. - 164 p.

1974. Andrić, Ivo: A lőportorony - ifj. E. - 290 p. (Móra Kk. Bp.)

Hromadžić, Ahmet: A különös tó titka - (vál. mesék) - 151 p. (Bp. Móra)

1976. Njegoš, Petar Petrović: Gorski vijenac = Hegyek koszorúja - poéma - 281 p.
Pavlovszki, Jovan: Sárfészek (Toa Radiovce vo koe pagam dla-boko) - R. - 144 p.

DÉR Zoltán

1962. Stepanović, Kosta: Párbaj (Dvoboj) - ifj. R. - 188 p.

DUDÁS Kálmán

1964. Konstantinović, Radomir: Tiszták és piszkosak (Čisti i prljavi) - R. - 347 p.
Krleža, Miroslav: A Glembayok (Glembajevi) - D. - 525 p.
Krleža, Miroslav: A Glembayok (Glembajevi) - P. - 311 p.
1965. Šegedin, Petar: Magánosak (Osamljenici) - R. - 399 p.
1967. Lalić, Mihailo: Siralomhegy (Lelejska gora) - R. - 656 p. (Magvető is)

FARKAS Jenő

1976. Botto, Ján: Janošik halála (Smrt Jánošíkova) - ifj. E. - 39 p.

FEHÉR Ferenc

1959. Seliškar, Tone: A kék sirály (Bratovščina "Sinjega galeba") - R. - 128 p.
1960. Antić, Miroslav: Színek és szavak = Boje i reči - V. - 171 p.
1961. Štefan, Florika: Tetten ért bánat - V. - 78 p.
1962. Oblak, Danko: Lidérces ablakok (Modri prozori) - ifj. R. - 132 p.
1963. Raičković, Stevan: Végtelen udvarok (Veliko dvorište) - ifj. E. - 99 p.
1964. Bevk, France: Gyermekkorom hegyvilága (Grigorjevi otroci) - ifj. E. - 208 p.
Seliškar, Tone: A kék sirály (Bratovščina "Sinjega galeba") - R. - 125 p. (1959)
Šopov, Aco: Örök várakozó (Izabrane pesme) - V. - 86 p.
1965. Lukić, dragan: Itt laknak a versek (Ovde stanuju pesme) - V. - 52 p.
Popović, Aleksandar: Charlie kandúr története (Sudbina jednog Čarlija) - ifj. R. - 111 p.
Radičević, Branko V.: A csodatevő szem (Čudotvorno oko) - ifj. E. - 113 p.
1966. Maksimović, Desanka: Kis Rajzoló nagy képkiállítás (Izvolite na izložbu dece slikara) - V. - 18 p.
Seliškar, Tone: A kék sirály (Bratovščina "Sinjega galeba") - R. - 125 p.
1967. Antić, Miroslav: Egy szőke hajtincs (Plavi čuperak) - V. - 64 p.
Crnčević, Branislav: Meztélbas meg az ég (Bosonogi i nebo) - V. - 110 p.
1968. Čopić, Branko: A sasok korán fölrepülnek (Orlovi rano lete) - ifj. R. - 200 p.

1969. Matošec, Milivoj: A Hársfa utca réme (Strah u ulici Lipa) - ifj. R. - 186 p.
1972. Petrović, Boško: Mire elszáll a nyár (Dolazak na kraj leta) - R. - 358 p.
1973. Kušan, Ivan: Koko Párizsban (Koko u Parizu) - R. - 247 p.
1974. Diklić, Arsen: A kisértő szállás (Salaš u malom ritu) - R. - 178 p.
- Tadijanović, Dragutin: Kései arató (Vál. Versek) - 73 p.
1978. A madár árnyéka: (harminc év versfordításaiból) - V. - 423 p.
1980. Petrović, Mirko: Branka - ifj. R. - 161 p.
1981. Radović, Dušan: Űlj ide, beszéljessünk - V. - 38 p.
1985. Vándorfelhők (Válogatás a jugoszláv népek verseiből, gyerekeknek) - 166 p.
1986. Janevszki Szlavko: Sárgák és fehérek (Crni i žolti) Gy. V. - 86 p.

FEHÉR Teréz

1979. Vojnić Purčar, Petko: Az otthon egyre távolabb (Dom, sve dalji) - R. - 286 p., NIN díj; 1977.

FUDERER Gyula

1961. Matošec, Milivoj: A hajónapló titka (Tragom brodskog dnevnika) - ifj. R. - 228 p.
1965. Kušan, Ivan: Ki ez a fiú (Zagonetni dječak) - ifj. R. - 223 p.

GÁL László

1961. Matošec, Milivoj: A lázadó robot (Neposlušni robot) - Mese - 24 p.
1962. Radičević, Branko V.: A vidám varázsló cukrászdája (Poslastičarnica kod Veselogčarobnjaka) - ifj. R. - 89 p.

GELLÉR Tibor

1961. Maksimović, Mitar: A bőség országa (Zemlja dembelija) - ifj. E. - 80 p.
1963. Matošec, Milivoj: Tiki és az ismeretlen (Tiki traži neznanca) - 1963, ifj. R. - 169 p.
1964. Vidović, Gabro: A mellékutca nyomozói (Trojica iz Male ulice) - ifj. R. - 159 p.
1965. Matošec, Milivoj: A vándor (Veliki skitač) - ifj. R. - 208 p. --
1968. Petrović, Mirko: A nagyváros gyermekei (Deca velikog grada) - ifj. E. - 114 p.

HERCEG János

1959. Janevszki Szlavko: Falu a hét kőris mögött (Selo 'zad sedumte jaseni) - R. - 271 p.
- Kosier, Berislav: Jó szelet, Kék Madár (Dobar vetar, Plava Ptico) - ifj. R. - 312 p.
- Lalić, M.: Lakodalom (Svadba) - R. - 226 p.
- Popović: Igaz legendák (Istinite legende) - E. - 326 p.
- Vučo, Aleksandar: Halott jelszavak (Mrtve javke) - R. - 278 p.
1960. Krleža, M.: Bankett Blitvában (Banket u Blitvi) - R. - 465 p.

- Prežihov, Voranc: Vadócok (Samorasniki) - R. - 277 p.
 Šegedin, Petar: Isten gyermekei (Deca božja) - R. - 425 p.
 Točvar, Ivan: Viszokói krónika (Visočka hronika) - R. - 255 p.
 1961. Čopić, Branko: Nikola Burszács kalandjai (Doživljaji Nikolettine Bursaća) - R. - 156 p.
 Samokovlja, Isak: Hanka - E. - 295 p.
 1962. Davičo, Oskar: A költemény (Pesma) 1-2 köt. - R. - 403 + 405 p.
 1963. Čosić, Dobrica: Oldódás 1-3 köt. (Deobe) - 510, 367, 367 p.
 1964. Čopić, Branko: Nikola Burszács kalandjai - R. - 172 p. (1961)
 Petrović, Rastko: A hatodik nap (Dan šesti) - R. - 544 p.
 1966. Simin, Magda: Névtelenek (Izdanci na vetru) - ifj. E. - 263 p.
 1968. Čopić, Branko: Nikola Burszács... (Doživljaji Nikolettine Bursaća) - R. - 164 p.

HORNYIK György

1965. Kostić, Dušan: A rejtélyes kincs (Modro blago) - ifj. R. - 174 p.
 1966. Hromadžić, Ahmet: Ezüstszőrű (Okamenjeni vukovi) - ifj. E. - 89 p.
 1967. Najdanović, Milorad: Bokrok és fenyők között (Između žbunja i oblaka) - ifj. E. - 160 p.
 1970. Janković, Milorad: Omiši gályák (Omiške strele) - R. - 436 p.

HORNYIK János

1962. Nušić, Branislav: Önéletrajz (Autobiografija) - É. - 247 p. (társ. ford.)

ILLÉS Sándor

1964. Krieža, Miroslav: Filip Latinovicz hazatérése (Povratak Filipa Latinovića) - R. - 295 p.

JUNG Károly

1973. Podgorec, Vidoe: Szőke cigánygyerek (versbetétek) (Beloto cigance) - ifj. R. - 175 p.
 1981. Diklić, Arsen: A holtágban ősszel (Jesen u mrtvaji) - ifj. R. - 194 p.
 1983. Diklić, Arsen: Hrónika kel a Marosról (Moriški vekovi) - ifj. R. - 129 p.

KÁNTOR Erzsébet

1980. Flora, Radu: Csapda (Capcana) - R. - 512 p.

KARTIG Sára

1976. Budinszki Miron: Furfangos Jankó kakasa (Vodenicska na szerialnim potoku) - Mesék - 215 p.

KENÉZ Ferenc

1985. Almaján, Slavko: A négyszögletű kalap: Válogatott versek - 110 p.

KIRÁLY László

1984. Flora, Joán: Az anyagi világ - Vál. Versek - 94 p.

KONCSOL László

1985. Bohuš, Pal'o: Összegező: Válogatott versek - 108 p.

KOPECZKY László

1959. Lovrek, Mato: Hófúvásban (Vlak u snijegu) - E. - 92 p.
 1960. Diklić, Arsen: Ne nézz vissza fiam (Ne okreći se sine) - R. - 96 p.
 1961. Zupan, Vitomil: Túl ezeren, kétezeren (Putovanje u hiljadita mesta) - ifj. R. - 199 p.
 1963. Malevszki, Vlado: Ez volt az ég (Ono što beše nebo) - R. - 180 p.
 1964. Lovrak, Mato: Hófúvásban (Vlak u snijegu) - E. - 91 p. (1959)
 1968. Lovrak, Mato: Hófúvásban (Vlak u snijegu) - E. - 96 p.

KOVÁCS János

1963. Čopić, Branko: Buksi évek (Magareće godine) - ifj. R. - 168 p.

KOVÁCS T. Ilona

1964. Božić, Mirko: A kurlanok (Kurlani. Donji i Gornji). A verseket ford. - R. - 362 p.
 1965. Kovačić, Ivan Goran: A harag napjai (Dani gnjeva). A verseket ford. - 309 p.

LÉVAI Endre

1963. Petrović, Boško: És a felhők elvonulnak (Lagano promiču oblaci) - E. - 225 p.

MAGOSSY László

1986. Jovičić, Vladimir: Volt egyszer egy ember - 374 p.

MAJOR László

1962. Nušić: Önéletrajz (Autobiografija) - társ. ford. 247 p.

MAJOR Nándor

1969. Rövid kirándulás Ugrinov, Pavle: G-dúr nyomában (U pohode Georgiju, zvanom "žica Ge") - kisregény.

MAJTÉNYI Mihály

1960. Lukić, Dragan: Tarsolyomból (Iz jednog džepa) - V. - 64 p.
 1961. Čopić, Branko: Állatország lakói (U svetu medveda i leptira) - E. ifj. - 125 p.
 1962. Kosier, Berislav: Ha megdobbán a szívd (Poljupci i mraz) - ifj. R. - 209 p.
 Kušan, Ivan: Koko és a szellemek (Kako i duhovi) - ifj. R. - 201 p.
 Zemljarić, Sanja: Parkok, utak, szökőkutak, (Lutke, ceste i vodokoci) - ifj. E. - 111 p.

NAGY Irén

1965. Martić, Anđelka: Pöttyöske (Pirgo) - ifj. R. - 91 p.

NÉMETH P. István

1968. Pavlović, Branko: Tito kíséretében (U svakoj priči o nama) - ifj. E. - 216 p.

PONGRÁCZ P. Mária

1972. Avramescu, Mihai: Letört ágak; Ezüsterceg (Tinerete frinta; Mesajul) - R. - 254 p.

RONCSÁK Sándor

1977. Hronec, Vítázoslav: Egyórás portya = Hodina jazdy - V. - 117 p.

SAFFER Pál

1959. Simin Magda: Mire a meggyfa kivirágzik (Dok višnje procvetaju) - R. - 242 p.

SULHÓF József

1960. Lovrak, Mato: Szikrácska (Iskrica) - ifj. R. - 157 p.
1961. Lovrak, Mato: Szikrácska (Iskrica) - ifj. R. - 160 p.
1962. Seliškar, Tone: Katka, a hosszívú leány (Deklica z junaškim srcem) - ifj. R. - 157 p.

SZELI István

1965. Krleća, Miroslav: Kirándulás Oroszországba (Izlet u Rusiju) - T. - 612 p.

SZILÁGYI Károly

1973. Podgorec, Vidoe: Szőke cigánygyerek (Beloto cigancse) - ifj. R. - 175 p.
Škrinjaric, Sunčana: A kékkabátos nyár (Lato u modrom kaputu) - ifj. E. - 141 p.
1977. Vidmar, Josip: Esszék és meditációk - T. - 529 p.

SZIVERI János

1984. Zivlak, Jovan: Penge: Válogatott versek - 67 p.

SZŰCS Imre

1977. Stefanović, Momčilo: A nagy háború kis hősei (Mali junaci velikog rata) - E. - 195 p.

THOMKA Beáta

1985. Lukić, Sveta: A mai intellektuális próza (Iz moderne intelektualne proze) - T. - 149 p.
1986. Grlić, Danilo: Művészet, esztétika, tudomány. Vál. tanulmányok - 125 p.

TORNYOSI Péter

1977. Nazor, Vladimir: Partizánlegendák - a prózát f. - 126 p.

TOROK Csaba

1968. Petrović, Mirko: A fekete vitorlás (Dečaci sa truoglastog trga) - ifj. R. - 204 p.

UTASI Csaba

1967. Milankov, Momčilo: A labdás ember (Čovek sa lopatom) - R. - 152 p.

Popović, Aleksandar: A kékruhás kislány (Devojčica u plavoj haljini) - ifj. E. - 90 p.

VÉBEL Lajos

1965. Vojinović, Aleksandar: Légy tanú, boróka (Krv nije sve) - R. - 248 p.

WEÖRES Sándor

1978. Župančič, Oton: Te titok virág: Válogatott versek - 55 p.

PAVLOVITS JENŐ ÉS A KISFALUDY TÁRSASÁG

Káich Katalin

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. márc. 15.

A 19. század utolsó negyedében a délszláv, elsősorban népköltészet magyar fordítói Zomborban, az egykori Bács-Bodrog vármegye központjában voltak a legszámosabbak. Egy olyan történelmi korszakban állították tevékenységük fókuszába a délszláv és a magyar nép irodalmi síkon történő közeledése ügyének szorgalmazását, amikor a politikai légkör egyre kevésbé tette lehetővé az Osztrák-Magyar Monarchiában élő népek és nemzetiségek békés egymás mellett élését. A harmincmillió magyar nemzeti állam megteremtésére irányuló asszimilációs törekvések nemcsak politikai szempontból kérdőjelezték meg a nemzetiségek nemzeti identitásának a létjogosultságát, de önálló kulturális fejlődésre való alkalmasságukat sem ismerték el. Éppen ezért a századfordulón működő zombori fordítógárda tevékenysége egyfelől kultúr- és kapcsolattörténeti jelentőségű, másfelől viszont, közvetve, egy hivatalosan meghirdetett politikai irányvonal helyénvalóságának a megcáfolását is jelenti. Nemcsak a megyeszékhely művelődéstörténetének szempontjából vált értékes örökséggé a századforduló helybeli műfordítóinak munkássága, de az egyetemes délszláv-magyar kapcsolattörténet egy fontos állomásaként is számon tartható azoknak tevékenysége, akik Bodenstadt nézetének szellemében előbbre valónak tartották a két nép szellemi közeledése ügyének szolgálatát a talajtalan, irreális politikai ambíciók megvalósítására irányuló, meddő igyekezetnél.

A Kisfaludy Társaság által szorgalmazott fordítói tevékenység, mely a szomszéd népek irodalmának figyelembevételére is kiterjedt, lehetőséget adott a politikailag, gazdaságilag és társadalmilag konszolidálódott megyeszékhely szorgos fordítóinak arra, hogy munkásságuk eredményeit a szélesebb irodalmi közvélemény is megismerhesse. Gáspár Imre és Moldván Gergely 1874-ben "Hazai irodalmak" címen egy antológiát szándékozott összeállítani, mert mint megállapították: Magyarországon "a magyaron kívül még négy irodalom virágzik: a tót, horvát, szerb és a román, melyekből

legfeljebb a népköltészet volt ismertetve; az érintett vállalkozás e négy irodalmat mutatja ki irodalomtörténeti vázlatokkal, jellemző kötött és kötetlen nyelvű művek fordításával, s életrajzokkal. A kész mű annak idején a Kísfaludy társasághoz fog benyújtani". A tervek szerint a szerb irodalomra vonatkozó rész fordításával és szerkesztésével Pavlovits Jenőt (Đena Pavlović) bízták meg¹.

A nemzetiségek irodalmát bemutató antológia végül is nem készült el. Ahelyett a *Magyarország és a Nagyvilág* mutatványként néhány műfordítást is közlített Pavlovits Jenőtől, mégpedig egy Zmaj Jovanović, egy Mita Popović versfordítást, három hőskölteményt és néhány rövid lírai dalt².

A hősköltemények közül sorrendben a *Jurisits Jank*, a *Kis Rádé* és a *Czár Lázár és Milicza csárné* (Jurišić Janko, Mali Radojica, Car Lazar i Carica Milica) jelent meg az említett képes hetilapban 1874. első felében. Műfajilag a fordító az elsőt népdalnak, a másodikat népballadának, a harmadikat szintén népdalnak nevezi. A fordításokat magyarázatokkal is ellátta széljegyzetek formájában, különösen olyan esetekben, amikor az eredeti kifejezést nem tudta egyértelműen lefordítani, pl. vila = tündérféle lány. A deseteracban (tízszótagos verssor) a rím nélkül megénekelte hősi énekek formáját igyekezett megtartani, de az esetek többségében a verssorok rímelését nem tudta kiküszöbölni.

Ám, Szulejmán, ha hiszen az égben,
Adjad vissza szabadságom nékem,
Ha kívánod megveszem nagy kincsen,
Csak veted le átkozott bilincsem.

Az idézett rímes verssorok a *Jurisits Jank* című hőskölteményből valók, de ugyanott rímnélküli sorokkal is találkozunk:

Nem éhezem, s nem szomjazom nálad
Szép lány után rég elhalt már vágyam,
Három éve, hogy foglyoddá tettél,
S most a börtönt nem nézhetem többé.

Valószínűleg a tíz szótag miatt hagyta meg a "knez Lazar", vocativusát alanyeset helyett a Czár Lázár és Milica a szárné című hősköltemény fordításában:

Czár Lázáre asztalhoz leüle

Knéz Lázáre, ígyen szóla erre:

De beszéle nagyhírű Lázáre:

Hol elesett vitéz Knéz-Lázáre? stb.

Ha a fordított verssor vocativus nélkül is tízszótagosra sikeredett, akkor a magyar fül számára kellemesebben hangzó alanyesetet alkalmazta Pavlovits:

Ekkor jöve Knéz-Lázár vágatva

Fejedelmét, daliás Knéz-Lázárt.

A *Magyarország és a Nagyvilágban* megjelent három hősköltemény közül a *Kis Rádé* (Mali Radojica) fordítása a leggyengébb. A rímek megfosztják a verset eredeti hangulatától, viszont nem járulnak hozzá az idegenszerűség kiküszöböléséhez. A költeményre oly jellemző ismétlődő motívumokat elhagyta a fordító, ezáltal lerövidítette és megcsonkította a művet. A kezdő sorok kérdő alakja, melyet a felelet követ a motívum ismétlésével egybekötve, a fordításból kimaradt; a tízszótagos verssorok pedig tizenegy és tizenkét szótagos sorokká terebélyesedtek

Mili bože, čuda golemoga!
 Jali grmi, jal' se zemlja trese?
 Jā se bije more u mramorje?
 Jā se biju na Popina vile?
 Niti grmi, nit' se zemlja trese,
 ni' se bije more u mramorje,
 ni' se biju na Popina vile
 već pucaju na Zadru topovi,
 šenluk čini aga Bećir - aga -
 uvatio Malog Radojicu
 Pa ga meće na dno u tavanicu.

Istenem, teremtőm, csodáknak csodája,
 Mintha rengés kelne a földnek gyomrába,
 Mikor felzudul habja a tengernek,
 Vagy a tündérlények háborút viselnek;
 Úgy dörögnek ágyuk Zára városában,
 Bósz Betyir-agának fényes udvarában,
 Bósz Betyir-agának van ma fényes napja,
 Hogycsak valahára Rádét elfoghatta.

A kedvezőbb, kényelmesebb megoldás érdekében több helyen átköltötte a művet. Ezzel nemcsak a szövegűség ellen, hanem a költemény légkörének a megteremtése ellen is vétett.

S elvitték a szolgát, a tengerbe dobták -
 Tenger hullámai gyorsan elkapdosták -
 Hej! ha tudták volna, ahogy dobták volna!
 Isten csodájára, ahogy tették volna.
 Rádé úszott, úszott, s tengerpartra úszva,
 ott leült a fűbe, s az éjet elhúzta.

S hogy körme alól a szeget kihúzná -
 A bosszú esküjét százszor is elzúgná -
 Nemcsak hogy elzúgta, hanem meg is tette: (stb.)

Uze njega aga Bećir - aga,
 pa ga baci u debelo more.
 Al' je Rade čudan plivač bio,
 Daleko je Rade otplivao,
 pa izade na brijegu mora,
 pa povika iz grla bijela:
 "Jao moji b'jeli sitni zubi,
 povad'te klince mi iz nokata!"
 I on sjede i noge prekrsti,
 i povadi dvadeset klinaca,
 pa ih metnu sebi u njedarca.³

Jovan Jovanović Zmaj 25 éves írói jubileumát a Kisfaludy Társaság is megünnepelte 1875-ben. A közkedvelt szerb író *ʋulici* (Rózsák) című versciklusát Pavlovits Jenő fordította át, és a fordítást Greguss Ágost mutatta be a Társaság február 24-i ülésén. A *Pesti Napló*ban közzétett tudósítás arról számolt be, hogy a hatvan szerelmi dalt magába foglaló dalgyűjteményből 23-at olvastak fel az ülésen. "... legtöbbjében igen élénk nemzeti érzület járul a hangulatteljes szerelmi ömlengésekhez, a szép gondolatok, a mély érzelmek merész, költői nyelvezetben, a szerb népköltészet hangján vannak kifejezve; a fordítás gyakran vét a magyar szórend ellen, mindazonáltal igen élvezetes, zamatos olvasmánnyal gyarapítja szépirodalmunkat." A dalgyűjtemény könyv alakban Zomborban jelent meg még 1875-ben, és a címlapjára Pavlovits kérelmének alapján megengedték, hogy ráírja: "A Kisfaludy Társaság pártfogása mellett"⁴.

A fordítást a szerző Toldy Ferencznek "megkülönböztetett tisztelet jeléül", és "a magyar-szerb testvériség eszméjének ajánlotta". Bevezetőjében ismertette nemcsak Zmaj életrajzát, de különösen a fordítás megszületésének indítékait hangsúlyozta. "E munka terjedelme felette csekély azon magasztos végcélhoz képest, melyet vele, a magyar-szerb közeledés eszméjének ajánlva azt, elérni óhajtanék, s így csekély talán arra is, hogy e cél szöbáhozásának indokául szolgálhasson: mindazon által, midőn a kedvelt szerb költő cme dalait a magyar közönségnek bemutatnám, nem mulaszt-hatom el az alkalmat, azon indokokat felemlíteni, mely kizárólag e fordítás létrejöttét eredményezné, azon czélt, melyet e füzettel, ha nem is elérni, de legalább megközelíteni óhajtok, érezvén igen jól, mennyire szükséges hazánkban az ily iránybeli irodalmi működés megkezdése.... ez úton a magyar-szerb közlekedés kivívása".

A "politikai-szenvedély"-t elképzelése szerint mellőzni lehet ebben a tevékenységben. Bizonyítékul Zmaj esetét hozza fel, aki "a politikában legalább látszólag, a magyarság ellenzékét képező szerb népmese legkedveltebb költője", de mindaz által közvetítésével számos magyar dal, "honosult meg a szerb nép ajkán", Petőfit, Aranyt, Tompát, Garayt fordítja. Ezért is

ítélte őt "fennt jelzett irányú munkálkodása" megkezdésekor a legméltóbbnak arra, hogy a magyar közönségnek bemutassa "ismervén benne olyan erőt, mely, mint a magyar irodalom, a magyar szellem jeles ismerője, saját nemzeténél, reményilem, egyik tényezői leendő arra nézve, hogy a magyar és a szerb nép közt a multak viszályaiból eredt félreértések mentül teljesebben kiírtassanak"⁵.

Zmaj Jovanović a *Rózsákat* majdani feleségéhez írta. A ciklus megismeret bennünket találkozásuk körülményeivel, a kibontakozó szerelemmel, melynek során kétségek és boldogság váltogatták egymást, majd a beteljesülés és az örömteljes családi élet felejthetetlen pillanatait örökíti meg, melybe a Petőfi-féle szabadság, szerelem koncepció vegyül. Pavlovits a hivatalosan elismert népnemzeti irányzat eszközeivel ültette át a verseket (tudjuk, hogy az akkori hivatalos irodalom közkedvelt témái közé tartozott a boldog családi tűzhely megéneklése is), és ebből a szemszögből ítélve, a magyaros szórend elleni vétség mellett, csak az egyes költemények folyamatoszerűségének, gördülékenységének megoldásai botladoznak, amelyeknek kiküszöbölésére megvolt az igyekezet de csekély eredménnyel⁶.

A költemények mondanivalójának hű tolmácsolása nem okozhatott nagyobb gondot, mivel azok a kor divatos szellemi követelményeinek jegyében fogantak. Legjobban sikerült a "Szomorú őszi nap...", "Olyan az én életem...", "Hadd szálljak le..." kezdetű versek fordítása, melyeknél az előbb említett formai hibák kevésbé jutottak kifejezésre. A költői rátermettség hiánya azonban még a jobban sikerült fordítások esetében is nyilvánvaló jellegzetességévé vált műfordítói tevékenységek.

Pavlovits Jenő műfordításai esztétikai szempontból a korabeli epigonizmus és népszerű provincializmus keretein belül értékelhetők. A megyei jegyző, árvaszéki ülnök, majd 1884-től ügyvéd, nem volt vérbeli költő. Ebből következően műfordítói tevékenysége elsősorban politikai magatartást fejezett ki, melynek kapcsolattörténeti jelentőségét, a Kisfaludy Társasággal való együttműködés fémjelzte.

Jegyzetek

1 *Pesti Napló*, esti kiadás. Budapest, 1874. június 11. 25. évf. 132. száma, és április 25., reggeli kiadás, 95. száma.

2 *Magyarország és a Nagyvilág*. 9. évf. 1874. 327. száma.

3 Ua. 9. évf. 1874. 20. száma. 252–253 old. *Kis Ráde*, szerb népballada, ford.: Pavlovits Jenő.

4 *Pesti Napló*. 1875. február 25. 45. száma, reggeli kiadás. A Kisfaludy Társaság 1875. szeptember 29-i ülésének jegyzőkönyve, 128. old.

Pesti Napló. 26. évf. 1875. szeptember 30. 223. száma, reggeli kiadás.

5 *Rózsák* - Jovanovits Jovan dalai, szerbből fordította Pavlovits Jenő. Zombor. 1875. Nyomtatott Bittermann Nándornál. 9. old.

6 Szívem, árva szívem,
 Azí feleli erre:
 "Itt, az idő menni
 Egy másik kebelbe."

De nekem kellene
 Egy egész öröklét
 Ha olyan szép nevet
 Találni akarnék: (...)

De még undok féreg
 Legszebb lombban rág...
 És én látok álmaimban
 Gyakran vért, csatát.

REZIME

Dena Pavlović (Pavlovits Jenő) (Odžaci 30. juna 1850–Sombor, 6. februara 1901) je stupio u službu Bač Bodroške županije 1875. godine kao županijski beležnik, a od 1884. godine je radio kao advokat u Somboru. Svoju književnu delatnost je započeo 1867. godine pisanjem pesama i pripovetki na srpskom jeziku. Bio je takođe među prvima koji je prevodio na mađarski jezik narodnu književnost južnoslovenskih naroda kao i poeziju svojih savremenika. U tom svojstvu je bio saradnik Kisfaludijevog društva (Kisfaludy Társaság) u Budimpešti. Svoje prevode i rasprave o prevodenju uopšte, objavio je u listovima *Magyarország és a Nagyvilág*, *Vasárnapi Újság*, *Zombor és Vidéke*. U Somboru mu je izdat prevod ciklusa pesama *Đulići* (Rózsák) Jovana Jovanovića Zmaja 1875. godine.

Prevodenje je za Pavlovića predstavljao pre svega političko a ne umetničko delanje. Cilj mu je bio da se bar na taj način ostvari ideja o zbližavanju dvaju naroda: Srba i Mađara u jednom razdoblju, kada se sve više povećavao broj političkih razmirica i kada su političke strasti rukovodile razumom.

SUMMARY

Dena Pavlović (Pavlovits Jenő) was one of the country-clerks in Bács Bodrog from 1875, and after that from 1884. he was a lawyer in Sombor. His activity as a literati was begun in 1867. He wrote poems and short stories in Serbian language. He also was engaged with translation. He translated in hungarian language the popular poetry of Southern Slavs and some poetry of his own contemporary poets. In that capacity he was one of the collaborators of Kisfaludy's Society (Kisfaludy Társaság) in Budapest. His translations were published in *Magyarország és a Nagyvilág*, *Vasárnapi Újság*, *Zombor és Vidéke*. He also translated a cycle of poems from Jovan Jovanović Zmaj (Đulići - Rózsák), which was published in Sombor in the year of 1875.

To Pavlović the translation were, first of all, a political and less an artistical act in a period, when the political conflicts between the Serbian and Hungarian people took hold of their approaching.

MARGALITS EDE ŠENOAFORDÍTÁSA

Csányi Erzsébet

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

A zombori fordítói kör az 1880-tól 1918-ig tartó időszakban fontos szerepet játszott a délszláv-magyar kulturális és irodalmi kapcsolatok fenn-tartásában. E műhelyből egyedülálló termékként került ki August Šenoa *Az aranyműves aranya* című történelmi regényének fordítása. A fordító Margalits Ede irodalomtörténész, művelődési dolgozó és tanár.

A fordítás kéziratban maradt. A potenciális recipiáló irodalom és a horvát prózamű konfrontálása igazolja a fordító választását. Šenoa a 70-es évek legjobb és legkonstruktívabb horvát irodalmára, aki tulajdonképpen a horvát nemzeti irodalom első jelentős alakja. Ez az irodalom a "Habsburg Monarchiában megőrzi hagyományos értékeit, melyeket az illirizmus és 1848" vetettek felszínre – írja Antun Barac.

Šenoa életrajza és irodalmi munkássága nem indít bennünket arra, hogy a magyar és a horvát irodalom között extern kapcsolatokat keressünk. Noha szülei Magyarországról jöttek és a gimnázium első osztályát ő maga is Pécsen végezte, semmi sem utal arra, hogy a magyar irodalom, vagy személyes ismeretségek hatottak volna Šenoára. Az esetleges extern kapcsolatok (hírközlések, informatív fordítások) lehetősége és jelentősége szűkül a korabeli horvát kritika óriási késése miatt is. Šenoa 1926-ig a honi irodalomtörténettől nem kapta meg érdembeli helyét.

A genetikai elemzés mélyebb összefüggések nyomára a belső, intern kapcsolatokban, vagyis a hatáskutatásban bukkanhat. Šenoa esetében azonban ilyen adatokkal sem kecsegtet az irodalomtörténet. A horvát író irodalmi erudíciójának idegen forrásai közt cseh, lengyel, német, francia és olasz irodalmi hatáslehetőségeket tárt fel a kutatás. Konkrétan Walter Scott, Manconi, Hugo, Lamartine és Miczkiewicz nyomait emlegeti. A magyar irodalom iránti érdeklődés teljes hiánya politikai okokkal magyarázható. Šenoát nemzeti öntudat fűti, "és az abszolutizmus óta gyűlöl mindent, ami német... A német írókat, kivéve az idősebb generációt.. sohasem kedvelte, s

minden lépésekor küzdött a német nyelv és német szellem meghonosítása ellen". (A. Barac) Minden bizonnyal ugyanez vonatkozik a magyar nyelvre és szellemiségre is. E kirívó tünetek arra vallanak, hogy Šenoa életművében a közvetlen magyar irodalmi hatás lehetősége csekély.

A horvát regény magyarra fordított kézírata két irodalom közötti extern és intern kapcsolatot képez. Vizsgálódásunk Margalits Ede választásának indítékait kutatja, érinti az irodalmi korszak, fáziseltolódások kérdéskörét, mérlegeli a feltételezett befogadó közegre gyakorlandó hatás hatékonyságát.

Az aranyműves aranya 1971-ben íródott, Margalits tehát egy igen friss szöveget választott a horvát irodalomból. "A horvát irodalom első sikeres regényét" (A. Barac), a romantikus történelmi regény első horvát megvalósulását fordította le magyarra. Margalits választását igazolja a tény, hogy a recipiáló irodalom kész. Az aranyműves aranya integráló befogadására, mert benn már évtizedek óta jelen vannak ezek a jellegzetes irodalmi jegyek. A magyar irodalom és olvasóközönség mint recipiáló kontextus a fordítás megszületésének idejében, a XIX. század végén már nagyon is felkészült egy ilyen kapcsolat realizálására. A széles olvasótábor elfogadta volna a horvát regény által hordozott esztétikai normákat, mert azok beilleszthetők a korabeli magyar irodalomban uralkodó esztétikai kánonba. Ugyanakkor, e kapcsolattörténeti tényben a horvát kultúra bizonyos fokú késése tűnik ki. A jobban differenciált magyar irodalom ugyanis már az 1830-as, 1840-es években olyan realista törekvéseket tud felmutatni, melyek integrálva haladják meg a romantika hozadékait. Šenoa műve 1871-ben a horvát irodalomban első ízben ér el olyan esztétikai teljességet, amely egyesíti a romantikus szellemiséget és a realiztikus világnézet fragmentumait. E regény magyar fordítása - ha kinyomtatják - a XIX. század végén már nem befolyásolta volna a recipiáló irodalom irodalmi paradigmáját, mert nem tartalmazza a századvég új, modern kánonjának mozzanatait, amelyek iránt a magyar irodalom már fogékonnyá vált. Az innovátor szerepét, melyet Šenoa a horvát kultúrában betöltött, nem játszhatta volna el a magyar irodalomban is. Šenoa horvát Walter Scott-nak nevezték. A scotti történelmi realizmus magyar változata már 1836-ban megszületett Jósika Miklós Abafi című regényében.

Az 50-es években (mint az Bori Imre vizsgálódásaiból kiderül) Jókai Mór regényeiben már feltűnik a szubjektív hang, az álom, az emlékezés motívuma, a naplórészletek, az önazonoság válságának motívuma, a valóság és látszat kettőségének tudata. 1867. után Jókai már nem ír többé "nemzeti jelentőségű irányregényt" (Bori Imre). Šenoa, viszont, mindvégig tendenciózus irodalmár maradt, és hite szerint az irodalom küldetés, melynek feladata a nép ébresztése és felemelése. A századvégen Jókai Mór már sejteti a modern magyar próza minden lehetséges útirányát. Regényei szimbolista és szecesszionista "dekadenciával" és pszichopatológiai elemzésekkel töltődnek, írja Bori Imre. A magyar kapitalizmus ebben az időben már annyira megérett, hogy e valóság írója a századvégen már egy modern társadalom művészi leképzésére vállalkozhatott. Míg Šenoa "nem lehetett radikális és következetes realista, mert a mi polgárságunk az ő idejében még gyenge volt, a múlt nyomai viszont túlon túl mélyek..." (A. Barac).

Mindebből következik, hogy a recipiáló irodalom Margalits fordítását nem fogta volna kizárólag integráló módon, mert a szubtilisebb olvasóknál differenciáló mozzanatokkal is számolnunk kell. Az aktivitás, az alkotói jelleg foka a recepció folyamatában eme irodalomtörténeti összefüggéseknek is függvénye.

Margalits választását igazolják, ugyanakkor a fenn jelzett fáziseltolódást bizonyítják. Az aranyműves aranya és néhány magyar regény tipológiai párhuzamai. Jókai Mór, Eötvös József és Kemény Zsigmond regényeiben egyaránt megtalálhatók Šenoa törekvéseinek legmarkánsabb jegyei: a lángoló nemzeti-politikai eszmék, az egzotikus történelmi atmoszféra, az ügyesen konstruált, izgalmas fabula, a morális érzékenység, az árnyalt jellemzés, a humor és az anekdotizálás.

A tipológiai összefüggések egy állandósult közhelyrendszerről árulkodnak, amelyet Šenoa éppúgy elsajátított, mint magyar írói társai. Az aranyműves aranya és a *Magyarország 1514-ben* cselekménye egyaránt a XVI. században játszódik, Kemény *A rajongók* című regénye a XVIII. században. Mindhárom műben egy-egy város áll az események gyújtópontjában: Zágráb, Buda, Gyulafehérvár. A szerzők nagy fontosságot tulajdonítanak a városok, az épületek, a szobabelsők, a ruházatok leírásának a romantikus egzotikum iránti szomját elégítve ki. Azonos ízlésnek hódolnak a tömegábrázoló jelenetek ezekben a regényekben. A naiv jellemábrázolós csak sarkítottan láttat: elmaradhatatlanok a démoni és az idealizált tulajdonságok. A konfliktusok is sztereotípek: a szerelemben az osztálykülönbségek: a családban a gyermek-szülő viszony megromlása; a politikában az osztályellentétek, a hatalomvágy, az önkény, az ármánykodás; a vallásban a szekták okozzák az összeütközéseket.

A fordító biztos lehetett abban, hogy a befogadó olvasóközönségben visszhangozni fognak a sztereotípiákhoz kötődő korábbi esztétikai élmények, s a beidegződött olvasói elvárások nem maradnak kiegészítetlenül. Mindehhez még csatolhatjuk Šenoa anegdotikus látásmódját, mely leginkább Jókai humorához közelít.

A horvát író romantikus történelmi regénye a század végén a magyar közbefogadás számára még semmiféleképp sem jelentett volna anakronizmust, s bár nem segítette volna a modern tendenciák artikulálását, széles kommunikációs mezőt biztosított a két irodalom között. A romantikus sztereotípiák segítették a fordítót is abban, hogy megragadja "a mű metafizikai minőségét", "az irodalmi mű egységesítő levét, azt, ami elvileg határozza meg a lexikai egységek jelentésének fesztávolságát a kontextusban" (Zoran Konstantinović).

A műalkotás szelektálás terméke. A fordító szintén válogat, választ, csak relációi mások. Margalits Ede regényfordításában az első döntés a mű kiválasztása volt, mely eleve magában hordozza a fordító és olvasó számottevő esélyét arra, hogy ugyanazt az esztétikai tárgyat aktualizálja a transzpozíció által, mint a forrásnyelvi műélvező.

A FORDÍTÁS HELYE A FORUM KIADÓI POLITIKÁJÁBAN

Bordás Győző

FORUM Könyvkiadó, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. március 15.

Örömmel vállaltam a megtisztelő feladatot, hogy e szakmai értekezleten vázoljam kiadónk, a Forum Könyvkiadó törekvéseit a fordításirodalom ápolása terén, mert, emlékezetem szerint, Juhász Géza majd tíz évvel ezelőtti felmérése óta ezzel a kérdéssel nemigen foglalkoztunk. Ami nem jelenti azt, hogy kisebb jelentőséget tanúsítottunk volna a Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei közötti kétirányú közlekedésnek. Sőt. Éppen a néhány hónappal ezelőtt elkészült felmérésünk szerint 1980 és 1988 között a Forum 43 könyvet és négy antológiát jelentetett meg a jugoszláv népek és nemzetiségek irodalmából, valamint több mint tíz kétnyelvű kiadványt.

A Kiadóban mindig úgy véltük, hogy sajátos helyzetünkben, híd-szerepünkben természetesen következik, hogy egyenlő figyelemmel kísérjük valamennyi jugoszláv nyelvet (szerbhorvát, horvátszerb, szlovén, macedón) irodalmat, külön ügyelve arra, hogy akár szemelvényekben, de folyamatosan és tervszerűen (esetleg külön sorozatok keretében) bemutassuk a jugoszláviai (albán, török, olasz stb.) és külön a vajdasági nemzetiségek (szlovák, román, ruszin) irodalmának értékeit, egyáltalán hogy megfelelő helyet kapjanak terveinkben szűkebb és tágabb pátriánk legértékesebb irodalmi megvalósulásai.

Merő szószaporítás volna hosszasan bizonygatni az irodalmi művek (kölcsonös) fordításának mint a nemzetek és nemzetiségek kultúrája közötti egészséges, eleven kölcsönhatás eszközének fontosságát, részletesen fejtegetni elvi indokait a mi soknemzetiségű társadalmunkban. Ezen az eszmei állásponton túlmenően a Forum Könyvkiadó arra törekszik, hogy egyrészt a Jugoszláviában született klasszikus értékeket közvetítse a magyar olvasó felé, másrészt pedig, s ez nem könnyebb feladat, hogy ha lehet, már kéziratból átültesse az értékes alkotásokat, vagy egy-egy sikeres mű megjelenésekor azonnal reagáljon.

Ennek az utóbbi elvnek a megértéséhez egy kicsit a múltba kell visszanyúlunk, Juhász Géza a már említett felmérésben felhívta a figyelmet arra,

hogy a fordítói tevékenység a negyvenes-ötvenes években nem állott a figyelem középpontjában, ami láthatóan tükröződik a korszak fordítói bibliográfiájában is. Különösen a nemzetiségeknek a nemzetek nyelvére történő fordítása maradt háttérben. A jugoszláviai magyar könyvkiadás helyzete is csak a Forum ház 1957-ben való megalapítása után, a hatvanas években kezd föllendülni, s e lendület hatására valamint egy beérő és igen ígéretesen induló új nemzedék ténykedésének eredményeképpen egyszerre virágzik mind a jugoszláviai magyar irodalom, mind a fordításirodalom.

A Forum Könyvkiadó tehát, gyorsan kinőve a gyerekcipőből, a "kultúra fóruma" lett, s e kultúra nyíltságának jegyében, de ugyancsak az anyanyelvi műveltség érdekében, kitekintett a tartományi határokon kívülre is, s a kulturális együttműködés és kölcsönösség alapján gazdagította önmagát s népeink és nemzetiségeink kultúráját. A számok nyelvére fordítva: fennálásunk óta mintegy 250 fordításkötetet adtunk ki szerb, horvát, szlovén, macedón, szlovák, román, ruszin, albán, török és olasz nyelvterületről. A művek válogatásánál az elsődleges szempont mindig a legújabb irodalmi termés csúcseredményeinek bemutatása volt, a jugoszláviai magyar illetve az általános magyar nyelvterület érdeklődésével és törekvéseivel szinkronban. Ezt most csak egy példával illusztrálnám: 1984. őszén jelent meg, s azonnal nagy érdeklődésre talált Milorad Pavić Kazár szótár című szótárregénye. Nem sokkal később már részleteket olvashattunk Temesi Ferenc Por című, ugyancsak ilyen szótárszerű regényéből. Mivel mi már szerbhorvát közvetítéssel akkor ismertük Borges műveinek java részét, és kezünkben tarthattuk Umberto Eco A Rózsa neve című, azóta magyarul is megjelent regényét, világossá vált, Pavić Kazár szótára szervesen beletartozik a nyolcvanas évek posztmodernnek jelzett regényvonulatába, abba a prózamodellbe, amelyet a világirodalomban Borges és Eco, a jugoszláv irodalomban Danilo Kiš, A holtak enciklopédiájával, a magyar irodalomban pedig Esterházy Péter képvisel Kis Magyar Pornográfiájával. Kézenfekvő volt tehát, hogy Pavić regényét azonnal le kell fordítani. Ez meg is történt, s így a magyar olvasó már 1986. tavaszán kézbe vehette a regényt. Csak melleleg említem meg, hogy a Forumot csupán egy szlovén kiadó előzte meg, de azóta e mű nem kevesebb mint tizennégy nyelven olvasható.

Ezzel a példával azt is bezonyítani szeretném, hogy a hatvanas-hetvenes évek bőven termő fordításirodalmának köszönve – s itt mindenekelőtt Csuka Zoltán százkötetes fordítói opusára gondolok – úgyszólván túl vagyunk a klasszikus frői művek kiadásán, s most már mindinkább figyelhetjük a kortárs jugoszláv irodalmakat. Bori Imre találozón állapítja meg könyveink 1957. és 83. közötti bibliográfiánk előszavában, hogy "a vállalt feladat nagyságát és sokrétűségét vizsgálva, nyilvánvalóvá válik, hogy a kiadó tulajdonképpen intézmények munkáját vállalta magára az immár klasszikus hídszerepnek ennyire kézzelfogható képviselésével, a kölcsönösség szellemének ilyen egyértelmű érvényesítésével. Abból a tényből pedig, hogy a szerbről, horvátból, szlovénról, macedónról magyarra fordított művek kezdetben rendre prózákötetek voltak (1959-ben Aleksandar Vučo, Jovan Popović, Mihailo Lalić, Szlavko Janevszki művei például) az is kiolvasható,

hogy a kiadó az olvasóközönség szélesebb rétegeinek érdeklődésére számított elsősorban, olvasmányigényeket is ki akart elégíteni az oly szembevetendő irodalompolitikaikkal együtt”.

Mint már utaltam rá, a hatvanas évek első fele volt legtermékenyebb és a leggyümölcsözőbb. Az ekkor megjelent művek a válogatás szempontjából sokoldalúságát is mutatják. Ilyen módon ezek a kiadványok, amelyek koronájaként ott látjuk Ivo Andrić műveinek négy - és Miroslav Krleža válogatott munkáinak nyolckötetes kiadását, jelentős mértékben járultak hozzá a jugoszláviai magyar irodalmat mindig is jellemző nyíltság kialakulásához.

Még régebben a kiadó legfőbb kritériuma az olvasmányosság volt, és az értékes alkotásoknak kijáró költelező tiszteletadás, addig az utóbbi időben - mint azt a Pavić-regény esetében is érzékeltettük - a kiadópolitikai szempontok az irodalomtudomány legújabb eredményeit is megkísérlik figyelembe venni. Ugyancsak az elmúlt néhány év újtási törekvéseinek jegyében született meg az Epikurosz Könyvek sorozat, amely jugoszláviai szerzők filozófiai, szociológiai, társadalomtudományi és irodalomtudományi műveiből ad válogatást. A sorozat 1985-ben indult Sveta Lukić A modern intellektuális próza című kötetével, amelyet - ezt is érdekességként említem meg - még kéziratból fordítottunk, s így magyar nyelven hamarabb megjelent, mint eredetiben. Éppen a közelmúltban nyugtázhattuk, nem kis örömmel, hogy ez könyv nyerte el - a mi kiadásunk után kerek két esztendővel - a szerbhorvát nyelvterület legjobb esszékötetének járó díjat. Ugyancsak az Epikurosz sorozatban látott napvilágot Danko Grlić ismert zágrábi filozófus Művészet, esztétika, tudomány című tanulmánygyűjteménye és - a magyar nyelvterületre is mindinkább betörő - Mirko Kovač Európai költésrothadás című remek esszékötete. E sorozat sikere bátorít bennünket arra, hogy most külföldi szerzők, Bob Jessop, Habermas, Korsch és Bloch magyarul még nem publikált műveinek kiadását is kilátásba helyezzük.

Mint ezek a példák is bizonyítják, igyekszünk lépést tartani mind a jugoszláviai magyar, mind az egyetemes magyar nyelvterület olvasóinak elvárásaival, mert meggyőződésünk, hogy csak így lehetünk a szellemi élet jelenét is befolyásoló kiadó. El kell mondanom, nagyon jó az együttműködésünk a magyarországi kiadókkal is. Elsősorban a több évtizedes hagyományra visszatekintő Forum-Európa együttműködésre gondolok, amelynek eredményeképpen az itt fordított művek szinte kivétel nélkül átjutnak Magyarországra, s viszont, az ottani igen gazdag világirodalmi kiadványok és ezen belül a jugoszláv irodalmakból fordított művek is rendre megtalálhatók könyvesboltjainkban. Kimutatásaink szerint 1960-tól napjainkig a Forum mintegy 250 könyvet fordított le, jelentetett meg és forgalmazott Magyarországon, ugyanakkor több mint 300 felnőtt és ifjúsági irodalmi címszót importált. Egy kis könyvtári kötete tehát. Remélem, egyetértenelek velem, ez már figyelemre méltó eredmény.

Időnk nem engedi meg, hogy minden részletre kitérjünk, de ezúttal sem szabad elhallgatnunk, hogy kiadónk tevékenységének sajátos vonulatát képezik a magyar nyelvről szerbhorvátra fordított művek, amelyek között ott voltak mind az egyetemes magyar irodalom, mint pedig a jugoszláviai

magyar irodalom alkotásai. Annak idején nagy érdeklődést nyilvánítottak a kétnyelvű Ady-, József Attila-, Radnóti- és Weöres Sándor-kötet iránt. Az 1961-ben megjelent Külvárosi éj című József Attila kötet Danilo Kiš remek fordításában éppen az idén adtuk ki hasonló kiadásban, de a Forum jelentette meg szerbhorvát nyelven Illyés Gyula két művét, a Puszták népét és az Ebéd a kastélyban, továbbá Déry Tibor Nikijét, Móricz Rokonokját, Karinthy Tanár úr, kéremjét, és folytathatnánk még a felsorolást.

Szólni kellene még a nagy hagyományra visszatekintő antologikus kiadványokról is. 1963-ban Fehér Ferenc Felhőjáték, majd két évvel később Ács Károly két kötetes nagy gyűjteménye Napjaink éneke címmel mutatta be a jugoszláv költők verseit. E két fáradhatatlan költő és műfordító azóta sem lankadó kedvvel fordítja a jugoszláv költőket, aminek eredményeként született meg Fehér Ferenc A madarak folyója című gyűjteménye, Ács Károlynak pedig – a Forum 1500 könyveként a Kiásott kard című, impozáns, műfordításokat tartalmazó kötete. Az előbbi mintegy 220 költő kétszer annyi versét tartalmazza, Ács kötetében pedig 150 költő majd 400 verse szerepel, felölelve a délszláv népek szinte teljes költészetét. Ugyancsak antológiában mutattuk be a vajdasági szlovák és külön kötetben a ruszin költészetet, és most készül a román költők antológiája. Ezek rendre időálló, klasszikus értékeket felmutató műveket tartalmaznak gondos válogatásban és fordításban, megfelelő kísérszövegekkel, s fokozottan támaszkodva a magyarországi kiadókkal való együttműködésre, lehetőleg közös kiadványok formájában.

Végezetül megemlítem, hogy különös gondot fordítunk fordítóink foglalkoztatására, szakmai irányítására, és lehetőséget nyújtunk új fordítókaderek képzésére. Ugynevezett deficitáris terület még mindig a szlovén és a macedón valamint néhány nemzetiségi nyelvről való fordítás. Úgy tartjuk, hogy a Forumnak fontos és megkerülhetetlen feladata a fordításirodalom támogatása, és úgy véljük, szervezett formában nyújtunk alkalmat a közreműködésre mindazoknak, akik jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek irodalmát közvetítik és mutatják be a magyar olvasónak.

SZEMLÉLTETŐ KÖNYVJEGYZÉK*

1980.

1. Radu Flora: *Csapda* (regény)
2. Dusko Nanevszki: *A táltos ló* (mesék)
3. Mirko Petrović: *Branka* (ifjúsági regény)
4. *Zentai Művésztelep – Umetnička kolonija u Senti* (monográfia)

1981.

5. Arsen Diklić: *A holtágban ősszel* (ifjúsági regény)
6. *Mélyföld* (a jugoszláviai szlovák költők antológiája)

* Jegyzékünk a fordításban megjelent és a kétnyelvű köteteket tartalmazza

7. Rade Obrenović: *Képeskönyvek*
8. Grozdana Olujić: *Gyöngyházóra és más mesék*
9. Dušan Radpvoć: *Ülj ide, beszéljessünk* (gyermekversek)
10. Tin Ujević: *Szelek játékszere* (válogatott versek)

1982.

11. *Grad tišine* (a Kanizsai Írótábor harmincadik évfordulójára készült kiadvány)
12. *A két Pechán – Dva Pešana* (képzőművészeti kismonográfia)
13. Necati Zekerya: *Három utca gyermekei* (elbeszélések)

1983.

14. Arsen Diklić: *Hóvihar kél a Marosról* (ifjúsági regény)
15. Bela Duranci: *A vajdasági építészeti secesszió* (tanulmányok)
16. Moják Aranka: (képzőművészeti katalógus)
17. Sunčana Škrinjaric: *Elődök utcája* (ifjúsági regény)
18. Jovan Jovanović Zmaj: *Hol megálltam...* (válogatott versek)

1984.

19. *A messzeség virraszt* (a jugoszláviai ruszin költők antológiája)
20. *Bíró István* (képzőművészeti kismonográfia)
21. Ioan Flora: *Az anyagi világ*
22. *Hangya András* (képzőművészeti kismonográfia)
23. Pavle Popović: *Köerdő* (versek)
24. Aleksandar Tišma: *Az ezerkettedik éjszaka* (válogatott elbeszélések)
25. Jovan Zivlak: *Penge* (versek)

1985.

26. Slavko Almajan: *A nyolcszögletű tojás* (versek)
27. Palo Boahuš: *Összegezõ* (versek)
28. Paszkal Gilevszki: *A dal élete* (versek)
29. Sveta Lukić: *A mai intellektuális próza* (tanulmányok)
30. *Nagyapáti Kukac Péter* (képzőművészeti kismonográfia)
31. Tome Momirovski: *Szilfák kora* (regény)
32. Pap József: *Podliv* (a *Véraláfutás* c. verseskötetének szerbhorvát fordítása)

1986.

33. *Ács József* (képzőművészeti kismonográfia)
34. Danko Grlić: *Művészet, esztétika, tudomány* (tanulmányok)
35. Szlavko Janevski: *Sárgák és feketék* (versek)
36. Vladimir Jovičić: *Volt egyszer egy ember* (regény)
37. Danilo Kiš: *A holtak enciklopédiája* (novellafüzér)
38. *Oláh Sándor* (képzőművészeti kismonográfia)
39. Pálincás József: *Népoktatás Csantavéren – Narodno obrazovanje u Čantaviru* (monográfia)

40. Szerb népdalok és hősregék (hasonmmás kiadás Székács József 1836-ban megjelent műfordításkötetéből)
41. Szelei István: *Székács József és műve – Jožef Sekač i njegovo delo* (tanulmány)
42. Stojan Vujičić: *Jožef Sekač–Vuk Stefanović Karadžić Srpske narodne i junačke pesme – Székács József–Vuk Stefanović Karadžić Szerb népdalok és hősregék* (tanulmány)

1987.

43. *A juhász és a leány* (versfordítások)
44. Michel Babinka: *Madárcseresznye* (gyermekversek)
45. *Bosán György* (képzőművészeti kismonográfia)
46. Mirko Kovač: *Európai költésrothadás* (esszéek)
47. Vuk Stefanović Karadžić: *A sárkányölő királyfi* (népmesék)
48. Slavko Mihalić: *Atlantisz* (válogatott versek)
49. Nagy Sándor: *Dombó* (tanulmány)
50. *Milivoj Nikolajević* (képzőművészeti kismonográfia)
51. Milorad Pavić: *Kazár szótár* (regény)
52. Vasko Popa: *A kis doboz* (versciklus)
53. Mihal Ramacs: *Rege a cigányról és a hegedűjéről* (gyermekvers)
54. Florika Štefan: *Fejfákon túl a földek* (versek)
55. *Vajdaság* (monográfia)

1988.

56. Barcsay Jenő: *Anatomija za umetnike* (tanulmány)
57. *Faragó Endre* (képzőművészeti kismonográfia)
58. Gojko Janjušević: *Messzi föld* (versek)
59. Gyura Papharhaj: *Ordas évek* (versek)
60. Ali Podrimja: *Nyugtalan kő* (versek)
61. Marko Ristić: *Turpitude* (poéma)
62. Gvido Tartalja: *Seholsincs állattan* (gyermekversek)

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

ETO: 06.05

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1989. augusztus 1.

ADALÉK INTÉZETÜNK TÖRTÉNETÉHEZ

Ebben a rovatunkban eddig terveinkről, munkálatainkról, eredményeinkről esett szó, most viszont az Intézet életét érintő negatív eseményekről kell szót ejtenünk.

Mint a szélesebb tudományos nyilvánosság előtt közismert, Intézetünk tevékenységét 1982. decemberétől 1987. áprilisáig válsághelyzet bénította. Az Intézet ekkor az ügyet lezártak tekintette, 1989. februárjában azonban sajnálatos módon kívülről érte támadás az Intézetet. A 7 NAP közzétette Podolszki József *Tanár úrék leszámolnak* című posztumusz cikkét. Dolgozói közösségünk válaszáat a 7 NAP megcsonkítva publikálta, így a kihagyott részt a Magyar Szó Közös íróasztalunk című rovatában tettük közzé. Ezt követően a Podolszki-cikkben védelmezett, az intézeti válságot kiobbantó dolgozók öttagú csoportja a 7 NAP-ban és a Közös íróasztalunkban közölte vitacikkeit. Elvtelen és alaptalan támadásaikra dolgozói közösségünk az Intézet folyóiratában kívánt reagálni, nyolc dolgozó pedig - Bábi Móríczt, Bagi Ferenc, Bosnyák István, Gerold László, Láncz Irén, Papp György, Pató Imre, Utafi Csaba - a 7 NAP-ban való válaszadásért is sikerrel. A 7 NAP azonban ezt a választ nem közölte le, s döntéséről indoklást sem juttatott el hozzám.

Jelen számunkban közzétesszük: 1. az Intézet dolgozói közösségének első, a 7 NAP által megcsonkított válaszáat, 2. a kihagyott, a Közös íróasztalunkban megjelentetett szövegrészt, 3. az intézeti folyóirat számára készült második válasz rövidített, a 7 Napnak küldött változatát, 4. a vita bibliográfiáját.

1. Tanár úrékkal leszámolnak?

Néhány alapinformáció a 7 NAP olvasóinak

Podolszky József két részben közölt posztumusz írására válaszolva tisztában vagyunk azzal, hogy halott emberrel, halott ember írásával vitatkozni nehéz és hálátlan dolog, de ennek, úgy érezzük, legkevésbé mi vagyunk az oka. Mint ahogy annak sem, hogy az általunk már rég lezártnak tekintett ügy Intézetünkéből elkerült szereplőinek viselt dolgai ismét nyilvánosság elé kerülnek. Intézetünk dolgozói közössége az alábbi tényeket ajánlja az olvasó szíves figyelmébe:

1. Mikes Melánia, Junger Ferenc, Keck Balázs és az Intézet még néhány kutatója (Hornyik Miklós akkor még nem volt az Intézetben) 1978. áprilisában írásos folyamodvánnyal fordult a dolgozók gyűléséhez, hogy helyezze hatályon kívül az eddig egységes oktatói-kutatói személyi jövedelem szabályzatot, mivel az, nézetük szerint, "ellentétben áll a társult munkáról szóló törvénynek ama rendelkezésével, mely szerint a dolgozó munkája révén olyan arányban valósítja meg személyi jövedelmét, amilyen arányban hozzájárul a tanszék összjövedelmének megvalósításához..." E kezdeményezést az a pénzügyi körülmény sugallta, hogy a Tartományi Tudományügyi Érdekközösség 1978. táján aránylag több jövedelmi eszközt folyósított az Intézetnek, mint a Tartományi Oktatásügyi Érdekközösség, s így a szabályzat módosítása után a kutatók személyi jövedelme aránylag nagyobb lehetett, mint az oktatóké.

"Tanár úrék" ennek ellenére elfogadták a kutatókollégák kezdeményezését, s személyi jövedelmi szabályzatának és egyéb okmányainak módosításával Intézetünk megalapozta a személyi jövedelem kettős elosztását a társult munkáról szóló törvénynek a folyamodványban idézett elvére alapozva. (Ennek például 1981. végén az lett a következménye, hogy a Tanszék oktatói a minimális személyi jövedelmet sem tudták realizálni, s ezért az Oktatásügyi Érdekközösség külön segélyére szorultak.)

Amikor viszont a két érdekközösség pénzügyi helyzete átmenetileg olyképpen módosult, hogy a felsőoktatásra szánt jövedelemrész lett a jelentősebb az intézeti összjövedelemben, akkor az 1978-as folyamodvány szerzői egykori indítványuk *ellen* fordultak, s az *egységes* elosztást követelték ultimatív módon, és ismét a társult munkáról szóló törvényre esküdve - csak annak egy *másik* elvét abszolutizálva.

Idézzük fel hát az olvasónak, némi módosítással, a posztumusz cikk egyik sarkalatos kérdését: Hol volt e pálfordulás értelmi szerzőinek "feltétlen tényisztelete, igazságérzete" csaknem fél évtizeden át, vagyis a két *homlokegyenest* ellentétes indítványuk megtétele közötti időszakban? S ki kezdeményezte ezek szerint a társult munkáról szóló törvény rendelkezéseivel (de mely rendelkezéseivel?) összhangban nem levő elosztási gyakorlat bevezetését az Intézetben?

2. A kutatók egy csoportjának e sajátságos "elvi" pálfordulását közvetlenül a P. J. cikkében is említett ún. intervens céleszközök elosztása váltotta ki, amelyeket 1982. decemberében az Oktatásügyi Érdekközösség juttatott az Intézetnek. Ez az érdekközösség pedig - ezt a laikus is tudja, a

posztumusz cikk minden ellenkező sugallatával szemben - csakis az *oktatótevékenység* pénzelését biztosítja az egyetemen, s nem a kutatását is. A vonatkozó érdekközösségi végzés és annak kért hivatalos értelmezése szerint ezek az intervens eszközök az *oktatásban dolgozók* anyagi helyzetének javítását, személyi jövedelmük tervezettnél is nagyobb lemaradásának orvoslását célozták, s *csak* azok az intézetek részesülhettek bennük - és pedig a globális oktatási program megvalósításában való *konkrét* részvételük arányában -, amelyek maguk is folytatnak ilyen tevékenységet. S ami nem kevésbé fontos: Intézetünkben a belső elosztásból *azonos* szabályzati és *azonos* munkateljesítményi mércék szerint az oktatómunkában részt vett *összes* dolgozó részesült - megint csak a posztumusz cikk ellenkező állításával szemben -, tehát az oktatást is végző kutatók (pl. Pastýik László) úgyszintén.

3. E radikális pálfordulásukat követően a P. J. cikkében előtérbe állított Hornyik Miklós, Junger Ferenc, Keck Balázs, Pastýik László és néhány társuk - de nem a teljes kutatórészleg! - az elkövetkező években több mint félszáz (!) feljelentést, vádiratot, perindítványt stb. stb. intézett dolgozói közösségünk, öngazgatási szerveink és társadalmi-politikai alapszervezeteink ellen a fakultás, az univerzitás, a közösség, a város és a tartomány több tucatnyi politikai, öngazgatási, jogvédő, bírósági, alkotmánybírósági, közigazgatási és egyéb szervéhez, illetve vezető beosztású tisztségviselőjéhez. Intézetünk ily módon négy éven át folyamatosan arra kényszerült, hogy a legkülönbélebb hivatalos szervezetnek hetente-havonta bizonygassa és dokumentálja, az unalomig és a végkimerülésig, hogy nem tulajdonította el Hornyikék jogosnak vélt osztalékrészét, magyarul: nem lopta meg őket. Hogy ez az önmagában is megalázó. Intézetünk hallgatói előtt is állandóan terítéken szereplő bizonygatás mennyiben fékezte és zavarta az Intézet egész tevékenységét, azt az olvasó maga is könnyen felbecsülheti. Mindezzel azonban nem elégedett meg ez a csoport, az Intézet belső életét is, tevékenységét is folyamatosan paralizálta.

4. Több mint négy éven át folytatott hajszájuk - vagy ahogy P. J. fogalmazott: "vére menő élethalálharcuk" - idején a legtevékenyebb följelentőknek érthető módon kevés idejük és energiájuk maradt a szakmai produkcióra, sőt olykor még a havi fizetés tisztességes megszolgáltatására is.

Hornyik Miklós például az 1981/82-es és 1982/83-as munkaévben "teljes anyagi és erkölcsi felelősséggel" elszámolta a *Délbácskával* kapcsolatos bibliográfiai részmunkálatokat, s ennek alapján valósította meg személyi jövedelme legnagyobb részét, hogy azután 1983 májusában a Tudományügyi Érdekközösségnek végzett projektumi ellenőrzés során kiderüljön: munkajelentései jórészt hamisak voltak, mivel sem az első munkaévben elszámolt primáris bibliográfiát nem készítette el egészében, sem pedig a bibliográfia második munkaévben elszámolt részleges feldolgozását. 1983-ban főszerkesztői munkafeladatát nem teljesítette, s ezért a közgyűlésnek másra kellett bíznia a Hungarológiai Közlemények számainak szerkesztését. Az 1983/84. munkaévben viszont Hornyik a *Délbácskáról* szóló monográfiájának sajtó alá rendezését nem végezte el a szerződéses határidőig (1984. március 31.), s

ezért kérelmezte a határidő prolongálását (1984. október 1-ig). Azonban ezt a határidőt a többszöri figyelmeztetés ellenére sem tartotta be: 1985 július végéig, újraválasztási szakreferátuma írásáig sem pótolta immár több mint egyéves mulasztását.

Pastyik László alapvető munkafeladata az Intézetben felvételtől kezdve (1969) az volt, hogy minden évben készítse el és publikálja a jugoszláviai magyar irodalom előző évi füzetnyi bibliográfiáját. Munkavégzésének milyenségét – csak a legutóbbi időszakra korlátozódva – a következő bibliográfiai tények jelzik igen beszédesen: 1982-ben jelentette meg irodalmunk 1978. (!) és 1979. (!) évi bibliográfiáját, 1983-ban az 1980., 1984-ben az 1981. és 1982. évit, 1986-ban pedig az 1983. évit, míg 1985-ben – semmit. Noha a közgyűlés már 1982 nyarán – tehát fél évvel az intézeti konfliktushelyzet létrejötte előtt – megintette őt nagyfokú hanyagságáért, akkor adott nyilvános ígéretét *Pastyik László* az Intézetből való távozásáig sem teljesítette. Ennek egyebek között az lett a következménye, hogy a Tudományügyi Érdekközösség 1983-ban megvonta az Intézettől a Bibliográfiai Füzetek anyagi támogatását, s ily módon ideiglenesen megszakadt az 1970-ben indított füzetsorozat folyamatos megjelenése. Nem beszélve arról, hogy *Pastyik* az Intézetben eltöltött 17 (!) év alatt sem volt képes megírni doktori disszertációját – noha a kutatás volt az alaptevékenysége –, s így a vonatkozó törvényes rendelkezés értelmében nem maradhatott meg továbbra is asszisztensnek.

Keck Balázs és *Junger Ferenc* sajtóságos szakprodukciója az utolsó újraválasztási időszakban így alakult: *Keck Balázs* a három év alatt 2 szakcikket publikált 13 oldal terjedelemben, s 3 társszerzős munka megírásában vett részt mintegy 30 oldalas terjedelemben. *Junger Ferenc* ugyancsak három év alatt egy (1) szakcikket tett közzé 5 oldal terjedelemben, és két társszerzős munka elkészítéséhez járult hozzá mintegy 44 oldalnyi szöveggel. (Ugyanakkor felolvasott egy referátumot, s részt vett egy-egy két, öt és nyolc társszerzős referátum megírásában.) Szakmai végtermékeik (publikációik) átlaga tehát így alakult: *Keck Balázs* évi átlagprodukciója 14,3 oldal, havi átlga 1,2 oldal, a napi viszont mintegy másfél sor... *Junger Ferenc* valamivel serényebb volt, ti. átlagi évi 16,3 oldal, havi 1,35 oldal, napi átlaga pedig egy és háromnegyed sor... S mindez a kutatói alaptevékenységben s a nyelvészet – és nem az atomfizika diszciplínájában...

Ha mindehhez hozzáadjuk, hogy az asszisztensek újraválasztásakor – a posztumusz cikk alaptalan sugallatával ellentétben – a szakreferátumoknak nem a jelöltek őssz munkásságát kell értékelniük, hanem az előzőleg még nem értékelt, a legutóbbi választási időszakban felmutatott dogozatokat, akkor az olvasó nyilván könnyen eldöntheti *P. J.* kérdésének helytállóságát: "Tolerálhatja-e az Intézet (legyen szó bár egy mégannyira tehetséges emberről is) a fegyelmezetlenséget, a lustaságot, s mondjuk ki, a munka-kerülést?"

A fentiekhez csak azt fűznénk hozzá, hogy a "leszámolásra" hajlamos "tanár urak" e négy asszisztens "vérre menő élethalálharca" idején is egyként járultak hozzá, hogy – fiatalok lévén – lakásépítési és -adaptálási

kölcsönt kapjanak az Intézettől, hogy külföldi tanulmányútra mehessenek, hogy egyikük az érvényes kari rendelkezések ellenére, a törvényes határidőből "kifutva" magisztráljon, s hogy miután a fakultás és az univerzitás szakszervei is helyt adtak a negatív referátumok konklúziójának, még véletlenül se kapjanak "azonnali felmondást", hanem kölcsönös megállapodáson alapuló munkaviszony-felbontást... És új, képzettségüknek megfelelő munkahelyet a Televízióban, Rádióban és a Hivatalos Lapnál, egyetlen napnyi munkamegszakítás nélkül...

Az Intézet dolgozói közössége a lehetőségekhez mérten mindenkor támogatta a fiatal munkatársakat, a munkátlanlanság tényei fölött azonban nem hunyhatott szemet, hiszen jelentős társadalmi eszközök mentek veszendőbe.

5. A négyéves "önigazgatási és polgárjogi párbajban" – ahogy P. J. mondaná – az Intézet valamennyi önigazgatási szerve kezdettől fogva azt az álláspontot képviselte, hogy az intervens eszközök elosztása igazságos és törvényes volt. Ezt az álláspontot hitelesítette és emelte jogerőre a társult munka alaphírsége 1986. június 30-i végzése, amely egyebek közt megállapítja:

"A fenti tények, valamint az eljárásban részt vevő önigazgatási aktusai alapján a bíróság arra a megállapításra jutott, hogy az eljárást indítványozó követelése nem megalapozottak.

Megalapozatlanok azért, mert a kérdéses eszközöket a szélesebb társadalmi-politikai közösség önigazgatási szervei és főhatósága intervens céllal és pontosan meghatározott rendeltetéssel hagyták jóvá az oktató-nevelő munkában tevékenykedő dolgozók anyagi helyzetének javítására, tehát nem tekinthetők a szabad munkacsere alapelveiből eredő tevékenység finanszírozásának. Ebből eredően pedig nem tekinthetők az összjövedelemből eredő jövedelmi résznek sem.

Az idézettekén kívül azt is figyelembe kell venni, hogy ezeket az eszközöket csak azon dolgozók anyagi helyzetének javítására hagyták jóvá, akik az oktatótevékenységben vesznek részt, minden más dolgozót kizárva ebből a juttatásból.

Mindezt figyelembe véve a bíróság azt is fontosnak tartja, hogy az Intézet normatív aktusai a szervezeti-tevékenységi egységek szerinti személyijövedelem-elosztást is előírányozzák, amely rendelkezésekhez az elosztás folyamán az Intézet tartotta is magát a per tárgyát képező felosztásban.

Ilyen tényállás alapján tehát az eljárást indítványozóknak mint az Intézet dolgozóinak nincs sem lehetőségük, sem joguk, hogy a kérdéses eszközök személyi jövedelmi elosztásából részesüljenek, mivel az oktatási tevékenységben nem vettek részt."

E bírósági végzés fényében döntse el maga az olvasó a posztumusz cikk ún. *alapkérdését*, hogy "jogosan vagy jogtalanul maradtak-e ki (az oktatásban részt nem vevő) kutatók a részesedésből", s hogy vajon a több mint félszáz feljelentés szerzőinek fanatikus, egyféleképp csakugyan "vérre menő élet-halálharca", vagy pedig az Intézet önigazgatási szerveinek és munkatestületeinek (pénzügyi, munkásellenőrző, társadalmi-önvédelmi és fegyelmi bizottság, tanszék, közgyűlés, munkástanács) mindvégig töretlen álláspontja

képviselte-e a racionálisabb és jogosabb, tehát emberségesebb és erkölcsiösebb magatartást is?

6. A "vére menő élethalálharc" hadviselőinek két oszlopos tagja, Hornyik Miklós és Junger Ferenc egyúttal párttagok is voltak, s miután a posztumusz cikk sugallata szerint "az öngazgatási viszonyokért, a törvényességért, a társadalmi alapelvek gyakorlati megvalósulásáért" harcoltak, a JKSZ községi, városi és tartományi statutáris szervei úgy ítélték meg, hogy ez a "harc" – nem fér össze a párttagsággal. A Szerb KSZ és a JKSZ statutáris szervei ezt a minősítést annyiban módosították, hogy Hornyik és Junger *csak* kizárás előtti utolsó figyelmeztetést érdemel.

A JKSZ Statútumügyi Bizottságának 1988. április 21-i döntése egyebek között megállapítja: Hornyik Miklóst "bírálgató, demagóg és destruktív viselkedése", továbbá az intervens eszközök elosztása után kezdeményezett akciókban való részvétele miatt, amikor is "alaptalanul parciális és személyes érdekeket védett", "megfelelő eszmei-politikai megrovásban kellett részesíteni". A bizottság döntése hasonlóképpen értékeli Junger Ferenc elvtelen magatartását is.

Az olvasókra bízzuk tehát, hogy ennek a ténynek a távlatából maguk ítélik meg Intézetünk KSZ-titkárságának, oktatói-kutatói pártaktívájának és egész alapszervezetének vonatkozó álláspontját, valamint azt, hogy ezek szerint ki is harcolt a törvényességért és bizonyos társadalmi elvekért?

7. (...)*

Újvidék, 1989. február 28.

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének dolgozói közössége

2. Tanár úrékat cenzúrázzák?

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének dolgozói közössége, Újvidék. – A 7 Nap folyó év február 10-i és 17-i száma megjelentette Podolszki József *Tanár úrék leszámolnak* c. írását. Dolgozói közösségünk a hetilap március 10-i számában választ tett közzé, amelyet azonban a szerkesztőség megcsonkítva közölt, arra hivatkozva, hogy a kihagyott részt a sajtótörvény vonatkozó szakaszainak értelmében nem tartja kötelezőnek közzétenni.

Mivel válaszunk szóban forgó része szervesen közleményünkhöz tartozik, és nem is csak a főszerkesztő munkáját "véleményezi" – ahogy az elutasító szerkesztői lábjegyzet megtévesztő módon állítja –, hanem csupán a Podolszki-írás eddigi elfektetésének és mostani publikálásának körülményeire

* SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉS: A fenti írás az ezt követő 7. pontjában a 7 Nap fő- és felelős szerkesztőjével foglalkozik. Mivel ezek a sorok nem egészítik ki és nem cáfolják a *Tanár úrék leszámolnak* című írás állításait, hanem a 7 Nap főszerkesztőjének munkáját "véleményezik", a sajtótörvény vonatkozó szakaszainak értelmében nem tartjuk kötelezőnek közzétenni őket.

kérdez rá, Intézetünk nyomtatékosan kérte a kihagyott rész közlését a soron következő számban. Annál is inkább, mert magától értetődőnek tartjuk, hogy a sajtótörvény mellett főszerkesztői etika is létőzik. Lévén, hogy válaszuk zárórészének közlésére nem került sor, a Közös íróasztalunkhoz fordulunk az olvasók pontos tájékoztatása céljából. Íme, a kihagyott rész:

"7. Végezetül úgy véljük, hogy a 7 Nap fő- és felelős szerkesztője is adós maradt az olvasóknak néhány alapinformációval.

Elsősorban azzal a felvilágosítással, hogy Podolszki Józsefnek, az írónak, költőnek, publicistának s a 7 Nap fiatalon elhunyt újságírójának folytatásos cikke miként is vált posztumusszá? Miért nem közölte a fő- és felelős szerkesztő mindjárt megírása után, 1986 márciusában, vagyis a szerző életében? Miért e hároméves *kivárás*? A fő- és felelős szerkesztő netán még holta után is – cenzúrázná egykori munkatársát!? S egyáltalán, kire is maradt Podolszki József írói és publicisztikai hagyatéka: magánszemélyekre vagy a 7 Nap szerkesztőségére? Ha magánszemélyekre, akkor az olvasót nyilván az is érdekelné, ki fedezte föl e cikket, s tette közzé névtelenül, lemondván ily módon a filológusi felfedezés örömről s közvetlen hasznáról is *a társadalmunkban végbemenő megújódási és újjáértékelési folyamatok* közepette? Mert az érthető – nagyon is érthető –, hogy a fő- és felelős szerkesztő figyelmét elkerülte volna napilapunk 1986. szeptember 4-i cikke, amely világosan megírta, miként tett pontot az Intézetünk elleni rágalomhadjárat végére a bírósági döntés, és miként cáfolta meg, közvetett módon, a *Tanár úrék leszámolnak* című, akkor még kéziratoss cikke is, amely nyilvánvalóan úgy készült, hogy a "több kilónyi" dokumentumot a rágalomhadjárat vezére vagy *leadere* – ahogy jobban tetszik – sajátoságos szelekcióval és nem kevésbé sajátoságos eszmei utasítással tette Podolszki József asztalára, maga az újságíró viszont be sem nézett az Intézetbe, hogy meghallgassa a másik fél érvelését, hogy megismerje ama "több kilónyi" tényanyag *másik felét* is... Ha viszont e napilapi tudósítás annak idején mégiscsak elkerülte volna Biacsi Antal figyelmét, akkor miért nem tartotta szükségesnek *most*, a "tanár úrékkal" leszámoló cikk posztumusz közzététele előtt, hogy maga is megismerje az általunk vázolt tényállást? Miért nem hallgatta meg a fő- és felelős szerkesztő a másik felet, az Intézetet is, mielőtt az inkrimináció közzétételéhez látott, akár öntevékenyen, akár külső sugallatra hallgatva? Lehetséges volna, hogy a társadalmunkban végbemenő újraértékelési és megújódási folyamatokkal összeegyeztethetőnek tartja a legalapvetőbb tény-tiszteltet, a törvényességet, a jogilag is hitelesített igazságok durva ignorálását? Hisszük, hogy a fő- és felelős szerkesztői alapinformációkkal még inkább megkönnyítenénk a 7 Nap népes olvasótáborának véleményalkotását. Annak az olvasói alapkérdésnek a megválaszolását, hogy e furcsa *disputához* vajon melyik főcím illik jobban: a TANÁR ÚRÉK LESZÁMOLNAK vagy a TANÁR ÚRÉKKAL LESZÁMOLNAK?"

TANÁR ÚRÉKKAL TOVÁBBRA IS LESZÁMOLNAK (I)

Még néhány alapinformáció a 7 Nap olvasóinak

A Podolszki József posztumusz cikkére írt, s megcsonkítva bár, de végül mégis leköszölt válaszunkra a 7 Nap március 24-i, április 7-i és 14-i, illetve a Közös Íróasztalunk április 23-i számában Mikes Melánia, Junger Ferenc, Hornyik Miklós, Pastyik László és Keck Balázs tett észrevételt. Eközben azonban a lényeges tények halmazát hallgatták vagy ferdítették el és tölték meg hamis "adatokkal", amelyekre most együttesen válaszolunk.

1. ÓSPETÍCIÓ, ÓSOK, TUDÓSI PÁLFORDULÁS

Vitafeleink érthető, nagyon is érthető erőfeszítéseket tesznek, hogy az intézeti kettős személyijövedelem-elosztás kezdeményezését és szabályzatokba iktatását – mint ördög a keresztet – elhessegezzék maguktól. Sőt, hogy ezt az alapvetően fontos "labdát" átdobják – tanár úrék térfelére. Ha ugyanis a csaknem fél évtizedes konfliktushelyzet un. objektív ósokát az intézeti kettős elosztás bevezetésében jelöljük meg, akkor vitafeleink számára módfelett fontos lenne, hogy ennek a pénzügyi gyakorlatnak a kivívását – másokra testálják. Hisz ily módon sikerülne álcázniuk látványos pálfordulásukat, ami természetesen *eleve* kompromittálja, elvileg és erkölcsileg egyaránt tárgyaltalanná, igazságtalanná és amorálissá is teszi későbbi "igazságkereső" machiavellizmusukat.

Mikes Melánia például ezért próbálja bizonygatni oly nagy hévvel és oly kevés ténnyel, hogy "A kutatók sohasem követelték az eszközök szétválasztását", s hogy ezt véletlenül sem ők, hanem mások tették meg. S Junger Ferenc is ezért próbálja elhiztetni az olvasóval, hogy "kezdeményezésük nem a kettős elosztás bevezetésére irányult", hogy 1978-as beadványuk "lényegét" előző válaszcikkünk célzatosan elferdítette, sőt – mit ad isten! – "a kettős elosztás ténylegesen azok kezdeményezték, akiket a kezdeményezés joga az Intézetben mindenkor megilletett, nevezetesen az oktatói részleg dolgozói". *Hornyik Miklós* pedig szemrebbenés nélkül leszögezi:

"Ez a folyamatvány sohasem szerepelt a közgyűlés napirendjén, az Intézet dolgozói közösségének 7 Nap-beli válaszcikkében most mégis döntő érv amellet, hogy a kutatók köpönyeget fordítottak; a válaszcikk szerint 1978-ban ők szorgalmazták a kettős pénzelosztást, 1983-ban pedig ők lázadtak fel ellene.

Tanár úrék – a mindenkori számbeli többség – állítólag mégis elfogadták volna kutatókollégáik említett kezdeményezését.

Nem világos azonban, hogy hogyan, mi úton-módon, ha egyszer a kutatókollégáik indítványa sohasem került a közgyűlés elé."

Az viszont *Hornyik Miklós* előtt egészen világos – noha 1978 áprilisában még nem is volt az Intézet dolgozója –, hogy az indítvány címezettje, a közgyűlés akkori elnöke "szép csendesen a magánarchívumába süllyesztette" e beadványt. Tehát az nem is válhatott öngazgatási ténnyé...

Első válaszcikkünkben ama "több kilónyi" vonatkozó dokumentumból csak némi szófukarsággal idéztünk, s ezt tettük a híres/hírhedt mikesi őspetficcióval is. Azonban vitafeleink porhintő, az olvasót félrevezetni akaró buzgalma láttán, most kénytelenek vagyunk e vezetes ősdokumentumot teljes egészében nyilvánosságra hozni:

Folyamodvány

melyben kérjük, hogy az Intézet 1978. április 7-én megtartott közgyűlésén elhangzott javaslatot, mely szerint a jelenleg érvényben levő jövedelem-elosztási szabályzatot hatályon kívül kell helyezni, s az első elszámolási időszakban megvalósított személyi jövedelmeket egy új szabályzat alapján kell elszámolni, bocsássa szavazásra.

Indokolás: Mivel utólag kiderült, hogy a jelenlegi jövedelemelosztási szabályzat ellentétben áll A társult munka törvényének azon rendelkezésével, mely szerint a dolgozó munkája révén olyan arányban valósítja meg személyi jövedelmét, amilyen arányban hozzájárul a tmsz összjövedelmének a megvalósításához, a jelenleg érvényben levő szabályzatot nem tartjuk alkalmazhatónak. Emellett szól az a tény is, hogy a kutatói részlegnek a munkafeladatait az adott tervidőszakban az önzagatási érdekközösséggel kötött szerződések pontosan rögzítik jelenlegi szabályzatunk viszont erről nem vesz tudomást. Ezért azt javasoljuk, hogy e szabályzatot helyezzük hatályon kívül, s a folyó év január-márciusi időszakában megvalósított személyi jövedelmeket egy olyan új szabályzat alapján számoljuk el, amely kiküszöböli az ilyen jellegű fogyatékoságokat. Megjegyzendő, hogy nézetünk szerint javaslatunkból nem következik FELTÉTLENŰL az oktatási és a kutatói részleg eszközeinek a szétválasztása. Ideiglenes megoldásként azt javasoljuk, hogy március hónapra a dolgozók előleget kapjanak.

Javaslatunknak az új szabályzat visszamenőleges alkalmazásával kapcsolatos kitételét arra alapozzuk, hogy a jelenleg érvényben levő szabályzat elkészítésekor nem rendelkezünk a szükséges alapvető tapasztalatokkal sem, továbbá arra, hogy jelenlegi szabályzatunk módosításával kapcsolatban mind ez ideig semmiféle tényleges döntés nem született. A közgyűlésen az elnök részéről említett pénzügyi anarchia elkerülése céljából javasoljuk még, hogy közgyűlésünk pontosan határozza meg a jövedelemelosztási szabályzat módosításának és kiegészítésének a módjait.

Folyamodványunkat eljuttattuk a szakszervezeti alapszervezethez is." (A kiemelések mostaniak.)

Nos, mi is következik hát e folyamodvány integrális szövegéből?

1. Az egységes jövedelemelosztást érvényesítő intézeti szabályzatról Mikes Melániának jogászai jártassága derítette ki, hogy az állítólag ellentétben áll a társult munka törvényének egyik rendelkezésével.

2. Az új szabályzatot ezért az utólag felfedezett rendelkezésre akarták alapozni, gyakorlatilag olyképpen, hogy a kutatók és oktatók olyan arányban részesüljenek az intézeti összjövedelem elosztásából, amilyen arányban hozzájárulnak – a két érdekközösség révén külön-külön – az összjövedelem létrehozásához.

3. A kutatórészleg esetében az őspetíció szerzői ezt már csak azért is célszerűnek (és számukra akkor előnyösnek) tartották, mert a Tudományügyi Érdekközösség konkrét munkafeladatokra (projektumokra, kutatási témákra) pontosan rögzített pénzösszeget hagyott jóvá.

4. Ezt az új elosztási elvet Mikes Melániaék nemcsak szabályzatba akarták iktatni, hanem – micsoda sietség! – *visszamenőleg*, az immár lezárult negyedévre is érvényesíteni szándékozták. Hogy miért? Azért, hogy ily módon a Tudományügyi Érdekközösségtől arra az időszakra kapott, viszonylag nagyobb jövedelemrészből utólagos osztalékhoz jussanak. Természetesen: ők maguk, a kutatók.

5. A folyamodvány szerzői nagyon is jól sejtették, hogy ez az elosztási logika az oktatói és a kutatói részleg személyi jövedelmi eszközeinek teljes szétválasztásához vezet – ami oktatói részről a *pénzügyi anarchia* veszélyét előlegezte már akkor is, sajnos, teljes joggal –, amiért is a beadvány frói nyilvánvaló alibi-kereső magyarázkodásra kényszerültek. (Nem kerül sor *feltétlenül* a két részleg pénzügyi szétválasztására, s a *pénzügyi anarchiát* is el lehet majd kerülni, amennyiben... stb. stb.)

1983. januárjáig – az "intervens ügy" kiobbantásáig, vagyis Mikesék pálfordulásáig – ez a pénzügyi logika, illetve a két intézeti részleg teljes pénzügyi és szerveződési elkülönülése, önnállósulása nyert szentesítést nemcsak a személyi jövedelmi szabályzatunkba, hanem az összjövedelmiben, a statútumban s a két részleg ügyrendi szabályzataiban is.

Márpedig, ki is ültette el ennek a logikának az ősmagvát? – Mi nem, mi nem, hisz annak idején a dolgozói közösség elé sem kerülhetett az indítványunk, ezt ők maguk, az oktatók találták ki – ismételtetik vitaefeink önmaguknak és a 7 NAP olvasóinak. Holott mi is az igazság?

Az őspetíció 1978. április 11-i keltezését visel. Három nap múltán, április 14-én összeül az intézeti közgyűlés, s annak hiteles, sokszorosított jegyzőkönyvében egyszeriben felbukkan – a "magánarchívumban sülyesztett" folyamodvány. Rejtélyes eltűnéséről és még rejtélyesebb előkerüléséről a következőket olvashatjuk:

"1. Intézetünk a megfelelő öngazgatási-jogi instanciáktól mindeddig nem kapott megjegyzést arra vonatkozóan, hogy illetményszabályzatunk nincs összhangban a TMT bármely rendelkezésével.

2. A folyamodvány konkrét javaslatait (hatálytalanítani a jelenlegi illetményszabályzatot és retroaktíve alkalmazni az újat) a Közgyűlés már 19 szavazattal 3 ellenében (s öt tartózkodó szavazat mellett) elvetette.

3. Teljesen alaptalan a folyamodvány megállapítása, miszerint "jelenlegi szabályzatunk módosításával kapcsolatban mind ez ideig semmiféle tényleges döntés nem született". A Közgyűlés 1978. I. 31-i, II. 27-i, március 31-i és IV. 7-i jegyzőkönyveinek tanúságaként ez ügyben a következő *lényegi* döntések születtek: 1. Az érvényben levő szabályzatot az első elszámolási periódus után, április végéig referendummal módosítjuk, 2. Szakszervezeti alapszervezetünk ezt megelőzően körkérdezt szervez a jelenlegi szabályzatról s begyűjti a dolgozók írásos javaslatait az új szövegváltozatra vonatkozóan,

3. Az Intézet publikációs bizottsága felülvizsgálja a finális munkák pontozási rendszerét s ezzel járul hozzá a közvita beindításához.

Mindezek alapján a Közgyűlés elnöke nem iktatta be a folyamodványt a napirendi javaslatba, viszont a Közgyűlés elé tárta a napirend véglegesítésekor."

Igaz, hogy a Közgyűlés ekkor, ugyanezen jegyzőkönyv szerint, 7 pozitív, 14 negatív és 2 tartózkodó szavazattal elvetette a kettős elosztást szorgalmazó folyamodványt, ám ami késik, nem múlik: a tudós indítvány logikája, sajnos, végül is győzedelmeskedett, s lőn kettős elosztás, s lőn tudósi pálfordulás és "intervens affér".

2. "NINCS SEM LEHETŐSÉGÜK, SEM JOGUK, HOGY A KÉRDÉSES ESZKÖZÖK ELOSZTÁSÁBÓL RÉSZESÜLJENEK, MIVEL AZ OKTATÁSI TEVÉKENYSÉGBEN NEM VETTEK RÉSZT".

Első válaszcikkünknek e bírósági végzésből idézett konklúziója természetesen következett abból a tényből, hogy 1982. végén a tartományi képviselőház világos, egyértelmű rendeltetéssel választotta ki az ún. *intervens céleszközöket*, s bízta rá felosztásukat a Tartományi Oktatásügyi Érdekközösségre: ezek a céleszközök a *tanügyben dolgozók* életszínvonalának további romlását hivatottak megakadályozni. Ezt az alaprendelkezést fogalmazta meg az érdekközösségi végzés, majd az Intézet által kért értelmezés és végül a bírósági döntés is.

Ám vitafeleinknek ez még ma, 7 év múltán sem világos. Legalábbis úgy tesznek, mintha nem lenne az. Érthető okokból: ellenkező esetben be kellene ismerniök a közvélemény előtt, hogy "vérre menő élethalálharcunk" kezdettől fogva jogtalan, törvénytelen és amorális volt.

Ezért ötli ki például *Hornyik* "a tömött zsebű oktatók" és az "üres zsebű kutatók" tételét, közvetett módon azt sugallva az olvasónak, hogy a tartományi képviselőháznak 1982. végén fogalma sem volt a terepi helyzetről, hisz ama külön rendeltetésű *intervens céleszközöket* épp azoknak választotta ki, akiknek állítólag már egyébként is tömött volt a zsebe.

S ezért erőlködött *Junger* is – hét év múltán –, hogy továbbra is félreértelmezze az érdekközösségi döntést, azt sugallva az olvasónak közvetlen módon is, hogy abban "igenis benne van, hogy a szóban forgó eszközökből a tudományban dolgozók is részesülhetnek". Csupán azt felejtí el nyomban hozzáfűzni: *amennyiben részt vesznek az oktatásban is*.

Cikkében ezenkívül egy bűnügyi történet szűzséjét is körvonalazza: a Tartományi Oktatásügyi Érdekközösség hivatalos pótindoklásának első változata nekik, *Jungeréknek* kedvezett, ám az Intézet képviselőjének ezt a szövegváltozatot "egy fölülről jövő telefonhívással sikerült elsüllyesztenie az érdekközösségi titkár fiókjában, s egy újabbat, az oktátónak minden tekintetben megfelelőt kicsikarnia"!

Mi természetesen nem tudhatjuk, hogy *Junger Ferenc* pusztán a magánarchívumban is belelátó *hornyiki* képesség, a látnokság révén tudott-e

belelátmi az érdekközösségi titkár fiókjába, vagy pedig egy, a "földről" jövő telefonhangnál is magasságosabb hang sugallta-e neki e bűnügyi novella alapötletét. Azt viszont felelősségteljesen kijelentjük az olvasónak, hogy ilyen magasságosnál is magasságosabb posztón levő bizalmasaink – például testvérbátyáink vagy apósaink – *nekünk* nincsenek sem Vajdaság SZAT, sem a Szerb Szocialista Köztársaság tisztségviselői és pártfunkcionáriusai körében. Intézetünk bíróságon is hitelesítést nyert igaza abból az alaptényből következett, hogy az intervens céleszközöket szabályosan, igazságosan, rendeltetésükkel összhangban osztottuk szét az oktatótevékenységben részt vevő valamennyi dolgozó között. Első válaszcikkünkben idéztük is a társult munka alapbíróságának vonatkozó ténymegállapításait. Azokból most csak azt a tételt emelnénk ki még egyszer, amelyből az következik, hogy Mike-séknek, Hornyikéknek valójában akkor sem lett volna semmi reális lehetőségük beletúrni tanárkollégáik és az oktatásban is részt vevő kutatótársaik zsebébe, ha netán egységes lett volna az összjövedelmi, illetve a személyi jövedelmi alapunk és azoknak szabályzati rendezése! Hiszen:

"... a bíróság arra a megállapításra jutott, hogy az eljárást indítványozó követelése nem megalapozottak.

Megalapozatlanok azért, mert a kérdéses eszközöket a szélesebb társadalmi-politikai közösség öngazgatási szervei és főhatósága intervens céltalattal és pontosan meghatározott rendeltetéssel hagyták jóvá az oktató-nevelő munkában tevékenykedő dolgozók anyagi helyzetének javítására, *tehát nem tekinthetők a szabad munkacsere alapelveiből eredő tevékenység finanszírozásának. Ebből eredően pedig nem tekinthetők az összjövedelemből eredő jövedelmi résznek sem*". (A kiemelés mostani.)

Ezek szerint Hornyikék jogtalanul pénzt követelő buzgalmának vezér-szólama, miszerint szabályzatainkból kimaradt A társult munka törvényének azon rendelkezése, hogy a tmasz szintjén egységes a jövedelmi alap, *az intervens eszközök elosztása szemszögéből teljesen tárgyitalan.*

Arról nem is beszélve, hogy ugyanezeket a szabályzatokat a kutatók és oktatók közösen, teljes egyetértésben és minden súrolódás nélkül hozták meg.

3. ULTIMÁTUM, SOROZATOS FÖLJELENTÉSEK, MACHIAVELLISTA "ÖNIGAZGATÓI JOGVÉDELEM"

Hornyik Miklós a válaszcikkében megfogalmaz egy "gyermetegen naív" tényelertető megállapítást is: Ők, Hornyikék, "azt hitték, szegények, hogy büntetlenül megfogalmazhatnak egy kérdést. Tanár úrék, az Intézet oktatói, úgy találták azonban, hogy e kérdés megfogalmazása: ellenünk irányuló aknamunka. Tehát büntetendő cselekedet. S a nagyobb nyomaték kedvéért tanár úrék legyártottak néhány kiló iratot is, amely iratok eszmei lényege a kutatók erkölcsi, szakmai és politikai befekettítése volt." Ehhez a "gyermetegen naív" tényelferdítéshez Hornyik "legyárt" aztán egy vicces kronológiát is, amelynek az lenne a rendeltetése, hogy port hintsen az olvasó szemébe.

Hogy is állunk tehát, mindenekelőtt, ama *kérdéssel* mint *büntetendő* cselekedettel, és a *valódi* kronológiával?

1983. január 5-én összeül az intézet kutatórészleg, s gyakorlatilag elveti a közgyűlés 1982. december 22-i és 19-i határozatát az intervens céleszközök elosztásmódjáról. A kutatórészleg kinyilvánítja ugyanis, hogy e céleszközök kifizetését nem tartja véglegesnek, s indítványt fogalmaz meg a közgyűlésnek, melyben szorgalmazza: "az Intézet kérjen hivatalos írásbeli magyarázatot a Tartományi Oktatási Önigazgatási Érdekközösségtől arról, hogy az intervens eszközökből az intézeti dolgozók mely kategóriái részesülhetnek (oktatók, kutatók, az oktatási folyamatban is részt vevő kutatók)".

Két nap múlva, január 7-én összeül a honvédelmi és társadalmi-önvédelmi bizottság, s a kutatórészleg konfrontálódását a közgyűlés határozatával úgy ítéli meg, mint intézeti konfliktushelyzetet is kiváltható lépést. A bizottság az őt jelölő szervnek – az Intézet KSZ-alapszervezetének – eljuttatja írásos álláspontját, melyben szorgalmazza az anyagi érdekellentét nyílt, átfogó és maradéktalan tisztázását, de elítéli az érdek-szorgalmazás és -védelem elfogadhatatlan, konfliktushelyzetet szító eszközeit és módszereit:

"... a bizottmány úgy ítéli meg, hogy konfliktus-helyzet kialakulásának *lehetősége* áll fenn az Intézetben.

A bizottmány ezt a lehetőséget semmiképp sem akarja dramatizálni, de törvényes kompetenciával élve nem várhatja tétlenül sem az 1982. december 29-én tartott Közgyűlés esetleges megismétlődését, az intézeti közös döntéshozatal megbénulását, a Közgyűlés végső polarizálódását s ezzel az intézeti önigazgatás lehetséges kudarcát és kompromittálódását a Fakultáson és azon kívül. (...)

Az előállt helyzetet az *anyagi érdekellentét* fölmerülése váltotta ki a két intézeti részleg között az Oktatásügyi Érdekközösség intervens céleszközeinek realizálása közben. Ez az érdekellentét önmagában és egyféleképp természetesnek, "pluralistának" is nevezhető, s az érdekszorgalmazás az oktatásban részt nem vevő kutatók részéről, illetve az érdek-védelem az oktatók részéről megfelelő érdekellentét-tisztázás közepette nem jelenthetne az intézeti önigazgatás egészét veszélyeztető problémát.

Azonban az 1982. dec. 29-i Közgyűlést megelőzően, magán a Közgyűlésen, a Kutatórészleg jelzett értekezletén, az azt megelőző magán-informálódás és nem utolsósorban a folyosói viták során az érdekellentét tisztázásának olyan *elfogadhatatlan eszközei és módszerei* is aktivizálódtak, amelyek a bizottmány megítélése szerint konfliktushelyzethez is vezethetnek, amennyiben az Intézet önigazgatási szervei és társadalmi-politikai alapszervezetei közös erővel nem állják útjukat.

A tényeket megkerülő, fél- és áligazságokkal élő, dezinformáló, negatív közhangulatot szító, pénzügyi malverzációt sejtető vagy a minimális toleranciát is megszegő alábbi eszközök és módszerek megnyilvánulására gondolunk elsősorban (...).

Mivel valóságos és mély anyagi érdekellentétről van szó, a bizottmány nézete szerint az előállt helyzet meghaladása sem képzelhető el az ellentét esetleges eltussolásával, a probléma megkerülésével vagy napirednről való

kényszerű levételével. Ellenkezőleg, csakis a nyílt számbavétel, a probléma egészével való kritikai szembenézés, illetve valamennyi rész kérdés teljes tisztázása vezethet ki a jelenlegi helyzetből.

Ezért a bizottmány úgy véli, az érdekellentét kiobbantóit sem az önigazgatási szerveinkben, sem a társadalmi-politikai apalszervezeteinkben semmiképp sem kell fékezni abban, hogy *legális eszközökkel és eljárásokkal* érvényt próbáljanak szerezni vélt vagy valóságos jogaiknak, anyagi érdekeiknek, az intervens céleszközök elosztásával kapcsolatos dilemmáiknak és elvárásaiknak.” (A kiemelések az eredetiből.)

A bizottság egyébként támogatta a kutatórészt leg indítványát, hogy kérjük az Oktatási Érdekközösségtől frásos pótértelmezést, de előzőleg a közgyűlés soron levő értekezletén nevezzünk ki egy kutatóból álló vegyesbizottságot, amely ”sokoldalú, teljes és tárgyilagos tájékoztatást készít és juttat el az Oktatásügyi Érdekközösségnek az intervens céleszközök intézeti elosztás-módjára vonatkozóan, s annak kér hivatalos véleményét céleszközeink elosztásának helyességéről vagy helytelenségéről, adekvát vagy inadekvát módjáról.”

A közgyűlés január 12-i ülésén viszont – *a jegyzőkönyv tanúsága szerint!* – az érdekközösséghez intézendő kérelem megfogalmazásának és továbbításának módjával kapcsolatban *nem* születik döntés: az igazgató mint oktató nem kap megbízatást, a közgyűlés elnöke mint kutató viszont nem vállalja azt.

Ily módon a szóban forgó kérelem megszövegezésére egy vegyesbizottság által csak a közgyűlés következő, január 19-i értekezletén kerül sor – s érdekes, hogy erről *Hornyik Miklós*, e bizottság tagja, utólag megfedekezett –, és az igazgató is *csak ekkor kap* közgyűlési meghatalmazást a kérelem továbbítására, amit január 21-én meg is tesz.

Ennek ellenére, s mindössze öt nappal azután, hogy a közgyűlésen az oktatói-kutatói vegyesbizottság révén megszületett – megszületni látszott – a közmegállapodás, *Junger Ferenc, Keck Balázs, Hornyik Miklós és Mikes Melánia* első aláírókként – s mint később kiderült: terepjáró agitációjukkal, egyes esetekben pedig idegösszeroppanásig feszített pressziójukkal még nyolc kutatót és egy tisztviselőt rántva maguk után – január 24-én ultimátumot nyújtottak be:

”Kérjük az intervens pénzeszközök teljes és méltányos újrafelosztását, részlegmegoszlásra való tekintet nélkül. Ha erre 1983. január 26-áig nem kapunk kielégítő, hiteles írásbeli biztosítékot, 1983. január 27-én reggel a leveleket elküldjük a feltüntetett címekre.”

Tehát: eddigre és eddigre pénzt – vagy följelentés! Méghozzá a Fakultás, az Univerzitás és a Tartomány első számú tisztségviselőinek címezve a dékánnak, a rektornak, a tartományi szakszervezeti elnöknek, Vajdaság Szocialista Szövetsége elnökének, a tartományi pártelnöknek, sőt, Vajdaság SZAT Elnöksége elnökének is. (A címzetteknek e galériáját nevezi most *Hornyik* ”tartományi társadalmi-politikai szervezeteknek. Hadd higgye a nyájás olvasó, hogy a címzettek közt dehogyis szerepeltek a Fakultás, az Univerzitás és a Tartomány legfelsőbb önigazgatási/hatalmi instanciái is.)

De hát mi lett – kérdezhetné az olvasó (a sürgetett, s most, 7 év múltán is olyannyira reklamált *kérdéssel* és érdekközösségi válasszal? – Január 27-én reggel az intézeti titkár kézbesítette e hivatalos, az intézeti elosztás helytállóságát még nyilvánvalóbbá tevő választ a kutatórészleg elnökének, az ultimátum értelmi szerzői azonban ugyanezen a napon mégis feladták följelentéseiket.

Junger Ferenc most kétségbe vonja, hogy ezt az első följelentést a négy és fél év során újabb félszáz követte. Holott követte: annak idején 47-ig számoltuk a denunciációkat – egyes címzettek természetesen többször is szerepeltek, s egy-egy följelentésnek olykor több címzettje volt a későbbiekben is –, de aztán beleuntunk a számolásba.

E machiavellista denunciációk végcélja egyrészt az intervens eszközök újbóli ("teljes és méltányos") felosztása, másrészt pedig a kényszerigazgatás bevezetése volt. *Hornyik* most alaptalan vádnak akarja beállítani, hogy e denunciáció-sorozattal a machiavellizmusuk válogatott eszköztárával meg akarták bénítani vagy fel akarták robbantani "nemzetiségi kultúránk kiemelt társadalmi jelentőségű bölcsőjét és kútforrását, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetét". Holott ha valamelyest kifejezettebb lenne polgári bátorsága, akkor az olvasó színe elé állna, és bemutatkozna: íme, itt van az Intézet egykori kényszerigazgató (ön)jelöltje... Mert hogy *Hoenyik Miklós* az volt, azt a "stábja" nem is titkolta annak idején.

Junger Ferenc most nagy meglepődéssel dörzsöli a tenyerét: "az olyan-nyira nehezményezett és felrótt folyamodványokból mégiscsak kijött valami"... Ki hát – tesszük hozzá helyeslően. Például annak az égibekiáltó szabálytalanságnak a tudatosodása, hogy az intézeti tanács döntései nem lehetnek jogerősek, ha az intézeti dolgozók létszáma időközben – 30-ról 29-re csökken. Vagy: a nyilvánvaló és letagadhatatlan munkahelyi mulasztásokért kimondott fegyelmi intézkedések szintén nem lehetnek jogerősek, amennyiben az intézeti fegyelmi szabályzat eredeti példáján – nincs iktatószám és pecsét.

Az efféle jelentéktelen szabálytalanságok mellett a félszáznál is több följelentésből az a *tényleges* szabálytalanság "jött ki" *Jungerék* négy és fél éves ügyködéséből, hogy az intézeti okmányokba beépült A társult munka törvényének *egyik* rendelkezésével valóban ellentétben álló kettős jövedelem-elosztás logikája.

De hát kik is ültették el az Intézetben ennek a logikának az ősmagvát?

Az olvasó már jól tudja.

A "vérrre menő élethalálharc" elindítóinak tehát valóságos és letagadhatatlan érdeme, hogy intézeti okmányainkból sikerült kiiktatniuk azt az alapvető szabálytalanságot, amit őspetíciójukkal – *ők maguk* kezdeményezték A társult munka törvényének egy *másik* szakaszára hivatkozva!

Holott mennyivel egyszerűbb lett volna a dolog, ha 1978-ban nem fedezik fel – akkor is utólag – A társult munka törvényének *egyik* rendelkezését, 1983-ban pedig a *másikat*. Csaknem fél évtizedes machiavellista "jogvédelmükre" ez esetben nemcsak okuk, de ürügyük sem lett volna.

4. "ERKÖLCS", "MUNKAERKÖLCS" "A TUDOMÁNYOS DOLGOZÓK ETIKÁJA"

Vitafeleink közül *Junger* és *Pastyik* az intervens affér egyes kiváltóink munkaerkölcsét is megkísérli tisztára mosni, *Mikes Melánia* pedig egyenesen "az erkölcsi normákról" és "a tudományos dolgozók etikájáról" igyekszik leckét felmondani.

Junger Ferenc a maga "munkateljesítményét" – három év alatt egyetlen önnálló szkcikk 5 oldal terjedelemben, illetve, a csoportmunkát is bele-számítva, egy és háromnegyed sor napi átlagtudomány – csupán közvetve próbálja mentegetni. Egyebek közt azzal érvelve, hogy "a törvény az asszisztensek iránt nem támaszt követelményeket a publikálás vonatkozásában". Magyarán, a kutató-asszisztensek "törvényes joga" – a dologtalanság! Háromévenkénti újraválasztásuk vagy menesztésük alkalmával ezek szerint elég lenne a *Mikes Melánia*-féle mentori *kinyilatkoztatás* is, hogy "ismerem képességeiket és a munkához való hozzáállásunkat".

S *Junger* azon állítása is alaptalan, hogy *Keck Balázs* finális átlag-produkcióját – a napi másfél sort –, akárcsak az övét, *Jungerét* is, "a legkisebb közös többszörös módszerével" mutattuk ki, miközben teljesítményünkéből kivontuk "a legerjedelmesebb szakmunka, a több száz oldalt kitevő *Szerbhorvát-magyar kontrasztív szintaxis* oldalainak a számát". E fantom-műről alább lesz még szó, egyelőre viszont csak annyit, hogy az mint "csoportmunka" *Junger* és *Keck* szakreferátumában nem is szerepelhetett valóságos bibliográfiai tényként, pontos lapszámmal, s főként nem a "csoportmunkásokra" lebontva. Alább majd kiderül, miért nem.

Valótlan *Junger* azon állítása is, hogy "az Érdekközösséggel szemben vállalt kötelezettségeinknek az Intézetben töltött több mint egy évtized során mindig eleget tettünk". Memóriáját *Junger* könnyen ellenőrizhette volna, ha kézbe veszi annak az intézeti öngazgatási szervnek – a munkástanácsnak – az 1982/83-as munkaévre vonatkozó jelentését, amelynek ő, *Junger Ferenc* is tagja volt. Abban a jelentésben ugyanis ott szerepel az Érdekközösséggel szemben vállalt szerződéses kötelezettségek egy részének el nem végzése, illetve el nem végzői, köztük *Keck Balázs*, *Hornyik Miklós*, *Mikes Melánia* – és *Junger Ferenc* is.

Pastyik László viszont "a nyomdai előállítás csúszásaival" és más ún. objektív okokkal magyarázta saját mulasztásait. Ebbéli igyekezete abban az önapológiában kulminál, miszerint "intézeti működésem alatt vállalt minden könyvészeti munkámat a soros kéziratos elszámolásnál elfogadták a tudományügyi érdekközösség illetékes öngazgatási szervei, s a munkáért kiutalták a kutatási pénzt is. Amikor a publikációs pályázatokon az Intézet pénzt kapott egyes munkáimra, akkor a Füzetek nyomdailag is lefutottak".

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy *Pastyik László* vitacikkének efféle kitételeiben csakugyan egyféle csúszásról, sőt csúszkálásról van szó: az igazmondásban csúszik meg lépten-nyomon a nyelve.

Pastyik László ugyanis már 1982. július 19-én – fél évvel az intervens affér kirobbanása előtt – *írásos figyelmeztetést* kapott, amiért *nem tett eleget* a

tudományügyi érdekközösséggel 1979. VI. 14-én, illetve 1980. VI. 11-én kötött szerződésben vállalt azon kötelezettségeinek, hogy 1980. március 31-ig elkészíti a jugoszláviai magyar irodalom 1979. évi bibliográfiájának kéziratát, 1981. II. 31-ig pedig az 1980. éviét is.

S ő volt az, aki az intézeti közgyűlésnek 1982. VIII. 25-én tett "önkritikus" ígéret és "ünnepélyes" fogadalma ellenére 1983. májusáig sem tette nyomdakésszé e "könyvészeti munkáit".

S a Tudományügyi Érdekközösség 1983. II. 22-i és 24-i leiratai is arra figyelmeztettek, hogy a fenti késlekedés következtében még mindig nem jelent meg a Bibliográfiai Füzetek 12. és 13. száma, noha a szerződéses határidő 1981. júniusa, illetve 1982. decembere volt.

Pastyik László munkátlanságán múltott tehát, hogy ugyanezen érdekközösség 1983. évi publikációs pályázatán megvonták a Bibliográfiai Füzetek további pénzelését.

Más szóval, Pastyik László maga volt az, aki miatt pontosan úgy festett a Bibliográfiai Füzetek "lefutása", hogy a Podolszki-cikkre írt választásukban bibliográfiailag is dokumentáltuk. Mint ahogy szintén ő volt az, aki utolsó "könyvészeti munkáját" is jóval, jóval az Intézetből való távozása után tette nyomdakésszé.

Nem beszélve arról, hogy Pastyik László a *Hungarológiai Közlemények* szerkesztőségi titkáráként is hasonló "lefutást" biztosított az intézeti folyóirat 1981. évi számainak, amiért szintén írásos megintésben részesült, s amiért szintén "önkritikus" és "ünnepélyes" ígéretet tett a közgyűlésnek, s aminek szintén az érdekközösség írásos számonkérése lett a vége.

S Pastyik most mindezt letagadná a nyilvánosság színe előtt: ő mindig is eleget tett az érdekközösséggel szembeni kötelezettségeinek! Sőt, men-tegetné egyik kollégáját is a munkátlanságban, mondván, azon csak "nevetni lehet", hogy Intézetünk *Hornyik Miklóst* is "munkátlansággal vádolta".

Nézzünk hát néhány vonatkozó, Pastyik László számára nevetséges tény.

1982. márciusában, a Tudományügyi érdekközösségnek benyújtandó évi jelentések elkészítésekor *Hornyik Miklós* sorra becsapta a projektumvezetőjét, az intézeti tudományügyi bizottság tagjait és a közgyűlést is, azt írva jelentésébe, hogy szerződéses témáján dolgozva, az elmúlt két év alatt (1980. ápr. 1.–1982. ápr. 1.) egyebek között *kidolgozta és összeállította* az újvidéki *Délbácska* primáris bibliográfiáját. Ennek a *hamisnak* bizonyult jelentésnek az alapján Hornyik a következő, 1982/83-as munkaévre egyebek közt azt szerződte, hogy *részletesen feldolgozza* az előzőleg – úgymond – már "kidolgozott és összeállított" primáris bibliográfia 9077 tételét. Az 1982/83. évi projektumi jelentések elfogadásakor azonban az intézeti tanács színe előtt kiderült, hogy Hornyik *nem tud konkrét munkát felmutatni* a nevezetes 9077 bibliográfiai egység részletes feldolgozásáról – tehát ez a jelentése is *hamis* volt –, s ezért az Intézet kéréssel fordult a Tudományügyi Érdekközösséghez, hogy engedélyezze Hornyiknak e szerződéses kötelezettség prolongálását. Amikor pedig 1983. május 9-én sor került a prolongált munkálatok ellenőrzésére, a projektumvezetők, a témafelelősök, a kutatórészleg vezetője s az Intézet küldötte a Tudományügyi Érdekközösségben kénytelen volt leleplez-

ni – *Hornyik jelenlétében* – az ő előző csalását is: kiderült, hogy az előző két év szerződéses munkafeladatait sem végezte el maradéktalanul, mivel csak a *Délbácska* bekötött és hiányos évfolyamaiba behelyezett "tematikai emlékeztetőkkel" (cetli-darabkákkal) rendelkezik, de nem az állítólagos, 9077 tételből álló primáris bibliográfiával is. Ezen az ellenőrző összejöveten a nyilvánvaló csaláson ért Hornyik Miklós ígéretet tett a jelenlevőknek, hogy:

a) 1983. június 30-ig – most már valóban – elkészíti ama nevezetes "9077 tételből álló" primáris bibliográfiát, amelyet 1980. és 1982. áprilisa között kellett volna elkészítenie, és

b) utólag elvégzi – most már valóban – a famózus 9077 primáris bibliográfiai egység részletes feldolgozását is.

Az érdekközösségtől erre újabb prolongálást kértünk és kaptunk is.

Az Intézetet és az érdekközösséget többszörösen átejtő Hornyik Miklós pedig időközben "teljes anyagi és erkölcsi felelősséggel" írta, irogatta havi munkajelentéseit, s így módon csak az 1982/83-as munkaévben 1270 munkára díját vette fel a *Délbácska* "részletes feldolgozása" ürügyén. Vagyis: 158 munkanapét, illetve 30 munkahétét, illetve 7,5 munkahónapét. A fele se tréfa: az évi szabadságot kivéve csaknem háromnegyed munkaévét!

Igaz, Hornyik Miklós ezalatt némi *hasznos* munkát is végezhetet: a félszáz denunciációból megírhatott, azaz "legyárthatott" néhány tucatnyit.

S *Pastyik Lászlónak* mindezen csak "nevetni lehet".

Nos, így áll *Pastyik, Junger és Hornyik* a "munkaerkölccsel" s egyáltalán az "erkölccsel". Az olvasó türelmét itt még csak arra kérjük, hogy pillantást vethessünk "a tudományos dolgozók etikájának" *Mikes Melánia* által képviselt válfajára is.

Intézetünk fontos vállalkozásaként indult a *Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan* című kiadványsorozat, melynek 1982/83-ban már a hetedik füzetét ígérhettük a Tudományügyi Érdekközösségnek. A tervén végén azonban azt kellett megállapítanunk, hogy a kiadvány anyagát *Mikes Melánia* nem készítette el. Hadd tegyük hozzá – azóta sem.

Ugyanebben az évben, 1983-ban az Intézet pénzeszközöket kapott az érdekközösségtől a sorozat hatodik füzetének, a *Szórendi kérdéseknek* szerbhorvát nyelvű közzétételére, a nyomdakész kéziratot azonban a kontrasztív nyelvészeti kutatások koordinátora és feddhetetlen letéteményese, *Mikes Melánia* többszöri figyelmeztetés ellenére sem adta át. Minthogy így módon a sorozat egész további sorsa kérdéssé vált, az intézeti munkássellenőrző bizottság vizsgálta a lemaradás körülményeit, s ténymegállapító jelentése nyomán *Mikes Melánia* 1984. december 18-án végre mégiscsak leadta a kéziratot. 1985. január 8-án azonban, írás van róla, lektorálás céljából visszakérte. A lektúra – azóta is tart.

Még súlyosabb mulasztások derültek ki a *Junger Ferenc* vitacikkében pozitív példaként felhozott *Szerbhorvát-magyar kontrasztív szintaxis* kapcsán. A nyolcvanas évek elején az Intézet úgy ítélte meg, hogy a kontrasztív nyelvészeti kutatások addigi eredményei lehetővé teszik egy kontrasztív *nyelvtan* kidolgozását és megjelentetését. A kézikönyv megírása a *Mikes Melánia, Junger Ferenc, Keck Balázs* szerzőhármas vállalta. Egy kézirat 1983.

tavaszára el is készült, s bár nem kis ellenérzést váltott ki, hogy a szerzők menet közben önkényesen a *mondattanra* szűkítették le vizsgálódásuk körét, még abban az évben pénzeszközökért folyamodtunk a Tudományügyi Érdeklődőközösséghez, hogy a munka mielőbb megjelenhessen. 1986. elején, a "nyomdakész" mű kéziratának tüzes áttekintése során azonban a következőkre derült fény:

1. több mint száz oldala Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* c. regényének fordítását elemzi;

2. a kézirat részletesen elemzi Danilo Kiš *Serenada za Anu* c. novellájának fordítását is;

3. a 68–82. oldalon a szerzőhármias Vajda József egyik tanulmányát veszi át szó szerint, ám nevét nem említi;

4. a 228–237. oldalon H. Molnár Ilona tanulmányát veszik át, a szerző nevének említése nélkül;

5. a 274–304. oldal szövegét Dezső Lászlótól kölcsönzik, anélkül, hogy nevét közölnék.

Mindezen talán senkinek sem kellene túlságosan felháborodni, hiszen a plágium fogalma nem egészen ismeretlen a vajdasági ég alatt. Mit szóljunk azonban a kézirat 90. és 254. oldalán olvasható ceruzabejegyzéshez, miszerint az ott esedékes fejezeteket a szerzőhármias majd csak ezután dolgozza ki? Ha 1983-tól 1986-ig nem dolgozták ki, vajon mikor szerették volna? Titok – a két fejezet sohasem készült el.

S ugyancsak Mikes Melánia munkaerkölcsét példázzák az 1984/85-ös tervén tapasztalatai is. Ebben az esztendőben a magyar-szerbhorvát két-nyelvűség témakörében Mikes Melániának a másfél-kétéves gyerekek két-nyelvű kommunikációját kellett volna kutatnia, gyűjtésének anyaga azonban, mint az Intézet tudományügyi bizottsága megállapította, nem a magyar-szerbhorvát, hanem inkább a német-szerbhorvát két-nyelvűség tanulmányozásához kínál némi támpontokat – egyetlen gyerek, Mikes Melánia unokája beszédfordulatainak, gagyogásának megfigyelése alapján. A témától való önkényes eltérés, persze, itt is tolerálható lett volna, csakhogy Mikes Melánia ezeket a jegyzeteket *publikálásra kész anyagként* számolta el egész éven át, s eképpen *megkésztetve* munkateljesítménye pénzbeli értékét. Az elszámoló bizottság elnöke, mellesleg – mellesleg-e? – *Keck Balázs* volt.

Ugyanebben az évben Mikes Melániának kutatnia kellett volna a magyar nyelv óvodai elsajátításának kérdéseit is, ezzel kapcsolatban azonban semmiféle jegyzetanyagot nem adott le.

Az ilyesféle, szilárdan összetartó, erkölcsi magatartásukban "feddhetetlen" munkacsoportok tagjai válságos időkben természetesen tartományunk "eminens műfaját", a pletykát tartják a legbiztosabb fogódzónak. Önös érdekeiket és munkátlanságukat leplezendő, erőteljes folklór-tevékenységet fejtenek ki országhatáron innen és országhatáron túl. Szörnyűség, szörnyűség, sötét bürokraták, hamisítatlan sztálinisták, kiknek a kultúra és politika szemétdombján a helyük – hirdetik a másik félről a legkülönfélébb folyosókon, arra számítva, s jól számítva, hogy a mai ember, századunk mocskaitól undorodva, kedvezően fog reagálni hóféhér panaszukra.

Ez a lázárkodás azonban érdekes módon olykor az álarcok lehullásához vezet. *Mikes Melánia* például 1985. őszén már nem tudott megelégedni az Intézet önsajnáltató szóbeli gyalázásával, s épp ezért október 31-én írásos információt – magyarul: följelentést – küldött a Tudományügyi Érdekközösség végrehajtó bizottságának, később pedig a Bölcsészettudományi Kar tanácsának is. Mivel "információja" a legképtelenebb, durva valótlanságokat tartalmazta, az Intézet magánvádlóként polgári pert indított ellene az újvidéki községi bíróságon. Az 1986. május 20-án tartott főtárgyaláson Mikes Melánia szó szerint a következőket mondta jegyzőkönyvbe:

"Nagyon sajnálom, hogy lépéseim, melyek e bírósági per tárgyát képezik, ilyen komoly reakciót váltott ki a magánvádlóban épp ezért nyomatékosan sajnálatomat fejezem ki, egyúttal pedig ígérem, hogy a jövőben magatartásom és megnyilatkozásaim tekintetében ügyelni fogok arra, hogy ne cselekedjek olyasmit, ami a Bölcsészettudományi Kar A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének hírnevét és tekintélyét csorbítaná."

Hát egyelőre ennyit vitafeleink "tudományos etikájáról".

5. AZ "OK NÉLKÜLI" FEGYELMIK ÉS AZ "AZONNALI FELMONDÁSOK"

Vitafeleink cikkein vezérmotívumként vonul végig a sirám, hogy ártatlan kis *kérdésfeltevésük, folyamodványuk, öngazgatási indítványuk* etc. etc. miatt – amelyben kerek-perec azt állították a magas testületek első számú tisztviselőinek, hogy az Intézet "*anyagilag megkárosította*", magyarul: meglop-ta őket az intervens eszközök elosztása közben –, szóval, ezen ártatlan kis rágalmuk miatt az Intézet morális faktorai egyszeriben fegyelmi eljárások özönét zúdították a nyakukba. Hallatlan öngazgatási jogtiprás! Az embernek még arra sincs joga, hogy följelentésével város- és tartományszerte megrágalmazza az Intézetet, hogy *anyagilag megkárosította* tulajdon dolgozóit! De sabej, végül is megkapták érte a magukét a tanár urak – sugallja vitacikkében *Hornyik Miklós* –, hiszen Vajdaság Elnökségének panasz- és folyamodványügyi bizottsága két ízben is jól odamondta nekik, hogy "panasztételért, folyamodásért a törvény szerint senki sem büntethető meg". (*Kivéve, ha nem áll fönn egyéb ok is* – toldotta meg e magas testület az ex-kollégánk által félbehapott mondatot, de hát Hornyik Miklós nem volna az, aki, ha nem eszközölné ezúttal is legalább egy icipici-picurka hamisítást.)

Egyébként tény, ami tény: a panasz- és folyamodványügyi bizottsággal Hornyikék jórészt csakugyan sikerült elhíttetni a fenti témát. Viszont tény az is, hogy ezt követően a KSZ intézeti aktívája, az Intézet munkásellenőrző és fegyelmi bizottsága, munkástanácsa és igazgatója mintegy 25 sűrűn gépelt oldalon a *tények özönével* zúta szét e fámát a bizottságnak küldött cáfolatában. Olyannyira sikeresen – ezt szerénytelenség nélkül feltételezni merjük –, hogy e magas testületnek nem volt több szava az állítólag csupán és

csakis a "panasztételért, folyamodásért" indított fegyelmi eljárások ügyében. Legalábbis mindmáig nem érkezett meg a visszajelzés.

Mi is hát a fegyelmi eljárások *tényállása*?

1. Az intervens eszközök elosztásával kapcsolatos oktatói-kutatói (egyebek közt: igazgatói) felelősség kivizsgálásának testületi indítványa *fél hónappal* előbbi keltezésű, mint a fakultás, az univerzitás és a tartomány legfelső tisztségviselőihez intézett följelentés. Ebből *eleve* az következik, hogy a szóban forgó fáma közönséges koholmány.

2. A munkásellenőrző és a fegyelmi bizottság nem a "folyamodást" helytelenítette, hanem a konfliktushelyzetet kiváltó személyeknek az intézeti alaptevékenységekre – oktatás, kutatás, publikációs tevékenység –, illetve az intézeti munkaléggörre, öngazgatási és emberi viszonyokra gyakorolt negatív és bomlasztó hatását.

3. Hogy milyen *konkrét* következményei voltak e több hónapos bomlasztó tevékenységnek már 1983. elején is? – A fegyelmi eljárás dokumentációjából bőségesen idéztük a panasz- és folyamodványügyi bizottsághoz intézett cáfolatunkban:

– 1983. tavaszán, az intervens afférral teremtetett lehetetlen munkaléggörben – amely *lehetetlen* lett volna másutt is, nemcsak egy felsőoktatási intézményben – az Intézet nem tudott maradéktalanul eleget tenni a tudományügyi érdekközösséggel szembeni, az 1982/83-as munkaévre vonatkozó szerződéses kötelezettségeinek, mivel néhány kutató nem fejezte be szerződéses munkáinak egy részét;

– ugyanezen oknál fogva az Intézet nem realizálhatta egészében az évi kiadói tervét sem;

– nem valósulhatott meg az intézeti közgyűlés által meghozott egységes évi munkaprogram számos, az oktatási, kutatási, kiadói, pénzügyi és öngazgatási tevékenységgel kapcsolatos terveleme sem.

Mindezek alapján vitán felül áll, hogy a konfliktushelyzet kiváltói durván megsértették az intézeti fegyelmi szabályzatnak A társult munka törvényéből eredő rendelkezését, miszerint a munkafeladatokkal szembeni súlyos fegyelmi vétségeknek számítanak az olyanok, amelyek "a munkálatok végzésében, illetve a munkafeladatok teljesítésében zavart okoznak, lehetetlenné teszik vagy megnehezítik a többi dolgozó munkáját vagy más módon keltenek zavart a munkafolyamatban". Hogy az olyan enyhébb – ugyancsak a fegyelmi szabályzatunkban rögzített, s ugyancsak A társult munka törvényén alapuló – munkahelyi vétségekről ne is szóljunk, mint amilyenek az Intézetre és a szélesebb társadalmi közösségre nézve káros anyagi vagy más következmények kiváltása, az intézeti dolgozók személyi méltóságának sértegetése, az intézeti döntéshozatal szempontjából fontos tények közlésének elutasítása stb. stb. Hogy mindezek az evidens munkahelyi mulasztások a *más szempontok* olyannyira defikiált társult munka törvénye szerint is *fegyelmi* vétségnek minősülnek? – Mit számított ez a mikesi-hornyiki jogszakértőknek és támogatóiknak e széles rónaságon; ettől még a fámát "demokratikusan" és "öngazgatóilag" terjeszteni lehetett s lehet, lám, mindmáig, a 7 NAP hasábjain is.

4. Ami viszont a későbbi, 1983. szeptemberében indított, állítólag szintén "alaptalan" fegyelmi eljárások tényállását illeti, vitafeleinket az alábbi – egyéni vagy kollektív – kutatói témákban, munkafeladatokban és elszámolási ügyekben terhelte a munkahelyi vétségek indíciuma:

Mikes Melánia: 1. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség szociolingvisztikai vizsgálata, 2. A magyar–szerbhorvát kontrasztív nyelvtan 7. füzetének elkészítése, 3. A magyar–szerbhorvát kontrasztív nyelvtan kézikönyvének elkészítése, 4. Az 1982/83-as munkaévben elszámolt és megfizettetett munkateljesítmények verifikálásának elutasítása (60 közönséges és 80 annotált bibliográfiai egység, 2 tanulmányvázlat, 24 oldalas anyagközlés, 139 oldalas tudományos munka).

Junger Ferenc: 1. A magyar–szerbhorvát kontrasztív nyelvtan kézikönyvének elkészítése, 2. Az 1982/83-as munkaévben elszámolt és megfizettetett munkateljesítmények verifikálásának elutasítása (60 annotációs lap, 482 annotált bibliográfiai egység, 30 oldalas anyagközlés és 67 oldalas tudományos munka).

Keck Balázs: 1. A magyar–szerbhorvát kontrasztív nyelvtan kézikönyvének elkészítése, 2. Az 1982/83-as munkaévben elszámolt és megfizettetett havi munkateljesítmények verifikálásának elutasítása (10 oldalas anyagközlés, 20 oldal fordítás, 34 oldalas tudományos munka, 88 munkaóra ankétlapok elkészítésére, 64 órás terepi munka, 514 annotált bibliográfiai egység).

Pastyik László: 1. A jugoszláviai magyar irodalom 1979. évi bibliográfiájának elkészítése, 2. A Bibliográfiai Füzetek 12. számának sajtó alá rendezése és nyomdakésszé tétele, 3. A jugoszláviai magyar irodalom 1980. évi bibliográfiájának elkészítése, 4. A Bibliográfiai Füzetek 13. számának sajtó alá rendezése és nyomdakésszé tétele, 5. A Hungarológiai Közlemények 1981/46., 47. és 48. számának szerkesztőségi titkári megmunkálása és korrektúrájának elkészítése, 6. A jugoszláviai magyar irodalom 1981. évi bibliográfiájának elkészítése, 7. A Magyar Irodalmi Társaságról szóló tanulmány megírása.

Hornyik Miklós: 1. A vajdasági sajtó története - Az újvidéki *Délbácska* c. téma 1982/83-as évi munkálatai, 2. 1270 fiktív munkaóra elszámolása és megfizettetése, 3. A *Délbácska* primáris bibliográfiájának elkészítése, 4. 9077 fiktív bibliográfiai egység elszámolása és megfizettetése, 5. A Hungarológiai Közlemények 1982/50., 51., 52. és 53. számának szerkesztői megmunkálása.

Nos, ennyit egyelőre az "alaptalan" fegyelmi eljárások második díszes csokrából. Csupán ennyit, bővebb kommentár nélkül, hisz az olvasó jól tudja, mi vár például a halandó, "közönséges" dolgozóra a termelőmunkában vagy másutt, ha csak századennyi munkahelyi mulasztást követ is el.

Hadd szóljunk néhány szót az "azonnali felmondásokról" is.

Tény és való, hogy az újrávalasztási szakreferátumok nem tekintettek el a szóban forgó négy asszisztens dologtalanságától és éveken át folytatott bomlasztó ügyködésüktől, s nem javasolták az újrávalasztásukat.

De az is tény, hogy a referátumok tényállása és végkövetkeztetése nem maradt intézeti "belügy", hanem annak rendje és módja szerint, a törvényes

előírások értelmében, megjárta a kari és univerzitási instanciákat is, mégpedig anélkül, hogy közülük *valamehlyk* is kétségbe vonta helytállóságukat. (Egyedül *Mikes Melánia* baráti köre – melyben akadt szlavista, pedagógus, angol nyelvészakos és történész is – reklamáta meg, eredménytelenül, a két *hungarológus* asszisztens, *Keck* és *Junger* referátumát.)

Az intézeti tanács ezeket a karon és az univerzitáson már verifikált referátumokat véleményezte jóváhagyólag, ám *Keck Balázs* most mégis megrágalmazta a tanács néhány kültagját – *Polyvás Józsefet*, *Mészáros Máriát* és *Ködmön Emesét* –, amiért részt vettek a tények, a meggyőződésük és küldötti felelősségük alapján történt döntéshozatalban.

Az Alkotmánybíróság – vitafeleink vonatkozó állításaival ellentétben – nem az intézeti tanács döntéseit nyilvánította törvényellenesnek, hanem – rövid időre – pusztá funkcionálásának körülményeit. A nyugdíjba vonulás és haláleset miatt ugyanis 30 alá csökkent az intézeti dolgozók összlétszáma, s e törvényes minimumhoz hiányzó új munkatársunk felvétele még csak folyamatban volt, de nem zárult le. Nem mellékes az sem, hogy az egy időre felfüggesztett – felfüggesztette, s nem megsemmisített tanácsi döntéseket az Intézet közgyűlése is megerősítette.

Hornyik Miklós viszont meg sem várta az újrávalasztási procedúra befejezését. Amikor ugyanis rádöbbsent, hogy egyetlen kompetens intézeti szerv támogatására sem számíthat, 1986. március 25-én *maga kérelmezte* munkaviszonyának felbontását, amit a közgyűlés természetesen egyhangúlag elfogadott. S ugyanezt tette – igaz, jóval később, 1987. tavaszán – *Keck Balázs* és *Junger Ferenc* is. A "vérré menő élethalálharc" két leaderének, *Mikes Melániának* és *Hornyik Miklósnak* e két legelszántabb szárnysegéde ugyanis előzetesen minden lehetséges városi és tartományi szervet megpróbált nyerni ügyének, s így sikerült rövid haladékat nyerniük. Amikor azonban nyilvánvalóvá lett, hogy újrávalasztási referátumuk negatív konklúzióját egyetlen közigazgatási és bírósági szerv sem hajlandó megsemmisíteni, akkor ők is az egyezményes munkaviszony-megszakítás mellett döntöttek.

Pastyik László "azonnali elbocsátása" jószerével különbözött a fentiek-ből, noha vitacikkében az Intézetből való kényszerű távozásának körülményeit kiegyenlíti azokkal – hogy első választcikkünkre a "szemenszedett hazugság" bélyegét üthesse. Holott *Pastyik Lászlónak* valójában nem a szakbizottság referátumának s az Intézet, a Kar és az Univerzitás egyetlen szakmai és káderügyi testületei javaslatának következtében szűnt meg a munkaviszonya, hanem a "kegyetlenül" világos tudományügyi törvény rendelkezése miatt, amely legfeljebb *négyszeri* asszisztensi megválasztást tesz lehetővé, *Pastyik* viszont ezt ötödször is levárta, valótlannak nevezve *négyszeri* megválasztásának tényét. Érvelését azonban sem az intézeti tanács, sem a társult munka alpbírósága nem tudta méltányolni, hiszen bármekkora buzgalommal számolta is a *Pastyik* kinevezéséről szóló dokumentumokat, mindig négy jött össze belőlük – sohasem három.

Hát ennyit az "ok nélküli" és "azonnali felmondásokról".

6. EGY ÚJDONSÜLT PÁRTIDEOLÓGUS ELLEN-IDEOLÓGIAI SZEREPJÁTSZÁSA, AVAGY KI ÉS MIÉRT TETETTE KÖZZÉ A PODOLSZKI-CIKKET?

Vitecikkében *Hornyik Miklós* lezseren siklik át önmaga és "stábja" ideológiai viselt dolgain, sőt azon a tényen is, hogy a négy és fél év alatt – a JKSZ statútumügyi bizottságának megállapítása szerint – "alaptalanul partciális és személyi érdekeket védő", "bíráló, demagóg és destruktív" ténykedést folytatott.

Keck Balázs viszont – aki ezalatt harsányan negligálta a pártelveket, több ízben is kinyilatkoztatva az Intézet dolgozói közössége előtt, hogy márpedig őrá, pártönkivülire nem vonatkoznak a pártálláspontok – most felcsapott *Hornyik* és *Junger* ideológiai prókátorának, s vitacikkében azt a képtelen, sőt egyféleképp ízléstelen valótlan-ságot sugallja az olvasónak, hogy e két asszisztenset csupán és csakis Erdélyi Károly "hathatós asszisztenciája" miatt zárták ki a pártból. *Hornyik Miklós* és *Junger Ferenc* elfelejtett nyilvánosan tiltakozni elv-társuk ezen ízléstelen ideológiai prókátorkodása ellen.

Ehelyett vitacikkében *Hornyik* megjátssza az ideológiák fölötti, az ideológiai vitákat és intézményeket mélységesen megvető független individuum szerepét, jócskán megfricskázza a KSZ intézeti alapszervezetét és titkárságát, amiért nem nézte tétlenül az intézeti konfliktushelyzet *hornyiki-mikesi* vezérlettel zajló kibontakozását és kulminálását. Különösen pedig az általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi bizottság ugyanilyen "beavatkozó" tevékenységét nehezményezi, miközben e terület következetesen csupán és csakis *honvédelmi*-nek nevezi, hogy ily módon aztán még könnyebben elverhesse rajta az ideológiák fölötti független individuum viccmacheri porát. Mindebben csak azt tartjuk különösnek, hogy e buzgón játszott *szerep* mögött *Hornyik Miklós*, a VKSZ elnökségének a kultúra és alkotótevékenység eszmei kérdéseivel foglalkozó bizottsága újdonsült tagja lapul meg.

Hogyan lett a JKSZ közelmúltban kizért, majd utolsó figyelmeztetéssel visszavett tagjából egyszeriben eminens tartományi pártideológus a kultúra és alkotótevékenység *reszortjában*? – Olyképpen, hogy *Hornyik Miklós* – idejekorán megszimatolva új idők új szeleit – megújította és átértékelte önmagát. Egyebek közt azzal is, hogy személyi bibliográfiáját újabb művekkel gyarapította a denunciáció műfajterületén, közelebbről pedig a kultúrpolitikus hegyi beszéd és az újságcikk műfajában. Ezekben az újabb opusculumokban *Hornyik* szabadon és viccesen, szellemesen és szellemeskedőn kombinálta a részgazságokat a globális inszunációkkal, az alaptalan gyanúsítgatásokat a nyílt följelentésekkel, a valós tényeket a merész fikciókkal, a közben rendíthetetlenül, a neofita *káder* jellegzetes buzgal-mával osztogatta a kultúrpolitikai direktívákat: mit tegyen és mit ne tegyen a jugoszláviai magyar irodalomnak ez és az a folyóirata, szerkesztősége, főszerkesztője, kiadótanács, könyvkiadója, s ki mondjon le azonnyomban, s ki ne, és ki gyakoroljon az írók közül "bűnbánatot" stb. stb.

Mármost, a Podolszki-cikk inkrimináció és inszinuáló szándékkal történt közzététele ugyancsak *Hornyik Miklós* megújódott kultúrpolitikai tisztogatómunkájának az eredménye.

Miről is van szó?

A posztumusz cikkre írt első válaszuk kicenzúrázott utolsó, 7. tételében az olvasó teljesebb tájékoztatása céljából néhány közérdekű kérdésre kérünk nyilvános választ a 7 Nap fő- és felelős szerkesztőjétől:

1. Miért nem közölte a 7 Nap saját újságírójának e cikket mindjárt megírása után, 1986. márciusában?

2. Kire maradt Podolszki József írói és publicisztikai hagyatéka, a abból most – három év múltán – ki tette közzé e cikket névtelenül?

3. A közlés előtt miért hunyt szemet a főszerkesztő a Magyar Szó 1986. szeptember 4-i tudósítása fölött, amelyből világosan kitűnt, hogy a Podolszki-cikkben egyértelműen és egyoldalúan védelmezett négy egykori asszisztensünk a társult munka alapbíróságán elvesztette az "önigazgatási és polgárjogi párbajt", tehát "vérre menő élethalálharcuk" kezdetétől fogva elhibázott, minden jogi alapot nélkülöző s ezért amorális is volt?

4. Ha e végkifejlet ismeretében vagy ismerete nélkül mégis a Podolszki-cikk posztumusz közlése mellett döntött, a fő- és felelős szerkesztő miért nem tartotta szükségesnek megnallani a cikkben inkriminált másik fél, az Intézet érveit és tényeit is?

E kérdések némelyikére dolgozói közösségünk a közgyűlés 1989. február 28-i ülésén kapott hiteles választ, amikor is a 7 Nap laptanácsának intézeti küldötte beszámolt arról a megbízatásáról, hogy e tanács 1989. február 24-i ülésén tegye szóvá: a 7 Nap a közelmúltban egy elhunyt újságírójának olyan cikkét tette közzé utólag, amely nem nyújt objektív tájékoztatást az Intézetben történtekről. E delegátusi beszámolóból értesültünk róla, hogy 1986. márciusában a 7 Nap azért nem közölte at akkor elkészült Podolszki-cikket, mert a főszerkesztő előzetesen kiadta recenziálásra, a recenzens pedig nem javasolta a közlését. (Nem tudjuk, azért-e, mert túlságosan is egyoldalúnak és elfogultnak találta, vagy pedig azért, mert úgy vélte, miként most *Mikes Melánia* is, hogy ti. a Podolszki-cikkkel nagyon is "olcsón megúsztuk a dolgot", mivel az, úgymond, túlságosan is "kesztyűs kézzel" bának velünk.)

S ebből a delegátusi beszámolóból értesültünk arról is, hogy laptanács szóban forgó ülésén a fő- és felelős szerkesztő maga is úgy ítélte meg, hogy a Podolszki-cikk mostani, három év utáni közlése nem volt etikus dolog, ám rákényszerült erre, mert pressziót gyakoroltak rá.

Hogyan és miként? – Olyképpen, hogy magándirektívát kapott valakitől: amennyiben e kéziratot nem teszi közzé a 7 Nap, akkor az illető megjeleneti – a fővárosi sajtóban!

Ez az illető pedig senki más, mint *Hornyik Miklós*, a kultúra és az alkotótevékenység eszmei kérdéseivel foglalkozó bizottság újdonsült tagja. Ugyanaz a *Hornyik Miklós*, aki vitacikkében önleplező gyávaságai gratulál a 7 Nap főszerkesztőjének, "amiért közölni merete Podolszki József 1986-ban írt dokumentumriportját".

Köztudott irodalmi berkekben, hogy Hornyik Miklós, a mai direktivisztikus kultúrpolitikus Podolszki József kebelbarátja és főszerkesztője volt azokban az években, amikor Podolszki a 7 Napot megelőzően a Képes Ifjúságnál dolgozott. Mivel pedig a korán elhunyt Podolszki József a négy asszisztens védelmére hivatott cikk megírása előtt be sem nézett s be sem telefonált az Intézetbe a teljesebb tájékozódás végett, a fentiekből logikusan következik a feltevés, hogy ama "több kilónyi" inkrimináló anyagot nem Pastyik, Keck vagy Junger, hanem Hornyik Miklós juttatta el annak idején rendeltetési helyére.

E föltevésnél viszont lényegesebb a tény, hogy első válaszcikkünk kicenzúrázat zárórészben is ott volt a világos utalás az általunk már akkor is tudott omnózus presszió körülményére, vagyis a több mint valós lehetőségre, hogy a fő- és felelős szerkesztő "*külső sugallatra hallgatva*" látott hozzá az Intézet inkrimináló posztumusz cikk folytatásos közléséhez. De hát akkor miért nem mondta el a 7 Nap vagy később a Közös Íróasztalunk olvasóinak ugyanazt, amit a laptanács említett ülésén elmondott? Személyre szabott cenzúrárt demonstrálnánk azért, hogy fedezzük kultúrpolitikus provinciális zsdanovkodását? De hát nem azt hirdetjük-e hónapok óta szél-tében-hosszában, hogy megújhodott közéletünk most aztán végképp szakít a sajtó és a "fórumok", illetve "kérdések" perszónáluniójával és mindennemű cenzúrázással?

S nem ugyanezt hirdeti-e *Hornyik Miklós* is kultúrpolitikai beszédeiben és cikkeiben unos-untalan, díszes szólamokat pufogatva a cenzúrázás "fel-tételes reflexei" ellen, illetve "a teljes szólásszabadság" s "ami ebből ér-telemszerűen következik: a nyilvános bírálat joga" mellett? De akkor miért nem tiltakozott Hornyik Miklós a 7 Nap Intézetünkkel szembeni cenzúrázó eljárása miatt is? Csak azért nem, mert annak az volt a legfőbb rendeltetése, hogy eltussolja a nyilvánosság előtt, miként kényszerítette ki Hornyik Mik-lós az őt magát és három asszisztentársát a fél- és áligazságok és rágalmak özönével fedező és védelmező Podolszki-cikk közzétételét? Vagy megújho-dott és átértékelődött kultúrpolitikusunk úgy gondolja, hogy a "teljes szó-lásszabadság" frázisából nem következik "értelemszerűen" az is, hogy a "nyilvános bírálat jogát" őrá magára, a kultúra és alkotótevékenység eszmei kérdéseivel foglalkozó bizottság újdonsült tagjára is vonatkoztatni lehet, vonatkoztatni szabad és kell is, amennyiben erre nyilvánvaló okok vannak?

Az Intézet számára, persze, nem jelent újdonságot Hornyik Miklósnak e kultúrpolitikusi homo duplex-sége. Hisz voltaképpen ugyanezt demonstrálta ő már évekkel ezelőtt is, amikor még az Intézetből osztogatta az Intézet dolgozóinak a hasonló frázisos direktívákat. Nevezetesen akkor, amikor intézeti folyóiratunk egyik soros számában a szokásos gyakorlat szerint *Az Intézet életéből* c. rovatban közzé akartuk tenni az érdekközösségnek ké-szített, a munkástanács és a közgyűlés által hitelesített évi beszámolót a projektumi munkálatokról, amely munkálatok között – az olvasó már jól tudja – *Hornyik Miklósnak* is akadt néminemű el nem végzett munkája. Erre ő, a cenzúraellenesség e harsány bajnoka meg sem állt a Tartományi Oktatási és Művelődési Bizottságig, azaz az elnöki fogadószobáig, ahol is előadta "demokratikus öngazgatói indítványát", hogy az oktatási és műve-

lődési bizottság elnöke (régies szóhasználat: miniszter) azonnal tiltsa le a szóban forgó évi jelentés közzétételét a Hungarológiai Közleményekben. Tehát az Intézet, tehát akkor még Hornyik Miklós sajátjának is tudott folyóiratában.

Mindezek után, mit szóljunk arról a *szövegkönyvről*, amelynek kontúrjai jól fölsejlettek vitafeleink válaszaiban, s amelynek értelmi szerzője – értelemszerűen vagy értelemszerűtlenül – vajh, ki más is lehetne, mint Hornyik Miklós?

E szövegkönyv első tételét 1989. január 21-én még maga a főscenarista fogalmazta meg *Kis Vajdasági Pornográfia* című pornolettjében, ahol is a "nevezetes zenta-szabadkai koncepció perünk", a "horgosi orgona-affér", az "Új Symposion szétzúzása" s egyáltalán: a hetvenes és nyolcvanas évek téves politikájának és kultúrpolitikájának kontextusába illesztette be a "Hungarológiai Intézet elbocsátott tanársegédeinek példait" is.

A szövegkönyv második tételeként került a posztumusz megjelenő Podolszki-cikk élére ama politikai sugallat: a tanár úrékat elparentáló írás megjelentetését "a társadalmunkban végbemenő újraértékelési és megújódási folyamatok teszik időszerűvé".

Pastyik László már arra várta a választ, "hogyan az Intézet milyen politikai, közigazgatási és hatósági tényezők támogatását élvezte, hogy a törvényszegések egész sorát elkövethette, mindmáig minden következmény nélkül".

Keck Balázs gyorsan meg is adta a választ: ugyanazok a sötét politikai, közigazgatási és hatósági tényezők támogatták az Intézetet rendellenes, törvényellenes és asszisztensellenes aknamunkájában, amelyek az utóbbi másfél évtizedben a kultúrbotrányok egész sorát idézték elő Vajdaságban.

Hogy melyik és milyen Vajdaságban, arra végül is *Hornyik Miklós*, a főscenarista felelt vitacikkében: abban a Vajdaságban, amelynek "egész művelődési életet néhány hatalmaskodó bürokrata irányította" a hetvenes és nyolcvanas években.

Mivel pedig az ilyen és ilyen, sőt még ilyenebb Hungarológiai Intézet is a megújódási és ártértékelődési folyamatokkal letűnt politikai, közigazgatási és hatósági tényezők támogatását élvezte, itt az ideje.. stb. stb.

Érti a kedves olvasó, ugye?

S ha még türelme is maradt, figyeljen e groteszk *farce* esetleges további kibontakoztatására.

A vitafeleink inkriminációinak összterjedelme miatt terjedelmessé lett válaszukban nem tértünk ki a személyes rágalmakra, inszINUÁCIÓKRA és hazugságokra. Holott az olvasó is láthatta, vitafeleink mintegy versenyeztek abban, hogy az intézeti dolgozók általuk körvonalazott kategóriáiból – "tanár úrék", a leaderekhez "hűtlenné" vált kutatók és a távozók helyét betöltő fiatalok – kiket illessenek alaposabb sértéssel. Mi ennek ellenére is

csupán a vitafeleink kirobbantotta "intervens affér" művelődésszociológiai természetrajzához akartunk újabb adalékokat szolgáltatni. Nem utolsósorban azért is, hadd lássák majd a boldog XXI. század boldog intézménytörténészei, hogy századunk nyolcvanas éveiben kik, miként, milyen eszközökkel és módszerekkel rontottak rá A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetére.

A VITA BIBLIOGRÁFIÁJA

1. Podolszki József: Tanár úrék leszámolnak (1.). 7 Nap, 1989. febr. 10., 30–32.
2. Podolszki József: Tanár úrék leszámolnak (2.). 7 Nap, 1989. febr. 17., 30–32.
3. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének dolgozói közössége: Tanár úrékkal leszámolnak? Néhány alapinformáció a 7 Nap olvasóinak. 7 Nap, 1989. márc. 10., 28–29.
4. Junger Ferenc: A jóindulatról meg egyebekről. 7 Nap, 1989. márc. 24., 24–25.
5. Mikes Melánia: Adalék a Hungarológiai Intézet "alapinformációjához". 7 Nap, 1989. márc. 24., 25.
6. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének dolgozói közössége: Tanár úrékat cenzúrázzák? Magyar Szó, 1989. márc. 26., 15.
7. Hornyik Miklós: Kis Önigazgatási Pornográfia. Rémdráma és helyzetkomikum a Hungarológiai Intézetben. 7 Nap, 1989. ápr. 7., 24–25.
8. Podolszki Csernik Mária: Tiltakozom. Magyar Szó, 1989. ápr. 9., 14.
9. Pastyik László: Tanár úrék mellébeszélnek. 7 Nap, 1989. ápr. 14., 28–29.
10. Keck Balázs: A tisztogatók. Magyar Szó, 1989. ápr. 23., 13.
11. Major Nándor: A koholmánygyártó. Magyar Szó, 1989. ápr. 30.–máj. 1–2., 26.
12. Papp György: Csakhogy... Magyar Szó, 1989. máj. 7., 14.
13. Polyvás József: Az én szerepem. Magyar Szó, 1989. máj. 7., 14.
14. Pastyik László: A tények makacs dolgok. Magyar Szó, 1989. máj. 14., 15.
15. Keck Balázs: A kenyéradó. Magyar Szó, 1989. máj. 14., 15.
16. Major Nándor: A megbélyegzett. Magyar Szó, 1989. máj. 21., 15.
17. Ágoston András: A jogállam tartozékai. Magyar Szó, 1989. máj. 28., 13.
18. Laczkó Vilmos: Mindent megtudtunk és meguntunk már. Magyar Szó, 1989. máj. 28., 13.
19. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete: A jogállamnak a képzett jogász és az elfogulatlan tisztségviselő is alapvető tartozéka. Magyar Szó, 1989. jún. 4., 15.
- 20 (A Magyar Szó szerkesztősége): Nincs értelme folytatni. Magyar Szó, 1989. jún. 4., 15.

